

ISSN: 2791-9854

USSMAD

Mart 2025 Cilt: 5 Sayı: 1
March 2025 Vol: 5 Issue: 1

Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

International Journal of Social, Political and Financial Researches (IJSPFR)

**USSMAD Hakemli ve Süreli Bir Dergidir.
Mart/Ekim Aylarında Olmak Üzere Yılda
iki Kez Yayınlanır.**

IJSPFR is a Peer Reviewed and Periodical Journal.
Published Twice a Year in March/October

www.dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad

www.ussmad-journal.com

ussmad.journal@gmail.com

**Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi
(USSMAD)**

**International Journal of Social, Political and Financial
Researches (IJSPFR)**

E-ISSN: 2791-9854

**CİLT/VOLUME:5 SAYI/ISSUE: 1
MART/MARCH 2025**

<p>YAYINCI MALİ ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ</p> <p>EDİTÖRLER Doç. Dr. Osman GEYİK</p> <p>YARDIMCI EDİTÖR Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖSTEKÇİ</p> <p>ALAN EDİTÖRLERİ Prof. Dr. Robert W. MCGEE – Fayetteville University Prof. Dr. Tea KASRADZE – Caucasus International University Doç. Dr. Cihan YÜKSEL – Mersin Üniversitesi Doç. Dr. Mehmet SONGUR - Dicle Üniversitesi Doç. Dr. Özgür ALTINDAĞ - Dicle Üniversitesi Doç. Dr. Osman ÖZDEMİR - Şırnak Üniversitesi Doç. Dr. Reşat ARICA - Batman Üniversitesi Doç. Dr. Zuhâl AKMEŞE DEMİR – Dicle Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÇELİK – Şırnak Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Naciye Tuba YILMAZ – Marmara Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKMAZ – Pamukkale Üniversitesi</p> <p>DİL EDİTÖRÜ Şeyma GEYİK</p> <p>EDİTÖR ASİSTANLARI Arş. Gör. Tolga SEZDİ – Uludağ Üniversitesi Arş. Gör. Muhammed Fatih CÜRE – Manisa Celal Bayar Üniversitesi</p> <p>MİZANPAJ EDİTÖRÜ Dr. Hikmet Dersim YILDIZ – Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi</p> <p>YAYIN KURULU Prof. Dr. Sevda AKAR - Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Doç. Dr. Osman GEYİK – Dicle Üniversitesi Doç. Dr. Dilek AKBAŞ AKDOĞAN – İstanbul Medeniyet Üniversitesi Doç. Dr. Mehmet SONGUR - Dicle Üniversitesi Doç. Dr. Özgür ALTINDAĞ - Dicle Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖSTEKÇİ – Fırat Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi M. Sadık AYDIN - Mardin Artuklu Üniversitesi</p> <p>BİLİM KURULU Prof. Dr. Abdullah ÇELİK - Harran Üniversitesi Prof. Dr. Abuzer PINAR - Ankara Medipol Üniversitesi Prof. Dr. Erich KIRCHLER - University of Vienna Prof. Dr. Erşan SEVER - Aksaray Üniversitesi Prof. Dr. João Félix Pinto NOGUEIRA - International Bureau of Fiscal Documentation Prof. Dr. Kgothatso SHAI - University of Limpopo Prof. Dr. M. Mustafa ERDOĞDU - Beykoz Üniversitesi Prof. Dr. Mahmut TEKÇE - Marmara Üniversitesi Prof. Dr. Maria Nascimento CUNHA - ISMT - Instituto Miguel Torga Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ - Yalova Üniversitesi Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Marmara Üniversitesi Prof. Dr. Mithat Arman KARASU - Harran Üniversitesi Prof. Dr. Murat DEMİR - Harran Üniversitesi Prof. Dr. Müjdat ŞAKAR - Marmara Üniversitesi Prof. Dr. Robert W. MCGEE - Fayetteville State University Prof. Dr. Serkan BENK - İnönü Üniversitesi Prof. Dr. Tea KASRADZE - Caucasus International University Prof. Dr. Thomas KOLLRUSSIU - International University of Applied Sciences Doç. Dr. Ayşe CEBECİ - Harran Üniversitesi Doç. Dr. Gülçin TAŞKIRAN - Altınbaş Üniversitesi Doç. Dr. İlkut Elif KANDİL GÖKER - Ankara Üniversitesi Doç. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Gangaram BİSWAKARMA - Tribhuvan University</p>	<p>PUBLISHER FINANCIAL RESEARCHES ASSOCIATION</p> <p>EDITORS Assoc. Prof. Dr. Osman GEYİK</p> <p>ASSOCIATE EDITOR Asst. Prof. Dr. Ahmet KÖSTEKÇİ</p> <p>FIELD EDITORS Prof. Dr. Robert W. MCGEE – Fayetteville University Prof. Dr. Tea KASRADZE – Caucasus International University Assoc. Prof. Dr. Cihan YÜKSEL - Mersin University Assoc. Prof. Dr. Mehmet SONGUR - Dicle University Assoc. Prof. Dr. Özgür ALTINDAĞ - Dicle University Assoc. Prof. Dr. Osman ÖZDEMİR - Şırnak University Assoc. Prof. Dr. Reşat ARICA - Batman University Assoc. Prof. Dr. Zuhâl AKMEŞE DEMİR - Dicle University Asst. Prof. Dr. Dilek ÇELİK – Şırnak University Asst. Prof. Dr. Naciye Tuba YILMAZ – Marmara University Asst. Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ – Pamukkale University</p> <p>LANGUAGE EDITOR Şeyma GEYİK</p> <p>EDITOR ASSISTANTS Res. Asst. Tolga SEZDİ – Uludağ University Res. Asst. Muhammed Fatih CÜRE - Manisa Celal Bayar University</p> <p>LAYOUT EDITOR Dr. Hikmet Dersim YILDIZ – Çanakkale Onsekiz Mart University</p> <p>EDITORIAL BOARD Prof. Dr. Sevda AKAR - Bandırma Onyediy Eylül University Assoc. Prof. Dr. Osman GEYİK – Dicle University Assoc. Prof. Dr. Dilek AKBAŞ AKDOĞAN – İstanbul Medeniyet University Assoc. Prof. Dr. Mehmet SONGUR - Dicle University Assoc. Prof. Dr. Özgür ALTINDAĞ - Dicle University Asst. Prof. Dr. Ahmet KÖSTEKÇİ – Fırat University Asst. Prof. Dr. M. Sadık AYDIN - Mardin Artuklu University</p> <p>SCIENCE BOARD Prof. Dr. Abdullah ÇELİK - Harran University Prof. Dr. Abuzer PINAR - Ankara Medipol University Prof. Dr. Erich KIRCHLER - University of Vienna Prof. Dr. Erşan SEVER - Aksaray University Prof. Dr. João Félix Pinto NOGUEIRA - International Bureau of Fiscal Documentation Prof. Dr. Kgothatso SHAI - University of Limpopo Prof. Dr. M. Mustafa ERDOĞDU - Beykoz University Prof. Dr. Mahmut TEKÇE - Marmara University Prof. Dr. Maria Nascimento CUNHA - ISMT - Instituto Miguel Torga Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ - Yalova University Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Marmara University Prof. Dr. Mithat Arman KARASU - Harran University Prof. Dr. Murat DEMİR - Harran University Prof. Dr. Müjdat ŞAKAR - Marmara University Prof. Dr. Richarson Kojo EDEME - University of Nigeria Nsukka Prof. Dr. Robert W. MCGEE - Fayetteville State University Prof. Dr. Serkan BENK - İnönü University Prof. Dr. Tea KASRADZE - Caucasus International University Prof. Dr. Thomas KOLLRUSSIU - International University of Applied Sciences Assoc. Prof. Dr. Ayşe CEBECİ - Harran University Assoc. Prof. Dr. Gülçin TAŞKIRAN - Altınbaş University Assoc. Prof. Dr. İlkut Elif KANDİL GÖKER - Ankara University Assoc. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA - Kırgızistan-Türkiye Manas University Asst. Prof. Dr. Gangaram BİSWAKARMA - Tribhuvan University</p>
--	---

İNDEKSLER	INDEXES
Index Copernicus (ICI World)	Index Copernicus (ICI World)
ERIHPLUS	ERIHPLUS
SOBIAD	SOBIAD
ASOS index	ASOS index
Scilit	Scilit
İdealonline	İdealonline
International Scientific Indexing (ISI)	International Scientific Indexing (ISI)
Scientific Indexing Services (SIS)	Scientific Indexing Services (SIS)
International Services for Impact Factor and Indexing (ISIFI)	International Services for Impact Factor and Indexing (ISIFI)
Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)	Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)
International Institute of Organized Research (I2OR)	International Institute of Organized Research (I2OR)
Directory of Research Journal Indexing (DRJI)	Directory of Research Journal Indexing (DRJI)
Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)	Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)
CiteFactor Journal Indexing	CiteFactor Journal Indexing
ResearchBib Academic Database	ResearchBib Academic Database
IP Indexing Portal	IP Indexing Portal
ISSN Portal	ISSN Portal
OpenAIRE	OpenAIRE
Zenodo	Zenodo
Academindex	Academindex
Acarindex	Acarindex
Europub	Europub
Base Index	Base Index
Scientific Journal Impact Factor	Scientific Journal Impact Factor

DergiPark
AKADEMİK

*****Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi; sosyal , siyasal ve mali alanları kapsayan çeşitli konularda özgün Türkçe ve İngilizce bilimsel makalelerin yayımlandığı bilimsel, uluslararası hakemli ve açık erişimli bir elektronik dergidir. Dergiye gönderilen tüm makalelerin bilimsel, etik ve dil açısından sorumlulukları yazarlara aittir.**

*****International Journal of Social, Political and Financial Researches; It is a scientific, international peer-reviewed and open-access electronic journal that publishes original Turkish and English scientific articles on various subjects covering social, political and financial fields. The scientific, ethical and linguistic responsibilities of all articles submitted to the journal belong to the authors.**

EDİTÖRDEN

Değerli bilim insanları ve araştırmacılar;

USSMAD 2025 Mart sayımızı siz saygıdeğer okuyucularımızla paylaşmaktan mutluluk duyuyor, bu süreçte emeği geçen, katkı sunan tüm yazarlarımıza, hakemlerimize, alan editörlerimize, bilim ve yayın kurulumuza, editör asistanlarımıza ve mizanpajımızda emekleri geçen ekibimize en derin teşekkürlerimizi sunuyoruz. Dergimizle ilgili birkaç güncel durumu siz değerli okurlarımızla paylaşmaktan mutluluk duyacağız. Dergimiz TR Dizin izleme sürecine alınmış olup değerlendirme süreci devam etmektedir. Ayrıca 2024 Ekim sayımız da dahil olmak üzere dergimizde yayınlanan makalelere DOI numarası verilmekte ve 2025 sayılarımız itibariyle dergimiz akademik teşvik kriterlerini sağlamaya başlamıştır. Gelenekselleşme yolunda emin adımlarla ilerleyen Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Kongremizin dördüncüsünü de 6-7 Mart 2026'da yapılacağını haberini sizlerle paylaşmak istiyoruz. USSMAK'26'da görüşmek ümidiyle.

Dergimize gönderilen makaleler yayın kurulumuz, alan editörlerimiz ve atanan hakemler tarafından titizlikle değerlendirilerek yayın sürecine alınmış ya da reddedilmiştir. Tüm süreçleri olumlu şekilde tamamlanan 10 araştırma makalesi ve 2 derleme makale dergimizin Mart 2025 sayısında yayınlanmıştır. Bu sayımızda da yabancı yazarların makalelerinin yer alması dergimizin uluslararasılaşma yolunda önemli adımlar attığının önemli bir göstergesi olmuştur.

USSMAD 2025 Mart sayısının tüm ilgililere faydalı olmasını diler, bir sonraki sayımız olan 2025 Ekim sayısı için makale kabulünün devam ettiğini siz değerli okurlarımızla paylaşır, kıymetli çalışmalarınızı bekleriz. Dergimiz ile ilgili tüm görüş ve önerileriniz için dergi mailimizden (ussmad.journal@gmail.com) bizlere ulaşabilirsiniz. Selam ve saygılarımızla

Doç. Dr. Osman GEYİK
USSMAD Editör

FROM THE EDITOR

Dear scientists and researchers;

We are pleased to share our USSMAD 2025 March issue with you, our esteemed readers, and we would like to extend our deepest thanks to all our authors, reviewers, field editors, scientific and editorial board, editorial assistants, and our layout team who contributed to this process. We will be happy to share a few updates about our journal with you, our esteemed readers. Our journal has been included in the TR Index monitoring process and the evaluation process is ongoing. In addition, DOI numbers are given to the articles published in our journal, including our October 2024 issue, and as of our 2025 issues, our journal has started to meet the academic incentive criteria. We would like to share with you the news that the fourth International Congress of Social, Political and Financial Research, which is taking firm steps towards traditionalization, will be held on March 6-7, 2026. Hope to see you at USSMAK'26.

The articles submitted to our journal were meticulously evaluated by our editorial board, field editors and appointed referees and either accepted or rejected for publication. All processes were completed positively and 10 research articles and 2 review articles were published in the March 2025 issue of our journal. The inclusion of articles by foreign authors in this issue is an important indicator that our journal has taken important steps towards internationalization.

We wish that the March 2025 issue of USSMAD 2025 will be beneficial to all interested parties, we share with you, our esteemed readers, that the acceptance of articles for our next issue, the October 2025 issue, continues, and we look forward to your valuable work. For all your comments and suggestions regarding our journal, you can contact us via our journal e-mail (ussmad.journal@gmail.com).

Greetings and regards

Assoc. Prof. Dr. Osman GEYİK
USSMAD Editor

	Sayfa/Page
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>	
1	1-19
Vergi Denetim Hukukunda Vergi İncelemesi Süreci ve Uygulamada Özellik İçeren Hususlar	
<i>Tax Audit Process and Special Issues in Application in Tax Audit Law</i>	
Taner ERCAN	
<hr/>	
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>	
2	20-35
Do Geopolitical Risks Affect Monetary Policies? Evidence from Türkiye with the TVP-VAR Method	
<i>Jeopolitik Riskler Para Politikalarını Etkiler Mi? TVP-VAR Yöntemi ile Türkiye'den Kanıtlar</i>	
Onur ŞEYRANLIOĞLU, Arif ÇİLEK, Burhan ERDOĞAN, Samet GÜRSOY, Enes Burak ERGÜNEY & Mesut DOĞAN	
<hr/>	
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>	
3	36-45
POS Tefeciliği Faaliyetinin Türk Vergi Kanunları Karşısındaki Durumu	
<i>The Status of POS Usury Activity in Terms of Turkish Tax Laws</i>	
Ahmet İNNECİ	
<hr/>	
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>	
4	46-62
Neoliberal Dönemde Küresel Gıda Fiyatları: Türkiye Örneği	
<i>Global Food Prices in The Neoliberal Era: The Case Of Türkiye</i>	
Deniz ŞİŞMAN & Mehmet ŞİŞMAN	
<hr/>	
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>	
5	63-78
Comparison of the Tax Auditing Process in the United States and Türkiye	
<i>Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Vergi Denetim Sürecinin Karşılaştırılması</i>	
Aytül BİŞGİN & Fatma TURNA	
<hr/>	
<i>Derleme Makale/ Review Article</i>	
6	79-93
Semih Kaplanoğlu Sinemasında Varoluşçuluğun İzleri: Buğday Filmi Üzerine Estetik ve Felsefi Bir Okuma	
<i>Traces of Existentialism in Semih Kaplanoğlu's Cinema: An Aesthetic and Philosophical Reading of the Film "Grain"</i>	
Mücahit Onur DİRİL, Muhittin TEKDEMİR & Şiyar BİÇEN	
<hr/>	
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>	
7	94-117
Sürdürülebilir Enerji Politikaları: Küresel Hedeflerden Yerel Uygulamalara TR33 Bölgesi Üzerine Bir Analiz	
<i>Sustainable Energy Policies: From Global Goals to Local Practices- An Analysis of the TR33 Region</i>	
Buket TENEKE ODUNCU	
<hr/>	
<i>Derleme Makale/ Review Article</i>	
8	118-138
Bütçe Okuryazarlığını Destekleyen Politikalar ve Uygulamalar: Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü	
<i>Policies and Practices Supporting Budget Literacy: The Role of Civil Society Organizations</i>	
Merve BEYDEMİR	
<hr/>	
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>	
9	139-157
28. Dönem 3. Yasama Yılı Konjonktür Analizi: Siyasal İttifaklar ve Temsil	
<i>Conjunctural Analysis of the 28th Term, 3rd Legislative Year: Political Alliances and Representation</i>	
Taylan Can DOĞANAY	

<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>		
10	Impact of Gender on the Online Purchasing Frequency: Insights from Tizi- Ouzou in Algeria <i>Cinsiyetin Çevrimiçi Satın Alma Sıklığı Üzerindeki Etkisi: Cezayir'deki Tizi- Ouzou'dan Bilgiler</i> Chems Eddine BOUKHEDIMIA	158-167
<hr/>		
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>		
11	Kariyer Tatmini: Ölçek Uyarlama Çalışması <i>Career Satisfaction: Scale Validation Study</i> Meral KIZRAK & Gamze GÜNER KİBAROĞLU	168-188
<hr/>		
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i>		
12	Transforming Online Retail: The Impact of Augmented and Virtual Reality on Consumer Engagement and Experience in E-Commerce <i>Çevrimiçi Perakendeciliği Dönüştürmek: Artırılmış ve Sanal Gerçekliğin ETicarette Tüketici Katılımı ve Deneyimi Üzerindeki Etkisi</i> Maria Nascimento CUNHA & Oleksandr P. KRUPSKYI	189-201
<hr/>		

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

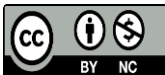
International Journal of Social, Political and Financial Researches

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>*Araştırma Makalesi/ Research Article***Vergi Denetim Hukukunda Vergi İncelemesi Süreci ve Uygulamada Özellik İçeren Hususlar***Tax Audit Process and Special Issues in Application in Tax Audit Law***Taner Ercan^a**^aDoç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, taner.ercan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9647-0127**MAKALE BİLGİSİ****Makale Gönderim Tarihi:** 30.12.2024**Makale Kabul Tarihi:** 05.02.2025**Anahtar Kelimeler:** Vergi İncelemesi, Vergi Denetim Hukuku, Vergi Denetimi, Vergi İnceleme Süreci**JEL Kodları:** K34, K39, H26**ÖZ**

Devletlerin kamusal görevlerini ifa edebilmeleri, vergi potansiyellerini tam olarak değerlendirebilmelerine ve vergi dışı bırakılmış kaynakların ortaya çıkarılmasına bağlıdır. Bu minvalde vergi denetimi gelir unsurunun devamlılığı açısından kamunun en önemli müesseselerden biridir. Denetim sürecinde yetkililerce ortaya konan çaba, etkinlik ve verimlilik bağlamında devletin gelir sağlama olanaklarını da arttıracaktır. Çağdaş vergileme anlayışında vergilerin tespiti beyan esasına dayanmakta olup söz konusu prensip Türkiye’de tatbik edilmektedir. İlk doğruluk karinesine sahip mükellef vergi beyanı, Anayasal çerçevede idareye verilmiş yetki kapsamında denetlenmektedir. Beyana dayalı vergi sistemlerinin sigortası şüphesiz vergi denetimidir. Mevzubahis sürecin en önemli ve en geniş kapsamlı unsuru, Vergi Denetim Hukuku çerçevesinde uygulanan mükellef tarafından ödenmesi zorunlu vergilerin eksiksiz ve tam olduğu hususu araştırılan, bu yönde tespitlerde bulunmak amacıyla yürütülen denetim aracı vergi incelemesidir. Bu çalışmadaki temel gaye, kamu gelirlerinin en önemli ögesi olan vergilerin beyan edilmesi ve sonrasında oluşacak kayıp ve kaçakları engelleme adına yapılan vergi incelemesi sürecini mer’i mevzuat kapsamında açıklamak, vergi incelemesinin uygulanması aşamasında özellik arz eden hususların değerlendirilmesidir.

ARTICLE INFO**Article Received:** 30.12.2024**Article Accepted:** 05.02.2025**Keywords:** Tax Audit, Tax Audit Law, Tax Audit, Tax Audit Process**JEL Codes:** K34, K39, H26**ABSTRACT**

The ability of states to perform their public duties depends on their ability to fully evaluate their tax potential and to reveal resources that have been excluded from taxation. In this context, tax auditing is one of the most important institutions of the public in terms of the continuity of the income element. The efforts put forth by the authorities during the auditing process will also increase the state's income generation opportunities in terms of effectiveness and efficiency. In the contemporary taxation approach, the determination of taxes is based on the declaration principle and this principle is also applied in Turkey. The taxpayer's tax declaration, which has the first presumption of truth, is audited within the scope of the authority granted to the administration within the constitutional framework. The insurance of tax systems based on declaration is undoubtedly tax auditing. The most important and comprehensive element of the process in question is the tax audit, which is an audit tool that investigates whether the taxes that must be paid by the taxpayer are complete and complete within the framework of the Tax Audit Law and is carried out to make determinations in this direction. The main purpose of this study is to explain the tax audit process carried out in order to prevent losses and evasions that will occur after the declaration of taxes, which are the most important elements of public revenues, within the scope of the current legislation and to evaluate the issues that are specific during the implementation of the tax audit.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Giriş

Denetim, çok yönlü bir kavram olup yapılan işin niteliğine ve denetimin gayesine göre farklı şekillerde tanımlanabilir. Söz konusu kavram, belirli bir birime yönelik işlem, eylem ve bilgilerin önceden tespit edilmiş olan ölçütlere uygunluk seviyesini saptamak amacıyla gerçekleştirilen, yeteri düzeyde delil toplanması ve bu suretle delilleri değerlendirme ve değerlendirme sonucunda varılan görüşün paydaşlara rapor etme sürecidir. Bahsi geçen sürece ilişkin kuralları ve işlemleri düzenleyen hukuk dalı da denetim hukukudur. Denetimin türüne ve konusuna göre denetim hukuku belirli farklılıklar içermekte olup kamu denetimi, finansal denetim, uygunluk denetimi, faaliyet denetimi gibi farklı dallara ayrılabilir. Bu kapsamda vergi denetimi de belirli bir süreci içeren, mer'î mevzuat hükümlerine göre yürütülmesi gereken bir denetim türüdür. Mevzubahis vetireler kapsamında günümüzde vergi denetimi de hukuk sistemi içerisinde kendisine yer bulmuştur. Vergi denetim hukuku; devletin yetkilendirilmiş organları eliyle ifa edilen, ödenmesi gereken verginin yasalara uygunluğunu tespit etmeye yönelik mevzuata göre belirlenmiş teknikleri kapsayan, denetim sürecine ilişkin kuralları içeren mali hukukun alt dalı olarak tanımlanabilir. Vergi denetim hukukunun konusunu ise mükellef ve mükellefiyetle ilgili maddi olaylar, kayıtlar ve bunlara ilişkin hususlar ile defter, kayıt, belge ve mali tablolar ihtiva etmektedir. Çağdaş vergi sistemlerinde “beyana dayalı tarh” usulü tercih edilmekte olup vergi yükümlülerinin devlete ödeyecekleri vergi tutarını evvelden belirlenmiş kurallara göre hesaplayıp beyan etmeleri esastır. Türk Vergi Hukuku temelde beyan esasına dayanmaktadır ancak “beyana dayalı tarh” sisteminde “ekonomik, malî, hukuki, sosyolojik ya da psikolojik” nedenlerden ötürü yükümlülerin beyanlarının gerçeği yansıtmama sorunu meydana gelmektedir. Bu sebeple mükelleflerin vergi sistemine uyup uymadıklarının denetlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Anayasal çerçevede devlete atfedilmiş vergiye ilişkin görev sadece vergilendirme ve vergi alma yetkisini kapsamamakta, vergi sistemine uyulması hususunu ve ödenecek vergilerin doğruluğunu denetleme yetkisini de içermektedir. Vergi kayıp ve kaçaklarının oluşmasını engelleme sürecinde Vergi Denetim Hukukundan faydalanılmaktadır. İdare özellikle bu vetirede sıklıkla vergi denetimine başvurmakta olup bu yöndeki işlevini 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nda (VUK) yer alan “yoklama, inceleme, arama ve bilgi toplama” yöntemleri ile gerçekleştirmektedir. Vergi incelemesi müessesesi de vergi denetim vasıtalarından olup söz konusu araçlar arasında etkileri en ağır olan, en geniş boyuta sahip yaygın perspektifte birçok vergi denetim türünü kapsayan bir yöntemdir. Vergi denetim hukuku kapsamında yürütülen vergi incelemesinin temel gayesi; vergi kanunları uyarınca mükellef tarafından ödenmesi gereken vergi beyanının ve verginin doğruluğunun mezkûr kanun ve ikincil düzenlemeler çerçevesinde araştırmak, tespit etmek, sağlamaktır. Bunların yanı sıra, yükümlülerini vergi kanunlarına uymaları hususunda eğitmek, mevzuattaki değişiklikler konusunda yardımcı olmak ve kayıt dışı ekonomiyi engellemektir.

Bu minvalde çalışmada, vergi denetim hukuku çerçevesinde vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi, mükellefin beyan ettiği verginin doğruluğunu araştırmak üzere tesis edilmiş vergi inceleme süreci ve bu aşamada mer'î mevzuat bağlamında uygulama aşamasında hususiyet arz eden konuların değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1. Vergi Denetim Hukukunda Vergi İncelemesi Kavramı

Denetim kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde; temel olarak bir işin ya da bir görevin doğru, olması gerektiği şekilde, yolunda icra edilip edilmediğini anlamak adına gerçekleştirilen araştırma, murakabe, teftiş, denetim ve kontrol olarak ifade edilmektedir. Ayrıca bu kapsamda denetimle ilişkili ya da yakın anlamları taşıyan birçok kavram yer almakta olup bunlardan başlıca olanlar; kovuşturma, soruşturma, inceleme ve revizyon kelimeleridir (Somuncu, 2005, s.135). Denetim faaliyeti gerçekleştirilirken birçok etkeni ve tanımı bünyesinde barındırmakta, denetimi icra eden kurum ya da toplum içerisindeki pozisyonu, planlanan denetimin gayesine göre farklı biçimlerde ifade edilmektedir (Sarılı, 2003, s.60). 12.06.2006 tarihli ve 26196 mükerrer sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Seri: X No: 22 “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ”in 4/b maddesinde denetim tanımı şu şekilde yapılmıştır; “İşletmelerin kamuya açıklanacak veya Kurulca istenecek yıllık finansal tablo ve diğer finansal bilgilerinin, finansal raporlama standartlarına uygunluğu ve doğruluğu hususunda, makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtlarının elde edilmesi amacıyla bağımsız denetim standartlarında öngörülen gerekli tüm bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak, defter, kayıt ve belgeler üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanmasıdır” (Resmi Gazete, 2006/10_22: m.4/b). Denetim faaliyeti mezkûr tebliğde belirtildiği üzere sadece finansal bilgilerin teyit edilmesi, murakabesi anlamını taşımamaktadır. Denetim kavramı genel çerçevede değerlendirildiğinde, hayatın olağan akış sürecinde söz konusu bağlamda fiiliyata dökülen her iş, işlem, tutum ve davranış olarak da ifade edilebilir. Denetim, gerek kamu gerek özel sektör için icra edilebilir. Bahsi geçen tanımdan hareketle, bu sürece yönelik usul ve hükümleri düzenleyen hukuk dalı denetim hukukudur. Yani söz konusu kavram çerçevesinde denetim hukuku, herhangi bir birime dair işlem, faaliyet ve tekemmül eden bilgilerin daha evvel belirli kıstaslara göre elverişli olup olmadığını, yeterlilik düzeylerini tespit etmek maksadıyla gerçekleştirilen delillerin elde edilmesi, ölçülmesi ve nihayetinde meydana gelen sonucun raporlanması anlamına gelmektedir (Yüce & Yücelen, 2021, s. 2).

Denetim faaliyetleri belirli bir sürece yayılmakta olup bu bağlamdaki iş ve işlemlerin kontrol edilmesi vergi ile ilgili eylemler bağlamında da gerçekleşmektedir. Vergi, gerek psikolojik ve toplumsal gerekse mükellef ve idare yönleri ile birden çok boyuta sahip bir olgudur (İlgün, 2020, s.2). Vergilendirme sürecinde mükellefin ve devletin yerine getirmek zorunda olduğu birtakım kurallar bulunmaktadır. Bu çerçevede devlet, mükellefin beyanı doğrultusunda oluşan verginin tahsilini gerçekleştirmektedir. Beyan esasına dayanan tarh sisteminde, vergi yükümlüleri önceden belirlenmiş, yasal olarak tesis edilmiş maddi ve şekli yükümlülükler doğrultusunda vergilerini hesaplayarak beyan etmektedirler. Verginin hesaplanıp ödenmesi münferit olarak mükellefe bırakıldığında birtakım “ekonomik, malî, hukuki, sosyolojik veya psikolojik” saikler ile “beyana dayanan tarh” sisteminde önemli aksaklıklar ortaya çıkmaktadır (Özker, 2002, s.173). Mükellefin vergiyi önemli bir maliyet unsuru olarak görmesi ile birlikte vergiden kaçınma süreci maddi ve şekli suiistimaller, vergi ziyana ve tahsilatın imkansızlığına zemin hazırlamaktadır. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı vergi yükümlülerinin veya yükümlü olması gerekenlerin vergi sistemine uygun davranıp davranmadıklarının, beyan ettikleri vergilerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığının denetlenme ihtiyacı oluşmaktadır. Nitekim devlete atfedilen vergilendirme ve vergi toplama salahiyetine ek olarak mükellefin mer’i mevzuata uymasını denetleme, vergi yükümlüsünün ödemek zorunda olduğu vergilerin doğruluğunu kontrol etme yetkisi de yer almaktadır (Yerlikaya, 2011, s.2). Dolayısıyla bahsi geçen vetireler doğrultusunda “denetim hukuku” tüm içeriği ile birlikte vergi sistemlerinin vazgeçilmez bir unsurudur. Bu kapsamda vergilendirme sürecinin incelenmesi, denetim kararının alınmasından sona ermesine kadar olan tüm aşamalar denetim hukuku ve ilişkili yasalar bağlamında düzenlenmektedir (Arıca ve İyibil, 1985, s.2). Mezkûr hukuk dalında, vergi denetim yetkisinin hangi aşamalarda ne çeşit iş ve faaliyetleri içerdiği hüküm altına alınmaktadır. Söz konusu denetim faaliyetleri belirli süreç ve merhalelerden teşekkül etmekte olup ilgili mevzuat hükümleri ve uluslararası standartlar ile belirlenmiştir. Bu minvalde vergi denetim hukuku, “devletin yetkili organları tarafından gerçekleştirilen, vergi güvenliğini (ödenmesi gereken verginin zamanında ve eksiksiz olarak ödenmesini) sağlamaya yönelik çeşitli tedbirleri ve teknikleri kapsayan süreçle ilişkin kurul ve hükümleri içeren mali hukukun alt dalıdır” şeklinde tanımlanabilir. Vergi denetim hukukunun konusunu yükümlü ve mükellefiyetle ilgili maddi vakıalar, kayıtlar ve mevzular ile defter, kayıt, belge ve mali tablolar teşkil etmektedir. Ayrıca mali hukukun bir alt dalı olarak konumlanan vergi denetim hukukunun kaynakları bu çerçevede mali hukukun kaynakları ile benzerlik göstermektedir. Bahsi geçen kapsamda Türk vergi mevzuatında vergi denetim hukukuna doğrudan menşei teşkil edecek kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz; Anayasa, Kanunlar, Uluslararası Anlaşmalar, İnsan Hakları Hukuku, Cumhurbaşkanı Kararnameleri, Yönetmelik, Diğer Kanun Altı Düzenlemeler, Uluslararası Standartlar, Prensipler, Ulusal ya da Uluslararası Kurum Rehberleri, Yargı Kararlarıdır (Yüce & Yücelen, 2021, s.3).

Vergi denetim hukuku ve diğer ilişkili mer’i mevzuatta yer alan hükümler çerçevesinde vergi denetimi de beyan edilen verginin doğruluğunu araştırmaya yönelik faaliyetler bütünü olarak ifade edilmektedir. Vergi denetim kavramı farklı biçimlerde de tanımlanmaktadır. Vergi denetimi, bir ülkedeki mer’i mevzuat çerçevesinde vergi sisteminin etkinliğini ve düzenini sağlamak gayesiyle ifa edilen bir denetim sürecidir (Somuncu, 2005, s.137). Bir başka tanıma göre vergi denetimi, “vergi yasaları ile vergiye tabi tutulan yükümlü ve işlemlerin tam olarak kavranabilmesi ve vergi idaresi ile yükümlülerin mevcut vergi sisteminde yer alan ilke ve kurallara uygun davranıp davranmadıklarını belirlemeye yönelik olan ve vergi idaresi tarafından yapılan işlemlerin tümüdür” (Şeker, 1994, s.7). Temel olarak vergi denetimi kavramı, yönetimin ve mükelleflerin mevzuatta yer alan hükümler, ilkeler çerçevesinde hareket edip etmediklerinin belirlenmesidir (Oğuztürk & Ünal, 2015, s.209). Farklı bir bakış açısı ile yine bir başka tasvir bağlamında vergi denetimi, “vergilendirmeye ilişkin yasal düzenlemelerde yer alan hükümlere uyulup uyulmadığı, mali bilanço ve gelir tablosunda yer alan kârın ve buna bağlı olarak hesaplanan verginin doğru hesaplanıp hesaplanmadığı, işlemlerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı amacına yönelik olarak yapılan denetimlerdir” (Uyanık, 2001, s.65). Diğer taraftan vergi denetimi, “vergiyi doğuran olayın meydana gelmesiyle başlayıp tahsil işlemi ile sonuçlanan vergilendirme sürecinde, vergi mükelleflerinin ve vergi idaresinin kanunlara uygun hareket edip etmedikleri hususunda, gerekli delillerin toplanması ve toplanan deliller çerçevesinde değerlendirme yapılması” olarak da betimlenmektedir (Organ, 2008, s.39). Vergi ile ilgili otoriteler, vergi mükelleflerinin mevzuatta yer alan gereklilikler doğrultusunda yükümlülüklerini olması gerektiği şekilde yerine getirip getirmediğini denetler. Söz konusu denetimler, “vergi kaçırma veya hatalı beyan” gibi durumları saptama ve gerekli düzeltici tedbirleri almak için kullanılmaktadır (Mutluer, 2011, s.87). Vergi denetimi ile sadece mükelleflere yönelik denetim ve tedbirler alınmamakta, vergi idaresinin de bu çerçevedeki eylem ve işlemlerinin vergi mevzuatına uygunluğunun tarafsız ve objektif şekilde kontrol edilmesi sağlanmaktadır (Erdem, 2011, s.47). Ayrıca vergi denetimi, bütçeye kaynak sağlama maksadı güden mali amaç çerçevesinde vergi kaçakçılığının önlenmesine imkân sağlanmakta, sosyal amaç bağlamında ise vergi adaletinin sağlanmasına hizmet etmektedir. Hukuki amaç minvalinde vergi denetimi yürürlüğe giren ve mer’i mevzuatta yer alan bir verginin tatbik edilmesi hususunda devletin otoritesini ve saygınlığını da tesis etmektedir (Meriç, 2002, s.24).

Türkiye’de vergi denetimine ilişkin düzenleme VUK’da yer almakta olup ilgili yasaya göre denetleme işlevi idare tarafından yoklama, inceleme, arama ve bilgi toplama yöntemleri vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Söz

konusu hukuki düzenleme geniş anlamda yorumlanacak olursa vergi denetimi mezkûr mevzuat çerçevesinde yükümlü beyanlarının doğruluğunu tespit etmek gayesiyle defter kayıtları, belgeleri ve envanteri üzerinde detaylı araştırma ile inceleme şeklinde ele alınır. Vergi incelemesi olarak ifade edilen bu vergi denetim türünün temel amacı VUK'un 134. maddesinde belirtilmiştir; *“Vergi incelemesinden maksat, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak tespit etmek ve sağlamaktır”* (Resmî Gazete, 1961/213: m.134). Vergi incelemesi kavramının tanımına ilişkin literatüre bakıldığında, söz konusu kavramın dar ve geniş anlamda amaçsal, hukuki ya da işlevsel yönüyle tasvir edildiğini görmekteyiz (Candan, 2006, s.162). Buna göre vergi incelemesi kavramları çeşitli kaynaklarda kısaca şu şekillerde ifade edilmiştir.

ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN vergi incelemesini *“beyanların ve ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu sağlamak amacıyla yükümlünün defter kayıtları, belgeleri ve envanteri üzerinde yapılan derinlemesine bir araştırma”* olarak tanımlamışlardır (Öncel vd., 2011, s.100).

KIZILOT/ŞENYÜZ/TAŞ/DÖNMEZ'e göre *“vergi incelemesi ile mükellef nezdinde vergiyi doğuran olaya ilişkin tüm işlemler, derinlemesine incelenerek; ödenen verginin ödenmesi gereken vergi olup olmadığı araştırılır. Özellikle beyana dayanan vergiler açısından önem arz eden vergi incelemesi ile mükelleflerin beyan ettikleri matrahların doğruluğu denetlenir”* (Kızılot vd., 2007, s.122).

ŞENYÜZ/YÜCE/GERÇEK vergi incelemesi ile *“mükellef nezdinde vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin tüm işlemlerin derinlemesine incelenerek mükelleflerin beyan ettikleri matrahların doğru olup olmadığının araştırıldığını”* ifade etmişlerdir (Şenyüz vd., 2012, s.134).

AKDOĞAN ise vergi incelemesi tanımını 2365 Sayılı 04.01.1961 Gün ve 213 Sayılı Vergi Usul Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'dan önce şu şekilde yapmıştır; *“mükellefin ödediği verginin defter, hesap, kayıt ve belgeler ile gerekli görüldüğü takdirde yapılacak muhasebe dışı envanterden elde edilecek bulgulara uygunluğunun araştırılarak; doğruluğunun saptanması veya sağlanmasıdır”* (Akdoğan, 1979, s.4).

KARAKOÇ'a göre vergi incelemesi, *“vergi idaresinin vergi alacağını sağlıklı bir biçimde belirleyip tahsil edebilmek için yükümlülükle ilgili olarak gereksindiği ayrıntılı araştırmadır”* (Karakoç, 2007, s. 296).

Vergi incelemesinin etkin bir şekilde yapılması yalnızca ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmaya hizmet etmeyecek, aynı zamanda mükellefin dürüst ve yasalara uygun hareket ederek gerçek şekilde vergisini vermesini sağlayarak vergi kaçakçılıklarını belirleme ve önleme hususunda önemli bir faktör olacaktır (Yıldız, 2013, s.133). Vergi incelemesinin kapsamına, bakıldığında vergi denetim türlerinden en geniş muhtevaya sahip bir denetim biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Vergi incelemesi; VUK md. 2'de belirtilen *“Gümrük idareleri tarafından alınan vergi ve resimler bu Kanuna tabi değildir”* hükmünden hareketle VUK çerçevesinde *“genel bütçeye giren vergi, resim ve harçlar ile il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim ve harçlar ile bunlara bağlı diğer gelirleri”* kapsamaktadır (Resmî Gazete, 1961/213: m.1-2). Vergi incelemesi yetkisine haiz olanlar, defter ve belgeler ile sınırlı olmadan mükellef tarafından ödenmesi gereken verginin tam ve doğru olup olmadığının tespit edilmesine yönelik inceleme faaliyetlerinde VUK'un 3. maddesinde belirtilen ekonomik yaklaşımı da gözeterek delil serbestisi minvalinde değerlendirme ve inceleme yapabilmektedir (Resmî Gazete, 1961/213: m.3). Vergi incelemesinin anayasal mesnedi ise *“bütçenin yıllık olma”* prensibidir. Çünkü bütçe olmadan, bütçe yasası olmadan gelir tahsili yapılamaz ve yıl bazında verilen beyannameler ile tahmini bütçenin tahakkuk miktarlarının gerçekliği, fiili tutarları inceleme vasıtasıyla ortaya çıkar. Bunun yanında Anayasa'nın 73. maddesinde yer alan *“genellik ilkesi”* gereği mali güce göre vergi alınması ve verginin de bu çerçevede eşit olarak toplanabilmesi de vergi incelemesi vasıtası ile mümkün olabilmektedir (Yüce & Yücelen, 2021, s.142). Vergi incelemesinin hukuki çerçevede tatbiki, başta Vergi Denetim Hukuku'nun kaynakları olmak üzere 31.10.2011 tarihli ve 28101 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan *“Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”* ve diğer ikincil mevzuat hükümleri çerçevesinde şekillenmektedir (Gözler, 2013, s.296).

2. Vergi İncelemesine Başlama ve İnceleme Süreci

Mükellef bildirimine dayalı vergi sistemlerinde idarenin yükümlünün beyanının doğruluğunu araştırması gayet doğaldır. Ancak idareyi bu davranışa yönelten yalnızca mükelleflerin suiniyetli faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan problemler olmayıp, yasa hükümlerine yükümlüler tarafından yeterince nüfuz edilememesi, mükellefin vergi kanunları hakkında yeterli ölçüde bilgi sahibi olmaması, maddi yanlışlıkların yapılmasıdır. Bahsi geçen unsurların da etkisiyle ortaya çıkan usulsüzlüklerin sebep olduğu durumların vergi incelemesiyle tespit edilmesi suretiyle mükelleflerin eksik ya da fazla vergi ödemelerinin önüne geçmek incelemenin en önemli gayesini teşkil etmektedir (Yaltı, 2006, s.2). Vergi idaresi mükellefin vergi ile ilgili yükümlülüklerini doğru bir şekilde yerine getirip getirmediğini denetleme işlevini yoklama, arama, bilgi toplama yanında ağırlıklı olarak vergi incelemeleri vasıtasıyla sağlamaktadır (Bayram, 2019, s.99). Mer'i mevzuata rağmen vergi kültürünün ve ahlakına da bağlı olarak mükellefin beyana yönelik yükümlülüğünü hiç yerine getirmemesi veya eksik, hatalı ifa

etmesi mümkündür. VUK'un 135-141. maddelerine göre vergiyi doğuran olayı ve yükümlü ile ilgili hususları ortaya çıkarmak, sunulan beyanların doğruluğunu tespit etmek üzere idareye tanınmış olan en önemli araç vergi incelemesidir (Tekin & Çelikkaya, 2014, s.160). Vergi incelemesi, mükellef tarafından beyan edilen ve ödemesi kaçınılmaz vergilerin doğruluğunu sağlamak amacıyla yükümlüye ait defter, kayıt ve belgeleri çerçevesinde envanter teyitlerinin de yapıldığı detaylı bir araştırmadır (Batun, 2010, s.189). Bir başka anlatımla mevzubahis kavram, vergi yükümlülerinin ve sorumlularının vergiye ilişkin işlemlerinin tatbikinden veya yerine getirilen sorumluluklardan sonra vergi idaresinin yetkili görevlileri tarafından denetlenmesi vergi incelemesi olarak da ifade edilebilmektedir (Gözübüyük, 2007, s.404). Vergi incelemesi bir revizyon türü olmakla birlikte yetkisini VUK'tan almaktadır. Mezkûr yasada vergi incelemesinin fiili tanımı yer almamaktadır fakat Kanun'un 134. maddesinde "*Vergi incelemesinden maksat, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak tespit etmek ve sağlamaktır*" ifadesi ile amaçsal bir tanımlama yapılmıştır (Resmi Gazete, 1961/213: m.134). Vergi incelemesi sadece vergi kayıp ve kaçaklarının tespitine katkıda bulunmamakta, eğitici bir fonksiyona sahip olduğundan dolayı yükümlülerin vergisel yönden eğitilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca inceleme; vatandaşlık bilincinin yerleşmesine, mükellef aidiyetinin oluşmasına, caydırıcılık işlevi sayesinde hata, hile ve eksikliklerin cezalandırılmasına, vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesine, vergi gelirlerinin artırılmasına, vergide sosyal adaletin ve gelir dağılımının toplum tabanına genişlemesine, muhasebe sistem ve düzeninin yerleşip gelişmesine katkı sağlamaktadır (Alptürk, 2008, s.409).

Vergi incelemesi içerik olarak farklı türlere ayrılmakta olup belirli kriterlere göre sınıflandırılabilir. İnceleme türleri ait oldukları ölçütlere göre şu şekilde sıralanabilir; İncelemenin kapsamında göre tam inceleme, kısa inceleme, sınırlı inceleme, incelemenin sürekliliği açısından devresel ve sürekli inceleme, incelemenin akışı açısından geriye ve ileri doğru inceleme, mükellef sayısı açısından toplu ve münferit inceleme, incelemenin kaynağı açısından normal, ihbarlı ve karşıt incelemedir (Nas, 2012, s.1310). Vergi incelemesi belirli bir süreci içermekte olup uygulanacak usul ve esaslar; VUK, ilişkili mer'i mevzuat ve 31.10.2011 tarihli ve 28101 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "*Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*" çerçevesinde tatbik edilmektedir. İncelemenin muhtevasına göre uygulanacak vergi inceleme türü belirli temel ilkeler çerçevesinde yürütülecektir. Söz konusu prensipler "*Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin*" 5. maddesinde belirtilmiştir; "*Yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğini, mükellefin hak ve hukukunu da gözetmek suretiyle denetlemek. Kanun hükümlerini uygularken kamu hak ve hukukunun korunmasında gerekli özeni göstermek. Mükelleflere ve diğer şahıslara karşı nazik, ölçülü ve mesleki saygınlığın gerektirdiği şekilde tutarlı davranmak. Mensubu oldukları kurumun amaçlarına ve misyonuna uygun davranmak, mesleğin gerektirdiği itibar ve güvene layık olunduğunu davranışlarıyla da göstermek. Görevin yerine getirilmesinde sürekli gelişimi, saydamlığı, tarafsızlığı, dürüstlüğü, kamu yararını gözetmeyi, hesap verilebilirliği ve öngörülebilirliği esas almak. Tüm eylem ve işlemlerde yasallık, adalet ve dürüstlük ilkeleri doğrultusunda hareket etmek, tarafsızlıklarını engelleyecek herhangi bir etkiye izin vermemek. Amacın, ödenmesi gereken vergi tutarını doğru olarak tespit etmek olduğunu daima göz önünde bulundurmak ve bu çerçevede inceleme sonucunda, gerekmesi halinde, mükellef lehine düzeltmelerin de yapılmasını sağlamak. Görevlerini, unvanlarını ve yetkilerini kullanarak kendileri, yakınları veya üçüncü kişiler lehine menfaat sağlamamak*" (Resmi Gazete, 2011/28101: m.5). Diğer taraftan VUK'ta mevzubahis prensiplerin yanında vergi incelemesine rehberlik edecek detaylar vurgulanmıştır. İlgili yasanın 135. maddesinde vergi incelemesine yetkili olanlar; "*Vergi incelemesi; Vergi Müfettişleri, Vergi Müfettiş Yardımcıları, ilin en büyük mal memuru veya vergi dairesi müdürleri tarafından yapılır. Gelir İdaresi Başkanlığının merkez ve taşra teşkilatında müdür kadrolarında görev yapanlar her hal ve takdirde vergi inceleme yetkisini haizdir*" şeklinde ifade edilmiştir (Resmi Gazete, 1961/213: m.135). Mezkûr madde çerçevesindeki yetki ve yapılanma 10.07.2011 tarihli ve 27990 sayılı Resmi Gazetede 646 sayılı "*Vergi Denetim Kurulu Başkanlığının Kurulması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname*" ile yeni halini almıştır. Bu kapsamda ilgili kararnamede bu durum şu şekilde belirtilmiştir; "*Vergi incelemelerini yapmaya yetkili ve görevli olan Vergi Denetim Kurulu (VDK), Maliye Bakanlığının danışma ve denetim birimi olarak vergi inceleme ve denetim birimlerinin VDK çatısı altında ve vergi müfettişi/yardımcısı unvanı ile birleştirilmesi sonucunda kurulmuş olup Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte Hazine ve Maliye Bakanlığının hizmet birimi olarak düzenlenmiş, başkanlık bünyesindeki vergi müfettişleri de doğrudan Hazine ve Maliye Bakanına bağlı olarak görev yapmaya devam etmişlerdir*" (Resmi Gazete, 2011/646: m.3). VUK'un 137. maddesinde vergi incelemesine tabi olanlar, "*Bu kanuna veya diğer kanunlara göre defter ve hesap tutmak, evrak ve vesikaları muhafaza ve ibraz etmek mecburiyetinde olan gerçek ve tüzel kişiler vergi incelemelerine tabidirler*" biçiminde hüküm altına alınmıştır (Resmi Gazete, 1961/213: m.137). Yasa maddesinde bilakis "*vergi incelemesine gerçek ve tüzel kişiler tabidir*" ibaresi vurgulanmış olsa da tüzel kişiliğe haiz olmayan teşekküller eğer vergisel nitelikli iş ve işlemler ifa etmekte ve "*defter ve hesap tutma, evrak ve vesikaları saklama ve ibraz yükümlülüğü*" altında iseler doğal olarak da vergi incelemesine tabi olacaklardır. Mezkûr yasanın 138. maddesinde inceleme zamanı belirtilmiştir; "*Vergi incelemesinin ne zaman yapılacağını evvelden haber verilmesi mecburi değildir. İnceleme, neticesi alınmamış hesap dönemi de dahil olmak üzere,*

tarh zamanaşımı süresi sonuna kadar her zaman yapılabilir. Evvelce inceleme yapılmış veya matrahın re'sen takdir edilmiş olması yeniden inceleme yapılmasına ve gerekirse tarhiyatın ikmaline mani değildir” (Resmi Gazete, 1961/213: m.138). İlaveten bu hükümlerin yanında VUK'un 139 ve 140. maddelerinde de incelemenin yapılacağı yer, süre ve incelemede uyulacak esaslar ile ilgili bilgiler yasaya derç edilmiştir (Aykın, 2011, s.32).

Vergi inceleme süreci belirli merhalelerden teşekkül etmekte, incelemenin başından sonuna kadar devam eden aşamalar yükümlü nezdinde yapılan inceleme ve araştırma faaliyetleri ile başlamakta, akabinde ortaya çıkan bulgular ışığında ilgili tespitler tutanağa ilave edilmektedir. Sonrasında tekemmül eden vergi inceleme raporları, rapor değerlendirme komisyonu tarafından değerlendirilmekte ve arkasından vergi dairesi tarafından tatbik edilecek tarh ve ceza işlemlerine mesnet teşkil etmektedir (Dayanç, 2012, s.90). Vergi inceleme süreci temel olarak dört ana aşamada özetlenebilmektedir, bunlar; İncelemeye hazırlık yani işe başlama aşaması, incelemeye başlama safhası, incelemenin yürütülmesi ve değerlendirme (rapor) aşamasıdır. Bu safhaların usule yönelik işlemler (işe başlama, incelemeye başlama) ve teknik içerikli işlemler (defter, belgelerin incelenmesi, fiili envanter uygulanması vs. ile raporların oluşturulması) olarak iki kapsama da indirgenmesi mümkündür (Keskin, 2012, s.59). Ancak vergi inceleme sürecinin detay başlıklar altında değerlendirilmesi gerek mükellefin hak ve yükümlülüklerine detaylı nüfuz edebilmesi gerekse müfettişlerin görevlerini sorunsuz yerine getirerek kamu menfaatlerini korumaları açısından elzemdir. Bu minvalde vergi inceleme sürecini sekiz aşamadan oluşan şu başlıklar çerçevesinde belirtmek yerinde olacaktır; Vergi inceleme işinin belirlenmesi, incelemeye başlama, yasal defter ve belgelerin ibrazı, inceleme safhası, tutanak taslağı, tutanak imzalanması, raporun değerlendirilmesi ve dinlenme talebi, tarhiyat öncesi uzlaşma ve raporların vergi dairesine sevk edilmesidir (Resmî Gazete, 2011/28101: m.7-9).

Vergi inceleme işinin belirlenmesi; VDK tarafından belirli kriterlere göre yapılan tespitler ile sürecin başlaması merhalesini ifade etmektedir (Özyer, 2008, s.255). Bu aşama, VDK bünyesinde oluşturulan Risk Analiz Sistemi (VDK-RAS) dahilinde veri-risk teknikleri kullanılarak ya da dosya ve evrak taraması esnasında ortaya çıkan şüphe/deliller vasıtasıyla riskli işlemlerin muhatabı mükelleflerin belirlenip incelemeye sevk edilmesi ile başlamaktadır (Demirci ve Kartal, 1999, s.39). Ayrıca VDK vasıtasıyla kurum ve kuruluşlardan ya da kişilerden gelen ihbar cihetindeki değerlendirmeler de incelemeye kaynak teşkil etmektedir. Bu çerçevede “İhbar ve İnceleme Taleplerini Değerlendirme Komisyonlarının Oluşturulması ile Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönerge” çıkarılmış olup bu sayede mükellefler hakkında ihbar ve şikâyet başvuruları ile inceleme süreci etkin bir biçimde yapılabilmektedir (Yüce & Yücelen, 2021, s.160). Vergi incelemeleri sürecinin etkin ve verimli bir biçimde gerçekleşmesi gayesiyle VDK-RAS altyapısı ile tesis edilen Mükellef Bilgi Raporu (MBR) ve e-denetimde kullanılan Vergi Denetim ve Risk Analiz Sistemi (VDK-VEDAS) kullanılmaktadır. Gelir İdaresi Başkanlığının (GİB) 2023 faaliyet raporunda da görüldüğü üzere vergi incelemelerinde teknoloji kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Bu minvalde günümüzde vergi incelemeleri; VDK Bilgi İşlem Sistemi (VDK-BİS), MBR, Elektronik Veri İbraz Sistemi (e-VİZ), e- Belge Doğrulama, VEDAS dahil teknoloji yoğun yapay zekâ destekli yazılımlar ve sistemler, GİB, Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK), Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), gümrükler gibi birçok kurum ile de iletişim kurularak yürütülmektedir (GİB, 2024, s.126-130). VDK tarafından icra edilen vergi incelemeleri temel olarak beş kaynak aracılığı ile başlatılabilmektedir, bunlar; VDK-RAS vasıtası ile yükümlülere yönelik verilerin analiz sonucunda riskli görülen mükelleflerin tespiti ile oluşan incelemeler, ihbar ve şikâyetler üzerinden tesis edilen incelemeler, teftiş, soruşturma, inceleme ve yapılan denetimler esnasında ortaya çıkan tespitlere yönelik yürütülen incelemeler, kamu kurum ve kuruluşlarına ulaşan ve dolaylı ya da doğrudan vergi ile ilişkili hususlara dahil inceleme ve denetim raporları aracılığı ile icra edilen incelemeler, müfettişlerin gerek yapmış olduğu incelemeler gerekse riskli olduğunu düşündüğü sektörlerle yönelik olarak düzenlemiş oldukları Görüş ve Öneri Raporları (GÖR) kapsamında yapılan incelemelerdir (Bağırhan, 2024, s.125). Genel olarak vergi incelemesine alınma sebepleri şu şekilde sıralanabilir; RAM incelemeleri, VDK-RAS çalışmaları, MBR araştırmaları, kayıt dışı ekonomi ve sahte belge düzenleme ve kullanma fiilleri ile mücadele çerçevesinde yapılan çalışmalar, haksız ve riskli iadelere yönelik çalışmalar, sektörel incelemeler, ihbar ve şikâyetler, karşıt incelemeler, MASAK ve diğer kurumlara yapılan şüpheli işlemlere dair bildirimler, incelemeyi gerektiren beyan ve taleplerdir (Durusoy, 2024, s.3).

Vergi incelemesine başlanması; işin belirlenmesi aşamasındaki kaynaklardan ve RAS'dan gelen veriler kapsamında şekillenir. VDK yönetmeliğinin 6. maddesine göre oluşturulan iş emri ile ilgili müfettişin VDK-BİS ekranına “yeni iş” olarak düşmesi ile birlikte inceleme aşaması başlar ve müfettişe tebliğ edilene kadar iş emri detayı, içeriği görülemez (Resmi Gazete, 2011/28101: m.6). Vergi incelemesine olağan sevk olarak ifade edebileceğimiz bu sürecin yanında, vergi incelemesine olağandışı sevk de olabilmektedir. Söz konusu durum çerçevesindeki başlıca olağandışı sevk sebepleri; “Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliğin 6. maddesi” kapsamında yürütülen incelemeler esnasında farklı bir mükellef için inceleme ihtiyacının baş göstermesi, VUK'un 367. maddesine göre “359. maddeye ilişkin yazılı suçların işlendiğine yönelik hususiyetler minvalindeki suretlerle ittıla hasıl eden Cumhuriyet başsavcılığının ilgili vergi dairesini

haberdar ederek inceleme yapılmasını talep etmesi”, VDK yönetmeliğinin 5. maddesi bağlamında mükelleflere ilişkin yapılan ihbar/şikayetlerdir (Soydan, 2015, s.460). Mezkûr yönetmeliğin 7/1. maddesinde hüküm altına alındığı şekilde, vergi inceleme vazifesinin verilmesi akabinde işe başlama süresi en geç 5 gündür. Eğer haklı bir mazeretin varlığı ileri sürülüyor ise bahsi geçen süreye ilave edilerek en fazla 5 günlük ek süre verilebilir ya da mazeretin durumuna göre inceleme başka inceleme elemanına tevdi edilebilir. İncelemeye başlama süresi ise 15 gündür yani bu süreye 5 günlük işe başlama süresi dahildir ve ek süre ile birlikte toplam 20 gün içerisinde göreve başlanmalıdır (Resmî Gazete, 2011/28101: m.7/1-2). İncelemeye VUK’un 140/1. maddesi çerçevesinde müfettiş tarafından “İncelemeye Başlama Bildirimi” ile başlanacak, “*bildiriminin bir örneği nezdinde inceleme yapılan, bir örneği vergi incelemesi yapmaya yetkili olanın bağlı bulunduğu inceleme ve denetim birimine, bir örneği ise mükellefin bağlı olduğu vergi dairesine gönderilecek*”, işe başlama tarihi ise bildirim düzenlendiği tarih olacaktır (Resmî Gazete, 2011/28101: m.9).

Defter ve belgelerin ibrazı; “Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliğin 12. maddesi” çerçevesinde mükellefin en önemli ödevlerinden birisidir. Mezkûr yönetmeliğe göre “*Mükelleflerin defter ve belgeleri yazılı olarak istenir ve tutanakla teslim alınır. Yazıda, ibraz edilecek defter ve belgeler ile on beş günden az olmamak üzere ibraz süresine, ibraz yerine ve ibraz edilmemesi halinde uygulanacak müeyyidelere yer verilir*” (Resmî Gazete, 2011/28101: m.125). Mücbir sebep ve mali tatil sebebiyle incelemeye ilişkin defter ve belge ibraz sürelerinin zorunlu olarak uzaması mümkün olup VUK’un 139. maddesinde haklı sebep gösteren mükelleflere uygun bir mühlet verileceği de belirtilmiştir (Resmî Gazete, 1961/213: m.139). Söz konusu hüküm gereği tayin edilecek “mühlet”, VUK “Mühlet Verme Başlıklı” 17. maddesi yönünden müfettiş tarafından değerlendirilerek verilecektir. Müfettiş tarafından, “İncelemeye Başlama Bildirimi” gönderdikten sonra sistem üzerinden oluşturulacak “Defter Belge İsteme” yazısını yükümlüye tebliğ edilecektir, aksi takdirde mükelleften yasal olarak defter ve belge alınması mümkün değildir. “Defter Belge İsteme” yazısı mükellef elektronik tebligata uygun ise bu ortamda tebliğ edilir ancak yükümlü bu sisteme dahil değilse bu yöndeki tebligat posta yoluyla yapılmaktadır. Tebligatı alan mükellefin defter ve belgeleri tutanak düzenlenerek teslim alınır ancak mükellef inceleme yapılan dönemde e-defter/belge kullanıyorsa “Elektronik Veri İbraz Sistemi” (e-VİZ) vasıtasıyla elektronik ortamda bu bilgileri ibraz etmek durumundadır. Defter ve belgelerini elektronik ortamda tutmayan mükellefler söz konusu belgeleri yönetmeliğin 12/5. maddesi gereğince şu şekilde teslim edebileceklerdir; “*Mükellefin işyeri adresi, işyeri adresinin bulunmaması halinde ikametgâh adresi ile inceleme görevi verilenin çalışma yerinin aynı ilde bulunmaması halinde, defter ve belgeler mükellefin işyeri adresi, işyeri adresinin bulunmaması halinde ikametgâh adresinin bulunduğu ildeki dairede teslim alınır. Mükellefin talebi halinde defter ve belgeler inceleme görevi verilenin süreli çalışma yerindeki dairede teslim alınabilir*” (Resmî Gazete, 2011/28101: m.12/5). Müfettiş teslim edilen defter ve belgeleri, teslimine konu evrakların tüm detaylı bilgilerinin yer aldığı “Defter ve Belge Teslim Alma Tutanağı” ile teslim almaktadır. Mükellef de bu süreçte imzaladığı her tutanaktan bir örnek nüshasını müfettişten talep ederek almalıdır.

Vergi incelemesi aşaması; defter ve belgeleri yasa ve yönetmelik çerçevesinde almış müfettişin görevini ifa etmesi sürecini ifade etmektedir (Gülhan ve Türkmen, 2016, s.93). Vergi incelemeleri temel olarak mümkün olan en kısa sürede tamamlanmalıdır. “*Tam inceleme yapılması halinde en fazla bir yıl, sınırlı inceleme yapılması halinde en fazla altı ay, katma değer vergisi iade incelemelerinde ise en fazla üç ay içinde incelemenin bitirilmesi esastır olup ek süre talep edilir ve uygun görülürse tam ve sınırlı incelemelerde altı ayı, katma değer vergisi iade incelemelerinde ise iki ayı geçmemek üzere ek süre verilebilir*” (Resmî Gazete, 2011/28101: m.8/1-2). Bu süreçte müfettiş kendisine VDK-BİS aracılığı ile verilen iş emri ve ekleri, inceleme konu ve dönemine ilişkin defter ve belgeleri ve ayrıca VDK-MBR üzerinde yer alan bilgileri kullanacaktır (Pınar, 2016, s.50). Bunlarla birlikte doğrulama yöntemini de tatbik etmek isteyen müfettişler, farklı kamu kurum ve kuruluşlardan, satış, mal alış yapılan şirket ve gerçek kişilerden bilgi tedarik edebileceklerdir. Bu süreçte müfettişe en önemli destek sağlayacak sistemlerden birisi de VDK-MBR’dır (Üstün, 2011, s.347). Söz konusu veri tabanı, diğer kamu kuruluşlarında ve özel sektörde bulunan bilgileri de veri havuzu olarak kullanarak farklı programlara ve kaynaklara gerek kalmadan yükümlüyü ilgilendiren, inceleme sürecinde önemli olarak görülen tüm bilgilerin bir araya getirilmesi ve tek bir sistem üzerinden erişimin sağlanabilmesi için oluşturulmuştur (Yüce & Yücelen, 2021, s.132). Bu sistemde yer alan, vergi incelemesine önemli düzeyde katkı sağlayacak bilgiler şunlardır; “Müfettiş Kontrol Listeleri” ve MBR’de bulunan analiz notları, asgari incelenecek hususlar, senaryolar, vergi inceleme ve vergi tekniği raporları, UYAP verileri, vb. bilgilerin yer aldığı iş emri bilgileri, mükellef genel sicil bilgileri (ortaklık, yönetim, iştirakler, mükellef büyüklüğü vb.), mükellefe yönelik olarak önceden yapılmış ve tamamlanmış ya da süren veya iş emri havuzunda müfettiş atanmamış incelemeleri, beyan ve bildirimler ile transfer fiyatlandırması raporlarına yönelik tablo ve veriler, mükellefin çalıştığı meslek mensupları, vergi artırım bilgileri ve üçüncü taraflar ile ilgili olan (banka bilgileri, çek, senet tahsilatları, taşıt ve tapulara ilişkin hareketler, sigorta prim bildirelileri, varsa gümrük giriş ve çıkış iş ve işlemleri) bilgilerdir (Bağırhan, 2024, s.165). Ayrıca bu süreçte “Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliğin” 8/1-2. maddesi kapsamında inceleme dosyasının tekemmülü şu şekilde hüküm altına alınmıştır; “*Vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlar, işe başlama ve incelemeye hazırlık evresi dâhil, inceleme görevi*

sırasında tespit ettikleri hususları ihtiva eden bir inceleme dosyası oluştururlar. İnceleme dosyasında; görevlendirme yazısı, işe başlama ve incelemeye hazırlık evresinde tespit edilen hususlar, mükellefin vergi incelemesi kapsamında incelenen hesapları, harici olarak yapılan araştırmalarda tespit edilen konular, mevzuata aykırı işlemleri, bulunan matrah farkı, vergi farkı ve bunların hesaplanma yöntemlerine ilişkin bilgiler ile bu kapsamda yapılan yazışmalar, düzenlenen tutanaklar ve ilgili diğer belgeler yer alır” (Resmî Gazete, 2011/28101: m.8/1-2). Mezkûr yönetmelikte yer alan bu hüküm, inceleme ve araştırmaların belge düzenine uyulması ve ispat unsuru olması açısından ayrı bir öneme haizdir.

Vergi incelemesi tutanak taslağı; müfettişin incelemeye ilişkin mülahazalarını içeren bir ön bilgilendirmedir. VUK’un 141/1. maddesinde ifade edildiği üzere inceleme tutanakları şu halde düzenlenebilir; “İnceleme esnasında lüzum görülen hallerde, vergilendirme ile ilgili olaylar ve hesap durumları ayrıca tutanaklar ile tespit ve tevsik olunabilir. İlgililerin itiraz ve mülahazaları varsa bunlar da tutanağa geçirilir. Bu suretle düzenlenen tutanakların bir nüshasının mükellefe veya nezdinde inceleme yapılan kimseye bırakılması mecburidir” (Resmî Gazete, 1961/213: m.141/1). Ayrıca taslak tutanaklar ile ilgili bilgi, mezkûr yönetmeliğin 16/2. maddesinde yer almaktadır; *“Bu tutanakların taslakları, mükelleflerin itiraz ve mülahazalarının tutanağa geçirilebilmesini sağlamak amacıyla, mükelleflerin talep etmesi durumunda iki gün önceden mükelleflerin bilgisine sunulur. Tutanaklarda incelemeyi yapanın kanaatini belirten yorum, hüküm ve ifadelere yer verilmez”* (Resmî Gazete, 2011/28101: m.16/2). 25.12.2016 tarihinden evvel inceleme tutanakları incelemeye muhatap yükümlüye gösterilmiyor, tutanak sunum aşamasında tespitler gösterilerek ifade vermesi isteniyordu. Ancak bu durum mükellefin kendisine isnat edilen hususlar hakkında sunacağı delilleri, kendisini hazırlamasına ve tutanağa işlettirmesine imkân vermiyordu (Bağırhan, 2024, s.166). Söz konusu aşamada mükelleflerin itiraz, görüş ve düşüncelerinin tutanağa geçirilebilmesi için “tutanak taslakların mükellefe sunulması” usulü mezkûr yönetmeliğin 16. maddesinde yapılan değişiklikle hüküm altına alınmıştır. Taslak tutanak mükellef tarafından detaylı bir şekilde tetkik edilmeli, gerekirse meslek mensuplarından destek alarak özenle cevap vermelidir.

İnceleme tutanağının imzalanması; müfettişin incelemeye yönelik hususları, mükellefin varsa karşı görüşlerini belirttikleri aşamayı ifade etmektedir. Tutanağın imza aşamasında, mükellefin talebi ile incelenen taslak tutanak konusunda yükümlü gerekli bilgileri edinmiş olsa dahi yükümlünün savunma hakkını kullanabilmesi amacıyla müfettiş tarafından eleştiri konusu olan mevzular açıklanmalıdır (Yüce & Yücelen, 2021, s.169). Ayrıca varsa mükellefin tutanağa yönelik itirazları, bunlar ilişkin ispat belgelerinin ibrazının yapılma durumu da tutanağa işlenmelidir. Akabinde tutanakta vergilendirme ile ilgili vakıalar ve bunlara yönelik yükümlünün ifadesi vergi inceleme raporlarına ilave edilir. Bunların yanında müfettişin kanaatine mesnet oluşturan yorum, hüküm ve ifadelere yer verilmemesi önem arz etmektedir. Bahsi geçen tutanak; örtülü, izaha muhtaç konuların bulunduğu, incelemeyle ilgili hususlarda mükellefin açıklamalarının yer aldığı, inceleme konusunda açıklama istenen hususları içermektedir (Bağırhan, 2024, s.172). Mezkûr yönetmeliğin 17. maddesinde de tutanakta yer alması gereken unsurlar şu şekilde belirtilmiştir; “Tutanağın düzenlenme yeri ve tarihi, ilgililerin adı, soyadı ve unvanları, vergi kimlik numaraları ile imzaları, vergilendirme ile ilgili olaylar ve/veya hesap durumları, varsa ilgililerin itiraz ve mülahazaları ile ibraz ettikleri özelgeleri, tutanakta belirtilen hususların ilgililer tarafından okunduğunu ve doğruluğunun anlaşıldığını belirten ifade, nezdinde inceleme yapılan mükellefe, tutanakta yer alan hususların vergi kanunları karşısında yapılması muhtemel işlemler bakımından ispatlama vasıtası olduğunun ve yapılması muhtemel işlemlerin neler olduğunun, tutanağın düzenlenmesinden önce bildirildiği hususu, tutanağın taslak halininin 16. maddenin ikinci fıkrası uyarınca mükellefin bilgisine sunulduğu hususu, mükelleflerin Rapor Değerlendirme Komisyonlarında dinlenme talebinin olup olmadığına ilişkin ifadelerdir” (Resmî Gazete, 2011/28101: m.17). Tutanağın imzalanması ilgili kişiler vasıtasıyla icra edilmekte olup bu kişiler; “nezdinde inceleme yürütülen gerçek kişiye kendisi, tüzel kişilerde kanuni temsilcisi, tüzel kişiliği olmayan teşekküllerde ise idare edenler”dir. Ancak inceleme muhataplarının, VUK’un 141. maddesinde ve mezkûr yönetmeliğin 16/5. maddesinde yer aldığı üzere tutanaklara zorla imza ettirilemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Bu durumda *“İlgililer tutanakları imzalamaktan çekindikleri takdirde tutanakta bahis konusu edilen olaylar ve hesap durumlarını ihtiva eden defter veya vesikalar, nezdinde inceleme yapılandır rızasına bakılmaksızın alınır ve inceleme neticesinde tarh edilen vergiler ve kesilen cezalar kesinleşinceye kadar geri verilmez. İlgililer her zaman bu tutanakları imzalayarak defter ve vesikaları geri alabilirler. Ancak bu defterlerin suç delili olmaması şarttır. 143. madde hükmü, yukarıdaki şekilde alınan defter ve vesikalar hakkında da uygulanır. 144. maddenin dördüncü ve son fıkraları hükümleri yukarıdaki şekilde defter ve vesikalar alınan mükellefler hakkında da caridir”* hükmünde yer aldığı şekilde hareket edilecektir (Resmî Gazete, 1961/213: m.141). Vergi incelemesinden sorumlu ilgili müfettiş tarafından vergi inceleme raporlarının Rapor Değerlendirme Komisyonuna (RDK) gönderimini sağlamak üzere bağlı inceleme ve denetim birimine teslim edilmesi sürecindeki tarih, incelemenin tamamlandığı tarihtir ancak bu durum RDK tarafından raporun düzeltilmesine mâni olmayacaktır (Resmî Gazete, 2011/28101/1: m.19).

Raporun değerlendirilmesi ve dinlenme talebi; inceleme sürecinde vergi dairesine sevk aşaması öncesindeki önemli safhalardan birini teşkil etmektedir. Vergi inceleme raporları 07.04.2021 tarihli ve 31447 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği”nin 53/1. maddesinde yer aldığı şekilde gerek VUK gerekse diğer gelir kanunları çerçevesinde yapılan vergi incelemelerine istinaden düzenlenmektedir. Vergi inceleme raporları ise şu şekilde gönderilmektedir; “Vergi Müfettişleri tarafından düzenlenen vergi inceleme raporları, ilgili rapor değerlendirme komisyonuna, bağlı olunan daire veya ekip başkanlığı aracılığıyla; Merkezi Rapor Değerlendirme Komisyonuna gönderilmesi gereken vergi inceleme raporları ise söz konusu Komisyona iletmek üzere ilgili Daire Başkanlığı tarafından Başkanlığa gönderilir. Raporların elektronik ortamda gönderilmesi halinde durum rapor değerlendirme komisyonu tarafından bir tutanakla tespit olunur. Vergi incelemesi yapmaya yetkili kılınan diğer memurlar tarafından düzenlenen vergi inceleme raporları, Gelir İdaresi Başkanlığı merkez ve taşra birimlerinde oluşturulacak rapor değerlendirme komisyonlarına gönderilir” (Resmî Gazete, 2021/31447: m.20). VUK’un 140/6. maddesi gereğince; vergi inceleme raporları RDK tarafından “vergi kanunları ile bunlara ilişkin Cumhurbaşkanı kararı, yönetmelik, genel tebliğ, sirküler ve özelgelere uygunluğu” yönünden değerlendirilmektedir (Resmî Gazete, 1961/213: m.140/6). Bu süreçte RDK ile incelemeyi yapan arasında herhangi konuda bir uyumsuzluk vukuu bulunması halinde 31.10.2011 tarihli ve 28101 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “Rapor Değerlendirme Komisyonlarının Oluşturulması ile Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmeliği”nin 9. maddesine göre “Uyumsuzluğa konu vergi inceleme raporlarını bir üst değerlendirme mercii olarak, vergi kanunları ile bunlara ilişkin Cumhurbaşkanı kararı, yönetmelik, genel tebliğ, sirküler ve özelgelere uygunluğu ile maddi hata ve usul hatası içerip içermediği yönünden değerlendirir. Merkezi Rapor Değerlendirme Komisyonu, Vergi Müfettişleri tarafından düzenlenen ve 18 inci maddede belirlenen tutarın üzerinde tarhiyat önerisi içeren vergi inceleme raporlarını, vergi kanunları ile bunlara ilişkin Cumhurbaşkanı kararı, yönetmelik, genel tebliğ, sirküler ve özelgelere uygunluğu ile maddi hata ve usul hatası içerip içermediği yönünden değerlendirir. Merkezi Rapor Değerlendirme Komisyonu, 18 inci maddede belirlenen tutarın üzerinde tarhiyat önerisi içeren veya Vergi Müfettişi ile ilgili rapor değerlendirme komisyonu arasında uyumsuzluğa konu olan vergi inceleme raporlarına dayanan ve Kanunun 359 uncu maddesinde yazılı suçların işlendiğine ilişkin görüşleri içeren vergi suçu raporları için mütalaa verir” (Resmî Gazete, 2011/28101/1: m.9). Bu aşamada mükellefler RDK’da dinlenme talebinde bulunabilirler (Resmî Gazete, 2011/28101: m.17/1-g). Mezkûr yönetmeliğin 14. maddesine göre kabul gören dinlenme talebi vergi inceleme raporu tutanağının düzenlenme aşamasında da istenebilir. Söz konusu safhada kabul görebilecek olan dinlenme müessesesi, mükellef ile komisyonun raporun detaylı bir irdelemesi ve bu yönde bir fikir teatisi anlamına gelmemektedir. RDK, yalnızca mükellefi dinler ve yükümlünün ifadelerini tutanak altına alır, haklı sebeplerin varlığı konusunda ikna olursa, ilgili hususta mükelleften vakianın düzeltilmesi ya da ortadan kaldırılmasını veya açıklamasını talep edebilir. Ayrıca komisyonlar, yalnızca mükellefin başvurusuna göre değil gerekli gördükleri hallerde de yükümlüyü ve müfettişi dinleyebileceklerdir. Bu minvalde bir tasarrufun varlığı ya da yokluğunda, RDK genel değerlendirmesini ayrı bir tutanak vasıtası ile müfettişe iletmekte ve fiili olarak inceleme nihayete ermektedir (Bağırhan, 2024, s.187).

Tarhiyat öncesi uzlaşma ve vergi dairesine sevk; vergi incelemesinin nihai aşamalarını teşkil etmektedir. Tarhiyat öncesi uzlaşma, hakkında vergi incelemesi yapılan mükelleflerin bu süreçte kendilerine yönelik olarak herhangi bir vergi tarhiyatı yapılmadan ve vergi ziyai cezası kesilmeden evvel kullanabilecekleri bir haktır (Şenyüz vd., 2024, s.316). Bu kurum, VUK’un Ek 11. maddesi itibarıyla şu şekilde hüküm altına alınmıştır; “Maliye Bakanlığı, vergi incelemesine dayanılarak tarh edilecek vergiler ile bunlara ilişkin kesilecek vergi ziyai cezalarında (359 uncu maddede yazılı fiillerle vergi ziyaya sebebiyet verilmesi halinde tarh edilecek vergi ve kesilecek ceza ile bu fiillere iştirak edenlere kesilecek ceza hariç) tarhiyat öncesi uzlaşma yapılmasına izin verebilir” (Resmî Gazete, 1961/213: m. Ek11). Mezkûr yasa hükmü çerçevesinde düzenlenen tarhiyat öncesi uzlaşma müessesesi, re’sen ya da ikmalen tarhiyata konu teşkil eden vergi ve cezaların vergi dairesine gönderilmesinden evvel VDK bünyesinde çözümlenmesi gayesiyle tesis edilmiştir (Yüce & Yücelen, 2021, s.175). Vergi incelemesine dayanılarak tarh edilecek vergiler ve ilgili vergi ziyai cezaları, 31.10.2011 tarihli ve 28101 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Yönetmeliği”nin 2. maddesi gereğince yönetmelikte belirtilen sınırları aşan usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarında yükümlü ile VDK arasında uzlaşma yapılabilmektedir (Resmî Gazete, 2011/28101/2: m.2). Tarhiyat öncesi uzlaşma sürecinin olumlu nihayet ermesi halinde tutanak ile tespit edilip idareyle anlaşılabilir tutarlara yönelik dava açılmayacak ve herhangi bir mercie bu yönde bir şikâyetle bulunulamayacak olup ayrıca vergi dairesi tarafından uzlaşmış olan vergi miktarı üzerinden gecikme faizi hesaplanacaktır. Aksi takdirde yani uzlaşma temin edilemediği durumda ya da uzlaşma müzakerelerinde herhangi bir uzlaşma sağlanamamış ise yükümlüler ya da cezaya muhatap olanlar verginin tarh edilmesi ve cezanın kesilmesine müteakip tarhiyat sonrası uzlaşma kurumundan yararlanamayacaklardır (Resmî Gazete, 2011/28101/2: m.18). Vergi incelemesi yapan müfettiş inceleme raporunu RDK’ya gönderdikten sonra rapor uygun bulunmazsa düzeltme talep edilebilir. Söz konusu rapor, incelemeye ve mevzuata ilişkin uygun bulunuyor ise karar tutanağı ile beraber ilgili birime iletmek durumundadır. İncelemeyi yapan vergi müfettişi ile RDK arasında uyumsuzluk olması halinde değerlendirme mercii Merkezi Rapor Değerlendirme Komisyonu

(MDRK) olarak hüküm altına alınmıştır. Uzlaşmazlığa konu teşkil eden vergi inceleme raporları ve Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen tutarları aşan inceleme raporları MRDK'ya gönderilmektedir. Akabinde değerlendirilen ve RDK ya da MRDK vasıtasıyla alınan vergi inceleme raporları ilgili birim veya ilgili Daire Başkanlığı aracılığı ile vergi dairesine gönderilmektedir (Resmi Gazete, 2011/28101: m.18). Vergi dairesine intikal etmiş olan vergi inceleme raporlarına binaen vergi/ceza ihbarnamesi düzenlenir ve sonrasında yükümlüye VUK'un 93-109. maddelerinde yer alan hükümler kapsamında tebliğ edilmektedir. Eğer tarhiyat öncesi uzlaşma sağlanmış ise uzlaşma sürecinde imza altına alınan tutanak fiili olarak tahakkuk fişi yerine geçmektedir. Ayrıca uzlaşma tutanağında mükerrer olarak nitelendirilebilecek herhangi bir geçici vergi aslı olması halinde ilgili vergiler vergi dairesi tarafından terkin edilecektir (Yüce & Yücelen, 2021, s.174). Ancak vergi inceleme sürecinde mükellefe yönelik düzenlenmiş olan raporlarda herhangi bir eleştiri yapılmaz ve binaenaleyh vergi tarh edilmez ve ceza kesilmez ise bu Vergi İnceleme Kabul (VİR-Kabul) olarak değerlendirilir, mükellefe ayrıca bir rapor ve ihbarname gönderilmez (Bağırhan, 2024, s.196).

3. Vergi incelemesi aşamasında özellik içeren hususlar

Vergi idaresinin mükelleflere vergi ile ilgili yasal yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetleme işlevlerinden en yoğun olarak başvurulan yöntem vergi incelemesidir. Bu belirli bir süreci içeren, yasal dayanak ve sınırları da hukuk kuralları vasıtasıyla belirlenmiş bir denetimdir (Alptürk, 2008, s.410). Söz konusu aşamanın temel gayesi “vergi yasalarına göre mükellefler tarafından ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve sağlamaktır”. Bunların yanında diğer bir amaç ise yükümlülere bu süreçte haklarını yasalar nezdinde hatırlatmak ve bilgilendirmek, vergi ödevlerine uyulması hakkında yardımcı olmak ve kayıt dışı ekonomiyle mücadele etmektir. Vergi incelemesi belirli bir süreci ifade etmekte olup kapsamı hukuksal düzenlemeler vasıtasıyla çizilmiştir (Demirgil & Karaca, 2014, s.372). Ancak vergi incelemesi müfettiş açısından teknik uzmanlık ve bilgi birikimine dayanan, mükellef açısından da önemli hak ve yükümlülükler barındıran ve belirli aşamalardan oluşan önemli bir süreçtir. Bu safhaların uygulanmasında, gerek incelemeyi yapan müfettiş gerekse vergi incelemesinin muhatabı olan mükellef açısından hususi konular, kavramlar ve işlemler bulunmaktadır (Yüce & Yücelen, 2021, s.139).

Vergi incelemesi öncesi ve sonrasında her iki taraf açısından özellik içeren hususlara dikkat edilmesi elzemdir. Bu minvalde önem arz eden konulardan birisi *incelemeye başlama süreci* ile ilgilidir. “Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliğin 9. maddesi” kapsamında yapılan değişiklik öncesi incelemeye vergi inceleme tutanağı ile başlanıyordu ancak mezkûr yönetmeliğin ilgili maddesinde yapılan değişiklik ile incelemeye, vergi müfettişleri tarafından düzenlenen “İncelemeye Başlama Bildirimi” ile başlanmaktadır. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken nokta: söz konusu bildirim eş zamanlı olarak defter ve belgelerin ibrazı için çerçevesinde “Defter ve Belge İsteme Yazısı” niteliğinde olmamasıdır. Mezkûr yönetmelik minvalinde ibraz için ayrıca inceleme ile ilgili müfettişin ilave yazı yazması ve mükellefe tebliği etmesi gerekmektedir. Mükellef açısından bilinmesi gereken husus, yönetmeliğin 9/3. maddesi gereği “*İncelemeye başlama tarihi, incelemeye başlama bildiriminin düzenlendiği tarihtir*” (Resmi Gazete, 2011/28101: m.9). Yani incelemeye başlama tarihi mükellefe sağlanabilecek şu haklar açısından önem arz etmektedir; “VUK’un 370. maddesi kapsamında İzahe Davet, 371. maddesi kapsamında Pişmanlık ve Islah, 7440 sayılı Kanun gibi vergi affı özelliğindeki düzenlemeler ile incelemenin tamamlanması için belirlenen sürelerdir”. Mükellef, “İncelemeye Başlama Bildirimi”ni aldıktan sonra bildirimde bulunan iletişim adreslerini, “.....@vdk.gov.tr” mail adresini dikkate alarak incelemeye yetkili müfettiş ile irtibata geçmesi vergi incelemesi sürecinin daha etkin geçmesi açısından ehemmiyet arz etmektedir.

Defter ve belgelerin ibrazı ve bu süreçte özellikle dikkat edilmesi gereken konular bulunmaktadır. “Defter ve Belge İsteme Yazısı” kendisine tebliğ edilen mükellef için elektronik tebligata uygun olup olmama açısından farklılıklar bulunmaktadır. Mükellefin elektronik tebligata uygun olduğu durumda müfettiş tebligatı bu ortamda göndermektedir. Mükellefin bu safhada önem vermesi ve dikkat etmesi gereken husus e-tebligat adresini kontrol etmesidir. Çünkü belge istemeye yönelik tebligat, mükellefin adresine mail olarak düştüğü tarihi izleyen 5. gün 7201 Sayılı Tebligat Kanunu’nda yapılan değişiklik çerçevesinde tebliğ edilmiş sayılacaktır (Aksakal, 2020, s.266). Bu durumun yükümlü tarafından gözden kaçırılması halinde söz konusu süre sonrasında geçecek 15 günlük defter ve belge ibraz süresi dolabilecek, nihayetinde “gizleme” fiilini kapsayan yükümlüye kaçakçılık suçu dahi isnat edilebilecektir. Eğer mükellef e-tebligat dahilinde değilse müfettiş tebligatını “Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliğin 12/5. maddesi” kapsamında icra etmesi gerekmektedir. Yükümlünün işlerini re’sen terki halinde dahi bazen müfettişler e-tebligat sistemini kullandıkları durumlar olabilmektedir. İş terki eden ya da re’sen terki olan bir şirkete elektronik ortamda yapılan tebligat da hukuken geçerli olmayacaktır. Bu kapsamdaki mükelleflere yapılan tebligatların geçerliliği açısından müfettişlerin de azami ihtiyatlı olması faydalı olacaktır (Resmi Gazete, 2011/28101: m.12/5).

Defter ve belgelerin sunumu ile önem taşıyan diğer bir konu ise bunların ibrazı süreci hakkındadır. Mükellef tarafından verilen defter ve belgelerin yasal süre kapsamında ibraz edilmemesi önemli sonuçlar doğuracaktır. Bu durumun vuku bulması halinde bahsi geçen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir; VUK'un 30/3. maddesine göre vergi matrahları re'sen tarh edilebilecek, VUK'un mükerrer 355. maddesi gereğince özel usulsüzlük cezası kesilecektir. Ayrıca 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun (KDV) 29. maddesi çerçevesinde indirim konusu yapılan katma değer vergileri, aynı yasanın 34. ve 54. maddelerine göre belgelendirilmemiş sayılacağından reddedilecektir. Diğer taraftan bu durumun vaki olması halinde, VUK'un 359/a-2 maddesinde hüküm altına alınan kaçakçılık suçu işlenmiş olacağından, mezkûr yasanın 367. maddesine göre ilgililer hakkında Cumhuriyet Savcılığına suç duyurusunda bulunulacaktır. İnceleme neticesinde tarh edilecek vergi ve cezalar çerçevesinde VUK'un Ek 11. maddesi çerçevesindeki muhataplarla ilgili "Tarhiyat Öncesi Uzlaşma" hakkı bulunmaktadır. Ancak belirtilen zaman zarfında ibraz ödevi yerine getirilmediği takdirde "Tarhiyat Öncesi Uzlaşma" hükümlerinden ilgili mükellef yararlanamayacaktır. Bunların yanında defter ve belgelerini ibraz etmeyen mükelleflerin 26.04.2014 tarihli ve 28983 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan şekilde; "Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği"nin IV/E gereği özel esaslara tabi tutulacağı ve "KDV/Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) iadelerinde avantaj sağlayan İndirimli Teminat Uygulama Sertifikası (İTUS) ya da Erken Teminat Çözümü Sertifikası (ETÇS) gibi uygulamalardan faydalanamayacakları" tabiidir (Resmî Gazete, 2014/28983: IV/E). Söz konusu mükellefler, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun (GVK) 121. maddesi çerçevesinde "vergiye uyumlu mükellef indirimi"nden de yararlanamayacaklardır (Resmî Gazete, 1961/10700: Mük.121). Bu mükelleflerden ayrıca 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'un 9. maddesi çerçevesinde teminat talep edilebilecektir (Resmî Gazete, 1953/6183: m.9). Yine VUK'un 153/A maddesine göre bu durumdaki mükelleflerin daha evvel verdikleri teminatlar iade edilmeyecek ve mezkûr yasanın 153/A maddesinin 7. fıkrasına göre de işlem tesis edileceği unutulmamalıdır (Resmî Gazete, 1961/213: m.153). VUK'un 359. maddesinde hüküm altına alınmış olan fiillere sebebiyet verilmesi halinde VUK'un 344. maddesi çerçevesinde 3 kat vergi ziyayı tatbik edileceği de mükellef tarafından göz önünde tutulması gereken bir başka husustur (Resmî Gazete, 1961/213: m.344).

Vergi incelemesi sürecinin müfettiş tarafından tamamlanmasından önce 25/10/2016 tarihinde 29868 sayılı Resmî Gazete vasıtasıyla "Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik"de yapılan değişiklikler neticesinde mükelleflerin incelemeye ilişkin itiraz ve görüşlerinin tutanağa derç edilmesini sağlama gayesiyle *tutanak taslaklarının mükellefe sunulması usulü* başlamıştır. Fakat burada mükellefin dikkat etmesi gereken önemli bir durum bulunmaktadır (Resmî Gazete, 2016/29868: m.3). Yönetmelikte yükümlüye tanınan bu hakkın işlerlik sağlaması için taslak tutanağının mükellef tarafından talep edilmesi gerekmekte olup mezkûr yönetmelikte buna yönelik şu şekilde hüküm yer almaktadır; "Bu tutanakların taslakları, mükelleflerin itiraz ve mülahazalarının tutanağa geçirilebilmesini sağlamak amacıyla, mükelleflerin talep etmesi durumunda iki gün önceden mükelleflerin bilgisine sunulur. Tutanaklarda incelemeyi yapanın kanaatini belirten yorum, hüküm ve ifadeler yer verilmez" (Resmî Gazete, 2011/28101: m.16). Mükellefler tutanağa ilave ettirecekleri ifade ve delilleri yerinde sunmalıdır aksi takdirde yargı aşamasında bu hususlar ayrı bir önem taşıyacaktır. Örnek olarak yükümlü şu şekildeki ifadelerden kaçınmalıdır; "sehven olmuştur", "yapılan işleme yönelik bir bilgimiz yoktu" ya da "vergi kaçırma konusunda kastımız yoktur". Bu biçimde yer alan ifadeler nihayetinde netleşmeyen, raporda değerlendirme konusu yapılmamış bir kabahatin kabulü anlamını taşır (Bağırman, 2024, s.170). Diğer taraftan bu aşamada mükelleflerin kendi adlarına verilmemiş olsa dahi özgelge sunabilmeleri imkânı bulunmakta olup bu belgenin tutanağa derç edilmesi müfettiş tarafından zaruridir. Ayrıca verilen özgelgenin mükellefin inceleme konusuna girip girmediği hususu müfettiş tarafından düzenlenecek olan raporda değerlendirilmelidir. Müfettişler, incelemesini VUK'un 140/5. maddesi gereğince tatbik ederler ve özgelge sunulduğunda bunu tutanağa ilave zorundadırlar fakat raporda bunu dikkate alıp almama inisiyatifine de sahiptirler. Ancak tutanağa mükellef tarafından ilave ettirilen özgelgeler RDK tarafından değerlendirme sürecinde göz önüne alınmak zorunda olduğundan varsa bu belgelerin tutanağa derç edilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü RDK görevini yerine getirirken yapacağı değerlendirmeyi "Rapor Değerlendirme Komisyonlarının Oluşturulması ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik"nin 9. maddesinde verilen yetki bağlamında gerçekleştirmektedir (Resmî Gazete, 2011/28101/1: m.9). RDK, mükellefin gerek kendileri özelinde gerekse kendisi ile ilgili konuda verilmiş özgelgeleri dikkate alınmaktadır. Bu çerçevedeki özgelgelerin söz konusu süreçteki yükümlü açısından VUK'un 369. maddesi gereği ayrı bir önemi vardır. Mezkûr madde hükmünde "Yetkili makamların mükellefin kendisine yazı ile yanlış izahat vermiş olmaları veya bir hükmün uygulanma tarzına ilişkin bir içtihadın değişmiş olması halinde vergi cezası kesilmez ve gecikme faizi hesaplanmaz" ifadesi yer almaktadır (Resmî Gazete, 1961/213: m.369). Yani kendisi hakkında verilen yanlış bir özgelge varsa ilgili yasa maddesi gereği olası bir tarhiyat ve ceza kesilmesini bu durum engelleyecektir. İnceleme aşaması sürecinin sonunda mükellefe ait bu yönde münferit özgelgeler var ise mutlaka tutanağa ilave ettirilmelidir.

İnceleme muhatabı mükellefler, VUK'un 141. maddesi gereğince tutanakları imzalamaktan imtina edebilirler ancak bu durumda mezkûr madde gereği tatbik edilir, şöyle ki; "...tutanakta bahis konusu edilen olaylar ve hesap durumlarını ihtiva eden defter veya vesikalar, nezdinde inceleme yapıldan rızasına bakılmaksızın alınır

ve inceleme neticesinde tarh edilen vergiler ve kesilen cezalar kesinleşinceye kadar geri verilmez. İlgililer her zaman bu tutanakları imzalayarak defter ve vesikaları geri alabilirler. Ancak bu defterlerin suç delili olmaması şarttır” (Resmi Gazete, 1961/213: m.141). Madde hükmünde de yer aldığı üzere “kesinleşme” ifadesinden “vergiye/cezaya yönelik olarak başvurulabilecek olağan kanun yollarının tüketilmesi” anlaşılmalıdır.

Mükellefler vergi inceleme sürecinde ve inceleme ile ilgili son tutanağın düzenlenmesine kadar müfettişe ya da idareye vereceği dilekçe ile uzlaşma talep edebileceklerdir (Resmî Gazete, 2011/28101/2: m.8). Ancak yükümlünün *uzlaşma talebinden vazgeçmesi, uzlaşma tarihinde davete icap etmemesi* gibi davranışların farklı sonuçları olmaktadır. Mükellef tarhiyat öncesi uzlaşma düşünüyor ya da düşünmüyor ise ortaya çıkması muhtemel sonuçları da dikkate alması gerekmektedir. Mükellef uzlaşmaya başvurduğu ve komisyonun davetine icabet etmediği durumda, uzlaşmaya gelmekle birlikte uzlaşma tutanağını imzalamamış olması ya da uzlaşma teklifini kabul etmeyip imzayı ihtirazi kayıtlı atması halinde “uzlaşma temin edilmemiş” sayılmaktadır (Resmî Gazete, 2011/28101/2: m.12). Bu süreçte azami üzerinde durulması gereken kritik konu, “uzlaşmanın temin edilmemiş/uzlaşmaya varılamamış” olma vaziyeti ile “uzlaşma istememiş” olma durumu arasında mükellef nezdinde belirli yasal hakların kullanımı konusunda farklılıklar ortaya çıkmasıdır. Mükellef tarafından herhangi bir nedenle uzlaşmanın temin edilememesi ya da uzlaşmaya varılmaması halinde verginin tarh edilmesi ve cezanın kesilmesi söz konusu olacaktır. Bu durumda mükellefin “Tarhiyat Sonrası Uzlaşma” talep etme hakkı da doğal olarak bulunmamaktadır. Mükellef eğer uzlaşma talep ettiği halde uzlaşma tarihinde dairede imza için yer almamış ise komisyon tarafından tutanağa “uzlaşma temin edilemedi” şerhi düşülerek vergi dairesine sevki gerçekleştirilir. Akabinde vergi dairesi vasıtası ile mükellefe vergi ve ceza ihbarnameleri tebliğ edilecek olup dava açma ve VUK 376 kapsamındaki indirim haricinde herhangi bir biçimde uzlaşma hakkı olmayacaktır. Fakat yükümlü bu süreçte tarhiyat öncesi uzlaşma talep etmemiş ya da *uzlaşma gününden evvel bu başvurusunu iptal etmiş* ise “Tarhiyat Sonrası Uzlaşma” hakkı her zaman bulunacaktır (Bağırhan, 2024, s.194). Eğer uzlaşma vaki olmuş ise uzlaşma tutanakları nihai olup gereği vergi daireleri tarafından derhal yerine getirilir ve kısmi dahi olsa uzlaşılan ya da tutanakla uzlaşılan konular dahilinde mükellef tarafından dava açılmaz, ayrıca hiçbir mercie herhangi bir şikâyetle bulunamaz (Resmi Gazete, 1961/213: Ek11). Üzerinde uzlaşılan cezaya ilişkin VUK’un 376/1. maddesi kapsamındaki hükümler tatbik edilemez fakat uzlaşmanın vaki olması halinde hakkında uzlaşılan vergi ya da buna yönelik vergi farklarının tamamı ile birlikte “vergi cezalarının %75’inin ödeme süreleri içinde ödenmesi durumunda” üzerinde uzlaşılan cezanın %25’i indirilmektedir. Bunun yanında üzerinde uzlaşılan ilgili vergi miktarına, söz konusu verginin normal vade tarihinden uzlaşma tutanağının imzalandığı zamana kadar geçen süre bağlamında gecikme faizi hesaplanır (Resmi Gazete, 1961/213: m.376/2).

Vergi incelemesinin devam ettiği süreçte VDK Yönetmeliğinin 53/3. maddesinde “*Yürütülmekte olan incelemelerde birden fazla mükellefi veya vergi türünü ya da aynı mükellefin birden fazla vergilendirme dönemini kapsayan eleştiri konusu yapılabilecek hususların tespit edilmesi halinde, konunun tek bir raporda ifade edilebilmesi amacıyla Vergi Tekniği Raporu düzenlenebilir. Bu raporlar, sonrasında düzenlenecek vergi inceleme raporlarının ekini oluşturur*” hükmü bulunmaktadır (Resmi Gazete, 2021/31447: m.53/3). Vergi Tekniği Raporu (VTR); icrai hususiyete haiz olmayan, raporun içeriğinde tarh edilmeye yönelik bir vergi tutarına ve buna ilişkin kesilmesi gereken ceza unsuruna yer verilmeyen bir rapordur. VTR, mezkûr yönetmelik hükmünde de ifade edildiği üzere inceleme konusunun anlaşılabilir olmasına, eleştiri konusu yapılan ya da tespit edilen hususlara belirli bir açıdan bakmaya yönelik bir rapor türüdür (Gözübüyük, 2007, s.434). Vergi inceleme raporlarının eki statüsünde olan VTR konusunda en çok dikkate edilmesi gereken konu ve yaşanan itilaf, VTR’nin inceleme raporu ve bunlara ilişkin düzenlenen vergi/ceza ihbarnameleri ile birlikte tebliğ edilmemesi durumudur. İnceleme ile ilgili olan “bilgi, belge ile tespitlere yer veren vergi tekniği raporları” VDK Yönetmeliğinin 53/4. maddesindeki “*Sahte belge düzenleme fiili dolayısıyla düzenlenen Vergi Tekniği Raporunun başka bir mükellefin sahte belge kullandığına ilişkin tespitler içermesi durumunda, söz konusu Vergi Tekniği Raporu, sahte belge kullanan mükellef nezdinde düzenlenecek vergi inceleme raporlarına ek yapılmaz. Ancak, sahte belge kullanma fiili nedeniyle düzenlenecek vergi inceleme raporlarında, sahte belge düzenleyicisinin bu fiili işlediğinin tespitine dair Vergi Tekniği Raporunda yer alan bilgi, belge ve değerlendirmelere ayrıntılı olarak yer verilir*” hükmü gerekçe gösterilerek mükelleflere tebliğ edilmemektedir (Resmi Gazete, 2021/31447: m.53/4). İdarenin bu yöndeki kararları tetkik edildiğinde tebliğ edilmeme hususundaki temel gayenin VUK’un 5. maddesinde belirtilen “Vergi Mahremiyeti” anlaşılmaktadır. Mükellefe yönelik olarak düzenlenen VTR’de yer alan yükümlünün mal ve hizmetler çerçevesinde satış ve alış yaptığı mükelleflerin detay bilgilerinin bulunduğu gerekçesiyle idare, VTR raporlarının bu süreçteki mükellefe tebliğinin vergi mahremiyetine sebebiyet vereceğini ileri sürmektedir (Aslan, 2021, s.119). Diğer taraftan mükellef ise 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 36. maddesinde “Hak Arama Hürriyeti” başlıklı hüküm kapsamında “mahkemeye erişim haklarının engellendiği, dava açma ve savunma gibi yasal haklarının ihlal edildiği” gerekçeleri ile ekinde vergi tekniği yer almayan tebligatlara karşı dava yoluna başvurabilmektedir. Nitekim bu hususta Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu’nun 18.06.2014 tarih, E.2014/304 - K.2014/563 sayılı kararı konuya örnek teşkil etmektedir, mezkur kararda; “*dava aşamasında vergi*

tekniki raporunun davacıya tebliğ edilmiş olmasının yeterli olmadığı, vergi inceleme raporu ve vergi/ceza ihbarnamelerinin dayanağı olan vergi tekniği raporunun tebliğ edilmemesinin, davacının hangi suç ile isnad edildiğini öğrenme ve savunma yapma hakkının ihlal edildiği gerekçeleri ile davacı lehine karar vermiştir". Ayrıca söz konusu kararın gerekçesi incelendiğinde yüksek mahkeme "vergi tekniği raporunun tebliğ edilmemesinin VUK'un 5. maddesi kapsamında değerlendirilemeyeceğini" sarıh bir biçimde belirtmiştir. Danıştay 7. Dairesi'nin 25.05.2016 tarihli, E.2016/2220, K.2016/4758 sayılı kararında şu şekilde benzer ifadeler yer almaktadır; "İhbarname ile birlikte dayanağı olarak gösterilen vergi inceleme raporu tebliğ edilmesine karşın, tarh nedenini, matrahın bulunuş yöntemini ve tarhiyatın dayanağına ilişkin bilgi ve belgelerin gösterildiği vergi tekniği raporunun tebliğ edilmemesinin yapılan tarhiyatı sakatlayacak, tesis edilen işlemleri hükümsüz kılacak nitelikte esasa etkili şekil hatası olduğu gerekçesiyle verilen mahkeme kararının hukuka uygundur".

Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu'nun 19.02.2020 tarihli ve E.2020/9, K.2020/2 sayılı aksi yöndeki bir başka kararında ise "vergi inceleme raporunun ve/veya vergi tekniği raporunun ihbarname ekinde tebliğ edilmemesinin esasa etkili bir şekil hatası oluşturmadığı ve hakkaniyete uygun yargılanma hakkını ihlal etmediği" ifade edilmiştir. Bunun yanında Anayasa Mahkemesi (AYM) konusu; "resen vergi tarh edilmesi üzerine açılan davada vergilendirmenin dayanağı olan vergi tekniği raporunun tebliğ edilmemesi nedeniyle silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkelerinin, satıcıya ödenen katma değer vergisinin indiriminin reddedilmesi ve bir kat vergi ziyai cezası uygulanması nedeniyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddialarına ilişkin" olan 2016/12198 no.lu başvuruya istinaden 09.06.2020 tarihli kararında "Vergi Tekniği Raporunun tebliğ edilmemesi halinin, çelişmeli yargılama ve silahların eşitliği ilkeleri ile mülkiyet hakkı ilkelerine aykırılık teşkil etmediği" yönünde karar vermiştir (Resmi Gazete, 2020/31200: 2016/12198). Bu minvalde gerek idarenin gerekse yargının VTR'nin tebliğ edilmemesine yönelik farklı kararlarına mükelleflerin azami şekilde dikkat etmesi yerinde olacaktır.

Sonuç

Kamu harcamalarının temel bileşenlerinden olan vergiler mükellef açısından çoğunlukla ekstra bir maliyet olarak değerlendirilmektedir. Yükümlü tarafından mali bir yük olarak kabul edilen vergilere çeşitli tepkiler verilmekte olup bunların başında, yükümlünün gelirlerinin tamamına yakın ya da belirli bir kısmının yasalara aykırı bir şekilde kasten beyan dışı bırakması gelmektedir. Özellikle mükelleflerin vergilerini mevzuattaki yasalara göre kendilerinin hesaplayıp bildirilmesi esasına dayanan beyana dayalı sisteminde çoğunlukla bahsi geçen vergi tepkisi ortaya çıkabilmektedir. Zira bu sistemde vergilerin hangi miktarda tahakkuk edeceği çoğunlukla yükümlüye bırakılmıştır. Yükümlünün gelir beyanı adi karine çerçevesinde değerlendirilen "ilk görünüş karinesi" olarak değerlendirilmektedir ancak Anayasadan aldığı yetki ile idare, denetim yoluyla beyanın çürütülmesini sağlayabilmektedir. Ülkemizin de içinde bulunduğu çağdaş vergicilik anlayışında ağırlıklı uygulanan beyana dayalı vergi sistemi, mükellef beyanlarının doğruluğunu teyit etmek ve kamu gelirlerinin sürekliliğini sağlamak açısından hayli önemlidir. Beyan edilen verginin kontrolü ise vergi denetimi vasıtasıyla Vergi Denetim Hukuku kapsamında yapılmaktadır. Vergi denetim türlerinden en önemli ve en geniş kapsamlısı vergi incelemesidir. Bu denetim türü beyan dışı bırakılan gelirlerin mer'î mevzuat kapsamında somut olarak ortaya konduğu bir denetim aracıdır. Vergi inceleme süreci belirli aşamalardan oluşan bir denetim faaliyetini ifade etmektedir. Mevzubahis vetireler; vergi inceleme işinin belirlenmesi, incelemeye başlama, yasal defter ve belgelerin ibrazı, inceleme safhası, tutanak taslağı, tutanak imzalanması, raporun değerlendirilmesi, dinlenme talebi, tarhiyat öncesi uzlaşma, tutanak ve raporların vergi dairesine sevk edilmesidir. Tüm bu aşamalar başta Anayasa olmak üzere VUK ve ikincil mevzuat çerçevesinde yer alan usul ve yöntemlere göre ifa edilmektedir. 646 Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile oluşturulan VDK bu süreçte yetkili birimdir. Ayrıca başkanlık beşeri sermayenin güçlendirilmesini, etkin ve verimli vergi denetimi yapmayı, kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmeyi, yolsuzluklarla mücadele etmeyi ve teftişlerde etkinlik ve verimliliği arttırmak adına bilişim altyapısının geliştirilmesini de amaçlamıştır. Bu doğrultuda denetim sürecinde her türlü bilgi, veri ve istatistiki bilgiyi toplama gayesiyle VDK-RAS üzerinden, mükellef faaliyetlerini belirli gruplar ve sektörler çerçevesinde bilgi teknolojileri vasıtasıyla hızlı bir şekilde analizler yapılmaktadır. Böylece riskli sektör, mükellef grupları tespit edilmekte, inceleme sürecinde ise kurul bünyesinde tesis edilen e-denetim sistemi VDK-VEDAS'ın kullanılması ve sürekli geliştirme anlayışı ile iyileştirilmesi sağlanmaktadır.

Vergi inceleme sürecinin daha etkin ve verimli geçmesi, mükellefe bu çerçevede bilgi ve yön vermesi adına bahsi geçen aşamalarda uygulamada ortaya çıkan belirli sorunların giderilmesi, vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi ve beyan edilen gelirin doğru tespit edilmesi açısından elzemdir. Vergi inceleme sürecinin tamamlanmasından önce 25/10/2016 tarihinde "Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliğin"de yapılan değişiklikle tutanak taslaklarının mükellef sunulması yöntemi başlamıştır. Ancak mükellefi taslak tutanağı görmesi mezkûr yönetmelik maddesinde yer aldığı üzere "mükelleflerin talep etmesi" şartına bağlanmıştır. Genellikle incelemeyi ifa eden müfettişler VDK-BİS sistemine taslakları yüklüyor olsalar dahi aksi bir durumda talep etmeyi gözden kaçırmış yükümlü, taslağı görmeden tutanak ile karşı karşıya

kalabilecek, hazırlıksız bir şekilde tutanağı imzalamak durumunda olabilecektir. Gerek mükellefi gerekse inceleme yapan müfettişi zor durumda bırakmamak adına mezkur yönetmeliğin 16/2. maddesinde yer alan “mükelleflerin talep etmesi” ifadesi kaldırılarak, “mükellef talep etmeden ilgili müfettiş tarafından sisteme yüklenir” ifadesi derç edilmelidir. Diğer bir husus ise inceleme tutanaklarında mükelleflerin özgürce, herhangi bir yönlendirme olmadan ifade ve beyanda bulunabilmesidir. Yükümlüler tarafından savunma haklarının kullanılabilmesi, inceleme sürecinin ve sonuçlarının öngörülebilir olmasına bağlıdır. Ekseriyetle tutanak düzenleme aşamasında matbu olarak hazırlanmış “vergi kanunlarına göre eleştiri konusu yapılacak hususlar ile yapılması muhtemel işlemlerin mükelleflerin bilgisine sunulduğu” ifadesi yer almaktadır. Bu şekilde tutanakta klişe formatlar yer almamalı, mükellefe eleştiri konusu tutanakta detaylıca açıklanmalı, yükümlünün inceleme sürecinde vermiş olduğu delillerin söz konusu tutanağa derç edildiği zikredilmeli, aksi deliller varsa bunlar açıklanmalı ve akabinde varsa itiraz ve görüşlerinin olup olmadığı, bunlara ilişkin ispat araçlarının ibrazının yapılma durumu da bildirilmelidir. Tutanak taslağında yer alan ve genellikle tutanak maddelerinde yer alan matbu diğer husus, “mükellef tarafından inceleme tutanağı taslağının müfettişliğimizden ibrazı istenmemiştir” ibaresinin var olmasıdır. Mükellefin bunu dikkate almaması halinde “kendisini savunmaya yeterli zaman olmadığı gerekçesiyle” dava açma hakkını kaybedebilecektir. Çünkü tutanak taslakları “Vergi İncelemelerinde Uygulacak Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliğin” 16/2. maddesine göre “mükelleflerin talep etmesi” halinde ibraz edilecektir. Mükellefi ve vergi incelemesi sürecinde müfettişi zor durumda bırakabilecek bir konu ise VTR’lerin vergi inceleme raporu ve bu kapsamda düzenlenen vergi/ceza ihbarnameleri ile birlikte tebliğ edilmemesi çerçevesinde verilen farklı yargı kararlarıdır. Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu’nun 2014 ve 2016 yıllarında verdiği kararlarda VTR’nin tebliğ edilmesi gerektiği vurgulanmış, karar gerekçesinde ise tebliğatin yapılmamasının VUK’un 5. maddesinde hüküm altına alınmış “vergi mahremiyeti” çerçevesinde değerlendirilemeyeceği hususuna vurgu yapmıştır. Ancak Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu’nun 2020 tarihli aksi yöndeki kararı ve AYM’nin 2016/12198 no.lu başvuru çerçevesinde verilen kararında “Vergi Tekniği Raporunun tebliğ edilmemesi halinin, çelişmeli yargılama ve silahların eşitliği ilkeleri ile mülkiyet hakkı ilkelerine aykırılık teşkil etmediği” yönünde karar alınmıştır. Söz konusu kararlar bu konuda önemli bir sorun teşkil etmekte olup çelişkili benzeri kararların oluşmaması adına, “VTR’lerin vergi inceleme raporları ile beraber tebliğ edilmesi” hususu başta VUK’un vergi mahremiyetinin yer aldığı 5. maddesinde yer alan istisnalar kısmına, ayrıca VDK Yönetmeliğinin 53/3. maddesine derç edilmelidir. Vergi inceleme sürecinin uygulanması aşamalarında ortaya çıkan konular, özellik içeren bu hususlarda gerekli düzenlemelerin yapılması mükellef ve idare açısından önem arz etmektedir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazarın katkısı %100’dür.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akdoğan, A. (1979). *Vergi İncelemesi*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Maliye ve Vergi Hukuku Enstitüsü Yayınları.
- Aksakal, Z. A. (2020). Beşinci Günden Önce Açılan Elektronik Tebligatın Tebliğ Tarihi, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 43, s. 265-282.
- Alptürk, E. (2008). *Finans, Muhasebe ve Vergi Boyutlarında İç Denetim Rehberi*, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Aslan, E. F. (2021). Vergi/Ceza İhbarnamelerine Vergi İnceleme ve/veya Vergi Tekniği Raporlarının Eklenmemesinin İyi İdare ve Dosyaya Giriş Hakları Kapsamında Değerlendirilmesi, *International Journal of Public Finance*, (6)1, s. 115-136.
- Arica, N. ve İyibil, A. (1985). *İşletmelerde Vergi Denetimi – Defter ve Belgeler*, Ankara: Fon Matbaası.
- Aykın, H. (2011). Vergi İncelemesi Ne Zaman Başlar? Vergi İncelemesine Başlama Tutanağında Mükellefin İmzasının Olmaması İncelemeye Engel midir? *Yaklaşım Dergisi*, 220, s. 27-32.
- Bağırhan, M. K. (2024). *Vergi İncelemesi*, . Baskı, Ankara: Özbaran Ofset.
- Batun, M. (2010). Tam ve Sınırlı İncelemenin Tanımlanması Üzerine, *Yaklaşım Dergisi*, 215, s. 116-120.
- Bayram, M. (2019). Vergi İncelemesinin Hukuki Niteliği ve Kapsamı, *Vergi Raporu*, 241, s. 95-111.
- Candan, T. (2006). *Vergilendirme Yöntemleri ve Uzlaşma*, 2. Baskı, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Dayanç, M. (2012). Vergi İncelemesinde Süre Sınırlamasının Analizi -II, *Vergi Dünyası Dergisi*, 372, s. 88-97.
- Demirci, A., Kartal, Z. (1999). Vergi İncelemesi ve Kapsamı, *Vergi Dünyası*, 211, s. 38-50.
- Demirgil, B. Karaca, C. (2014). Vergilemede Mükellef Hakları ve Vergi İnceleme Elemanlarının Mali Sorumlulukları, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (15)1, s. 365-381.
- Durusoy, R. Y. (2024). Vergi İnceleme Süreci Nasıl Yönetilmelidir, <https://www.verginet.net/dtt/4.aspx>, (19.09.2024).
- Erdem, T. (2011). *Vergi İncelemesi*, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- GİB. (2024). Faaliyet Raporu 2023, <https://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari>, (09.09.2024).
- Gözler, K. (2013). *İdare Hukuku Dersleri*, 14. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. (2007). *Yönetim Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gülhan, N. Ve Türkmen, F. (2016). Yargı Kararı İncelemesi: Vergi incelemesinin Yapılacağı Yer, *Vergi Dünyası Dergisi*, 418, s. 92-101.
- İlgün, M.F. (2020). Vergi Denetim Sürecinde Büyük Veri Analitiği, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), s.1-24.
- Karakoç, Y. (2007). *Genel Vergi Hukuku*, 4. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Keskin, K. S. (2012). Yeni Düzenlemeler Işığında İşe Başlama ve İncelemeye Başlama Kavramları, *Vergi Raporu Dergisi*, 157, s. 59-66.
- Kızılot, Ş., Şenyüz, D., Taş, M., ve Dönmez, R. (2007). *Vergi Hukuku*, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Meriç, M. (2002). *Vergi Denetimi*, İzmir: İlkem Ofset.
- Mutluer, M.K. (2011). *Vergi Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

- Nas, A. (2012). Türk Vergi Hukukunda vergi incelemesi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (61)4, s. 1307-1336.
- Oğuztürk, B.S. ve Ünal, E.K. (2015). Türkiye’de Vergi Denetiminde Yeni Dönem, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, (7)13, s. 207-237.
- Organ, İ. (2008). *Vergi Denetimi ve Türkiye Uygulaması*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2011). *Vergi Hukuku*, 20. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi
- Özker, A.N. (2002). Vergi Denetiminde Fonksiyonel Yapı ve Denetime Özgü Beklentiler, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2(4), s.172-186.
- Özyer, M. A. (2008). *Vergi Usul Kanunu Uygulaması*, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.
- Pınar, B. (2016). Yargı Kararları Işığında Vergi İncelemesinde Yükümlü Haklarının İhlaline İlişkin Tespitler, *Uluslararası Kamu Maliyesi Dergisi*, (1)1, s. 23-60.
- Sarılı, M. A. (2003), *Türkiye’de Gelir İdaresi ile Vergi Denetiminin Sorunları, Çözüm Önerileri ve Yeniden Yapılandırılması*, İstanbul: İTO Yayınları.
- Somuncu, A. (2005). Yaygın ve Yoğun Vergi Denetimi: Hukukî Yapı Ve Uygulamanın Değerlendirilmesi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 43, s.133-173.
- Soydan, B. (2015). *Türk Vergi Hukukunda Vergi İncelemesi*, İstanbul: XII Levha Yayınevi.
- Şeker, N. (1994). *Hukuksal Yapısıyla Vergi İncelemesi*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2024). *Vergi Hukuku*, 15. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2012). *Vergi Hukuku*, 3. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Tekin, F. ve Çelikkaya, A. (2014), *Vergi Denetimi*, 6. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Uyanık, A. (2001). *Denetim, Muhasebe ve Vergilendirme*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Üstün, Ü. S. (2011). Susma Hakkı Çerçevesinde Defter, Kayıt ve Belgeleri Gizleme Suçu, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (15)3, s. 363-390.
- Yaltı, B. (2006). *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Yerlikaya, G.K. (2011). Türk Vergi Hukukunda Vergi İncelemesi Yetkisi Kavramı ve 3568 Sayılı Kanun İle İlişkisi, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (XV)1-2, s. 1-24.
- Yıldız, H. (2013). Vergi İnceleme İşleminin Bir İdari İşlem Olarak Unsurları Yönünden Hukuki Analizi, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (XVII)3-4, s. 129-154.
- Yüce, M. ve Yücelen, İ.H. (2021). *Vergi Denetim Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği, (2021, 07 Nisan), Resmi Gazete (31447).
- Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, (2016, 25 Ekim), Resmi Gazete (Sayı 29868).
- 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu Genel Uygulama Tebliği, (2014, 29 Nisan), Resmi Gazete (Sayı 28983).
- 646 Sayılı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığının Kurulması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, (2011, 10 Temmuz), Resmi Gazete (27990).
- Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, (2011, 31 Ekim), Resmi Gazete (28101).

Rapor Değerlendirme Komisyonlarının Oluşturulması ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliği, (2011, 31 Ekim), Resmi Gazete (28101/1).

Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Yönetmeliği, (2011, 31 Ekim), Resmi Gazete (28101/2).

Seri: X No: 22 Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ, (2006, 12 Haziran), Resmi Gazete (Sayı 26196).

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, (1961, 04 Ocak), Resmi Gazete (Sayı 10703).

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, (1961, 06 Ocak), Resmi Gazete (Sayı 10700).

6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun, (1953, 28 Temmuz), Resmi Gazete (Sayı 8469).

Danıştay VDDK, 19.02.2020 tarihli ve E.2020/9, K.2020/2 sayılı kararı.

Danıştay VDDK, 18.06.2014 tarihli ve E.2014/304, K.2014/563 sayılı kararı.

Danıştay 7. Dairesi, 25.05.2016 tarihli, E.2016/2220, K.2016/4758

Anayasa Mahkemesi (AYM) 2016/12198 başvuru numaralı kararı, RG sayı 31200, 29.07.2020.

Extended Abstract

Research Questions and Purpose

The main purpose of this study is to explain the tax audit process carried out in order to declare taxes which are the most important element of public revenues, and to prevent losses and evasions that may occur afterwards, within the scope of the current legislation, and to evaluate the issues that are of particular importance during the implementation of the tax audit.

Limitation

In the study tax review process and in practice feature including matters constitution, laws and judgment jurisprudence within the framework of has been limited.

Methodology

Qualitative research method was preferred in the study and tax control law within the framework of tax loss and of fugitives' prevention of taxpayer declaration he said tax accuracy to research as follows facility made tax examination process and this in stage current legislation in the context of application in the phase speciality supply who of topics evaluation intended.

Results

Taxes, which are one of the basic components of public expenditures, are mostly considered as an extra cost for the taxpayer. Various reactions are given to taxes, which are considered as a financial burden by the taxpayer, and these include the unlawful exclusion of almost all or a certain part of their income. The aforementioned tax reaction can occur especially in the declaration-based system, which is based on the principle that taxpayers calculate and declare their taxes themselves according to the laws in the legislation. Because of in this system, the amount of taxes to be accrued is mostly left to the taxpayer. The income declaration of the taxpayer is evaluated as a "first appearance presumption" within the framework of ordinary presumption, but with the authority it receives from the Constitution, the administration can ensure that the declaration is refuted through auditing. The declaration-based tax system which is heavily applied in the contemporary taxation understanding that our country is a part of very important in terms of verifying the accuracy of taxpayer declarations and the continuity of public revenues. The control of the declared tax is carried out within the scope of the Tax Audit Law through tax auditing. The most important type of tax audit is tax audit, which is an audit tool that concretely reveals incomes that are not declared within the scope of the current legislation. The tax audit process refers to an audit activity consisting of certain stages. The relevant stages are; determination of the tax audit work, initiation of the audit, presentation of legal books and documents, audit phase, draft minutes, signing of minutes, evaluation of the report, request for hearing, reconciliation before assessment, sending the minutes and reports to the tax office. All these stages are carried out in accordance with the procedures and methods included in the Constitution, VUK and secondary legislation. VDK, established by Decree Law No. 646, is the authorized unit in this process. In addition, the presidency aimed to develop the IT infrastructure in order to strengthen human capital, conduct effective and efficient tax audits, combat the informal economy, combat corruption and increase efficiency and effectiveness in inspections. In this context, with the aim of collecting all kinds of information, data and statistical information during the audit process, information technologies quickly analyze taxpayer activities within the framework of certain groups and sectors via VDK-RAS. Thus, risky sectors and taxpayer groups are determined, and during the audit process, the e-audit system VDK- VEDAS established within the board is used and improved with the understanding of continuous development.

In order for the tax audit process to be more effective and efficient, and to provide information and direction to the taxpayer within this framework, it is essential to eliminate certain problems that arise in practice during the mentioned stages, to prevent tax losses and evasions, and to correctly determine the declared income. Before the completion of the tax audit process, the method of submitting draft minutes to the taxpayer was started with the amendment made to the "Regulation on the Procedures and Principles to be Followed in Tax Audits" on 25/10/2016. However, the taxpayer's viewing of the draft minutes is subject to the condition of "taxpayers requesting" as stated in the said regulation article. Even if taxpayers generally upload drafts to the VDK-BIS system, otherwise, the taxpayer may miss the request and be faced with the minutes without seeing the draft and may have to sign the minutes unprepared. In order not to put both the taxpayer and the inspector conducting the investigation in a difficult situation, the expression "taxpayers' request" in Article 16/2 of the aforementioned regulation should be removed and the expression "uploaded to the system by the relevant inspector without the taxpayer's request" should be added.

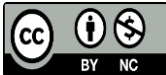
Another issue is that taxpayers can freely express themselves and make statements in the examination minutes without any guidance. The ability of taxpayers to exercise their right of defense depends on the predictability of the examination process and its results. During the preparation of the minutes, there is a printed statement that “the issues to be criticized according to the tax laws and the possible transactions to be made are presented to the taxpayers”. In this way, the minutes should not contain cliché formats, the subject of criticism should be explained to the taxpayer in detail in the minutes, it should be stated that the evidence provided by the taxpayer during the examination process has been included in the said minutes, if there is contrary evidence, these should be explained and subsequently, it should be stated whether there are any objections and opinions, and if the relevant proof tools have been presented. A printed issue included in the draft minutes and generally included in its articles is the addition of the phrase “the taxpayer has not requested the presentation of the draft examination minutes from our inspectorate”. If the taxpayer does not take this into consideration, he/she may lose the right to file a lawsuit “on the grounds that there is not enough time to defend himself/herself”. Because, according to Article 16/2 of the “Regulation on the Procedures and Principles to be Followed in Tax Inspections”, draft minutes will be submitted “upon request by the taxpayer”.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi**International Journal of Social, Political and Financial Researches**<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>*Araştırma Makalesi/ Research Article***Do Geopolitical Risks Affect Monetary Policies? Evidence from Türkiye with the TVP-VAR Method***Jeopolitik Riskler Para Politikalarını Etkiler Mi? TVP-VAR Yöntemi ile Türkiye'den Kanıtlar***Onur Şeyranhoğlu^a, Arif Çilek^b, Burhan Erdoğan^c, Samet Gürsoy^d, Enes Burak Ergüney^e, Mesut Doğan^f**^a Asst. Prof. Dr., Giresun University, onurseyanlioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1105-4034^b Asst. Prof. Dr., Giresun University, arif.cilek@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9277-3953^c Asst. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, burhanerdogan@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6171-0554^d Asst. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, sametgursoy@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1020-7438^e Independent Researcher, enesburakerney@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1538-1489^f Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, mesutdogan07@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6879-1361**ARTICLE INFO****Article Received:** 20.12.2024**Article Accepted:** 11.02.2025**Keywords:** Geopolitical Risk, Monetary Policy, TVP-VAR**JEL Codes:** G17, G32, E52**ABSTRACT**

This study aims to fill gap in the literature by focusing on the interaction between Türkiye's geopolitical risks and monetary policy. For this purpose, the study examines how the impact of geopolitical risks on economic indicators such as the credit market, money supply, and exchange rates has changed over time, using monthly data from February 2012 to August 2024. The variables included in the model were analyzed using the Time-Varying Parameter Vector Autoregression (TVP-VAR) approach. The findings reveal that credit volume is the main center of interaction within the system. The M1 money supply and the real effective exchange rate, on the other hand, are positioned more as volatility receivers, with limited volatility transmission. Geopolitical risk, however, is largely influenced by its own internal volatility and exerts limited impact on other variables, indicating that the direct effect of geopolitical risk on economic indicators remains limited. Overall, the study results provide valuable insights into the influence of economic policies by examining the links among credit volume, money supply, and exchange rates, while also highlighting the relatively limited impact of geopolitical risk.

MAKALE BİLGİSİ**Makale Gönderim Tarihi:** 20.12.2024**Makale Kabul Tarihi:** 11.02.2025**Anahtar Kelimeler:** Jeopolitik Risk, Para Politikası, TVP-VAR**JEL Kodları:** G17, G32, E52**ÖZ**

Bu çalışma, Türkiye'nin jeopolitik riskleri ile para politikası arasındaki etkileşime odaklanarak literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada, Şubat 2012-Ağustos 2024 dönemine ait aylık veriler kullanılarak jeopolitik risklerin kredi piyasası, para arzı ve döviz kuru gibi ekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin zaman içinde nasıl değiştiği incelenmiştir. Modelde yer alan değişkenler Zamanla Değişen Parametrelili Vektör Otoregresyon (TVP-VAR) yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, kredi hacminin sistem içindeki etkileşimin ana merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. M1 para arzı ve reel efektif döviz kuru ise daha çok oynaklık alıcıları olarak konumlanmakta ve oynaklık aktarımı sınırlı kalmaktadır. Jeopolitik riskin ise büyük ölçüde kendi iç oynaklığından etkilenmesi ve diğer değişkenler üzerinde sınırlı etki göstermesi, jeopolitik riskin ekonomik göstergeler üzerindeki doğrudan etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Genel olarak, çalışmanın sonuçları kredi hacmi, para arzı ve döviz kurları arasındaki bağlantıları inceleyerek ekonomi politikalarının etkisine ilişkin değerli bilgiler sunarken, jeopolitik riskin nispeten sınırlı etkisinin de altını çizmektedir.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Introduction

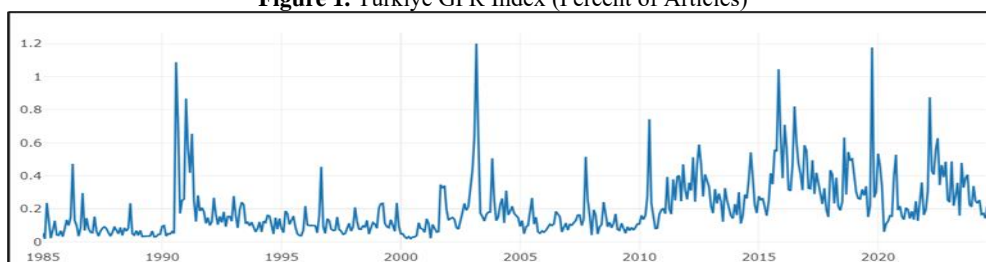
In finance theory, Markowitz's (1952) work laid the foundation for portfolio theory, where the concept of risk is categorized into systematic and unsystematic risk. This classification is generally used in finance and economics literature and provides an important framework for understanding the nature of investment risks. Systematic risk is a type of risk that has an impact on the entire market or economy and therefore affects all investment instruments. Such risks are often triggered by macroeconomic factors (e.g. inflation, interest rates, economic recessions, political uncertainties) and therefore cannot be eliminated through diversification. The classic example of systematic risk is a global economic crisis. Unsystematic risk is defined as a type of risk that is specific to a particular company, industry or sector (Markowitz, 1952; Sharpe, 1964; Elton & Gruber, 1977).

With the increase in globalization, markets have become more fragile and more susceptible to systematic risks. Therefore, market participants have begun to measure market risks and develop strategies against adverse situations through risk assessment. In this context, various types of risks are considered when developing hedging strategies. One of these is geopolitical risk (Bezgin, 2019). Geopolitical risk refers to the risks arising when a country's policies or situations are unable to support or negatively affect the profitability of businesses within that country (Currie, Michell & Abanish, 2008). Such risks can arise from events like wars, terrorist attacks, political crises, trade wars, and international disputes, and they can have widespread effects on markets (Pástor & Veronesi, 2013; Gülcan & Ceyhan, 2022). Geopolitical risks that develop based on a state's geographical location, economic conditions, and demographic structure, which influence its policies, are seen as fundamental determinants of investment decisions and market dynamics for entrepreneurs, market participants, and central banks. Moreover, these risk factors are associated with a wide range of causes and consequences, from Brexit to the Global Financial Crisis, terrorist attacks and wars to climate change (Caldara & Iacoviello, 2018; Akçayır, 2023). Considering the importance of these geopolitical risk factors, Caldara and Iacoviello identified the lack of a real-time indicator measuring the geopolitical risk perceived by the press, the public, global investors, and policymakers. They established the Geopolitical Risk Index (GPR) in 2018 by examining newspaper records. The geopolitical risk index, reported by Caldara and Iacoviello (2022) refers to an index of the number of articles on unfavourable geopolitical events as a share of the total number of news articles for each month, reflecting the results of an automated text search of the electronic archives of the 10 most influential international newspapers. Based on news articles from three international newspapers since the 1900s and from ten international newspapers since 1985, the index consists of eight search categories. These situations include terror threats and acts, nuclear threats, military buildups, threats of war and peace, escalation of war, and the beginning of war.

Wars, political unrest, and terrorist attacks have become a routine part of today's world. Events such as elections of key officials, changes in governments, political uprisings, civil strife, and terrorist attacks that affect economic performance and asset markets can be cited as examples of more violent occurrences. In this context, the 2001 attack on the World Trade Center in New York, the November 2015 Paris attacks, the June 2016 Brexit decision by the United Kingdom, Donald Trump's election as President of the United State (U.S.) in November 2016, and the tensions between North Korea and the U.S. from 2017 to the first half of 2018 have played a role in the increase of geopolitical instability worldwide. These political developments have led to geopolitical risks and negatively impacted countries along with financial, macroeconomic, and economic policy uncertainties (Buzdağlı & Özdemir, 2021).

Türkiye is significantly affected by geopolitical risks around the world due to its geographical location and historical ties. Situated at the intersection of strategic regions such as the Middle East, the Balkans, and the Caucasia, Türkiye finds itself at the center of events like wars, political unrest, and economic uncertainties. Political uncertainties in the Middle East, economic instability, and wars are among the factors that directly threaten Türkiye's economic structure and financial markets. For instance, the influx of refugees resulting from the civil war in Syria has strained Türkiye's social and economic resources, putting pressure on employment, public spending, and infrastructure investments. Additionally, Türkiye's dependencies in international trade have amplified the effects of geopolitical risks, leading to issues such as trade deficits and currency instability. Figure 1 presents Türkiye's GPR index data developed by Caldara and Iacoviello after 1985.

Figure 1. Türkiye GPR Index (Percent of Articles)

Source: (Iacoviello, n.d.)

An analysis of Türkiye's GPR index reveals that the collapse of the Soviet Union in the early 1990s significantly affected the regional dynamics around Türkiye. Likewise, the chain of events that led to the outbreak of the Gulf War with Iraq's invasion of Kuwait had a significant impact on Türkiye's security and this situation caused abnormal increases in the GPR index in the relevant period. Again, the terrorism problem that the country has been experiencing since the mid-1980s is one of the most important geopolitical risks threatening internal security. The conflicts in this period negatively affected both civilian life and the economy. One of the important developments in the 1990s was the ethnic conflicts and war in Bosnia-Herzegovina, which affected Türkiye's policies in the Balkans. Türkiye experienced various difficulties in its international relations due to its efforts to support the Muslim people in Bosnia and this situation was reflected in the index. By 2001, the terrorist attacks on the U.S. on September 11 shocked the world. This event accelerated the U.S.'s efforts in the fight against terrorism and led to major military operations, such as the intervention in Afghanistan. These attacks, while revealing the international dimension and effects of terrorism, caused a surge in GPR indices all over the world. By 2003, the Iraq War, which broke out near the country, constituted one of the major geopolitical risks. In this process, the index reached historic high levels. In 2008, the Global Financial Crisis affected Türkiye's geopolitical risk. The crisis slowed economic growth, increased unemployment rates and created financial instability. During these years, Russia's invasions in neighbouring countries increased regional geopolitical risk in the Caucasus. The Arab Spring, which started in Tunisia in 2010 and spread across the Middle East due to the food crisis, inflation, unemployment, political corruption and poor living conditions that emerged in the region afterwards, affected Türkiye's geography, and the outbreak of civil war in Syria in 2011 posed a serious security threat to Türkiye on its southern border. The influx of refugees and the activities of terrorist groups affected Türkiye, which had a negative impact on the index. The Gezi Park protests in 2013 and the 6-7 October 2014 Kobani protests were recorded as the periods when the index jumped. In 2015, the plane crisis between Türkiye and Russia seriously strained relations between the two countries. On 15 July 2016, the index reached its highest level with the failed coup attempt. Between 2018-2020, some tensions with the US and European countries caused some economic and political turmoil in the country. During this period, the Covid-19 pandemic, the Azerbaijan-Armenia war, the ongoing Syrian civil war, and the Eastern Mediterranean tension were recorded as important geopolitical risk factors. In 2022, the Russian-Ukrainian war broke out near Türkiye as an important geopolitical risk factor, which had a negative impact on Türkiye's local GPR index. In late 2023, Israel's accelerated occupation of Gaza created instability in the region and affected Türkiye's security strategies and border policies. When the general trend of the index is analyzed, it is seen that Türkiye is affected by the events that develop within the framework of its geopolitical position and this situation is reflected in the index in the form of increases.

The U.S. Federal Reserve Bank, in its Financial Stability Report dated October 2023, stated that increases in geopolitical tensions could reduce countries' economic activities and raise inflation globally, especially in the event of prolonged disruptions in supply chains and interruptions in production. Additionally, it emphasized that a pullback in risk appetite within the global financial system could lead to declines in asset prices and material losses worldwide, including for companies and investors in the U.S. This concern is also supported by Iacoviello, Caldara, Penn and Conlisk (2024), who provide evidence that such events lead to a decline in economic activities and an increase in inflation. The reason for this is that these events are characterized by supply-side disruptions dominated by deflationary pressures stemming from low aggregate demand. Consequently, rising geopolitical tensions may lead to upward price pressures, prompting central banks to implement further interest rate hikes to prevent the anchoring of inflation expectations from deteriorating (Franconi, 2024). Geopolitical risks can impact an economy through various channels. Some of these, such as the commodity price channel, especially oil prices, and the currency channel, create an inflationary effect. On the other hand, certain channels, like the consumer sentiment channel and the financial conditions channel, tend to have a deflationary effect. While it is challenging to determine whether geopolitical risk shocks are inflationary or deflationary, recent research suggests that historically, geopolitical shocks have tended to be mostly inflationary (Iacoviello et al., 2024; Ginn & Saadaoui, 2024).

Geopolitical risks can influence central banks' monetary policies in several important ways. First, geopolitical uncertainties and risks may pressure economic activity and investment decisions, negatively affecting growth expectations. This can lead to lower interest rates or the implementation of supportive monetary policies (Azzimonti & Talbert, 2014; Baker, Bloom & Davis, 2016). Second, geopolitical events can affect inflation expectations, complicating central banks' goals of maintaining price stability (Iacoviello et al., 2024). Lastly, geopolitical risks can increase uncertainty in financial markets, causing fluctuations in exchange rates and asset prices. This creates an additional layer of complexity that central banks must consider when making monetary policy decisions (Kamin, 2010; Powell, 2019).

In this context, Türkiye's situation of facing geopolitical risks and the responses of the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) to these risks may share similarities with other economies while also exhibiting

different characteristics. In the current scenario, where geopolitical tensions pose a real risk, an important question naturally arises for central banks; do central banks have the necessary tools to implement monetary policies when geopolitical risks are high? This article analyses whether the effectiveness of conventional monetary policy actions depends on the level of geopolitical risk. This study aims to fill the gap in the literature by focusing on the relationship between Türkiye's geopolitical risks and the monetary policies implemented by the Central Bank. In this context, the main motivation of the study is to better understand the macroeconomic consequences of geopolitical risks in countries with high geopolitical risks such as Türkiye and to contribute to policymakers to manage these risks more effectively. For this purpose, monthly data for the period 2012:02 - 2024:08 was used. The analysis examines how the impact of geopolitical risks on economic indicators such as the credit market, money supply, and exchange rates have changed over time. The variables in the model were analyzed using the Time-Varying Parameter Vector Autoregression (TVP-VAR) approach. We believe this model, which allows parameters to change over time, offers a robust tool for assessing the effectiveness of monetary policies in volatile geopolitical risk environments like Türkiye's.

The article is organized as follows: After the introduction, a literature review on the subject is presented. Next, the materials and methods section are detailed, and research findings are provided. In the final part, a general evaluation is conducted, followed by policy implications and recommendations, concluding the study.

1. Literature Review

There are several studies in the literature, such as examining how geopolitical risks affect stock markets, stock market index returns and volatilities, time series of returns and volatilities of commodities and similar assets, and several macroeconomic and financial variables (Cheng & Chiu, 2018; Plakandaras, Gogas & Papadimitriou, 2019; Bouras, Christou, Gupta & Suleman, 2019; Mansour-Ichraikieh & Zeaiter, 2019; Mamun, Uddin, Suleman & Kang, 2020; Cunado, Gupta, Lau & Sheng, 2020; Le & Tran, 2021; Salisu, Lasisi & Tchankam, 2021; Agoraki, Kouretas & Laopodis, 2022; Köstekçi, 2024; Jalkh & Bouri, 2024).

Central banks' exchange rate policy implementations are determined within the framework of monetary policy objectives, and exchange rate policy may also be changed in case of a change in monetary policy. Within this framework, although the exchange rate policies shaped around monetary policy are likely to be affected by geopolitical risks, the empirical literature on the impact of geopolitical risks on exchange rates is quite limited. Among the studies which tested the impact of geopolitical risk on the exchange rate, Plakandaras et al. (2019), in their study trying to determine the predictive power of geopolitical risks of 14 developing countries on oil prices, exchange rates, national stock indices, and the price of gold with support vector regression, claimed that geopolitical events occurring in developing countries have a minor impact on the world economy. This is because their effects on the assets analyzed were temporary and only important for the region. Şahin and Arslan (2021) applied the nonparametric causality-quantiles approach, which considered the impact of geopolitical risk on stock market index and USD/national currency in 18 emerging economies. These results indicate that geopolitical risk affects the returns of the exchange rate and stock market index in roughly half of the countries under consideration and, thus, significantly influences all stock market and exchange rate fluctuations in all countries of the sample. Gkillas, Gupta, Konstantatos and Vortelinos (2021) investigated the causal relationship of geopolitical risks on jumps in the exchange prices of seven major currencies within the period 2003-2015. The result shows that there is a statistically significant and significant relationship between geopolitical risk and jumps in the foreign exchange market. Duan, Khurshid, Rauf, Khan and Calin (2021) investigated the relationship between geopolitical risk, oil prices, and exchange rates. The sample was for Venezuela between 2008 and 2019, with Wavelet analysis. The results obtained are analyzed, and accordingly, it can be found out that there was a medium-term co-movement between geopolitical risk and exchange rates within the period 2015-2019. Kisswani and Elian (2021) use the nonlinear autoregressive distributed lag model with country samples from Canada, China, Japan, the Republic of Korea, and the United Kingdom to find asymmetric impacts of exchange rate volatility among measures of oil price and uncertainty proxied by the Economic Policy Uncertainty Index and the Global Geopolitical Risk Index. Hui (2022) examined the long-run relationship between geopolitical risk and exchange rates for four ASEAN countries using the ARDL cointegration approach. The study's results reflect a long-run relationship established for models with exchange rates as dependent variables. While geopolitical risk is a long-run driver of these exchange rates, higher geopolitical risk in all countries makes the local currency depreciate. In their study examining the sensitivity of BRICS exchange rates to geopolitical risks, Salisu, Cuñado and Gupta (2022) found that, in the long run, exchange rates are less sensitive to geopolitical risks, while the opposite is observed in the short run. Additionally, it has been determined that BRICS exchange rates are more sensitive to global risks compared to local geopolitical risks. Bossman, Gubareva and Teplova (2023) examined the asymmetric effects of Russia-Ukraine geopolitical risk on seven major currencies using non-parametric quantile regression analysis. The research findings revealed that the impact of geopolitical risk on exchange rates is asymmetric, and that the Euro and Swiss franc are attractive as hedges for foreign exchange portfolios against geopolitical risks. In their study addressing the impact of the Russia-Ukraine conflict on the interaction between

geopolitical risks and foreign exchange markets, Hossain, Masum and Saadi (2024) found that the conflict had a negative effect on exchange rates due to increased geopolitical risks.

In the traditional monetary policy transmission mechanism, interest rates play an essential role in the economy's response to monetary policies (Sellon, 2007). The inability to explain the real sector's reactions to monetary policy solely through the interest rate channel has necessitated the consideration of the credit channel, which has come to be seen as a complementary component of the monetary transmission channel (Bernanke & Blinder, 1988; Bernanke & Gertler, 1995). While exchange rate volatility, risk premiums, stock returns, market interest rates, and portfolio flows are affected by movements in global risk appetite and developments related to geopolitical risks, it is also likely that the credit channel, a complementary component of the monetary transmission mechanism, could be impacted as well. Increasing geopolitical risks can lead domestic firms to cancel or postpone their investments. This situation is likely to increase consumer fears and reduce consumer confidence, which can decrease the demand for durable consumer goods, real estate, automobiles, and other purchases, mostly financed by consumer loans and mortgages. As a result, domestic credit supply may also decrease due to a reduction in capital inflows. Lu, Gozgor, Huang and Lau (2020) examined the impact of geopolitical risks on credit volume in their study, which focused on a sample of 18 emerging economies using data from the 1985-2018 period. The findings indicate that an increase in geopolitical risks leads to a decrease in the volume of domestic credit provided to the private sector. Demir and Ozturk Danisman (2021) examined the effects of geopolitical risks on bank credit growth in their study, which analyzed data from 2,439 banks across 19 countries during the period 2010-2019. The findings indicated that geopolitical risks had no documented impact on overall bank credit growth. However, additional analyses on credit types revealed that geopolitical risks reduced consumer and mortgage loans. Nguyen and Thuy (2023) investigated the interaction between geopolitical risk and bank loan costs in their study, which examined 31,004 loan transactions in the U.S. during the period 1991-2019. They found that geopolitical risk was associated with higher credit prices and stricter non-price credit terms. Moreover, an increase in the geopolitical risk index is found to lead to an increase in the cost of bank loans.

Examples of research on the effectiveness of central banks' monetary policy tools in environments of geopolitical risk and uncertainty include Andreasen, Caggiano, Castelnuovo and Pellegrino (2023), who demonstrated in their study using an interactive VAR model that a more proactive monetary policy is more effective during expansions than during recessions in stabilizing output growth following an uncertainty shock. Franconi (2024), analyzing how the response of the U.S. economy to monetary policy shocks depends on the level of geopolitical risk, using a non-linear Proxy-SVAR and the Caldara and Iacoviello (2022) index and found that the effects of monetary policy are weaker when geopolitical risk is high. Ginn and Saadaoui (2024) analyzed the impact of geopolitical risks on monetary policy using linear and nonlinear regression models based on panel data for a sample of 20 economies from 1999 to 2022. The empirical findings of the study indicate that, for the linear model, there is a statistically insignificant negative relationship between monetary policy response and geopolitical risk shocks. On the other hand, the findings from the nonlinear model show that geopolitical risk shocks lead to a weak interest rate policy response during expansionary periods. However, outside of expansionary periods, geopolitical risks can amplify the policy response.

Yalçınkaya (2019) examined the effects of Türkiye's global economic, political, and geopolitical risks on macroeconomic indicators. The study, conducted with quarterly data from the period 1992Q1-2018Q2, was analyzed using the SVAR (Structural Vector Autoregression) method. The findings showed that global risk uncertainty had an increasing effect on nominal effective exchange rates during the first five quarters, but this effect weakened after the fifth quarter. Özkan (2020) investigated the impact of geopolitical risk on the foreign exchange market in BRICS-T countries using monthly data from 2005M7-2020M2. The analysis, employing a non-parametric quantile causality test, revealed that geopolitical risk had significant effects on exchange rate returns and volatility. Tuna and Çalışkan Terzioğlu (2022) analyzed the effects of geopolitical risks on macroeconomic variables in Türkiye using monthly data from January 1994 to April 2022. The global geopolitical risk index developed by Caldara and Iacoviello (2022) was used, examining the industrial production index, inflation rate, and real effective exchange rate. Through frequency domain causality tests, it was concluded that the inflation rate and real effective exchange rate were influenced by geopolitical risks in the medium and long term. Kyriazis and Economou (2022), examine the volatility of the Turkish lira against other currencies on account of geopolitical risk in Türkiye between 2003 and 2020. From these variables, results have revealed that geopolitical risk significantly reduces the value of the Turkish lira with respect to the US dollar, Swiss franc, and Swedish krona-but not in a meaningful way. Akçayır (2023) analyzed the impact of risk and uncertainty on the value of the Turkish Lira using the VAR model, covering the period from March 2010 to August 2021. The analysis employed CDS premiums, geopolitical risk indices, and uncertainty indices. The results indicated that CDS had the strongest impact on the Turkish Lira, while the effect of geopolitical risks was found to be weaker. These studies provide valuable insights into the impact of geopolitical risks on monetary policy instruments,

especially exchange rates, through analyses conducted with different periods and methodologies, particularly in the case of Türkiye.

When the studies in the literature mentioned above are evaluated, it is observed that local and global geopolitical risks and uncertainties predominantly have negative effects on macroeconomic indicators and monetary policy tools. This study aims to analyze the interactions between geopolitical risk, M1 money supply, credit volume, and the real effective exchange rate. While the impact of geopolitical risks on financial markets and macroeconomic variables continues to be explored in the literature, the relationship between Türkiye's geopolitical risk and key monetary policy instruments such as money supply, credit volume, and exchange rates has been the subject of very limited research. In fact, it has been found that a TVP-VAR model, like the model constructed in this study and addressing dynamic connections, has not been used in the literature. In this context, the lack of research in this framework using the Turkish case has served as a primary motivation. This research seeks to develop a more comprehensive understanding of how geopolitical risks influence monetary policy variables and to assess the potential impacts of these risks on economic stability.

2. Materials and Methods

The study examines the impact of Türkiye's evolving geopolitical risks over time on monetary policy. In the research, credit volume, money supply, and the real effective exchange rate are used to represent monetary policy. To achieve this objective, the study was conducted with monthly data from February 2012 to August 2024. February 2012, the earliest accessible date for the variables used, was chosen as the starting period of the research. Table 1 below presents summary information on the research variables.

Table 1. Summary Information of Variables

Variable	Short Code	Source
Türkiye's Geopolitical Risk Index	GPR	(Iacoviello, n.d.)
Credit Volume	CRD	Central Bank of the Republic of Türkiye Electronic Data Delivery Platform
M1 Money Supply	M1	
Real Effective Exchange Rate	REER	

In the study, the Time-Varying Parameter Vector Autoregressive (TVP-VAR) method was used to examine the relationship between the geopolitical risk index and credit volume, M1 money supply, and the real effective exchange rate. Antonakakis and Gabauer (2017) and Diebold and Yilmaz (2009, 2012, 2014) developed connectedness measures based on the constant-parameter rolling-window VAR approach. Similarly, these authors proposed dynamic connectedness measures based on the TVP-VAR approach with a time-varying covariance structure. The TVP-VAR model is preferred because, by using the Kalman filter, it demonstrates sensitivity to outliers, eliminates the issue of arbitrarily choosing the moving window length, and avoids data loss issues, thus allowing for analysis with smaller datasets (Akyıldırım, Güneş & Çelik, 2022; Erdoğan & Doğan, 2024). The implementation steps of the TVP-VAR model can be outlined as follows (Antonakakis & Gabauer, 2017):

$$Y_t = \beta_t Y_{t-1} + \epsilon_t, \quad \epsilon_t | F_{t-1} \sim N(0, S_t) \quad (1)$$

$$\beta_t = \beta_{t-1} + v_t, \quad v_t | F_{t-1} \sim N(0, R_t) \quad (2)$$

Time-varying coefficients and error covariances are used to estimate the generalized connectedness procedure based on the generalized impulse response functions of Diebold and Yilmaz (2014) and the generalized forecast error variance decompositions developed by Koop, Pesaran, and Potter (1996) and Pesaran and Shin (1998). The total connectedness index is calculated as follows (Antonakakis & Gabauer, 2017):

$$C_t^g(J) = \frac{\sum_{i,j=1,i \neq j}^N \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J)}{\sum_{i,j=1}^N \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J)} * 100 \quad (3)$$

$$= \frac{\sum_{i,j=1,i \neq j}^N \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J)}{N} * 100 \quad (4)$$

The case in which a shock to variable i is transmitted to all other j variables, referred to as "total directional connectedness to others," is expressed as follows:

$$C_{i \rightarrow j,t}^g(J) = \frac{\sum_{j=1,i \neq j}^N \tilde{\phi}_{ji,t}^g(J)}{\sum_{j=1}^N \tilde{\phi}_{ji,t}^g(J)} * 100 \quad (5)$$

The case in which variable i receives from all other j variables, referred to as "total directional connectedness from others," is as follows:

$$C_{i \leftarrow j,t}^g(J) = \frac{\sum_{j=1, i \neq j}^N \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J)}{\sum_{i=1}^N \tilde{\phi}_{ij,t}^g(J)} * 100 \quad (6)$$

The "net total directional connectedness" of variable i , which can be interpreted as the "strength" or impact over the entire network of variables, is obtained as follows by subtracting total directional connectedness to others from total directional connectedness from others:

$$C_{i,t}^g = C_{i \rightarrow j,t}^g(J) - C_{i \leftarrow j,t}^g(J) \quad (7)$$

3. Findings

The table presents the fundamental statistical properties and stationarity tests of the variables GPR, CRD, M1, and REER. Skewness and Excess Kurtosis values indicate positive skewness and leptokurtic features in GPR and M1, suggesting that these variables exhibit non-normal distributions with a tendency toward extreme values. According to the results of the Jarque-Bera (JB) test, it confirms that all variables are not normally distributed, indicating the presence of skewness and kurtosis, thus exhibiting a non-normal distribution.

The Elliott-Rootenber-Stock (ERS) test was employed to assess the stationarity of each series. According to the results, only the GPR variable was found to be stationary ($p < 0.01$), while CRD, M1, and REER failed to reject the null hypothesis of a unit root, indicating non-stationarity. This non-stationarity suggests that these series may contain trends and do not fluctuate around a stable mean over time.

To address this issue, the first differences of the non-stationary series were taken, rendering the data stationary and suitable for analysis. Differencing removed the trend component, allowing the transformed series to exhibit stability around a constant mean. Analyses were subsequently conducted on these different, stationary series, providing more reliable results due to the elimination of trends and unit root concerns.

Table 2. Descriptive Statistics and Unit Root Test Result

	GPR	CRD	M1	REER
Mean	0.334	9.371	8.819	1.9
Variance	0.031	0.128	0.223	0.013
Skewness	1.654*** (0.000)	0.488** (0.015)	0.569*** (0.005)	-0.217 (0.260)
Ex.Kurtosis	4.421*** (0.000)	-0.629** (0.038)	-0.928*** (0.000)	-1.432*** (0.000)
JB	191.811*** (0.000)	8.487** (0.014)	13.569*** (0.001)	14.098*** (0.001)
ERS	-3.503*** (0.001)	3.037 (0.003)	3.357 (0.001)	0.366 (0.715)
Q(10)	49.500*** (0.000)	704.041*** (0.000)	727.127*** (0.000)	745.714*** (0.000)
Q2(10)	18.193*** (0.001)	702.430*** (0.000)	725.311*** (0.000)	746.877*** (0.000)

Note: Table 2 was prepared by the authors. *** indicates significance at 99% confidence level.

The Dynamic Total Connectedness Index, explained in the methodology section of the study, measures the average effect of one variable on others. An increase in this index indicates that interactions among variables have intensified, and therefore, total risk has risen, as external shock to the system can more easily spread to other members. Similarly, a decrease in the index suggests weakened interactions among network members and,

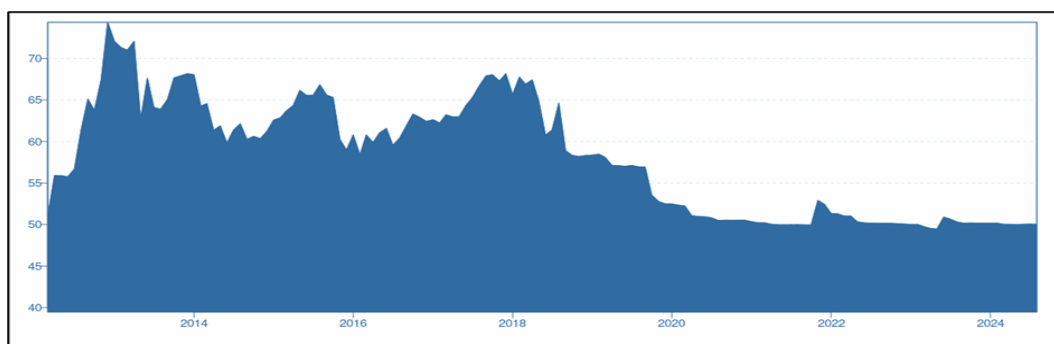
consequently, reduced total risk. As shown in Figure 2, the dynamic connectedness of the four macroeconomic variables examined in the study fluctuated significantly between 2012 and 2024.

Looking at Figure 2, a sudden increase in interactions among variables is observed in 2013. This can be attributed to the U.S. Federal Reserve's announcement in May 2013 of its plan to reduce asset purchases, which soon shifted market expectations toward an interest rate hike (Akyıldırım et al., 2022). Consequently, due to turbulence in the markets, emerging market currencies and bonds experienced weeks of depreciation. Another factor contributing to this spike could be the Gezi Park tensions that began on May 28, 2013. The index surpassing the 65 level in 2015 may be associated with the inability to form a government within the constitutional timeframe following the June 2015 elections, which led to the decision to hold a repeat election.

Since 2016, significant fluctuations in the index have also been observed. During this period, the attempted coup in July 2016 and U.S. President Donald Trump's social media posts regarding economic sanctions on Türkiye in 2018 are considered to have had a substantial impact. As a result of these developments, there were sudden increases in exchange rates and significant losses in the stock market. The rise in the index began to decline from the end of 2018, remaining around an average level of 50 until the end of the study period.

Starting from 2020, the effects of the COVID-19 pandemic began to be felt, and subsequent extreme fluctuations in inflation, exchange rates, and other macroeconomic indicators have not had as significant an impact on the index as in previous periods. Overall, the graph shows that while high volatility diffusion was observed, particularly between 2013 and 2018, the system became more stable after 2019, and the volatility diffusion among variables has relatively decreased.

Figure 2. Dynamic Total Connectedness Index

Source: Figure 2 was created by the authors.

Figure 3 presents the results of the net total connectedness index among the variables. The connections related to each variable are interpreted below.

GPR: The net connectedness of geopolitical risk reached positive values and peaked during the 2014-2016 period, indicating that geopolitical risk had a significant impact on other variables during this time. Notably, in the late stages of 2015, it was observed that the geopolitical risk index transmitted high levels of volatility to other variables. After 2016, connectedness decreased and mostly fell into negative values, meaning that the impact of other variables on geopolitical risk increased.

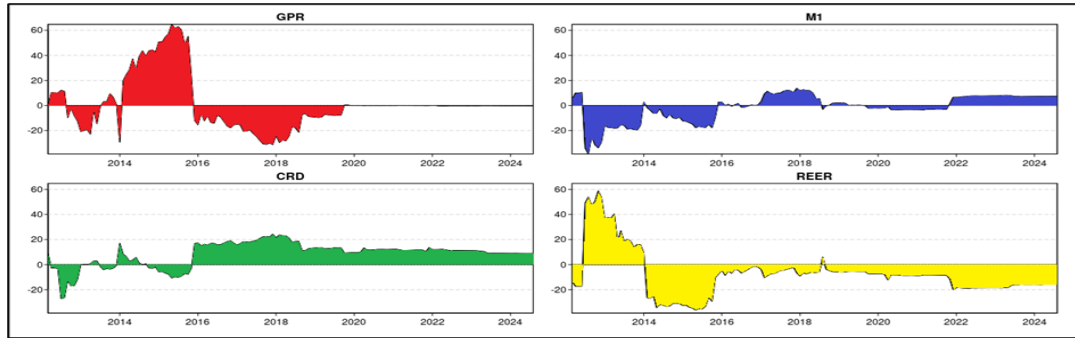
CRD: The dynamic connectedness of the credit variable has generally remained positive since 2015, indicating that credit has had a continuous impact on other economic variables. In the period between 2012 and 2014, both positive and negative fluctuations were observed.

MI: The connectedness of the M1 money supply showed more pronounced negative values between 2012 and 2016, indicating that the impact of other variables on M1 was more dominant. In the period after 2016, however, it has generally hovered near zero, suggesting that the money supply is in a more balanced interaction.

REER: The net connectedness of the real effective exchange rate variable is quite volatile, especially between 2012 and 2014, and has generally remained positive, indicating that the exchange rate variable has a stronger impact on other variables. In the period after 2016, connectedness decreased, and it has become a variable characterized by volatility.

Overall, the graphs indicate that interactions among the variables have strengthened and weakened during different periods. It can be said that geopolitical risk had a greater impact on other variables during the 2014-2016 period, that credit growth generally provided a stable effect, and that the money supply and exchange rate were subject to periodic fluctuations.

Figure 3. Net Total Connectedness Index

Source: Figure 3 was created by the authors.

Table 3 presents the average dynamic connectedness results for the variables. Their interpretations are provided below.

Main Diagonal (Self-Volatility): GPR: 90.43%, CRD: 43.18%, M1: 44.04%, and REER: 48.21%. These values indicate the amount of volatility generated by each variable itself. The highest value is observed in GPR, which shows that geopolitical risk is significantly influenced by its own internal volatility.

Volatility Spread to Others: GPR spreads volatility to others at a rate of 10.51%. CRD spreads 65.16%, M1 spreads 54.42%, and REER spreads 44.04% volatility. The CRD is particularly prominent in spreading the highest volatility to other variables.

Volatility Received from Others: GPR receives volatility from others at a rate of 9.57%, CRD at 56.82%, M1 at 55.96%, and REER at 51.79%. CRD and M1 are the variables that receive the most volatility from others, indicating that these variables are more affected by external factors.

Net Volatility Spread: GPR: 0.94%, Credit: 8.34%, M1: -1.54%, and REER: -7.75%. Positive values indicate that the variable is a net volatility transmitter (spreading more volatility to others), while negative values show that the variable is a net volatility receiver. In this case, CRD is a net volatility transmitter, whereas M1 and REER are net volatility receivers.

In general, CRD is the variable that spreads and receives the most volatility, positioning it at the center of the system with a significant impact on other variables. M1 and REER receive more volatility from other variables, while the volatility they transmit is relatively lower, making them more susceptible to external influences. GPR is mainly affected by its own internal volatility, with limited volatility transmitted to other variables, which may suggest that the direct impact of geopolitical risk on other economic factors is limited.

Table 3. Average Dynamic Connectivity Relationship of Variables

	GPR	CRD	M1	REER	Volatility Received from Others
GPR	90.43	2.94	2.11	4.52	9.57
CRD	3.29	43.18	31.85	21.68	56.82
M1	2.23	35.89	44.04	17.84	55.96
REER	4.99	26.33	20.46	48.21	51.79
Volatility Spread to Others	10.51	65.16	54.42	44.04	174.14
NET	0.94	8.34	-1.54	-7.75	58.05/43.53

Note: Table 3 was prepared by the authors.

Figure 4 presents a network analysis illustrating shock transmission among variables. Comments related to this network analysis are provided below.

Effect of CRD on M1 and REER

CRD → **M1**: There is volatility directed from the CRD variable to the M1 variable, indicating that changes in credit volume affect the M1 money supply. The thickness of the connection arrow in the network analysis represents a relatively strong interaction, meaning that credit expansion or contraction can lead to a significant change in the money supply.

CRD → **REER**: The presence of an arrow from the credit variable to the real effective exchange rate indicates that movements in credit have an impact on the exchange rate. The thickness of the connection arrow in the network analysis also signifies a significant relationship, implying that changes in credit volume can considerably affect the exchange rate.

Effect of M1 on REER

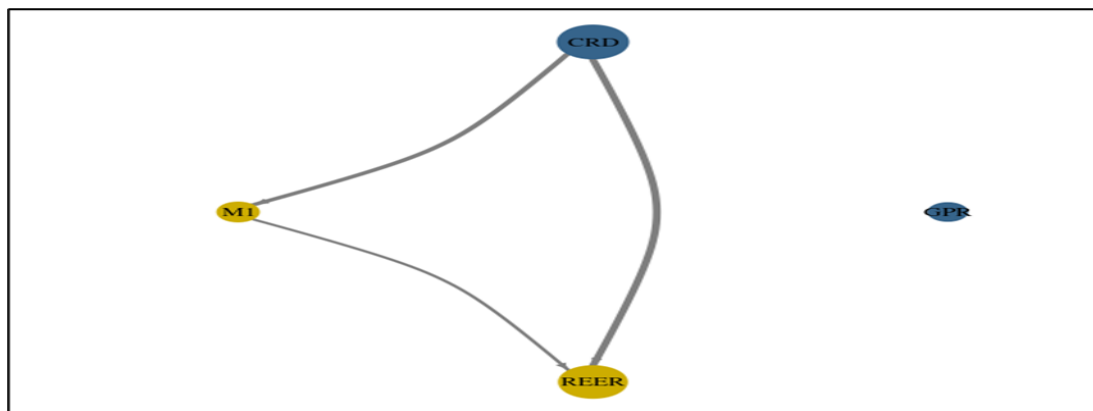
M1 → **REER**: The connection arrow in the network analysis points from the M1 money supply to the real effective exchange rate. This indicates that changes in the money supply affect the exchange rate. The thickness of the arrow reflects a moderate level of impact, suggesting that expansion or contraction of the money supply may have a noticeable but comparatively limited effect on the exchange rate relative to other factors.

Isolated State of GPR

According to the analysis, geopolitical risk (GPR) remains disconnected from other variables. This indicates that geopolitical risk has no direct effect on other variables or that there is a weak interaction within the existing interaction network.

In summary, this graph shows that credit volume has a strong impact on both the money supply and the real effective exchange rate. The money supply also influences the exchange rate, but the strength of this effect is weaker compared to its relationship with credit. Geopolitical risk does not appear to have a direct effect among these variables.

Figure 4. Network Plot of Volatility Spread of Variables

Source: Figure 4 was created by the authors.

Conclusion and Evaluation

This study analyzes the interaction between Türkiye's geopolitical risk and monetary policy instruments such as credit volume, M1 money supply and real effective exchange rate for the period February 2012-August 2024. The results of the TVP-VAR analysis conducted in the research reveal the dynamic relationships of these variables over time, highlighting which variables are more sensitive to external shocks and how they impact the economy.

The research results can be summarized as follows. The geopolitical risk index has a limited impact of 10.51% on the variables. Geopolitical risk is relatively independent of other variables; 90.43% of its changes stem from its own internal dynamics. This finding indicates that in countries like Türkiye, where geopolitical risks are high, these risks have a limited direct effect on variables such as credit volume, money supply, and the real effective exchange rate. However, this does not mean that geopolitical risks do not create indirect effects on the expectations of economic actors. Particularly, political and geopolitical developments can influence investor confidence and capital movements. Regarding the critical role of credit volume, its high impact of 65.16% on other

macroeconomic indicators demonstrates that credit markets hold significant importance in the Turkish economy. Credit volume stands out as one of the main determinants of economic growth and commercial activities. However, 56.82% of its changes are influenced by external factors, particularly variables such as geopolitical risk and M1 money supply. This suggests that Türkiye's credit markets may be vulnerable to external economic and political shocks. It can be said that credit growth can fluctuate due to dependence on external resources and geopolitical risks. M1 money supply affects other variables by 54.42%, indicating that monetary policy plays an important role in the economy. The sensitivity of money supply to external factors, especially variables like credit volume and geopolitical risk at a rate of 55.96%, reveals that Türkiye's liquidity policy is largely influenced by geopolitical risks and credit dynamics. It can be said that fluctuations in money supply can significantly impact the stability of economic activity and credit markets. The real effective exchange rate also has an impact of 44.04% on other economic variables. It has been determined that the exchange rate has a certain weight on credit volume and money supply variables. On the other hand, it has also been observed that 51.79% of the exchange rate is affected by external factors.

Based on the findings of the TVP-VAR analysis examining the effects of Türkiye's geopolitical risks on credit volume, M1 money supply, and the real effective exchange rate, the following policy implications and recommendations can be made. Although the geopolitical risk index shows a limited direct effect (10.51%) on the analyzed variables, it should not be overlooked that there may be more significant indirect effects. In this process, Türkiye should take steps to ensure stability in its foreign policy, which will enhance investor confidence and reduce economic vulnerabilities in the long run. In this context, policies should be developed to improve international relations and minimize risks in strategic regions for the management of geopolitical risks. It is crucial for policymakers to strengthen the framework of monetary policy while also developing contingency plans to mitigate the effects of geopolitical tensions on economic stability.

The significant dependence of changes in credit volume (56.82%) and money supply (55.96%) on external factors indicates that the Turkish economy is vulnerable to external shocks. It is important for policymakers to closely monitor international developments and their potential effects on local credit markets and liquidity to enable timely interventions when necessary. The critical role of credit volume on macroeconomic indicators (65.16%) emphasizes the need to enhance the resilience of credit markets. Given the important role of credit markets in the Turkish economy, measures should be taken to reduce the sensitivity of credit growth to external shocks. To mitigate vulnerabilities in the financial sector, the capital adequacy of the banking sector should be strengthened, risk management practices should be widely implemented, and long-term planning should be incorporated into credit policies. Additionally, reducing dependence on external borrowing sources can help ensure that credit growth is based on a more sustainable foundation.

The significant impact of M1 money supply on other economic variables (54.42%) necessitates those economic policies be effectively oriented towards managing liquidity. Implementing targeted measures to control money supply growth can alleviate inflationary pressures and help maintain exchange rate stability, especially during periods of increased geopolitical risks.

The significant impact of the real effective exchange rate on credit volume and M1 money supply (44.04%) is an important finding that directs Türkiye's economic dynamics. This situation emphasizes not only the role of the exchange rate in the economy but also its interaction with credit volume and money supply. First and foremost, it is essential for policymakers to take measures to ensure exchange rate stability, as fluctuations in the exchange rate can affect credit volume. This is particularly critical in periods of rising geopolitical risks, as maintaining investor confidence is crucial. Furthermore, considering the effect of M1 money supply on the exchange rate, it is advisable to manage monetary policy more proactively. Fluctuations in money supply can influence inflation and exchange rate stability; therefore, adopting a tight monetary policy can alleviate inflationary pressures. Lastly, the finding that external factors have a high impact of 51.79% on the exchange rate necessitates careful monitoring of international developments. In this context, it is important to prepare for external economic and geopolitical risks to ensure economic and financial stability.

The findings of this study reveal that the impact of geopolitical risks on Türkiye's monetary policy tools is limited. This result aligns with several studies in the literature. For instance, Plakandaras et al. (2019) examined the effects of geopolitical risks on oil prices, exchange rates, national stock market indices, and gold prices in 14 developing countries using support vector regression. They found that these effects were temporary and regionally significant. This finding indicates that the geopolitical risks have a limited global impact, which is consistent with the limited effect observed in the case of Türkiye, which forms the sample of this study. Demir and Ozturk Danisman (2021) analyzed data from 2,439 banks in 19 countries between 2010 and 2019, showing that geopolitical risks did not have a statistically significant effect on overall bank credit growth. However, they found negative effects on consumer and housing loans. This finding partly overlaps with the result obtained in this study, where credit

volume is the most significant interaction center in the system, but the limited effect of geopolitical risks on overall credit volume is also in parallel. Kyriazis and Economou (2022) investigated the impact of geopolitical risks on the volatility of the Turkish Lira from 2003 to 2020 and found that geopolitical risks decreased the value of the Turkish Lira against the US Dollar, Swiss Franc, and Swedish Krona, although the effect was not statistically significant. This result points to a similar conclusion found in this study, where exchange rates are only slightly influenced by geopolitical risks. Akçayır (2023), using CDS premiums, geopolitical risk indices, and uncertainty indices, examined the impact of geopolitical risks on the Turkish Lira between 2010 and 2021. The study found that the strongest effect came from CDS premiums, while the impact of geopolitical risks remained weaker. This finding aligns with the results obtained in this study, where geopolitical risk is shaped more by its intrinsic volatility, and its effect on other economic variables is limited. Finally, Ginn and Saadaoui (2024), in their study using panel data from 20 economies, examined the impact of geopolitical risk shocks on monetary policies. They found a statistically insignificant negative relationship in linear models, while non-linear models revealed that geopolitical risk shocks generally led to limited monetary policy responses. This finding is like the results obtained in this study, which also shows limited effects on monetary policy indicators such as money supply and exchange rates. It supports the conclusion that the overall impact of geopolitical risks on monetary policy is weak.

Based on the findings of the study, several important policy implications can be drawn. First, considering that credit volume emerges as the center of interaction, central banks may be advised to develop strategies sensitive to credit markets when formulating monetary policies. Since changes in credit volume can affect economic balance, interest rate and reserve policies should be carefully implemented. Additionally, money supply and exchange rates are identified as instruments with limited volatility transmission. In this context, central banks could focus on more cautious and softer intervention methods aimed at reducing market volatility rather than direct interventions. It has been found that geopolitical risks are largely influenced by their own internal volatility. This necessitates governments and central banks to develop flexible policy measures to be prepared for geopolitical crises. Furthermore, the limited impact of geopolitical risks requires long-term and sustainable economic planning. Instead of short-term crisis management, balanced growth strategies aimed at the overall structural stability of the economy should be implemented. Finally, the identification of credit volume as a significant interaction center may lead to regulations on credit policies. Measures to prevent excessive credit growth could support financial stability. These implications present strategic steps to strengthen Türkiye's economic stability.

In future studies, comparisons can be made at regional and global levels by using different countries and samples. More advanced econometric methods, structural models, and new techniques such as machine learning can be employed. Additionally, the long-term effects of geopolitical risks on financial markets, sectoral dynamics, and other economic variables can be analyzed in depth. These studies could contribute to the development of more flexible and effective monetary policy strategies.

AUTHOR STATEMENT

Research and Publication Ethics Statement: This study was prepared in accordance with the rules of scientific research and publication ethics.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval since it does not include analyses that require ethics committee approval.

Author Contribution: Authors contributed equally.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest for the author or third parties arising from the study.

References

- Agoraki, M., Kouretas, G., & Laopodis, N. (2022). Geopolitical risks, uncertainty, and stock market performance. *Economic and Political Studies*, 10(3), 253-265. <https://doi.org/10.1080/20954816.2022.2095749>
- Akçayır, Ö. (2023). Ulusal riskler, jeopolitik riskler ve küresel belirsizliklerin Türk Lirasının değeri üzerindeki etkileri. *Alanya Akademik Bakış*, 7(2), 649-669. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1038217>
- Akyıldırım, E., Güneş, H., & Çelik, İ. (2022). Türkiye’de finansal varlıklar arasında dinamik bağlantılılık: TVP-VAR modelinden kanıtlar. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(2), 346-363. <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.2.010>
- Andreasen, M. M., Caggiano, G., Castelnuovo, E., & Pellegrino, G. (2023). Does risk matter more in recessions than in expansions? Implications for monetary policy. *Journal of Monetary Economics*, 143, 103533. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2023.10.014>
- Antonakakis, N., & Gabauer, D. (2017). Refined Measures of Dynamic Connectedness Based on TVP-VAR. *MPRA Paper*, No. 78282. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/78282/1/MPRA_paper_78282.pdf
- Azzimonti, M., & Talbert, M. (2014). Polarized business cycles. *Journal of Monetary Economics*, 67, 47-61. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2014.07.001>
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593-1636. <https://doi.org/10.1093/qje/qjw024>
- Bernanke, B. S., & M. Gertler (1995). Inside the black box: The credit channel of monetary policy transmission. *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 27-48. <https://doi.org/10.1257/jep.9.4.27>
- Bernanke, B. S., & S. A. Blinder (1988). Credit money and aggregate demand. *The American Economic Review*, 78(2), 435-439.
- Bezgin, M. (2019). Türkiye’nin jeopolitik riskinin Borsa İstanbul endeks getirileri üzerine etkisinin incelenmesi. M. Türk, B. Öz, İ. Kefe, M. Canoğlu (Ed.) In *Proceedings of the 18th International Business Congress* (pp. 2564-2574). Osmaniye: Osmaniye Korkut Ata University.
- Board of Governors of the Federal Reserve System. (2023). Financial stability report. Accessed from <https://www.federalreserve.gov/publications/files/financial-stability-report-20231020.pdf> on 01 October 2024.
- Bossmann, A., Gubareva, M., & Teplova, T. (2023). Asymmetric effects of geopolitical risk on major currencies: Russia-Ukraine tensions. *Finance Research Letters*, 51, 103440. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103440>
- Bouras, C., Christou, C., Gupta, R., & Suleman, T. (2019). Geopolitical risks, returns, and volatility in emerging stock markets: Evidence from a panel GARCH model. *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(8), 1841-1856. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2018.1507906>
- Buzdağlı, Ö., & Özdemir, D. (2021). Jeopolitik risk endeksinin askeri harcamalar üzerindeki etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 188-203. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.761633>
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2018). Measuring geopolitical risk. *FRB International Finance Discussion Paper*, No. 1222. <https://doi.org/10.17016/IFDP.2018.1222r1>
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194-1225. <https://doi.org/10.1257/aer.20191823>
- Central Bank of the Republic of Türkiye Electronic Data Delivery Platform. (n.d.). All series. Retrieved September 1, 2024, from <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>
- Cheng, C., & Chiu, C. (2018). How important are global geopolitical risks to emerging countries? *International Economics*, 156, 305-325 <https://doi.org/10.1016/J.INTECO.2018.05.002>
- Cunado, J., Gupta, R., Lau, C. K. M., & Sheng, X. (2020). Time-varying impact of geopolitical risks on oil prices. *Defence and Peace Economics*, 31(6), 692-706. <https://doi.org/10.1080/10242694.2018.1563854>
- Currie, W. L., Michell, V., & Abanish, O. (2008). Knowledge process outsourcing in financial services: The vendor perspective. *European Management Journal*, 26(2), 94-104. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2007.11.002>

- Demir, E., & Ozturk Danisman, G. (2021). The impact of economic uncertainty and geopolitical risks on bank credit. *The North American Journal of Economics and Finance*, 57, 101444. <https://doi.org/10.1016/J.NAJEF.2021.101444>
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2009). Measuring financial asset return and volatility spillovers, with application to global equity markets. *The Economic Journal*, 119(534), 158-171. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02208.x>
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2012). Better to give than to receive: Predictive directional measurement of volatility spillovers. *International Journal of Forecasting*, 28(1), 57-66. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2011.02.006>
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2014). On the network topology of variance decompositions: Measuring the connectedness of financial firms. *Journal of Econometrics*, 182(1), 119-134. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2014.04.012>
- Duan, W., Khurshid, A., Rauf, A., Khan, K., & Calin, A. C. (2021). How geopolitical risk drives exchange rate and oil prices? A wavelet-based analysis. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 16(9), 861-877. <https://doi.org/10.1080/15567249.2021.1965262>
- Elliott, G., Rothenberg, T. J., & Stock, J. H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica*, 64(4), 813-836. <https://doi.org/10.2307/2171846>
- Elton, E. J., & Gruber, M. J. (1977). Risk reduction and portfolio size: An analytical solution. *The Journal of Business*, 50(4), 415-437. <http://dx.doi.org/10.1086/295964>
- Erdoğan, B., & Doğan, M. (2024). Jeopolitik risk ve belirsizlik endeksleri ile BRICS borsaları arasındaki volatilité yayılımları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(1), 258-273. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1440319>
- Franconi, A. (2024). Central banking in times of high geopolitical risk. *SSRN*. <https://ssrn.com/abstract=4728914> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4728914>
- Ginn, W., & Saadaoui, J. (2024). Monetary policy reaction to geopolitical risks: Some nonlinear evidence. *BETA Working Paper*. <https://beta.u-strasbg.fr/WP/2024/2024-16.pdf>
- Gkillas, K., Gupta, R., Konstantatos, C., & Vortelinos, D. (2021). Exchange rate jumps and geopolitical risks. Retrieved from http://www.up.ac.za/media/shared/61/WP/wp_2021_71.zp211550.pdf on 2 October 2024.
- Gülcan, N., & Ceyhan, T. (2022). Jeopolitik riskin pay senedi fiyatlarına etkisinin fourier yaklaşımıyla değerlendirilmesi: Türkiye örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 2531-2545. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1518>
- Hossain, A. T., Masum, A. A., & Saadi, S. (2024). The impact of geopolitical risks on foreign exchange markets: Evidence from the Russia-Ukraine war. *Finance Research Letters*, 59, 104750. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104750>
- Hui, H. C. (2022). The long-run effects of geopolitical risk on foreign exchange markets: Evidence from some ASEAN countries. *International Journal of Emerging Markets*, 17(6), 1543-1564. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-08-2020-1001>
- Iacoviello, M. (n.d.). Geopolitical Risk (GPR) Index. Retrieved September 1, 2024, from <https://www.matteoiacoviello.com/gpr.htm>
- Iacoviello, M., Caldara, D., Penn, M., & Conlisk, S. (2024). Do geopolitical risks raise or lower inflation? *SSRN*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4852461
- Jalkh, N., & Bouri, E. (2024). Global geopolitical risk and the long-and short-run impacts on the returns and volatilities of US Treasuries. *Defence and Peace Economics*, 35(3), 339-366. <https://doi.org/10.1080/10242694.2022.2150808>
- Kamin, S. (2010). Financial globalization and monetary policy. *FRB International Finance Discussion Paper*, No. 1002. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1657893>
- Kisswani, K. M., & Elian, M. I. (2021). Analyzing the (a)symmetric impacts of oil price, economic policy uncertainty, and global geopolitical risk on exchange rate. *The Journal of Economic Asymmetries*, 24, e00204. <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2021.e00204>

- Köstekçi, A. (2024). Jeopolitik risklerin kamu maliyesindeki yansımaları: Türkiye üzerine fourier Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(2), 400-411.
- Kyriazis, N. A., & Economou, E. M. L. (2022). The impacts of geopolitical uncertainty on Turkish Lira during the Erdoğan Administration. *Defence and Peace Economics*, 33(6), 731-750. <https://doi.org/10.1080/10242694.2021.1904200>
- Le, A., & Tran, T. P. (2021). Does geopolitical risk matter for corporate investment? Evidence from emerging countries in Asia. *Journal of Multinational Financial Management*, 62, 100703. <https://doi.org/10.1016/J.MULFIN.2021.100703>
- Lu, Z., Gozgor, G., Huang, M., & Lau, C. K. M. (2020). The impact of geopolitical risks on financial development: Evidence from emerging markets. *Journal of Competitiveness*, 12(1), 93-107. <https://doi.org/10.7441/joc.2020.01.06>
- Mamun, M. A., Uddin, G. S., Suleman, M. T., & Kang, S. H. (2020). Geopolitical risk, uncertainty and bitcoin investment. *Physica A-statistical Mechanics and Its Applications*, 540, 123107. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.123107>
- Mansour-Ichrahieh, L., & Zeaiter, H. (2019). The role of geopolitical risks on the Turkish economy opportunity or threat. *The North American Journal of Economics and Finance*, 50, 101000. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.101000>
- Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91. <https://doi.org/10.2307/2975974>
- Nguyen, T. C., & Thuy, T. H. (2023). Geopolitical risk and the cost of bank loans. *Finance Research Letters*, 54, 103812. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.103812>
- Özkan, O. (2020). Jeopolitik risklerin döviz piyasaları üzerindeki etkileri: Parametrik olmayan kantil nedensellik testi ile BRICS-T ülkeleri üzerine ampirik bir çalışma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(4), 611-628. <https://doi.org/10.31460/mbdd.692021>
- Pástor, L., & Veronesi, P. (2013). Political uncertainty and risk premia. *Journal of Financial Economics*, 110(3), 520-545. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2013.08.007>
- Plakandaras, V., Gogas, P., & Papadimitriou, T. (2019). The effects of geopolitical uncertainty in forecasting financial markets: A machine learning approach. *Algorithms*, 12(1), 1-17. <https://doi.org/10.3390/a12010001>
- Powell, J. H. (2019). Challenges for monetary policy. Retrieved from <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/powell20190823a.htm> on 01 October 2024.
- Şahin, E. E., & Arslan, H. (2021). An analysis of the effects of geopolitical risks on stock returns and exchange rates using a nonparametric method. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 89, 237-250. <https://doi.org/10.25095/mufad.852174>
- Salisu, A. A., Cuñado, J., & Gupta, R. (2022). Geopolitical risks and historical exchange rate volatility of the BRICS. *International Review of Economics & Finance*, 77, 179-190. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2021.09.017>
- Salisu, A., Lasisi, L., & Tchankam, J. (2021). Historical geopolitical risk and the behaviour of stock returns in advanced economies. *The European Journal of Finance*, 28(9), 889-906. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2021.1968467>
- Sellon, G. H. (2002). The changing US financial system: Some implications for the monetary transmission mechanism. Retrieved on 3 October 2024 from https://www.kansascityfed.org/documents/1663/The_Changing_U.S._Financial_System_Some_Implications_for_the_Monetary_Transmission_Mec.pdf
- Sharpe, W. F. (1964). Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. *Journal of Finance*, 19(3), 425-442. <https://doi.org/10.2307/2977928>
- Tuna, F., & Çalışkan Terzioğlu H. (2022). Jeopolitik risklerin makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1989-2003. <https://doi.org/10.21547/jss.1151714>

Yalçınkaya, Ő. (2019). KŪresel ekonomik, politik ve jeopolitik belirsizliklerin makroekonomik etkileri: TŪrkiye ekonomisi ūzerine SVAR analizi (1992:Q1-2018Q:2). *Journal of Yaŝar University*, 14(53), 56-73.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi**International Journal of Social, Political and Financial Researches**<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>*Araştırma Makalesi/ Research Article***POS Tefeciliği Faaliyetinin Türk Vergi Kanunları Karşısındaki Durumu***The Status of POS Usury Activity in Terms of Turkish Tax Laws***Ahmet İnneci**

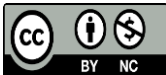
Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, ainneci@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1229-7182

MAKALE BİLGİSİ**Makale Gönderim Tarihi:** 18.01.2025**Makale Kabul Tarihi:** 24.02.2025**Anahtar Kelimeler:** Tefecilik, POS Tefeciliği, Yasak Faaliyetler, Vergisel Düzenlemeler**JEL Kodları:** H20, K34, K42**ÖZ**

Tefecilik, kanuna aykırı şekilde borç ve ödünç para verme işlerinin faiz, komisyon gibi bedeller karşılığında yapılması faaliyetidir. Teknolojik gelişmelerin de etkisiyle tefeciliğin farklı uygulama şekilleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de POS tefeciliğidir. POS tefeciliği kredi kartının ticari hayatı kolaylaştırıcı işlevleri yerine hukuka aykırı işlemler için bir araç olarak kullanılması durumunda ortaya çıkmaktadır. Gerçekte bir mal alım satımı olmadığı halde sanki yapılmış gibi kredi kartının kullanılması ve böylece kredi kartı sahibine nakit para sağlama, borcunu erteleme ve taksitlendirme gibi imkanlar tanınmaktadır. POS tefeciliği faaliyeti yapan kimseler ise bu işlemlerden faiz, komisyon gibi adlarla gelir elde etmektedirler. Bu çalışmanın temel amacı, POS tefeciliği faaliyetinin Türk Vergi Kanunları karşısındaki durumunun incelenmesi ve bu faaliyetlerden elde edilen gelirlerin nasıl vergilendirileceğine dair yasal bir çerçeve sunmaktır. Bu kapsamda çalışmada yasadışı bir faaliyet olan POS tefeciliğinden elde edilen kazanç, vergi usul hukuku, gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi ve banka ve sigorta muameleleri vergisi açısından değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda POS tefeciliği faaliyetinin azaltılmasına yönelik olarak Gider Vergileri Kanunu'nun 28'inci maddesinin yeniden düzenlenmesi, faaliyetin yaygın olarak yapıldığı sektörlere ilişkin denetimlerin artırılması ve faaliyetlerin tespitinde büyük veri ve yapay zeka gibi uygulamalardan yararlanılması önerilerinde bulunulmuştur.

ARTICLE INFO**Article Received:** 18.01.2025**Article Accepted:** 24.02.2025**Keywords:** Usury, POS Usury, Illegal Activities, Tax Regulations**JEL Codes:** H20, K34, K42**ABSTRACT**

Usury is the illegal practice of lending and borrowing money in return for interest and commissions. With the impact of technological developments, different forms of usury have emerged. One of these is POS usury. POS usury occurs when the credit card is used as a tool for illegal transactions instead of facilitating commercial life. Although there is no actual purchase and sale of goods, the credit card is used as if it has been made, and thus the credit card holder is given the opportunity to provide cash, postpone the debt and make installments. Those who carry out POS usury activities earn income from these transactions under the names such as interest and commission. The main purpose of this study is to examine the status of POS usury activity in the face of Turkish Tax Laws and to provide a legal framework on how the income from these activities will be taxed. In this context, the earnings obtained from POS usury, which is an illegal activity, are evaluated in terms of tax procedure law, income tax, corporate tax, value added tax and bank and insurance transactions tax. As a result of the study, it is suggested that Article 28 of the Expense Tax Law be revised to reduce POS usury, that audits be increased in the sectors where the activity is widespread, and that applications such as big data and artificial intelligence be utilized in the detection of activities.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Giriş

Vergi gelirleri hükümetlerin kamu giderlerini finanse etmede kullandıkları en önemli gelir kaynaklarıdır. Vergilerin bu önemine binaen, kanunlar çerçevesinde vergi ödemekle yükümlü kılınan kimselerden eksiksiz bir şekilde tahsil edilmesi elzemdir. Bu amaca yönelik olarak vergi kanunları verginin eksiksiz bir şekilde ödenmesini temin etmek üzere çeşitli hükümler getirerek, vergi tahsilatını garanti altına almayı hedeflemektedir. Özellikle kanuna aykırı faaliyetlerden elde edilen kazançların vergilendirilmesi eşit davranma, vergilerin genelliği ve vergi adaleti ilkelerinin bir gereğidir. Nitekim kanun hükümlerine uygun şekilde elde edilen kazançlar vergilendirilirken, aynı nitelikte gelirin sırf faaliyetin kanuna aykırılığı nedeniyle vergilendirilmemesi düşünülemez (Kızılot vd., 2008, s. 93). Bu faaliyetlerden biri de tefecilik faaliyetidir.

Tefecilik faaliyeti gerekli kurumlardan izin alınmaksızın borç ve ödünç para verme işinin yapılmasıdır. 26.09.2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK)'nın 241'inci maddesi ile tefeciliğin bir suç olduğu hüküm altına alınmıştır. Ancak tefeciliğin bir suç olarak nitelendirilmesi, tefecilikten elde edilecek kazancın vergilendirilmesine engel teşkil etmemektedir. Nitekim vergi kanunları gereğince vergiyi doğuran olayın meydana gelmesi vergilendirilme için yeterli görülmektedir. Bu kapsamda tefecilik faaliyetinden faiz, komisyon ve benzeri adlarla elde edilen kazancın vergi kanunlarında yer alan düzenlemeler çerçevesinde vergilendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada tefeciliğin bir uygulama şekli olan POS (point of sale) tefeciliğinin vergi kanunları karşısındaki durumu üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle tefecilik faaliyetinin kavramsal çerçevesi ve Türk hukuk sistemindeki yeri açıklanacaktır. Ardından 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK) kapsamında POS tefeciliğinin yasak bir faaliyet olmasının vergilendirilmesine engel olup olmayacağı, vergiyi doğuran olay, kazancın tespiti, vergi kabahati ve suçu boyutları ele alınacaktır. Çalışmanın devamında POS tefeciliğinden elde edilen kazançların 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK), 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK), 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu (KDVK) bakımından değerlendirilmeleri yapılacaktır. Ayrıca POS tefeciliği faaliyetinden elde edilen kazançların 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu kapsamında banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV) karşısında durumu üzerinde durulacaktır.

1. Tefecilik Faaliyeti: Kavramsal Çerçeve ve Türk Hukuk Sistemindeki Yeri

Tefeci kelimesi TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde "*El altından yüksek faizle ödünç para veren kimse; faizci, murabahacı*" olarak tanımlanmaktadır (TDK, Güncel Türkçe Sözlük). Tefeci günümüzde kanuna aykırı şekilde borç ve ödünç para verme faaliyetlerini yapan kişileri tanımlamak üzere kullanılmakta ve kanuna aykırı şekilde yapılan bu faaliyet "tefecilik" olarak ifade edilmektedir. Tefecilik faaliyeti en eski faiz üretim sistemi olup (Meran, 2013, s. 15), paranın bir ekonomik değer olarak ortaya çıktığı, özel mülkiyetin doğduğu ve insanlar arasındaki ticari ilişkilerin gelişmeye başladığı günden bugüne kadar süregelen bir davranış şeklidir (İnci, 2017, s. 23; Çelik, 2020, s. 8). Borç ve ödünç para verme işinin gerekli izinlerin alınmasının ardından kanuna uygun şekilde yerine getirilmesi halinde ise "ikrazatçılık" kelimesi gündeme gelmektedir. İkrazat, ikraz kelimesinin çoğuludur ve Arapça kökenli bir kelime olan ödünç ve borç anlamlarına gelen karz kelimesinden türetilmiştir (Dinç, 2007, s. 61). İkrazatçılık paranın kullanılmaya başlamasından önce dahi var olduğu bilinen bir faaliyet türüdür (Bahar, 2014, s. 13).

Kamu otoritesi tarafından ödünç para işlemlerinden faiz alınması işlemlerinin ekonomik istikrarın sağlanması için kontrol altında tutulması istenmektedir. Nitekim bu kontrol dışında faiz karşılığı ödünç para alınması durumunda kişilerin ekonomik açıdan sıkıntı ve darlık içine düşmeleri, borç sarmalı ile karşı karşıya kalmaları ve borçlarını geri ödeme konusunda sıkıntıya düşmeleri mümkün hale gelebilmektedir. İşte bu nedenlerle kamu otoritesinin kontrolü dışında faiz karşılığı ödünç para verilmesi işlemleri suç sayılarak yasaklanmıştır (Özgenç, 2010, s. 544). Sağlıklı işleyen bir ekonomik sistemde tüm aktörler ihtiyaç duydukları mali kaynakları 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ve 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu çerçevesinde faaliyette bulunan kurumlardan temin edebilirler. Bu şekilde hukuka uygun şekilde borçlanılması ekonominin fon kaynaklarının ve iktisadi faaliyetlerin kayıt altında olması nedeniyle vergi ve harç gibi kamu gelirlerinin azalmasının önüne geçmektedir. Buna ek olarak mali kaynak ihtiyacı olan kimselerin içinde buldukları durum nedeniyle zayıflığından veya çaresizliğinden yararlanılmak suretiyle ekonomik olarak sömürülmesinin de önüne geçilmesine imkân tanımaktadır (Arslan, 2014, s. 27). Bunun aksine tefeciden borç alan kimseler, bu borcu piyasa koşullarından daha yüksek oranda faizle almakta ve karşılığında menkul ya da gayrimenkullerini rehin etmekte ya da devretmektedirler. Faiz oranlarının yüksekliği alınan borcun ödenememesine ya da ödenmesi durumunda borç alınmadan önceki mali durumdan daha kötü duruma düşülmesine neden olabilmektedir. Bunun yanında borca karşılık gösterilen menkul ya da gayrimenkul mallar da kaybedilebilmektedir. Dolayısıyla tefecilik faaliyeti borç alan kişilerin hayatlarını olumsuz etkilemekte ve böylece toplumsal düzenin de bozulmasına neden olmaktadır. Öte yandan tefecilik faaliyeti nedeniyle ekonomik hayatın işleyişinde de ciddi sıkıntılar ortaya çıkmakta ve kayıt dışı yapılan bu faaliyetler nedeniyle devlet önemli miktarda vergi gelirini kaybetmektedir (İnci, 2017, s. 23). Tefecilik faaliyetinin borç verme işini kayıt dışı alana çekmesi, borç verme işini gerekli izinler olarak yapan finansal kuruluşların da gelirlerinin azalmasına neden olmakta ve

böylece finansal sisteminin temel yapısını bozmaktadır. Tefecilik faaliyetinin tespiti de son derece zordur. Nitekim yapılan işlemlerin kayıt dışı olarak yapılması ve genelde borç verme işleminin sanki gerçekte bir mal alım satım faaliyeti varmış gibi belgeye dayandırılması, faaliyetin görünüşte hukuka uygun olduğu izlenimi yaratmaktadır. Yapılan faaliyetin tefecilik olarak ortaya çıkarılması ise genelde borç alanların ihbarı ya da tefecilik faaliyeti ile uğraşanlar nezdinde yapılan vergi denetimi ile mümkün olmaktadır.

Tefecilik faaliyetinin yukarıda sayılan olumsuz etkileri bu faaliyetin kanunlarda bir suç olarak sayılması ve çeşitli yaptırımlarla cezalandırılmasını gerekli kılmıştır. Türk hukukunda tefecilik faaliyetinin ilk kez yer aldığı ve karşılığında cezai bir yaptırım öngören düzenleme 08.06.1933 tarihli 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun'dur. Kanun'un 1'inci maddesinde faizden para kazanmak için ödünç para verme işi ile uğraşmak isteyenlerin bu faaliyeti ancak izin alarak yapabilecekleri hüküm altına alınmış ve Kanun'un 14'üncü maddesinde de bu izni almadan ve beyannamelerinde gösterdikleri faizden daha yüksek faiz alanlar tefeci olarak tanımlanmıştır. Kanun'un 17'nci maddesinde ise tefecilik faaliyetine ilişkin yaptırım düzenlenmiştir. Buna göre *"Tefecilik edenler bir aydan bir seneye kadar hapse ve (500) liradan (10000) liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilir. Ayrıca iki seneden beş seneye kadar âmme hizmetlerinden memnuyetlerine karar verilebilir. Bu cezalar tecil edilmez."* Ancak Kanun'un 17'nci maddesi dışındaki diğer tüm maddeleri 30.09.1983 tarihli 90 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin (KHK) 16'ncı maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. 90 sayılı KHK'nin 3'üncü maddesine göre ikrazatçı *"Devamlı ve mutad meslek halinde, faiz veya her ne ad altında olursa olsun bir ivaz karşılığı veya ipotek almak suretiyle, ödünç para verme işleriyle uğraşan veya ödünç para verme işlerine aracılık eden ve kendilerine faaliyet izni verilen gerçek kişileri"* ifade etmek üzere tanımlanmış ve KHK'nin 9'uncu maddesi ile bu faaliyetlerin izinsiz yapılması tefecilik faaliyeti olarak sayılmıştır. KHK'nin 17'nci maddesi ile tefecilik faaliyetine ilişkin yaptırımların düzenlendiği 15'inci maddesinin KHK'nin kanunlaşması ile yürürlüğe gireceği hüküm altına alınmış ve bu süre zarfında 2279 sayılı Kanun'un 17'nci maddesinin uygulanmasına devam edilmiştir. 6361 sayılı Kanun ile de 90 sayılı KHK ek ve değişiklikleri ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Tefecilik faaliyetinin ilk kez ceza kanununda düzenlenmesi 5237 sayılı TCK ile gerçekleşmiştir. Kanun'un 241'inci maddesi ile tefecilik suçu *"Kazanç elde etmek amacıyla başkasına ödünç para veren kişi, iki yıldan altı yıla kadar hapis ve beşyüz günden beşbin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır"* şeklinde hüküm altına alınmıştır. Tefecilik faaliyetine 90 sayılı KHK'de yapılan düzenlemede faaliyetin sürekli ve meslek olarak icra edilmesi şartı yer alırken, TCK'de bu şartlar aranmamış sadece kazanç elde etmek amacıyla faaliyetin yapılması yeterli görülmüştür (Özden, 2022, s. 493). Dolayısıyla faiz ya da başka bir namla da olsa kazanç elde etmek amacıyla yetkili makamlardan izin alınmadan yapılan ödünç para verme işlemi tefecilik suçu olarak nitelendirilmektedir. Bu faaliyetin sürekli olarak ve meslek haline getirilerek yapıp yapılmamasının tefecilik suçunun oluşması bakımından önemi bulunmamaktadır (Yenidünya, 2013, s. 6; Bilge, 2015, s. 496)

TCK'nin 241'inci maddesinde düzenlenen tefecilik suçunun konusu paradır ve Türk parası ya da yabancı para olması arasında fark bulunmamaktadır (Özbek, Doğan ve Bacaksız, 2024, s. 972). Ancak para dışında misli şeylerle (altın vb.) ödünç verilmesi halinde karşılığında kazanç elde edilse dahi tefecilik suçu oluşmayacaktır (Özgenç, 2010, s. 545-546). Tefecilik suçunda korunan hukuki değer ne olduğu konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Öncelikle korunmak istenen hukuki değer, bir fiilin suç olarak düzenlenmesi ile korunması amaçlanan toplumsal ve kişisel değer ve menfaatleri ifade etmektedir (Çelik, 2020, s. 31). Tefecilik suçunun TCK'nin 2. Kitabının Topluma Karşı Suçlar başlıklı Üçüncü Kısımının Ekonomi, Sanayi ve Ticarete ilişkin Suçlar başlıklı Dokuzuncu Bölümünde düzenlenmesi bu suçun bireysel değil toplumsal değer ya da yargıları korumayı amaç edindiğini, özellikle düzenlendiği bölüm başlığı dikkate alındığında suçla korunan hukuki değer ekonomik yaşamın güvenilirliği olduğu ifade edilmektedir (Özbek, Doğan ve Bacaksız, 2024, s. 971). Bir başka görüşe göre tefecilik suçunda korunan hukuki değer Anayasa'nın 48'inci maddesi ile güvence altına alınan serbest iradeyle sözleşme yapma özgürlüğüdür. Nitekim kişilerin acil kredi bulma gereksinimlerinden kaynaklanan mağduriyetin kötüye kullanılması nedeniyle bu özgürlük zedelenmektedir (Meran, 2013, s. 20). Dolayısıyla tefecilik suçu birden çok hukuki değeri koruyan hem bireysel hem de kamusal birçok hukuki konuya sahip bir suç türüdür (Olgaç ve Ruhi, 2016, s. 13).

Tefecilik suçunun işleniş şekilleri de farklılık göstermektedir. Klasik (para tefeciliği) tefecilik faaliyeti yanında senet kırdırma ve POS tefeciliği şeklinde de tefecilik yöntemleri vardır (Korkmaz ve Yazan, 2012, s. 60-61; İnci, 2017, s. 29). Ancak bunlar tefecilik türü değil, tefeciliğin gerçekleştirilme şekilleridir. Tefecilik türleri para tefeciliği, kira tefeciliği ve hizmet tefeciliği şeklinde sıralanabilmektedir. Faiz veya kredi tefeciliği olarak da adlandırılan para tefeciliği tefeci tarafından ödünç ilişkisinin karşı tarafına belirli bir süre sonra faiziyle birlikte geri alınmak üzere borç para verilmektedir. Kira tefeciliğinde kiracının içinde bulunduğu zaruret hali, tecrübesizliği, karar verme konusundaki yetersizliği ve irade zayıflığı gibi durumlar nedeniyle bir meskenin aşırı ölçüsüz bir bedel karşılığında kiralanması söz konusu iken; hizmet tefeciliğinde de kira tefeciliğine benzer nedenlerle kişinin içinde bulunduğu özel durum sömürülerek bir hizmet veya edimin kişiye aşırı ölçüsüz bir

bedelle temin edilmesi söz konusudur (İnci, 2017, s. 29-33). Bu çalışma kapsamında para tefeciliği yöntemlerinden biri olan POS tefeciği incelenmektedir.

2. POS Tefeciliği Faaliyeti

Teknolojik gelişmeler her alanda olduğu gibi ticaretle de önemli kolaylıkları beraberinde getirmektedir. Büyük miktarlarda para taşımamanın zorluğu ve güvenlik açısından ortaya çıkardığı problemler, bankaların kredi kartı kullananlara sağladığı taksit ve puan gibi avantajlar, acil nakit ihtiyaçları için bir tür kredi sağlama işlevi gibi hususlar nedeniyle günümüzde kredi kartı bir ödeme aracı olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Kredi kartı 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu'nun 3'üncü maddesine göre "*Nakit kullanımı gerekmeksizin mal ve hizmet alımı veya nakit çekme olanağı sağlayan basılı kartı veya fizikî varlığı bulunmayan kart numarasını*" ifade etmektedir. Tanımdan da anlaşıldığı üzere kredi kartının temel işlevi nakit taşımaya gerek kalmaksızın mal ve hizmet alımına imkân tanınmasıdır. Ancak kredi kartının ticari hayatı kolaylaştırıcı yönleri yanında hukuka aykırı işlemler için bir araç olarak kullanılması da söz konusu olabilmektedir. Bunun en önemli örneği POS tefeciliği faaliyetidir.

POS tefeciliği faaliyeti birkaç şekilde yapılabilir. Öncelikle satıcı konumundaki kişi gerçekte bir mal satışı yapılmamasına rağmen mal satışı yapılmış gibi malın bedelini kredi kartından çekmektedir. Alıcı konumundaki kişiye mal bedeli olarak kredi kartı ile çektiği tutarın altında bir para nakit olarak verilerek, alıcının nakit ihtiyacı karşılanmaktadır. Bu durumda bir muvazaâ söz konusudur. Nitekim gerçekte mal satışı olmadığı halde POS tefeciliği yapan satıcı, alıcının kredi kartından çektiği tutarı bankadan giderek tahsil etmektedir (Özgenç, 2010, s. 8; Yenidünya, 2013, s. 9-10). Bu tahsil sonrası mal bedeli olarak kredi kartından çekilen tutar ile alıcıya ödenen tutar arasındaki fark kadar bir kazanç sağlanmaktadır. Bu açık bir şekilde belirli bir kazanç karşılığı ödünç para verme işidir. Alıcı ise kısa vadede nakit ihtiyacını karşılamakta, ancak kredi kartı borçlusu olmaktadır.

Kredi kartı sahibinin nakit ihtiyacının karşılanması yanında kart borcunun taksitlendirilmesi amacıyla da POS tefeciği yoluna gidilebilmektedir. Şöyle ki, kredi kartı borcunu ödeyemeyen kart sahibi, POS tefeciliği faaliyeti ile uğraşan bir işyerine giderek kredi kartından çekim yapılması karşılığında kredi kartı borcunun ödenmesini istemektedir. Bunun üzerine POS tefecisi kişinin kredi kartını borcunu ödeyerek borçla birlikte bu işlem nedeniyle talep ettiği komisyon miktarını kredi kartından taksitli olarak çekmektedir (Gültekin, 2014, s. 94; Gün, 2019, s. 186-187). Böylece POS tefecisi komisyon geliri elde etmekte, kart borçlusu kişi ise kredi kartı borcunu ödemektedir.

Bir malın satışının yapılması ve bedelinin kredi kartı ile tahsil edilmesinin ardından aynı malın ticaret ve vergi mevzuatı hükümleri çerçevesinde gerekli belgeler düzenlenerek geri alınması ve bedelinin nakit ödenmesi durumunun hukuka aykırılık teşkil etmediği açıktır. Nitekim satış ve satın alma işlemlerinin usulüne uygun şekilde muhasebeleştirildiği, vergilendirme işlemlerinin yapıldığı durumlarda usulüne uygun bir ticari faaliyetin varlığı kabul edilmelidir. Malı satın alanın daha düşük bir miktarla malı tekrar aldığı kişiye nakit karşılığı satması, yapılan işlemin tefecilik olarak değerlendirilmesine imkân vermemektedir (Özgenç, 2010, s. 551; Gün, 2019, s. 188-189). Nitekim burada bir tefecilik suçunun oluşması için failin (malı satanın) elde ettiği değer piyasa koşullarının üzerinde bir değer olması veya ödünç verdiği paranın piyasa şartlarında uğradığı değer kaybından daha fazla miktarda olması gerekmektedir (Özbek, Doğan ve Bacaksız, 2024, s. 978). Daha açık bir ifadeyle yapılan işlem nedeniyle her ne adla olursa olsun piyasadaki alış-satış değeri arasındaki fark dışında bir başka menfaat elde edilmiş olması durumunda eylem tefecilik suçu olarak nitelendirilecektir (Yenidünya, 2013, s. 10). Bu açıklamalar ışığında örneğin kuyumcudan altın alan ve bedelini kredi kartıyla ödeyen bir kişinin altını tekrar aynı kuyumcuya bozdurması ve bedelini nakit olarak alması durumunda kuyumcu altın alım-satım faaliyetinden bir kazanç elde etmektedir. Faaliyetin bir ticari faaliyet olması nedeniyle ve olayda ödünç para verme işi de olmadığından tefecilik faaliyetinden bahsedilemeyecektir. Benzer şekilde POS cihazını işyerinde kullanan kişilerin yakın akraba ve arkadaşlarının kredi kartlarından sanki mal satmış gibi çekim yaparak, çekilen tutarın bankadan tahsili ve nakit ihtiyacın karşılanması amacıyla POS cihazının sahibi tarafından kullanımı durumunda da belirli bir bedel karşılığı ödünç para verme işi söz konusu olmadığı için POS tefeciliğinden söz edilemeyeceği düşünülmektedir. Bu gibi durumlarda 5464 sayılı Kanun'un 36'ncı maddesi kapsamında sahte belge düzenlenmesi fiili açısından konu değerlendirilmelidir.

Yargıtay'ın yerleşmiş içtihadına göre POS cihazının kullanım amacı ve sözleşme kuralları dışında kullanılarak faiz, komisyon vb. adlarla alınan bir bedel karşılığında kart sahibinin nakit ihtiyacının karşılanması amacıyla kullanılması POS tefeciliği suçunu oluşturmaktadır. Bu suç kazanç elde etme özel kastı ile işlenebilmektedir ve yapılan işlem nispi muvazaalı satım işlemi niteliğindedir. (Yargıtay 9. Ceza Dairesi, 10/03/2021 tarihli ve E: 2020/5945, K: 2021/1239; Yargıtay 9. Ceza Dairesi, 10/03/2021 tarihli ve E: 2020/7118, K: 2021/1691 sayılı Kararlar). Bunun yanında Yargıtay kararlarında, failin işyerinde herhangi bir alışveriş yapılmamasına rağmen sanki alışveriş yapılmış gibi kendisine para ihtiyacı nedeniyle başvuran kişilere ait kredi kartları ile POS cihazı aracılığıyla işlem yapılması, gerçek olmayan bu alışveriş tutarından belli bir komisyon kesintisi yapılarak geriye kalan kısmın nakit olarak ödenmesi ya da komisyonun kredi kartı kullanılan kişiye verilen paranın üzerine ilave

edilerek kredi kartından çekilmesi biçimindeki eylemin, bankaya komisyon ödenmemesi veya kredi kartı sahiplerinden aldığı komisyon miktarından az ödenmesi halinde, kazanç elde etmek amacıyla başkasına ödünç para verme niteliğinde olduğu eylemin tefecilik suçunu oluşturduğu kabul edilmektedir (Yargıtay 9. Ceza Dairesi, 08/06/2020 tarihli ve E: 2020/3440, K: 2020/406; Yargıtay 5. Ceza Dairesi, 09/01/2018 tarihli ve E: 2014/10253, K: 2018/33; Yargıtay 5. Ceza Dairesi 10/09/2024 tarihli ve E: 2023/6956, K: 2024/8784 sayılı Kararlar)

POS tefeciliği için uygulamada özellikle altın ve kontör satışı faaliyeti ile uğraşan işyerleri kullanılmaktadır. Bu durum altın ve kontör satış faaliyetleri ile uğraşan işyerlerinde katma değer vergisi (KDV) açısından özel matrah şekillerinin belirlenmesinden kaynaklanmaktadır. Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği'ne göre

“3065 sayılı Kanunun (17/4-g) maddesi gereğince külçe altın teslimleri dahilinde ve ithalde KDV'den istisna edilmiştir. Ancak, altından mamul veya altın ihtiva eden ziynet eşyaları ile sikke altınların teslim ve ithali KDV'ye tabi bulunmaktadır.

Söz konusu mamullerin teslim ve ithalinde ise matrah, 3065 sayılı Kanunun (23/e) maddesi gereğince, külçe altın bedeli düşüldükten sonra kalan miktardır.

İthalat veya dahilden satın alma yoluyla temin edilen külçe altından bizzat imal edilen veya fason olarak imal ettirilen veya teslim edildiği şekilde satın alınan ziynet eşyası ile sikke altınların tesliminde, satış bedelinden teslim konusu mamulün bünyesinde yer alan külçe altının, Borsa İstanbul'da işlem yapılan son resmi işgününde külçe altın için oluşan kapanış fiyatı esas alınmak ve satılan mamulün ayarı göz önünde tutulmak suretiyle tespit edilen has bedeli düşüldükten sonra kalan miktar, KDV'nin matrahu olacaktır...” Benzer şekilde kontör satışında da özel matrah şekli belirlenmiştir. İlgili Tebliğ'e göre *“...mobil elektronik haberleşme işletmecileri tarafından ön ödemeli hatlara yüklemeler için yapılan satışlar da dahil olmak üzere, bütün ön ödemeli elektronik haberleşme hizmetlerinin özel matrah şekline göre vergilendirilmesi uygun görülmüştür.*

Buna göre, mobil elektronik haberleşme işletmecileri tarafından ön ödemeli hatlara yüklemeler için yapılan TL satışları ile sabit telefon hizmeti sunmaya yetkili işletmeciler tarafından yapılan arama kartı satışlarına ilişkin KDV'nin distribütör ve bayi karlarına isabet eden KDV'yi de ihtiva edecek şekilde mobil elektronik haberleşme işletmecileri ve sabit telefon işletmecileri tarafından ön ödemeli satışların yapıldığı dönemde beyan edilmesi gerekmektedir.

Bu durumda distribütörler ve bayiler, belirtilen kapsamdaki ön ödemeli satışlar için ayrıca vergi hesaplamazlar.”

Tebliğ'de yapılan açıklamalar ışığında altın ve kontör satışı faaliyetinin KDV açısından ek bir yükümlülük söz konusu olmaması nedeniyle POS tefeciliği faaliyetinin icrasında tercih edildiği anlaşılmaktadır.

3. POS Tefeciliği Faaliyetinin Vergisel Boyutu

POS tefeciliği faaliyetinin vergisel boyutunun incelenmesinde tefecilik faaliyetine ilişkin vergilendirme kuralları uygulanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın devamında tefecilik faaliyetine ilişkin vergilendirme kuralları çerçevesinde POS tefeciliğinin vergi kanunları karşısındaki durumu incelenmektedir.

3.1. Vergi Usul Kanunu Açısından

VUK'un 9'uncu maddesine göre vergiyi doğuran olayın kanunlarla yasak edilmiş olması mükellefiyeti ve vergi sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Kanun koyucu bu madde hükmü ile yasal olmayan işlemlerin vergilendirme kapsamına alınarak yasal ve yasadışı faaliyetlerde bulunanlar arasında bir haksız rekabetin ortaya çıkmasına engel olmayı amaçlamaktadır (Oktar, 2011, s. 68). Bunun yanında VUK'un 3/B-1 maddesine göre *“Vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti esastır”*. Bu hüküm ile vergiyi doğuran olayın tespitinde iktisadi gerçeğin ön planda tutulmasının daha açık bir ifadeyle olayın özünün dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bu hüküm ile olayın özünün hukuki görünümüne göre daha önemli olduğu ve işlemin maddi boyutunun dikkate alınması gerektiği açıklanmaktadır (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2022, s. 71). Bu kapsamda bir tür muvazaalı işlem olan POS tefeciliği faaliyetinden elde edilen kazançların vergilendirilmesinde işlemin özüne, *gerçek mahiyetine*, odaklanmak gerekmektedir. Bu nedenle gerçekte bir alışveriş işlemi olmadığı halde varmış gibi yapılarak faiz, komisyon vb. adlarla alınan bir bedel karşılığında POS cihazının kullanılması her ne kadar TCK'ye göre bir suç olsa da elde edilen gelirin vergilendirilmesinde engel bulunmamaktadır.

POS tefeciliği faaliyeti nedeniyle gelir elde edilmesi halinde vergiyi doğuran olayın ne zaman meydana geleceği de büyük önem arz etmektedir. Elde edilen gelirin ne zaman elde edilmiş olduğuna dair çeşitli görüşler olmakla

birlikte borç verme işinin yapılmış olduğu anda faiz gelirin elde edilmiş olduğu genel kabul görmektedir (Turan, 2021, s. 138; Korkmaz, 2024, s. 72). Bu nedenle borç verme işi yapıldığı anda vergiyi doğuran olay meydana gelmektedir.

POS tefeciliği faaliyetinin yasadışı olması nedeniyle elde edilen kazancın nasıl tespit edilip vergilendirileceği de büyük önem arz etmektedir. Bu aşamada mükellefin denetlenmesi yollarından vergi incelemesi devreye girmektedir. VUK'un 134'üncü maddesine göre vergi incelemesi ile ödenmesi gereken vergilerin doğruluğu araştırılmakta, tespit edilmekte ve sağlanmaktadır. Yapılan vergi incelemesi sonucunda POS tefeciliği faaliyetinde bulunduğu kanıtlarla tespit edilen mükellef hakkında vergi tekniği raporuna dayanılarak takdir komisyonunca re'sen vergi tarhiyatı yapılmakta ve vergi ziyayı cezası kesilmektedir. Nitekim Danıştay kararları da POS tefeciliği faaliyetinden elde edilen gelir için vergi ve ceza tarhiyatı yapılmasının, vergiyi doğuran olayın ve tarh matrahının somut delillerle ortaya konulması ile mümkün olabileceği yönündedir (Danıştay 9. Daire, 09/12/2021 tarihli ve E: 2018/2431, K: 2021/6305; Danıştay 9. Daire, 26/01/2022 tarihli ve E: 2022/57, K: 2022/51 sayılı Kararlar)

VUK kapsamında POS tefeciliği faaliyetine ilişkin değerlendirilmesi gereken bir diğer konu da POS tefeciliği faaliyetinde gerçekte bir mal alışverişi olmadığı halde yapılmış gibi belge düzenlenmesidir. VUK'un 344'üncü maddesine göre gerçekte bir muamele veya işlem olmadığı halde varmış gibi sahte belge düzenlenmesi halinde ortaya çıkan vergi ziyasının üç katı vergi ziyayı cezası söz konusu olmaktadır. Aynı zamanda sahte belge düzenlenmesi ve kullanılması VUK'un 359'uncu maddesine göre kaçakçılık suçunu oluşturan fiillerden biridir ve hapis cezası ile cezalandırılması öngörülmektedir.

3.2. Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunu Açısından

GVK'nin 37'nci maddesine göre *"Her türlü ticari ve sınai faaliyetlerden doğan kazançlar ticari kazançtır"*. Bir faaliyetin ticari olarak değerlendirilebilmesi için emek ve sermayenin birlikte kullanımına dayalı olması, devamlılık arz etmesi, faaliyetin bir organizasyon dahilinde yapılması gerekmektedir (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2020, s. 13). Bu kapsamda POS tefeciliği faaliyetinden elde edilen kazancın ticari kazanç olarak değerlendirilebilmesi için işin devamlı ve mutad meslek halinde yapılması gerekmektedir.

Konuya ilişkin 104 Seri No'lu Gelir Vergisi Genel Tebliği'nde yapılan açıklamalar çerçevesinde bir kimsenin birden fazla yılda tek bir şahsa veya bir yılda tek şahsa veya muhtelif şahıslara borç para vermesi halinde işin devamlı olarak yapıldığı kabul edilerek elde edilen kazanç ticari kazanç olarak vergilendirilecektir. Devamlılık arz etmemesi halinde ise elde edilen komisyon ve faiz gibi gelirlerin GVK'nin 75'inci maddesi kapsamında menkul sermaye iradı olarak vergilendirilmesi gerekmektedir.

GVK'nin basit usulden faydalanamayacak mükellefleri düzenleyen 51'inci maddesi ile her ne kadar ikrazat işiyle uğraşanların basit usulden faydalanamayacağı hüküm altına alınmış olsa da günümüzde gerçek kişilerin ikrazat işiyle uğraşmalarının mümkün olmaması, bunun için anonim şirket niteliğinde kurulmuş banka, faktöring, finansal kiralama ve finansman şirketi olunması gereği nedeniyle POS tefeciliği faaliyetinden elde edilen kazançların tespitinde basit usulün kullanılması mümkün değildir.

21.12.2012 tarihli ve 6361 sayılı Kanun ile gerçek kişilerin ikrazatçılık faaliyetleri yapma olanağı kaldırılmıştır. Günümüzde kazanç sağlama amacıyla ödünç para verme işini bankalar, faktöring, finansal kiralama ve finansman şirketleri yapabilmektedir (Turan, 2021, s. 148). 6361 ve 5411 sayılı Kanunlar kapsamında kurulacak bu şirketlerin anonim şirket olarak kurulması gerekmektedir. Dolayısıyla günümüzde anonim şirket niteliğine haiz olmayanların ödünç para verme işiyle uğraşmaları mümkün değildir. Bankalar, faktöring, finansal kiralama ve finansman şirketlerinin ödünç para verme işleri nedeniyle elde ettikleri kazançların vergilendirilmesinde KVK hükümleri geçerli olacaktır. Gerçek kişilerin kanunlara aykırı şekilde ödünç para verme işi ile uğraşmaları halinde, yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde faaliyetin niteliğine göre elde edilen gelirin ticari kazanç veya menkul sermaye iradı olarak kabul edilerek gelir vergisine tabi tutulmasında ise herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle gerçek kişilerin ödünç para verme işiyle uğraşmaları her ne kadar kanunlarla yasak edilmiş olsa da, faaliyetin yapılması halinde elde edilen gelirin vergilendirilmesi önünde engel bulunmamaktadır.

3.3. Gider Vergileri ve Katma Değer Vergisi Kanunu Açısından

6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun 28/3'üncü maddesinde mülga 90 sayılı KHK'ye göre ikraz işiyle uğraşanların banker sayılacağı hüküm altına alınmıştır. Aynı Kanun'un 28/2'nci maddesine göre ise *"Bankerlerin yapmış oldukları banka muamele ve hizmetleri dolayısıyla kendi lehlerine her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar (kendileri veya başkaları hesabına menkul kıymet alıp satmayı, alım - satıma tavassut etmeyi veya alıp sattıkları menkul kıymet karşılığı borçları ödemeyi taahhüt etmeyi meslek haline getirenlerin bu faaliyetleri dolayısıyla lehlerine kalan paralar ile mevduat faizi vermek veya sair adlarla faiz ve benzeri menfaatler sağlamak üzere devamlı olarak para toplama işiyle uğraşanların topladıkları paralara sağladıkları gelir ve menfaatler üzerinden komisyon, ücret, hizmet karşılığı gibi adlarla aldıkları paralar dahil) da banka muameleleri vergisine tabidir."*

Kanun hükümlerinden POS tefeciliği faaliyeti ile devamlı olarak uğraşarak ticari kazanç elde edenlerin banker olarak kabul edileceği ve dolayısıyla BSMV bakımından da yükümlülük altına girecekleri anlaşılmaktadır¹. Faaliyetin sürekli olmaması durumunda ise elde edilen gelir menkul sermaye iradı olarak vergiye tabi iken, BSMV yükümlülüğü ortaya çıkmayacaktır.

KDVK'nin 17/4-e maddesine göre ise BSMV kapsamına giren işlemler KDVK'den istisna edilmiştir. Bunun nedeni aynı işlem sebebiyle hem KDV hem de BSMV tahsilatının önüne geçilerek mükerrer vergilendirilmenin önlenmesidir (Turan, 2021, s. 141).

Sonuç

Teknolojik gelişmeler her alanda olduğu gibi vergilendirme alanında da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Vergi idaresi tarafından gelir kaynaklarının tespit ve takibi kolaylaşırken, vergi mükelleflerinin vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Çalışma kapsamında incelenen POS tefeciliği faaliyeti de yasadışı bir faaliyet olan tefeciliğin teknolojik gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan bir uygulama şeklidir. Teknolojik gelişmeler, bu tür yasadışı faaliyetin yaygınlaşmasına neden olarak devletin vergi gelirlerinin azalmasına ve finansal sistemin bozulmasına yol açmaktadır. POS tefeciliği faaliyetinin yasadışı bir faaliyet olması, elde edilen kazançların vergilendirilmesine engel teşkil etmemektedir. Ancak yasadışı faaliyetler genellikle herhangi bir belgeye dayalı olarak yapılmadığı için elde edilen kazançlar tespiti genelde vergi incelemesi ile ortaya çıkarılmaktadır.

POS tefeciliği faaliyetinden elde edilen kazançların nasıl vergilendirileceği ilgili vergi kanunları ve diğer ilgili mevzuat hükümleri dikkate alınarak tespit edilmelidir. Gerçek kişiler tarafından belirli bir organizasyon çerçevesinde devamlı olarak bu faaliyetin yapılması durumunda gelir vergisi bakımından bir mükellefiyet söz konusu olmaktadır. Benzer şekilde POS tefeciliği faaliyeti VUK, KVK, KDVK ve Gider Vergileri Kanunu bakımından da birtakım yükümlülükleri beraberinde getirmektedir.

POS tefeciliği faaliyeti mülga 90 sayılı KHK'nin 3'üncü maddesinde tanımlanan ikrazatçılık faaliyetinin izinsiz şekilde yapılması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu faaliyetten elde edilen kazançların gelir, kurumlar vergisi ve VUK hükümleri karşısındaki durumu açık olmakla birlikte, KDVK ve Gider Vergileri Kanunu bakımından çeşitli belirsizlikler söz konusudur. Elde edilen kazançlar nedeniyle BSMV mi yoksa KDV yükümlülüğü mü ortaya çıktığı konusunda literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Bunun nedeni POS tefeciliği yapanların elde ettikleri kazancın BSMV'ye tabi olup olmadığı konusundaki belirsizliktir. Gider Vergileri Kanunu'nun 28/3'üncü maddesinde mülga 90 sayılı KHK'ye göre ikraz işiyle uğraşanların banker sayılacağı hüküm altına alınmıştır. Kanun'un 28/2'nci maddesinde ise bankerlerin yapmış oldukları banka muamele ve hizmetleri dolayısıyla kendi lehlerine her ne adla olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar BSMV'nin konusuna girdiği hüküm altına alınmıştır. İlk bakışta elde edilen kazancın BSMV'ye tabi olduğu açık bir şekilde anlaşılabilir da belirsizlik POS tefeciliği yapanların banker sayılacağına dair 90 sayılı KHK'nin yürürlükten kalkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle POS tefeciliğinden elde edilen kazançlar BSMV hesaplanması yönündeki yaygın uygulama, esasında yürürlükten kalkan 90 sayılı KHK hükümlerine Gider Vergileri Kanunu'nda yapılan atıfa dayanılarak geçmişten bugüne kadar devam etmektedir. 90 sayılı KHK'nin 6361 sayılı Kanun ile 2012 yılında yürürlükten kaldırılmasına rağmen, uygulamanın devam etmesi belirsizlik oluşturmaktadır. Bu nedenle Gider Vergileri Kanunu'nun 28'inci maddesi yeniden düzenlenerek tefecilik faaliyeti nedeniyle elde edilen kazançların BSMV'ye tabi olduğuna dair açık bir hüküm getirilmesi belirsizliği giderecektir. Ayrıca uygulamada POS tefeciliği faaliyetinin kuyumculuk ve kontör sektörlerinde yaygın olarak yapılması, bu sektörlerle ilişkin vergi denetimlerin artırılmasını gerekli kılmaktadır. Böylece POS cihazlarının amacı dışında kullanımın önüne geçilmesi mümkün olabilecektir. Ayrıca vergi idareleri tarafından yapay zekâ ve büyük veri analitiği gibi teknolojik araçlardan faydalanılarak POS tefeciliği faaliyeti nedeniyle elde edilen kazançların tespiti sağlanabilir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

¹ Aksi yönde görüş için bakınız Canayakın ve Aktuylu, 2023.

Kaynakça

- Arslan, Ç. (2014). Tefecilik suçu, *Ankara Barosu Dergisi*, 2014/1, 23-47.
- Bahar, K. (2014). *Ödünç para verme (ikrazatçılık, tefecilik ve pos tefecilik) işlemleri ve vergilendirilmesi*. Ordu SMMM Odası Yayınları. <http://ordusmmmo.org.tr/assets/upload/files/odunc.pdf>.
- Bilge, B. (2015). Gelişen teknolojinin doğurduğu yeni bir suç türü: kredi kartı (pos) tefeciliği. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1, 481-520.
- Canayakın, H. ve Aktuyulu, H. T. (2023). Mülga 90 sayılı khk'dan sonra ikrazatçılık/tefecilik faaliyetinde bulunanlara bsmv ve kdv yönünden yeniden bakış. *Vergi Raporu Dergisi*, 281, 11-17.
- Çelik, İ. (2020). *Yargıtay kararları ışığında tefecilik suçu*. Seçkin Yayıncılık.
- Dinç, M. (2007). Tefecilik suçunun pozitif dayanakları, unsurları ve uygulama ilkeleri. *Terazi Hukuk Dergisi*, 2(8), 61-72.
- Gültekin, H. (2014). Kredi kartı kullanılması suretiyle tefecilik suçu. *Bankacılar Dergisi*, 88, 91-108.
- Gün, T. (2019). Türk ceza kanunu'nda tefecilik suçu, *TBB Dergisi*, 141, 179-207.
- İnci, Z. Ö. (2017). *Tefecilik suçu*. Seçkin Yayıncılık.
- Kızılot, Ş., Şenyüz, D., Taş, M. ve Dönmez, R. (2008). *Vergi hukuku*. Yaklaşım Yayıncılık.
- Korkmaz, A. (2024). Tefecilik faaliyetinden lehe kalan tutarın bsmv ve kdv açısından değerlendirilmesi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 426, 67-81.
- Korkmaz, Ö. F. ve Yazan, Ö. (2012). Ulusal fon döngüsünü sınırlandıran bir faaliyet olarak tefecilik. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 59-70.
- Meran, N. (2013). *Tefecilik, ekonomi sanayi ve ticarete ilişkin suçlar*. Seçkin Yayıncılık.
- Oktar, S. A. (2011). *Vergi hukuku*. Türkmen Kitabevi.
- Olguç, S. C. ve Ruhi, A. C. (2016). *Tefecilik suçu*. Seçkin Yayıncılık.
- Özbek, V. Ö., Doğan, K. ve Bacaksız, P. (2024). *Türk ceza hukuku özel hükümler*, Seçkin Yayıncılık.
- Özdin, F. (2022). Tefecilik suçu (tck m.241) açısından grup içi ödünç işlemleri. *Ticari ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 8(2), 491-510.
- Özgenç, İ. (2010). Tefecilik suçu. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 543-553.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2020). *Türk vergi sistemi*. Ekin Yayınları.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2022). *Vergi hukuku*. Ekin Yayınları.
- Turan, E. (2021). Ödünç para verme ve tefecilik faaliyetlerinin vergilendirilmesi, *Vergi Raporu Dergisi*, 260, 131-150.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, 07.10.2024.
- Yenidünya, C. (2013). Tefecilik suçu (tck.m.241). *Banka ve Finans Hukuku Dergisi*, 2(6), 3-29.

Extended Abstract

Research Questions and Purpose

The main objective of this study is to examine the status of POS usury in terms of Turkish Tax Laws and to provide a legal framework on how to tax the income from these activities. POS usury is the illegal use of credit cards to obtain cash or make transactions such as debt installments. Although no goods or services are actually purchased, the activity is carried out by pretending that these transactions have taken place and usury income is obtained under the name of interest or commission.

The study evaluates how POS usury activities should be handled in terms of tax regulations and aims to provide some answers. First, how should the taxation of income from POS usury be handled within the framework of existing tax laws? Second, is it possible to tax illegal activities? Finally, how can the provisions of legislation on income tax, corporate tax, value added tax and bank and insurance transaction tax be applied to such activities?

Limitation

In this study, based on the usury activity, it includes the evaluation of the earnings obtained from POS usury in terms of tax procedural law, income tax, corporate tax, value added tax and banking and insurance transactions tax. Other tax laws are excluded.

Methodology

This study is based on a detailed analysis of Turkish Tax Laws to understand the tax dimensions of POS usury activity. The main legal regulations such as Tax Procedure Law, Income Tax Law, Corporate Tax Law, Value Added Tax Law and Expense Tax Law are evaluated. In addition, the problems encountered in practice and solutions to these problems are discussed in the light of judicial decisions and information obtained from academic literature. In the study, it is evaluated that the prohibition of the activity does not affect the taxation and the principle that the real nature of the taxable event is essential is emphasized. In this framework, it states that economic reality is more important than legal appearance in taxation transactions. In illegal activities such as POS usury, transactions are often arranged in a collusive manner and transactions that do not exist in reality are shown as a registered transaction. The study reveals how such transactions should be taxed. The study also discusses the economic damages caused by the use of POS devices for illegal purposes and the methods applied to determine these damages. In addition, it is emphasized that the forged documents issued due to POS usury, transactions concealed by collusion and unrecorded income can be revealed through tax audits.

Results

The results of the research clearly demonstrate that income from POS usury should be taxed. According to Turkish Tax Laws, income from illegal activities should also be taxed as soon as the taxable event occurs. The main findings of the study are as follows. First of all, according to Article 9 of Tax Procedure Law, income from illegal transactions should be taxed. In addition, according to Article 3 of the Tax Procedure Law, the economic reality of the taxable event is taken as a basis. Earnings from POS usury activities can be documented and taxed, regardless of the illegality of the transactions. Secondly, when POS usury is carried out as a regular activity, it should be classified as commercial income and subject to income or corporate tax. If this activity is not continuous, the income obtained can be considered as securities income. These activities carried out by joint stock companies are subject to corporate income tax. Finally, earnings from POS usury activities are subject to bank and insurance transaction tax. According to the Expense Tax Law, earnings from such activities are subject to bank transaction tax. However, there are application differences between value added tax and bank and insurance transaction tax. Although transactions subject to Banking and Insurance Transactions are exempt from value added tax, there is a lack of standardization in practice.

The research also highlights the negative impact of POS usury on the economic and social order. These activities not only lead to tax losses, but also undermine the credibility of the financial system and cause economic exploitation of individuals. The illegal use of POS devices is often concealed through collusive transactions, which complicates detection and audit processes.

As a result, taxation of the revenues generated from such activities is of critical importance in terms of both ensuring tax justice and preventing the informal economy. The study recommends that audit mechanisms should be strengthened and clearer regulations should be made in the legislation.

In the study, the following recommendations were developed to reduce economic losses from illegal activities such as POS loan sharking and to increase tax revenues:

- Article 28 of the Expense Tax Law should be revised to clearly state that earnings from POS usury are subject to bank and insurance transaction tax.

- To prevent the illegal use of POS devices, inspections should be increased and stricter controls should be implemented, especially in sectors such as jewelry and top-ups.

- Tax administrations should utilize technological tools such as big data analytics and artificial intelligence to detect such illegal activities.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

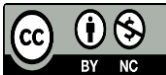
International Journal of Social, Political and Financial Researches

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>*Araştırma Makalesi/ Research Article***Neoliberal Dönemde Küresel Gıda Fiyatları: Türkiye Örneği¹***Global Food Prices in The Neoliberal Era: The Case Of Türkiye*Deniz Şişman^a, Mehmet Şişman^b^aDoç.Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, dsisman@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8725-7682^bProf. Dr., Marmara Üniversitesi, msisman@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0557-6570**MAKALE BİLGİSİ****Makale Gönderim Tarihi:** 22.01.2025**Makale Kabul Tarihi:** 03.03.2025**Anahtar Kelimeler:** Gıda fiyatları, Neoliberal Küreselleşme, Gıda talep esnekliği, Gıda arz esnekliği, İklim Krizi.**JEL Kodları:** B22, E31, F31, I32, Q11**ÖZ**

Bu çalışmada; Türkiye ile Dünya gıda fiyatları arasındaki ayrışmanın nedenleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. 1980 sonrası Neoliberal iktisat politikalarının tarım sektöründeki etkileri, gıda fiyatları açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki ayrışmanın en önemli unsuru olarak görülmektedir. Bu çerçevede; öncelikle gıda fiyatlarını belirleyen faktörler küresel gıda talebi ve küresel gıda arzı açısından incelenecektir. Küresel gıda arzı açığı ve talep fazlasını belirleyerek fiyatları ayarlayan yapısal nedenler; teknolojik gelişme ve makro ekonomik politikadaki uyumsuzluklar, göçler, iklim krizi, özelleştirme, savaşlar ve küresel gıda tekelleri olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı; küresel gıda fiyatlarındaki artış ve Türkiye'nin gıda fiyatlarındaki artışa neden olduğunu düşündüğümüz bu unsurları tartışmaya açmaktır. Türkiye'deki gıda fiyatları artış trendi; para politikasındaki sorun başta olmak üzere, makro ekonomik dengesizlikler yanında tarımda iktisadi etkinliği ve verimliliği içeren yapısal sorunların bir yansıması olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO**Article Received:** 22.01.2025**Article Accepted:** 03.03.2025**Keywords:** Food prices, Neoliberal Globalization, Food demand elasticity, Food supply elasticity, Climate Crisis.**JEL Codes:** B22, E31, F31, I32, Q11**ABSTRACT**

In this study; the reasons for the divergence between Turkey and the world food prices are tried to be revealed. After 1980, the effects of neoliberal economic policies in the agricultural sector are seen as the most important factor in the divergence between developed and developing countries in terms of food prices. In this framework; firstly, the factors determining food prices will be analysed in terms of global food demand and global food supply. The structural reasons that determine the global food supply deficit and differentiate prices are identified as technological development and incompatibilities in macroeconomic policies, migration, climate crisis, privatization, wars and global food monopolies. The aim of the study is to discuss these factors, which are thought to cause the increase in global food prices and the increase in Turkey's food prices. It is concluded that the upward trend in food prices in Turkey is a reflection of macroeconomic imbalances, especially the problem in monetary policy, as well as structural problems involving economic efficiency and productivity in agriculture.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

¹ İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisat Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından desteklenmiştir.

Giriş

1970'lerin stagflasyonist ekonomisi, gelişmekte olan ülkelerdeki borç yapısı ve 1989 Berlin Duvarı sonrası gelişmeler, bir bakıma Neoliberal iktisat politikalarının önünü açmıştır. Ardından, 1990'lardan itibaren Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) aracılığıyla, tarımda devletin ağırlığından ziyade, serbest piyasayı öne çıkaran Neoliberal iktisat politikaları gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede yapısal uyum programlarıyla merkezden çevre ülkelere ekonomi reçetesi diyebileceğimiz, dünya tarım piyasasının önünün açılması amaçlanmıştır. Tüm bu hedefler Uruguay raundunda netleştirilmiştir. Burada amaç; merkezden başlayarak tarımdaki devlet desteklerinin kaldırılması ve gıdada tek bir dünya piyasasına yelken açılmasıydı. Böylece, Merkez kapitalist ülkeler çalışmada ele alacağımız gibi, kendi dev tarım tekellerine uygun alan yaratmış oluyordular. Örneğin, 2022 yılında ABD'nin Monsanto şirketi AB'nin Bayer şirketiyle birleşti. Tarımda sanayi sermayesi kullanan bu dev uluslararası şirketler arasında ABD'li Cargill şeker tekeli de bulunmaktadır. Bu gibi tarım tekelleri özellikle GD(genetiği değiştirilmiş organizma) içeren girdiler, kimyasal ilaçlar ve gübreler vasıtasıyla ivme kazanarak, dünya tarım piyasasının önemli oyuncularına haline gelmişlerdir. Dolayısıyla, tarımda teknoloji kullanımında merkez kapitalist ülkelerin artan çabası: biyoteknoloji kullanımıyla tarım tekellerindeki karlılığı olağanüstü boyutlarda artırmıştır. Bu çerçevede Neoliberal tarım politikaları; tekeli şirketler aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerdeki tarımsal yapıyı dönüştürmektedir. Bu çalışmada Neoliberal iktisat politikalarının yansımaları olarak, Türkiye'deki tarımsal yapıyı ve dolayısıyla gıda fiyatlarını belirleyen aşağıdaki faktörler öne çıkarılacaktır. Bunlar:

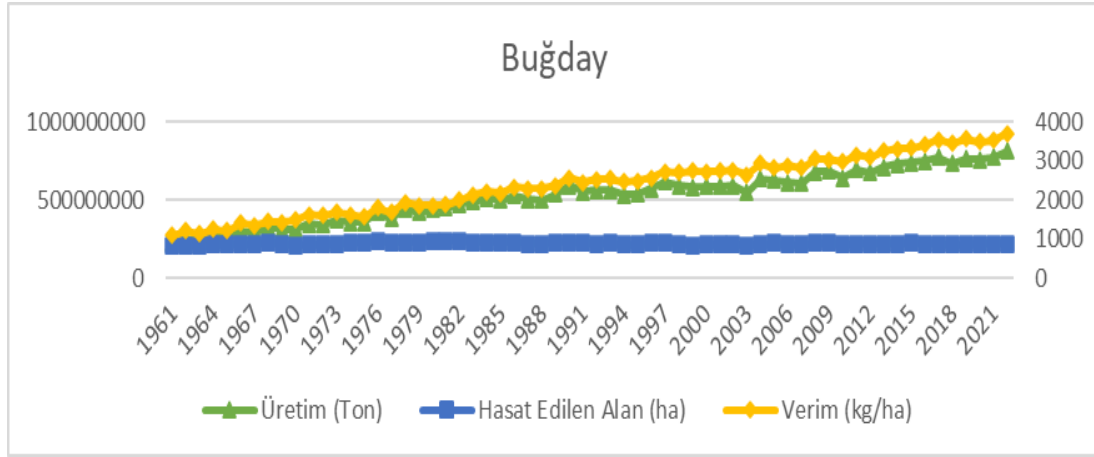
- Gelişmekte olan ülkelerin tarım teknolojisinde geri kalması,
- Böylece uluslararası tarım tekellerine alan açılması,
- Temel mallarda Covid sonrası arz esnekliğindeki düşüş ve gıda fiyatlarındaki artış,
- Post covid döneminde Dünya Sistemine ters politikalarla yapılan makro hatalar ve gıda fiyatları,
- Rusya- Ukrayna savaşının küresel gıda arzına yönelik etkileri,
- Küresel ısınmanın gıda arzına olumsuz etkileri,
- Küresel gıda talebinin etkileri ve
- Makroekonomik istikrarsızlık ve dengesizliklerdir.

1. Küresel Gıda Arzını Etkileyen Unsurlar

1.1. Gıda Arzı Esnekliğinin Düşüşü

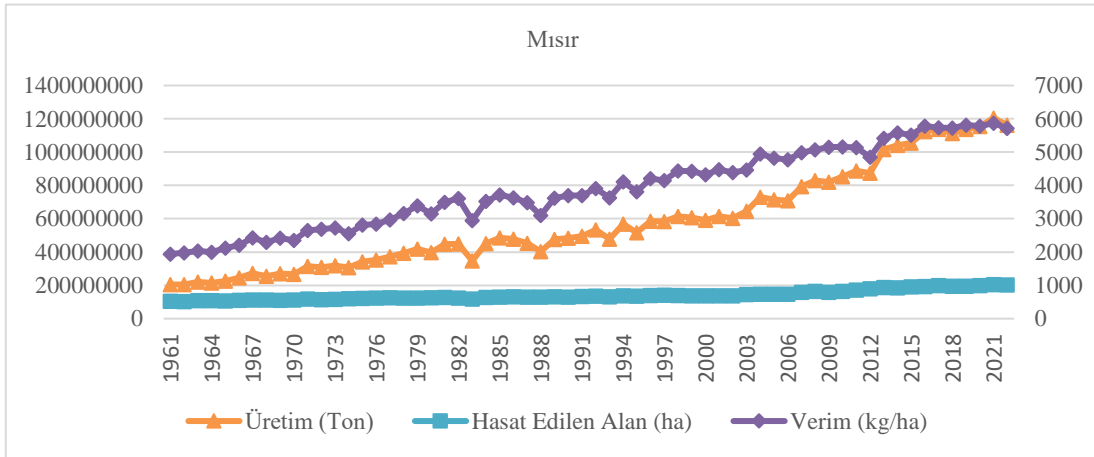
Tarımda yapısal olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretim faktörleri arzından kaynaklanan nedenlerle arz esnekliğinin düşük olduğunu bilmekteyiz (Kazgan, 2003, s. 257). Verimli toprak, emek ve teknoloji arzı hemen artırılamamaktadır. Merkez kapitalist ülkelerde geliştirilen biyoteknoloji içeren teknolojik gelişmelerin çevre ülkelerdeki tarıma yeterince yansımadağı gözlenmektedir. Ayrıca çok yeni bir teknoloji olarak GDO'lu gıdaların etkileri tartışmalıdır. Bu tartışmaya ek olarak GDO'lu ürünlerin talebi, bu alanda faaliyet gösteren şirketler istenildiği kadar artmadığı ve arz yeterince esnek olmadığı için sorunludur. Bununla birlikte ulusötesi tarım şirketleri (TNCs) son zamanlarda pamuk, mısır, soya fasulyesi ve kanola gibi yaygın ürünlerde GDO kullanımını artırarak arzı artırmışlardır. GDO içeren gıdaların bu tür gıda ürünlerini tüketen insan ve diğer canlılar üzerinde, alerjik reaksiyonlara ve antibiyotik direnci gibi olumsuzluklara yol açtığı iddia edilmektedir.

Gıda üretiminde teknoloji kullanımının etkilerini buğday açısından incelediğimizde şekil 1'de gözlenen gelişmelerle karşılaşmaktayız. Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere, temel gıda girdisi olan buğday hasat edilen alanların (toprak) artmamasına rağmen, son 30 yılda geliştirilen teknoloji sayesinde, dünya genelindeki buğday hasadında iki yüz bin ton artış gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen, Covid19 pandemisi ve sonrasında buğday arzındaki sorunlar nedeniyle fiyatların çok arttığı gözlenmektedir. Dünya nüfusunun 1990'lı yıllardan bu yana her on yılda bir, yaklaşık 1 milyar arttığı dikkate alındığında; günümüzde 8 milyarı geçen nüfusun yeni üretimlere ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Buğdayda iki büyük üretici olan Rusya ve Ukrayna'nın savaş halinde olması; tahılla üretilen temel gıda mallarındaki fiyat artışını etkilemiştir. Türkiye de özellikle un ihracatında lider ülkelerden bir tanesidir. Bu nedenle un şirketlerinin talebi ithalatı artırmakta ve düşük katma değer sürmektedir.

Şekil 1: Dünyada Buğday Üretimi

Kaynak: (Food and Agriculture Organization (FAO), 2024).

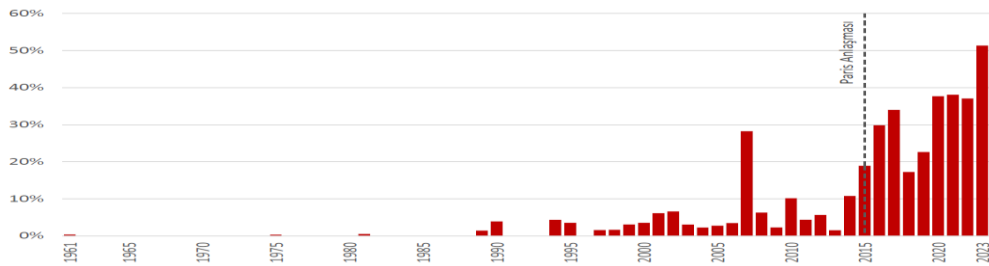
Benzer durum mısır açısından da geçerli olabilirdi. Fakat Dünya mısır üretiminde, buğday örneğinde olduğu gibi, hasat edilen alan artmamasına rağmen; mısır üretim veriminde önemli bir artışın sağlandığı anlaşılmaktadır. Son 30 yılda mısır üretiminin yaklaşık iki kat arttığı, bunun da ağırlıklı olarak verim artışı sağlayan GDO'lu gıda teknolojilerinden kaynaklandığı gözlenmektedir.

Şekil 2: Dünyada Mısır Üretimi

Kaynak: (FAO, 2024).

1.2. İklim Krizi ve Kuraklık ve Gıda Fiyatları

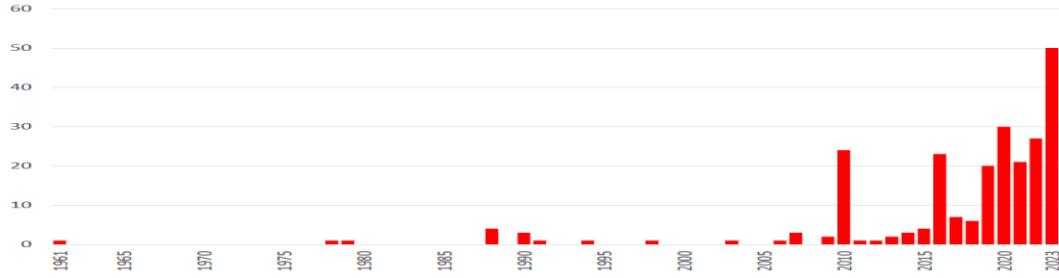
Küresel ısınmanın en önemli sonuçlarından biri kuraklıktır ve kuraklık dünya tarım üretiminde önemli düşüslere yol açabilmektedir. İklim krizinde gözlenen eğilim, küresel ısınmanın yüksek boyutlara ulaştığı, Paris iklim anlaşmasında (2015) öngörülen 1,5 derece sınırının aşıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Gözlenen bu olgu da gıda arzında sorunları artırarak, fiyatları yukarıda tutmaktadır. Küresel ısınmanın yarattığı iklim krizi; dünyada giderek daha fazla nüfusu, ülkeyi ve bölgeyi etkilemekte, böylece gıda fiyatları sürekli artmaktadır.

Şekil 3: 1,5 0C'nin Üzerinde Isınan Ülkelerin Nüfusunun Dünya Nüfusu İçindeki Payı

Kaynak: : FAO,2024.Temperature change on land. In: s.4, FAOSTAT. Rome <http://www.fao.org/faostat/en/#data/ET> ve FAO,2022 Annual population. In: Faostat. Rome <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA>, Aktaran: (FAO, Temperature change statistics 1961–2023, 2024, s. 4).

İklim krizi tarımsal üretimde ve gıda arzında sorun yaratmaktadır. Şekil 3'te gözlendiği gibi, 2008'de görülen büyük kuraklık ve orman yangınlarından sonra, 2015 Paris iklim anlaşmasının devreye girmesine rağmen; iklim krizinden etkilenen insan sayısı giderek ve hızla artmaktadır. FAO'nun hazırladığı şekil 3'te; sanayileşmenin başından bu yana 1,5 derece üzerine çıkan toprakta ısınma olgusu tüm dünya nüfusunun 2023'de yaklaşık yarısına ulaşmıştır. Şekil 4'ten de anlaşılacağı üzere, tüm dünyadaki ülke ve bölgelerin rekor sıcaklık artışı yoluyla topraktan ısınmayla ilişkisi %50'lere varmaktadır.

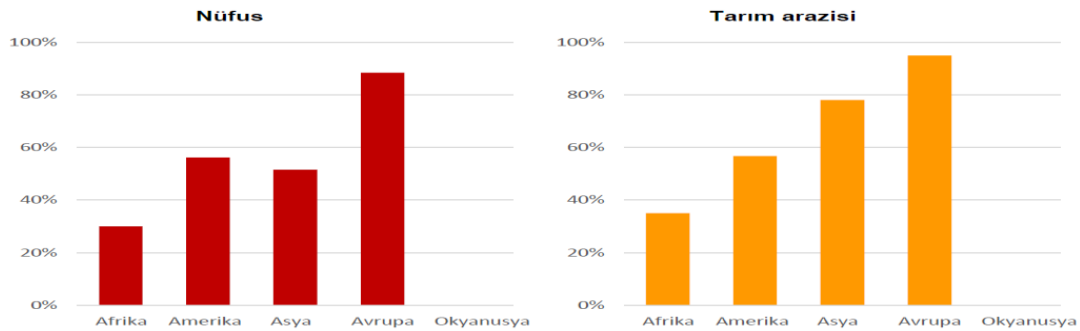
Şekil 4: Küresel Isınma ve Yıllık Olarak Etkilenen Ülke ve Bölge Sayısı (Rekor Sıcaklık Artışı)

Kaynak: : FAO,2024.Temperature change on land. In: s.4, FAOSTAT. Rome <http://www.fao.org/faostat/en/#data/ET> ve FAO,2022 Annual population. In: Faostat. Rome <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA>, Aktaran: (FAO, Temperature change statistics 1961–2023, 2024, s. 7).

Önemli bir tarım ve gıda ürünü olan şekerin fiyatlarına iklim krizinin etkisi artış olarak yansımıştır. El Nino hava olayı olarak bilinen fırtınanın Tayland'da ortalamanın altında yağış ve kuraklığa yol açması, şeker kamışı üretiminde etkili olmuştur. FAO topraktan ısınmanın nüfus ve tarım alanlarında hangi bölgeler açısından geçerli olacağını analiz etmektedir. Bu analizde; sırasıyla Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika bölgelerindeki nüfusun küresel ısınmadan etkilendiği gözlenmektedir. Afrika'daki ülkelerin gıdaya erişim zorluğu ve gıda güvencesizliği açısından daha zor durumda olduğu bilindiğinden, bu bölge nüfusunu göçe zorlayan koşulların oluştuğu anlaşılmaktadır. Öte yandan şekil 5'ten de görüleceği üzere; yine Avrupa tarım alanlarının neredeyse tamamı küresel ısınmadan olumsuz etkilenmektedir. Avrupa'nın ardından, tarım alanları %80 düzeyinde etkilenen Asya bölgesi gelmektedir. Daha sonra Amerika ve Afrika bölgesindeki tarım alanlarının yarıya yakını küresel kuraklıktan olumsuz etkilenmektedir. Bu olgu da; her ne kadar 2 derecede ısınmayı durdurma kurumsal girişimleri (Birleşmiş Milletler İklim değişikliği taraflar konferansı) olsa da, gıda arzı esnekliğinin halen gözlenen düşüklüğü konusunda bir fikir vermektedir (FAO, 2024). Küresel ısınmanın Türkiye'deki buğday üretimine etkisini araştıran bir çalışmada; 1,5 derecenin üstündeki küresel ısınmanın yıllık buğday hasadında %9'luk bir verim düşüşüne ve buğday ekimine ayrılan arazide yaklaşık 1 milyon hektarlık bir azalmaya yol açacağı saptanmıştır. Bu çalışmaya göre, aşırı hava olayları gerçekleştiğinde buğday üretiminde %20'ye yakın düşüş gözlenebilir (Demirdöğen vd., 2024, s. 20).

Şekil 5: Isınması 1,5 C'nin Üzerinde Olan Ülkelerin Bölgesel Payı (2023)

Kaynak: : FAO,2024.Temperature change on land. In: s.4 FAOSTAT. Rome <http://www.fao.org/faostat/en/#data/ET> ve FAO,2022 Annual population. In: Faostat. Rome <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA>, Aktaran: (FAO, Temperature change statistics 1961–2023, 2024, s. 6).

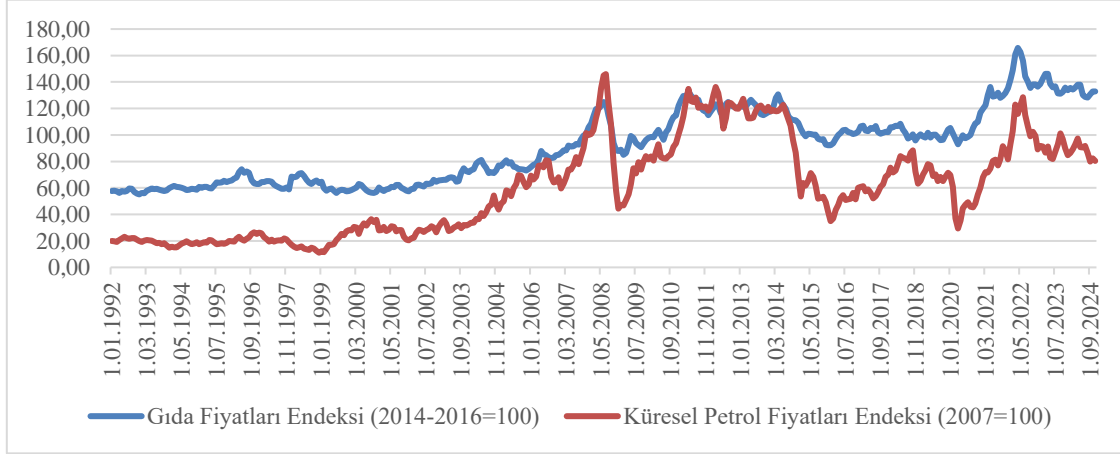
1.3. Salgın, Savaş ve Göçlerin Arz Şokları ile Gıda Fiyatlarına Etkisi

Covid 19 salgını ve pandemi yasakları sırasında, başta ABD olmak üzere bütün dünyada kısıtlı vize erişimi göçmen tarım işçilerin hareketliliğinde sorunlar oluşturmuştur. Bu durum özellikle ABD'de tarım üretimindeki

emek arzını olumsuz etkilemiştir. Covid 19 salgını göstermiştir ki, gıda arzını sağlarken, emek en önemli ve eşsiz üretim faktörüdür.

Covid 19 salgını sonrası, ekonomiler rekabet halindeyken petrol fiyatlarındaki artış ve yaşanan bölgesel savaşlar da dikkat çekmektedir. 2008 küresel finans krizinde olduğu gibi, Covid 19 sonrası, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere, yüksek enerji girdi fiyatları gıda arzını (Şekil 6) olumsuz etkilemiştir. Pandemi sonrasında, Hindistan'ın beyaz pirinç yasağında olduğu gibi, gıda talebi yüksek başkaca ülkeler de, iç talep kaygısıyla bazı tarımsal gıda ürünlerinde ihracatı kısıtlamıştır.

Şekil 6: Petrol Fiyatlarındaki Artış Ve Gıda Fiyatları

Kaynak: (FRED, 2025).

Bu süreçte yaşanan Arap baharı; enflasyon, işsizlik ve yolsuzluk gibi ekonomi politik nedenlerle halkın tepkisiyle Tunus'da başlamıştır. Tunus, Libya, Fas ve son olarak Mısır gibi demokrasi açısından geri kalmış Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde, iktisadi sorunların dile getirilmesi devlet baskısı ile karşılaşmış fakat halk daha fazla direnç gösterince, Arap Baharı ortaya çıkmıştır. Suriye iç savaşını da, iklim krizi ve MENA bölgesindeki ekonomi politik koşulların derin sorunlar yaratmasının tetiklediği etnik çatışmalar olarak kabul etmek mümkündür. Nitekim Arap baharından hemen sonra 2011 yılında Suriye iç savaşı başlamıştır. Suriye'nin yaşadığı kuraklığın, tarım alanlarındaki su sorunlarını artırması, farklı etnik kökenlerden grupların hükümete karşı ayaklanmasını kolaylaştırırken, dış ülkelerin bu gruplara destek vermesi kargaşayı bir iç savaşa dönüştürmüş ve büyük bir göç sorunsalına neden olmuştur. Suriye'deki savaş ve sonrasında ülke nüfusunun yarıya yakınının dışarıya göçü; göç alan ülkelerdeki iktisadi yapıyı da etkilemiş ve gıda arzını ve talebini bölgesel olarak değiştirmiştir. Örneğin, dört milyona yakın Suriye'li göçmeni kabul eden Türkiye'de, önce kamplara yerleştirilenler, sonrasında iş aramak ve yerleşmek üzere şehirlere dağılmış hem emek arzını, hem de gıda talebini arttırmışlardır. Yerli emeğe göre daha düşük ücretlerle çalıştırılan Suriye'li göçmenlerin Türkiye'deki gıda talebinde ve gıda fiyatlarında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Göçlerin benzer sonuçlarını Yemen, Sudan ve Rusya, Ukrayna savaşlarında da gözlemlemek olanaklıdır. Ancak bu savaşların arkasında yata veya yarattığı tarım alanlarının paylaşım anlaşmazlığı boyutu ekonomik politik açısından ayrıca irdelenmelidir.

1.4. Tarımda Teknoloji Kullanımında Merkez Ülkelerin Artan Çabası: Tekelleşme ve Biyoteknoloji

Neoliberal tarım politikası olarak özetlenebilecek Merkez kapitalist ülkelerin tarım politikası, tarımda piyasa ekonomisini yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede tarımda teknoloji (biyoteknoloji) konusunda ilerleme kaydeden Merkez ülkeleri, kendi gıda arzını artırınca, Çevredeki ülkelerin tarımsal ticareti serbest piyasaya açması ve devletlerin tarıma sübvansiyonu bırakması talebinde bulundular. Bu çabalar; Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde yapılan Uruguay Round'unda dile getirildi. 1995'deki Uruguay Roundu'ndan sonra yeniden biçimlenen WTO sonrası, devletlerin tarım desteğinin azaltılması ve kesilmesi sürecinde; tohum, ilaç ve gübre alanında girdi sağlayan büyük tarım şirketlerinin pazar paylarını artırdığı gözlenmektedir. Bilindiği üzere; tekeli rekabet teorisinde bir metada pazar payı yüzde yirmiler civarı olan şirketler o metanın tekeli gücü olarak fiyatı ve üretim miktarını belirlemektedir (İson & Wall, 2013, s. 121). Alman kökenli Bayer, ABD kökenli Monsanto'yu satın alarak Pazar payını %23'e taşımıştır (Tablo 1). Öte yandan başta ABD ve Çin olmak üzere, birçok Merkez kapitalist ülke tarım şirketinin tekeli rekabetin uzantısı olduğu gözlenmektedir. Böylece dünyadaki gıda üretim girdisi tekellerin inisiyatif alanına girmiştir.

Tablo 1: Dünyanın En Büyük Tohum Şirketleri 2020

Sıralama	Şirketler ve Merkez Ülke	Satışları (Milyon ABD Doları)	Pazar Payları (%)
1	Bayer (Almanya)	10,286	23
2	Corteva Agriscience (ABD)	7,756	17
3	ChemChina/Syngenta (Çin)	3,193	7
4	BASF (Almanya)	1,705	4
TOPLAM (İlk 6)		26,118	58
7	DLF Seeds (Danimarka)	1,153	3
8	Sakata Seeds (Japonya)	648	1.0
9	Kaneko Seeds (Japonya)	570	1.0
TOPLAM (Dünya Pazarı)		45,000	100

Kaynak: Economist Intelligence Unit (ETC) Group, 2022, s.16

Tablo 2’den de görülebileceği; tarım ilacı dünya pazarında Çin şirketinin %24,6 gibi büyük bir oranda tekel gücünü ortaya koyduğu, ardından Alman Bayer’in %16 oranında bir pazar payına sahip olduğu gözlenmektedir. ABD’li tarım ilacı şirketi de dahil edildiğinde, ilk dört üretici dünya pazarının %62,3’ünü elinde bulundurmaktadır. Bu noktada, küresel iklim değişikliği ve GDO’lu gıdaların, gıda üretiminde tarım ilacı kullanımına bağımlılığı artırdığı iddia edilmekte ve gıda fiyatlarının tarım ilacı tekellerinin gücüyle belirlendiği değerlendirilmektedir.

Tablo 2: Dünyanın En Büyük 10 Tarım İlacı Şirketi (2020)

Sıralama	Şirketler ve Merkez Ülke	Satışları (Milyon ABD Doları)	Pazar Payları (%)
1	ChemChina + SinoChem (Çin) pro forma (Syngenta Group)	15,336 [11,208 (Syngenta Group) + 4,128 (Adama)]	24.6
2	Bayer (Almanya)	9,976	16.0
3	BASF (Almanya)	7,030	11.3
4	Corteva Agriscience (ABD)	6,461	10.4
TOPLAM (İlk 4)		38,803	62.3
5	UPL (Hindistan)	4,900	7.9
6	FMC (ABD)	4,642	7.4
TOPLAM (İlk 6)		48,345	77.6
7	Sumitomo Chemicals (Japonya)	4,010	6.4
8	Nufarm (Avustralya)	3,491	5.6
9	Jiangsu Yangnon Chemical Co. Ltd. (Çin)	1,413	2.3
10	Shandong Weifang Rainbow Chemicals Co. Ltd.	1,048	1.7
TOPLAM (Dünya Pazarı)		62,400	100%

Kaynak: (ETC Group, 2022, s.14)

Tablo3’te görüldüğü gibi; Dünyada gübre üretimi ve satışları açısından ilk 10 şirket toplam pazar payının %48,536’sına hakimdir. Gübre tekelleri gıda fiyatlarını üretim ve fiyatları yönlendirerek, etkileyecek bir yapıya erişmiştir.

Tablo 3: Dünyanın En Büyük 10 Gübre Şirketi 2020

Sıralama	Şirketler ve Merkez Ülke	Satışları (Milyon ABD Doları)
1	Nutrien (Kanada)	9,484
2	Yara (Norveç)	9,423

3	The Mosaic Company (ABD)	8,014
4	CF Industries Holdings, Inc. (ABD)	4,124
5	ICL Group Ltd. (İsrail)	3,769
6	PhosAgro (Rusya)	3,351
7	Sinofert (Çin)	3,099
8	Eurochem (İsviçre)	2,945
9	Uralkali (Rusya)	2,387
10	K+S Group (Almanya)	1,940
TOPLAM (İlk 10)		48,536
TOPLAM (Dünya Pazarı)		127,570

Kaynak: (ETC Group, 2022, s. 43)

2. Küresel Gıda Talebini Etkileyen Unsurlar

2.1. Gıda Talep Esnekliğinin Düşük Olması: Gıda Güvencesi endeksi (GFSI)

Gıda konusunda yaşanan sorunlar kullanılan terminolojiye de yansımış ve gıda güvenliği (food security) ve gıda güvencesizliği (food insecurity) şeklinde iki ayrı kavram kullanılır olmuştur. Uluslararası bir tanım olarak *gıda güvenliği*; “sağlıklı ve aktif bir yaşam için gerekli olan gıdaya yeterli ve besleyici düzeyde erişim” için kullanılmaktadır. Buna karşılık *gıda güvencesizliği* kavramı, “bir insanın yaşaması için gerekli gıdaya yeterince ve besleyici ölçüde ulaşamaması” durumunu ifade etmektedir. Bugünün dünyasında bazı insanlar için sağlıklı ve aktif yaşam için gerekli gıda bir kaygı unsuruyken, sayısı her geçen gün artan sayıda insan “hayatta kalabilmek için gerekli gıdanın” peşindedir. Corteva Agriscience tarafından desteklenen Economist Impact kurumsal yapısıyla oluşturulan Küresel Gıda Güvenliği Endeksi (Global Food Security İndeks GFSI-2022), 113 ülkedeki gıda; alım gücü, ulaşılabilirliği, kalitesi ve güvenliğiyle birlikte doğal kaynakları ve esnekliği göz önünde bulundurmaktadır. Endeksin ilk yirmi sırası gelişmiş merkez ülkelerindeki gıda güvencesinin yüksekliğini göstermektedir. Türkiye’nin 49. sırada yer aldığı ikinci bloktaki ülkelerin ağırlıklı olarak orta düzeyde gelişen ülkeler olduğu anlaşılmaktadır. Bu aşamada 51. sıradaki tarım ihracatında ilk 3’e giren Brezilya dikkat çekmektedir. Tablo 4’ün 3. sütununda gösterilen, son blok ülkeler ise en az gelişen, daha çok Güney Amerika, Güney Asya (özellikle Suriye) ve Afrika ülkelerinde oluşmakta ve yoğun nüfus yapısına sahip ülkelerin içerisinde bulunduğu gıda güvencesizliğini göstermektedir. Gıda güvencesi endeksi, aslında iktisadi gelişmişliğin ve kapitalist üretim süreçlerinin daha fazla olduğu ülkelerdeki tekeli yapıların konumunu anlatmaktadır.

Tablo 4: Küresel Gıda Güvencesi İndeksi (GFSI) Genel Sıralama Tablosu (2022)

Sıra	Ülke	Puan/100	Sıra	Ülke	Puan/100	Sıra	Ülke	Puan/100	Sıra	Ülke	Ülke
1	Finlandiya	83.7	31	Yunanistan	72.2	61	Srbistan	61.4	91	Benin	48.1
2	İrlanda	81.7	32	Kazakistan	72.1	62	Tunus	60.3	92	Malawi	48.1
3	Norveç	80.5	33	Uruguay	71.8	63	Endonezya	60.2	93	Uganda	47.7
4	Fransa	80.2	34	Macaristan	71.4	64	Kolombiya	60.1	94	Mozambik	47.3
5	Hollanda	80.1	35	Umman	71.2	65	Tayland	60.1	95	Fildişi Sahili	46.5
6	Japonya	79.5	36	Slovakya	71.1	66	Azerbaycan	59.8	96	Kamerun	46.4
7	Kanada	79.1	37	Peru	70.8	67	Filipinler	59.3	97	Nijer	46.3
8	İsveç	79.1	38	Bahreyn	70.3	68	Cezayir	58.9	98	Togo	46.2
9	Birleşik Krallık	78.8	39	Güney Kore	70.2	69	Hindistan	58.9	99	Gine	45.1
10	Portekiz	78.7	40	Panama	70.0	70	Paraguay	58.6	100	Etiyopya	44.5
11	İsviçre	78.2	41	Malezya	69.9	71	Ukrayna	57.9	101	Angola	43.7
12	Avusturya	78.1	42	Suudi Arabistan	69.9	72	Myanmar	57.6	102	Zambiya	43.5
13	ABD	78.0	43	Meksika	69.1	73	Özbekistan	57.5	103	Çad	43.2
14	Danimarka	77.8	44	Rusya	69.1	74	Nepal	56.9	104	Kongo (Dem.Cumhuriyeti)	43.0
15	Yeni Zelanda	77.8	45	Romanya	68.8	75	Tacikistan	56.7	105	Sudan	42.8
16	Çek Cumhuriyeti	77.7	46	Vietnam	67.9	76	Nikaragua	56.6	106	Venezuela	42.6
17	Belçika	77.5	47	Ürdün	66.2	77	Mısır	56.0	107	Nijerya	42.0
18	Kosta Rika	77.4	48	Ekvador	65.6	78	Kamboçya	55.7	108	Burundi	40.6
19	Almanya	77.0	49	Türkiye	65.3	79	Sri Lanka	55.2	109	Madagaskar	40.6
20	İspanya	75.7	50	Kuveyt	65.2	80	Bangladeş	54.0	110	Sierra Leone	40.5
21	Polonya	75.5	51	Brezilya	65.1	81	Laos	53.1	111	Yemen	40.1
22	Avustralya	75.4	52	Bolivya	65.0	82	Kenya	53.0	112	Haiti	38.5
23	Birleşik Arap Emirlikleri	75.2	53	Dominik Cumhuriyeti	65.0	83	Gana	52.6	113	Suriye	36.3
24	İsrail	74.8	54	Arjantin	64.8	84	Pakistan	52.2			
25	Şili	74.2	55	Belarus	64.5	85	Mali	51.9			
26	Çin	74.2	56	El Salvador	64.2	86	Senegal	51.2			
27	İtalya	74.0	57	Fas	63.0	87	Botsvana	51.1			
28	Singapur	73.1	58	Guatemala	62.8	88	Ruanda	50.6			

29	Bulgaristan	73.0	59	Güney Afrika	61.7	89	Burkina Faso	49.6
30	Katar	72.4	60	Honduras	61.5	90	Tanzania	49.1

Kaynak: (EIU, 2022)

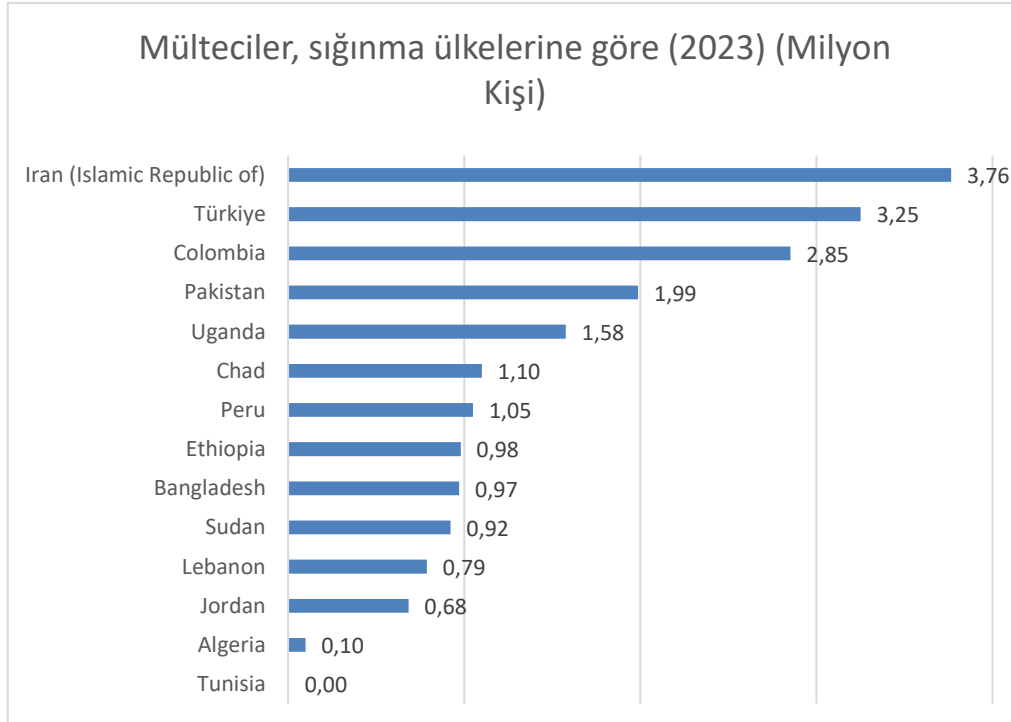
Öte yandan gıda güvenesi endeksi düşük ülkelerden 59 tanesinde durumun daha acil olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte endekste yer alan 59 ülkeden 20'sinde (çoğunluğu Afrika ülkesi) 134,5 milyon insanın yüksek gıda güvencesizliği içinde ve açlıkla mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Doğal koşullarındaki bozulmanın getirdiği küresel iklim krizi, 59 ülkeden 18'inde yaşanan daha fazla gıda güvencesizliğinin nedenidir. Geri kalan 21 ülkede iktisadi şokların getirdiği gıda güvencesizliği görülmektedir. Türkiye ise, gıda güvencesizliği yüksek ülkeler arasında yer almamasına rağmen; makroekonomik dengesizlikler ve son 15 yılda aldığı hızlı göç ve sığınmacı nedeniyle gıda fiyatlarında artış yaşayan ülkelerdendir.

2.2. Göç, Mülteci-Sığınmacı Sorunu

Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütüne (UNHCR) göre, 2023 yılı sonunda 117,3 milyona ulaşan nüfus artışı, 2022 yılı sonuna göre yüzde 8 veya 8,8 milyonluk bir artışı temsil etmektedir. Bu durum son 12 yıldır bir önceki yıla göre artış eğiliminin devamı niteliğindedir. On yıl önce, her 125 kişiden 1 yerinden edilmişken, bugün her 69 kişiden biri veya tüm dünya nüfusunun %1,5'i artık zorla yerinden edilmiş durumdadır. Son on yılda yerinden edilmiş kişi neredeyse iki kat artmıştır (unhcr.org/global-trends).

UNHCR kaynaklı Şekil 7'den de görülebileceği gibi, Aralık 2023 itibariyle Türkiye, tahmini olarak 3,25 milyon mülteci, göçmen ve sığınmacı statüsünde insan sayısı ile; muhtemel gıda krizinde birinci sırada yer almaktadır. Türkiye'de genel nüfus artışında (binde 1,1) önemli oranda düşüş gözlenmesine rağmen; son 10 yılda gelen göçmen, sığınmacı ve mülteci nedeniyle gıda talebi, 4 milyona yakın ek nüfusla birden artmıştır. Bölgesel savaşların yarattığı göç ve göçün yarattığı nüfus artışı, Türkiye açısından gıda talebini yükseltmektedir. Öte yandan 2022 Şubat ayında 11 ilde gerçekleşen deprem nedeniyle, tarım alanlarında çalışanlar ve tarım arazileri de depremden olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle, Türkiye tarımsal üretiminin %10'unu üreten bölgede deprem sonrası geçici de olsa arz sıkıntısı baş göstermiştir (unhcr.org/global-trends).

Şekil 7: En Az 1 Milyon Mülteci, Göçmen veya Sığınmacıya Ev Sahipliği Yapan Gıda Krizi Ülkeleri (2023 UNHCR)

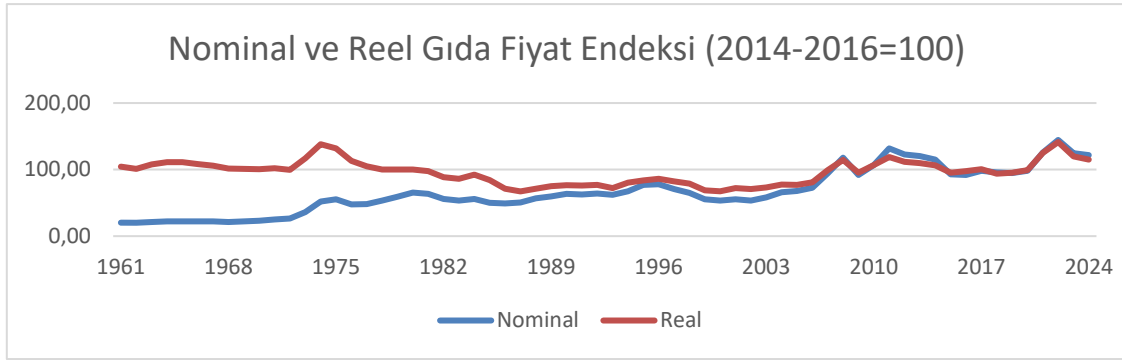
Kaynak: (United Nations Children's Fund (UNICEF), 2023).

3. Neo liberal Politikalar ve Küresel Gıda Fiyatları: Gelişmiş, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye Bağlamında Değerlendirme

Küresel gıda arzının belirleyicisi olan Neoliberal politikalar, 1980'li yıllarda sanayi ve finans ağırlıklı politikalarla gündeme gelirken, 1986'da başlayan Uruguay raundu ve GATT çerçevesinde sürdürülen görüşmelerde tarımı gündemine almıştır. 1994'de sonlandırılan Uruguay raundu; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir takvim ve orana bağlı olarak tarımda devlet

desteklerinin düşürülmesini içermektedir.1995’de Dünya Ticaret Örgütü’nün Gümrük Tarifeleri ve Ticaret anlaşması görüşmelerini yürüten bir kurum olarak Cenevre’de kurulmasıyla Uruguay raundunda alınan kararların uygulanması için küresel kurumsal yapı oluşturulmuştur. Böylece gelişmiş ülkelerin dev tarım tekelleri, tüm dünyada tarım ilacı, gübre ve tohum satışı için devlet desteğinin giderek azaltıldığı, tarım kredilerinin artırılarak piyasa ekonomisinin şartlarının iyileştirildiği, gıda fiyatlarının piyasa koşullarına bırakıldığı yeni ortama kavuşturuldu. Zira, şekil 8’den de izlenebileceği gibi, tarımdaki devlet desteği sayesinde 1960’lı yılların başından 1990’ların ortalarına kadar, nominal fiyatlar reel fiyatların çok altında ilerlerken, 1990’ların sonundan itibaren her iki fiyat birbirine çok yaklaşmış ve dünya gıda endeksi yukarı yönelmiştir. Covid 19 salgını, petrol fiyatlarındaki artış vb. olguların da etkisi olmakla birlikte, esas olarak; FAO kaynaklı fiyatları, Dünya Bankası’nın birim değer endeksiyle karşılaştırıldığında, 1960’lara göre nominal gıda fiyatlarının ortalama olarak %100’ler civarında arttığı gözlenmektedir. En büyük tarım tekellerine sahip ülke olarak ABD asgari ücretinin 65 yıldan bu yana reel anlamda çok fazla artmadığını dikkate alındığında, ABD’deki ücretlerin, gıda fiyatları kadar artmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Öte yandan ABD ve AB’de tarımsal desteğin Ortak tarım politikalarıyla şirketlere ihracat sübvansiyonlarını sürdürdüğü bilinmektedir. Böylece Merkez kapitalist ülkelerde Neoliberal devletin ihracat sübvansiyon desteğiyle pekiştirilen, bio-teknoloji yoluyla verimliliği görece artan tarım sektöründeki dev tekellerin; gelişmekte olan ülke üreticilerine göre maliyet avantajı sağlarken, dünya fiyatlarını belirleme gücüne eriştiği ve bir çeşit haksız rekabet ortamı oluştuğu anlaşılmaktadır.

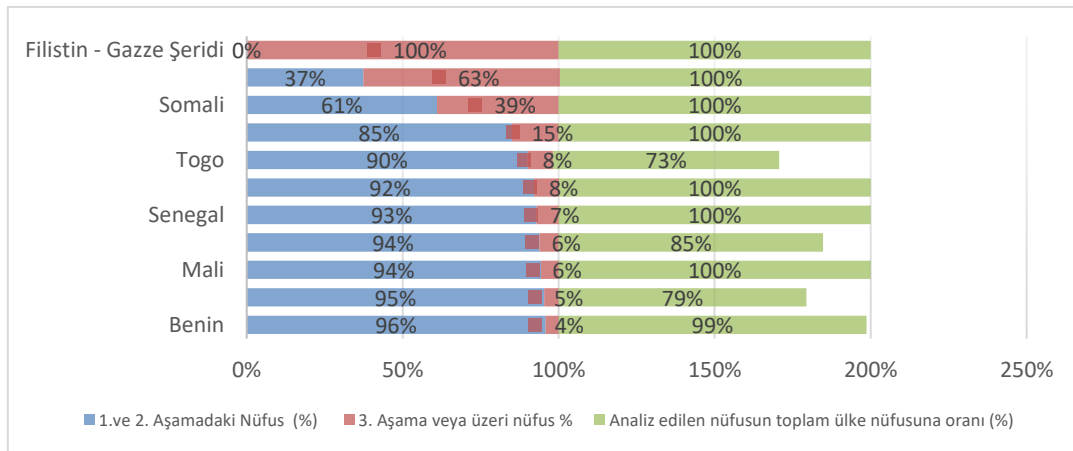
Şekil 8: Nominal ve reel anlamda FAO gıda fiyatı endeksi

Kaynak: (FAO, 2024).

Gelişmekte olan ülkelerin; bio-teknoloji trenini kaçırdığı, tarımdaki teknoloji uygulamalarında bir hayli geride kaldığı, iklim krizleri ve göçlerin etkisiyle daha da korumasız bir hal aldığı vurgulanmalıdır. 2011 Mart ayında başlayan etnik çatışmaların iç savaşa sürüklediği Suriye savaşı Dünya ve Ortadoğu’daki gıda güvencesizliğine yeni bir boyut getirmiştir. Zira şekil 9’da görüldüğü gibi, Suriye’den ayrılmak zorunda kalan 7 milyona yakın insan ve ülke içi yer değiştirmek zorunda kalan 13,5 milyon sivil düşünüldüğünde; Suriye, Mısır, Ürdün, Lübnan, Cezayir, Türkiye ve Irak olmak üzere birçok ülkede gıdaya erişim sorunu yaşayan insan sayısı artmıştır. Şekil 9’dan görüldüğü gibi, başta Filistin olmak (Filistin Gazze’de nüfusun %100’ü) üzere, Güney Sudan ve Somali’deki koşullar gıda güvencesizliğine sahip nüfusun artışının yarattığı kaosu işaret etmektedir. Bu insanların önemli bir kısmının tarımsal üretimle geçimini sağladığı dikkate alındığında, Ortadoğu’da hem gıda arzı hem de gıda talebinde önemli farklılıklar oluştuğu gözlenmiştir. Gıda arzındaki düşüşe karşılık, gıda talebinin artışı genel makro politikalarla yönetilemeyecek boyuttadır.

Şekil 9: Akut Gıda Güvencesizliğinin Aşamalarına Göre Analiz Edilen Nüfusun Payı.

Kaynak: (Food Security Information Network (FSIN), 2023).

4. Türkiye’de Gıda Fiyatları

1980’li yıllara finansallaşan Neo liberal küresel düzenin şartlarıyla giren Türkiye; bir yandan dış borçları ödemek, diğer yandan da bütçe açıklarını düşürmek zorundaydı. Bu kapsamda Türkiye, yapısal sorunları tartışmaktansa, ihracat hedefleri koymak ve IMF ile Dünya Bankası’nın ihracata yönelik dış ticaret önerilerini benimseyip uygulamak zorunda kaldı. Bu sancılı sürece siyasetteki istikrarsızlık da eklenince, 1999’da kurulan 57. Hükümetin tarım reformu, IMF önerilerinin bir toplu özeti biçiminde oluşmuştur. 57. Hükümet tarım reformunda Neoliberalizmin tarım politikası tüm izleriyle gözlenebilir. Bu reform günümüzde yaşanan tarımsal sorunların başlangıç noktası olarak ele alınabilir. Zira daha sonraki hükümetler aynı tarım anlayışını ısrarla sürdürmüşlerdir. Tarım uzmanı Abdullah Aysu’ya göre 57. Hükümetin tarım reformunun içeriği ve gerçekleşme durumu (Aysu, 2001, s.174-175);

- 1-Tarımda destekleme kapsamını daraltmak (gerçekleşti, kapsam oldukça daraldı),
- 2-Tarımsal girdi sübvansiyonunu düşürmek (bugün hakikaten çok düşük),
- 3-Liberal politikalarla dış ticareti özendirmek (Tarımda dış ticaret açığı veriliyor),
- 4-Devlete ait tarımsal destekleme kurumlarını azaltmak (kurumsal araçlar piyasalaştı),
- 5-Taban fiyat uygulamalarını kaldırmak (tütün, fındık, buğday ve çay hariç kalktı),
- 6-Tarımsal KİT’lerin özelleştirilmesi (Et-süt kurumu dışında tümünün özelleştirilmesi gerçekleşti),
- 7-Tarım satış kooperatiflerine desteğin azaltılması (gerçekleşti),
- 8-Tarımsal kredi faizlerini yükseltmek (ekonomideki konjonktüre bankaların insafına bırakıldı, ancak Ziraat Bankası kredi faizlerini piyasaya göre uygun vererek çiftçiyi borçlandırmaya devam etti),
- 9-Çiftçilere doğrudan gelir desteğine geçilmesi (2000 tarih, 267 sayılı kararnameyle başlatıldı. 2006 tarih, 26149 nolu kanunla halen devam ediyor. Boş kalan topraklarda etkisi olduğu söyleniyor),
- 10-Tarım arazilerinde sulamanın fiyatlandırılması. Kamu yatırımıyla yapılan altyapıdan yararlanan çiftçilerden tahsilat yapılmasıdır. (çiftçiye sulama ve elektrik hibesi adı altında uygulanmaktadır) şeklindedir. Tarımsal girdi sübvansiyonunu düşürmek ve çiftçilere doğrudan gelir desteğine geçmek 2006 tarih ve 26149 sayılı kanun kapsamında yürütülmüştür.

Neo liberal politikaların en önemli yönü, hızlı özelleştirmelerle tarımdaki gıda üretiminde devlet mülkiyetini bitirmek ve özel sektöre alan açarak, fiyatları piyasa şartlarına bırakmaktır. Türkiye’de bu anlamda başta Et ve Balık Kurumu olmak üzere, Süt Endüstrisi Kurumu ve şeker fabrikaları başta olmak üzere diğer gıda üreten devlet kurumları önemli oranda özelleşmiştir. Her ne kadar, bu iki kurum daha sonra et ve süt kurumu olarak devletin özel mağazalara alan açmasıyla sürdürülse de, 1980’li yıllar öncesine göre önemli oranda küçülmüş, etkinliğini düşürmüştür. Günümüzde ziraat alanında destekleme alımlarının yine önemli oranda kaldırıldığını görülmektedir. Arpa, buğday, çavdar, yulaf, tritikale (buğday ve çavdarın melezi) ve çeltik üreticilerinden gelen ürünlere yapılan alımlar Toprak Mahsulleri Ofisi’nde kararlaştırılsa da, onun dışındaki başta sebze, meyve ve hayvancılık ürünleri piyasadaki arz ve talebin yönlendirmesine bırakılmıştır.

Buraya kadar açıklanmaya çalışıldığı gibi; Türkiye’de gıda ürünlerinde arz esnekliğinin düşüklüğü ve girdi fiyatlarına bağımlılık dikkate alındığında, gıda endeksinin tarımsal girdi fiyatları endeksinden (TÜİK) ve enerji fiyatlarından kopuk olduğu düşünülemez. Ayrıca talep koşullarını belirleyen ve lojistik açısından etkili araçların çokluğu ve fiyat belirleyici özellikleri Türkiye açısından önemli faktörler olmakla birlikte, istatistik anlamında çalışılması sorunlu bir konudur. Tablo 5 ‘den izleneceği üzere 1980 ve 1990’lı yıllarda Türkiye’de tarımsal üretimdeki ortalama büyüme hızı aynı yıllardaki nüfus artış hızının altında seyretmiştir.

Tablo 5: Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Sektörleri Büyüme Hızı (%) ve Nüfus Artış Hızı

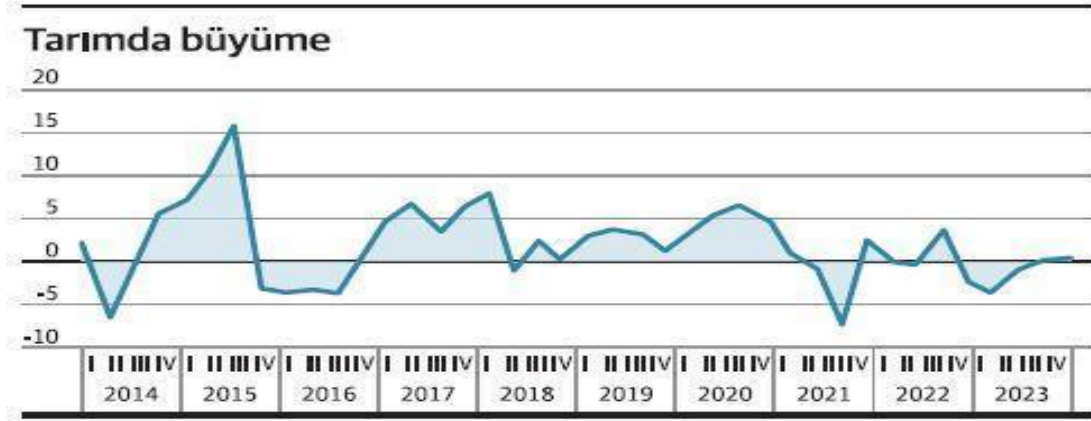
YILLAR	Toplam Üretim Büyüme Hızı %	Toplam Nüfus Artış Hızı %
1985-1989	0,94	2,5
1990-1994	1,64	2,2
1995-1999	1,58	1,9
2000-2004	1,74	1,8
2005-2009	2,36	1,3
2010-2014	3,24	1,2

2015-2019	3,38	1,1
2020-2022	1,36	1,3

Kaynak: (World Bank, 2022), (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2022).

Tarım sektöründeki son 10 yıl dikkate alındığında; Şekil 10'da görüldüğü üzere (Bader Arslan'ın zincirleşmiş hacim endeksi hesaplamasıyla) Türkiye ekonomisi yüzde 60'a yakın büyürken, tarım sadece yüzde 23 büyümüştür. Aynı karşılaştırmayı geçtiğimiz 20 yıl için yaparsak, ekonomideki büyüme yüzde 184, tarımdaki büyüme ise yüzde 66; yani bunun üçte biri kadardır. Türkiye ekonomisinde enflasyondan sonra en önemli iktisadi sorun tarımsal üretim düzeyidir (Arslan B., 2024). Bu üretim düzeyinin temel belirleyicisi tarım kesimindeki verim düzeyi ve iktisadi etkinliğin oldukça düşük olmasıdır (Çakmak E. H. vd., s.122, 2008).

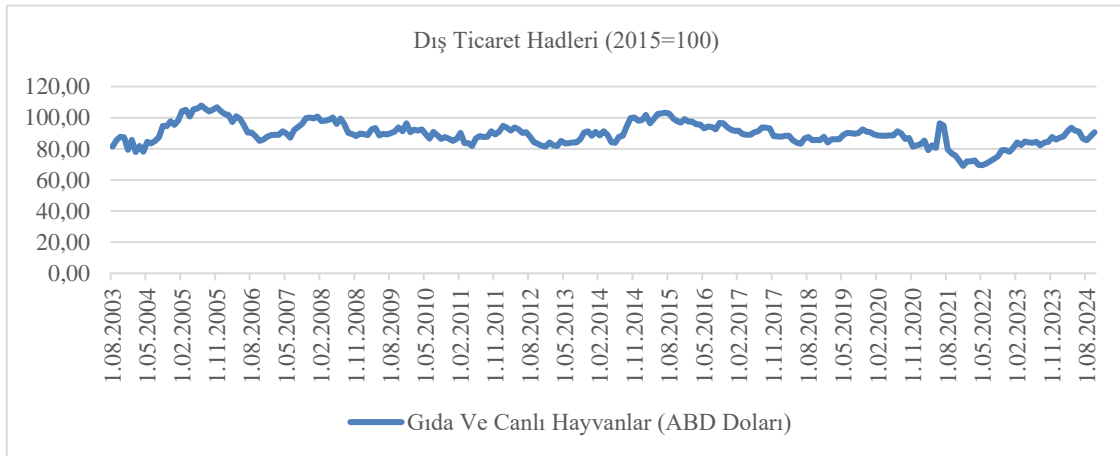
Şekil 10: Türkiye'de Zincirleşmiş Hacim Endeksine Göre Tarım Sektöründe Büyüme

Kaynak: (Arslan B., 2024).

2000'li yılların tarım politikalarında devlet desteklerinin büyük oranda kalkmasıyla; piyasanın tarımsal üretimi ve ardından dış ticareti kısmen artırması gündeme gelmiştir. Son 20 yıllık dönemi gözlemleyebildiğimiz şekil 11'den anlaşılacağı üzere Türkiye'nin tarım ve gıda dış ticaret hadleri 80-100 arası seyrederken, (2021'de bir süre 60'lara düşmesine rağmen); ne yazık ki içeride gıda fiyatlarındaki sürekli artışla baş etmek zorunda kalmaktadır. Zira tarımda arz esnekliği düşük olduğundan, yapılan ihracat içeriye içeriye fiyat artışı olarak yansımaktadır. Üstelik yapılan tarım ithalatının, özellikle hayvan yemi gibi tarımsal girdi ağırlıklı olduğu düşünüldüğünde, tarımsal girdide dışa bağımlılık ve uluslararası fiyatlarla etkileşim iç piyasadaki gıdanın fiyatını artırmaktadır. Bu durum buğday ve un örneğinde daha açık görünmektedir. Türkiye un ihracatı yapabilmek için, yerli üretim yetersizliği nedeniyle buğday ithalatında 3. sıraya yükselmiş durumdadır. Dünyada ihraç pazarında liderliğe oynayan Türkiye un sektörünün en önemli girdisi olan buğday üretimindeki yetersizliği ve ithal bağımlılığı sürdürülebilir bir tablo ortaya koymamaktadır.

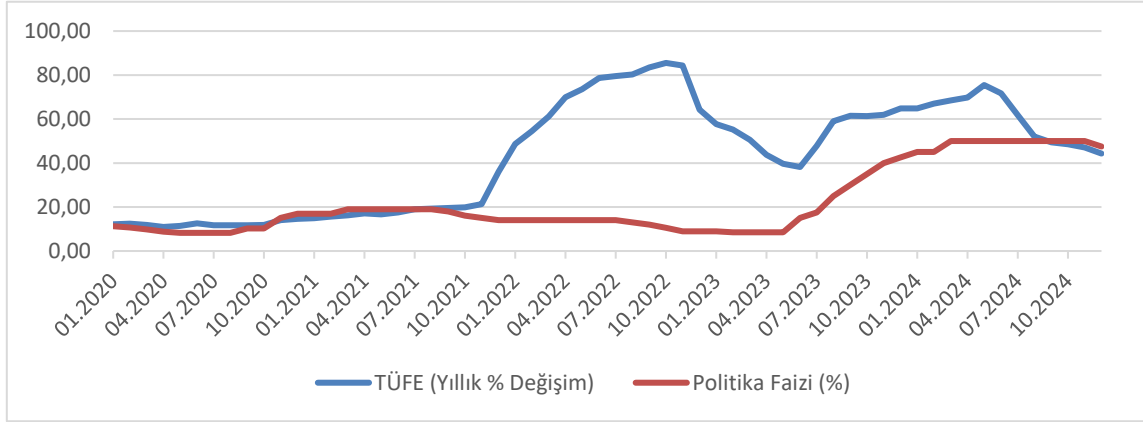
Şekil 11: Türkiye'de Tarımda Dış Ticaret Hadleri

Kaynak: (TÜİK, 2024).

2021 Ekim ayından itibaren başlayan konjoktüre uygun olmayan para politikası nedeniyle %8,5'a kadar düşürülen politika faizi 2022 yılında enflasyon politika faizi makasını daha da açarak, şekil 12'den izlenebileceği gibi, negatif reel faizleri %60'ların üzerine taşımıştır.

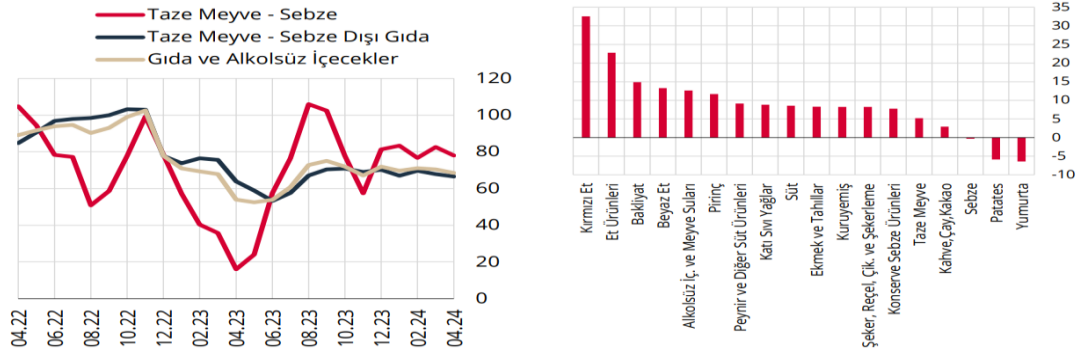
Şekil 12: Türkiye'de Politika Faizi ve Tüfe

Kaynak: (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2024b)

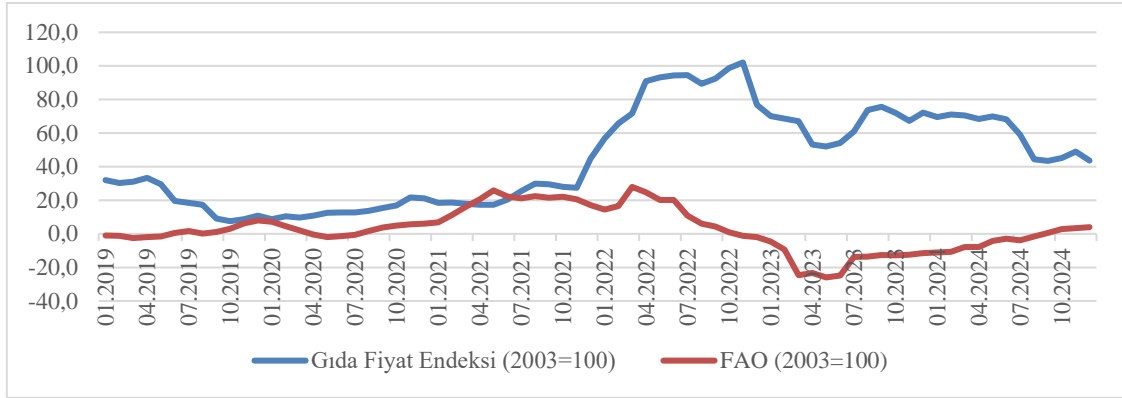
2022 yılında Türkiye bankacılık sistemindeki açılan kredilerin miktarı, aynı yıl milli gelirinin üstüne çıkmıştır. Yine aynı dönemde iki katına çıkan kredi hacmi döviz kurunu yukarı doğru itmiş ve şekil 13'te izleneceği gibi, gıda fiyatlarında 2012-2021 dönemine göre %30'lara yakın fiyat sapması gözlenmiştir. Et, süt ürünleri ve taze meyve sebze olmak üzere gıda fiyatlarındaki dalgalanmaların genel manşet enflasyonunu da yukarı çekmede etkili olduğu bilinmektedir. TCMB enflasyon raporuna göre; başta süt olmak üzere, kırmızı etteki (ve beyaz et) fiyat artışlarının sürüklediği enflasyon genel enflasyon oranına yakın seyretmektedir.

Şekil 13: Gıda Fiyatları yıllık % değişim; 2012-2021 dönemine göre 2024 (Ç1) gıda alt kalem fiyatlarındaki tarihsel ortalamadan sapma (% değişim)

Kaynak: (TCMB, 2024a)

Dünya piyasasında ise, şekil 14'ten izleneceği gibi, gıda fiyatlarında 2022'den itibaren artış hızında gerileme sürecine girilmiştir. FAO'nun yaptığı ve toplam beş temel gıda ürününden oluşan endeksi ile Tüik gıda fiyatları endeksi karşılaştırıldığında; 2024 itibarıyla; küresel gıda fiyatları Ağustos'da %1,1 gerilerken, Türkiye'de %44,4 artmıştır. Dünya ile Türkiye arasında gözlenen %45 civarı bir fiyat artış farkı, ülkedeki yapısal tarım sorunları ve para politikasının getirdiği makro ekonomik istikrarsızlığın gıda talep esnekliğini daha da geriletmediği değerlendirilmelidir. Bu da beslenme sorunları ve görece ve mutlak yoksulluğun arttığı anlamına gelmektedir. Küresel gıda fiyatları, Aralık 2024'te yıllık yüzde 6,7; Türkiye'de ise yüzde 43,6 artmıştır.

Şekil 14: Dünyada ve Türkiye’de gıda fiyatları (2019-2024 Aralık)

Kaynak: (FAO, 2024a), (TÜİK, 2024).

Sonuç

Neoliberal dönemde Türkiye’de fiyat ayrışması ve ardındaki gerçekler analiz edildiğinde; gıda arz esnekliğinin düşmesi, bu iktisadi anlayışın getirdiği yapısal uyum politikaları, Rusya – Ukrayna veya Suriye bölgesel savaşları ve ilişkili göçler, iklim krizi, gelişmekte olan ülkelerde teknolojiye kaçan tren, uluslararası şirketlerin tekeli bir hal alması, küresel ve bölgesel gıda fiyat artışlarında etkili faktörler olarak görünmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’nin Neo liberal politikalara uyum süreci, tarımda arz esnekliğini daha da düşürmektedir. İklim krizinin, gözlenen düşük tarımsal arz esnekliğini Türkiye’de daha olumsuz yönde etkilemesi beklenmelidir. Ayrıca Türkiye’de 2021’den itibaren uygulanan para politikası, olumsuz bir finansallaşma süreci başlatmıştır. Döviz kurlarındaki artış beraberinde girdi fiyatlarını artıran bir etki ile ekonomiyi zorlamaktadır.

Üretim koşullarının bir yansıması olarak gıda fiyatlarının dünya gıda fiyatlarıyla karşılaştırılması, Neo liberal politikalara yönelim yanında, bölgesel savaş ve çatışmalar ile göç ve iklim krizi gibi faktörlerin hem dünyada hem Türkiye’de gıda fiyatlarını artırdığı sonucuna götürmektedir. Özellikle 2021 sonundan itibaren makroekonomik dengesizlik nedeniyle Türkiye tarım sektöründeki sorunların gıda fiyatlarına büyük oranda yansıdığı görülmektedir. Söz konusu fiyat değişimi, ayrışmasında; 2021 Ekimi’nden itibaren uygulanan negatif reel faiz politikasında aşırıya kaçarak makroekonomik dengesizlik yaratmanın önemli etkisi olduğu açıktır. Zira o tarihten itibaren artan enflasyonun asıl ve biricik kaynağı düşen faiz oranlarının yarattığı aşırı kredi genişlemesidir. Aşırı kredi bolluğu toplam talebi artırarak enflasyona yol açarken, diğer yandan döviz talebinin artmasıyla artan döviz fiyatları, mazot, tohum, ilaç ve gübre gibi tarımsal girdilerde çok yüksek fiyat artışlarına yol açmış, sonuç olarak gıda fiyatlarının küresel gıda fiyatlarından daha fazla yükselmesine neden olmuştur. Daha önce 2018 sonrasında da döviz kurundaki ani sıçramanın etkisi yine döviz fiyatlarındaki artış yoluyla gıda girdi fiyatlarını artırarak, gıda endeksini küresel düzeyin üstüne çıkartmıştır. Bununla birlikte 2023’den itibaren küresel gıda fiyatlarında düşüş yaşanmasına rağmen, Türkiye’de gıda fiyatlarının artmaya devam etmesi, ülkede uygulanan Neo liberal politikaların ile hemen hemen her savaş bölgesi veya çatışmayla bir biçimde ilişkilenen ekonominin duyarlılığını göstermektedir. İklim krizinin, tahminler çerçevesinde ilerlemesi halinde, Türkiye tarım ekonomisinin de bu duyarlılığı daha da artırıcı etkiye bulunması beklenmelidir. Para politikasında, yeniden beklenen enflasyonun dikkate alındığı politika faizi uygulamasına geçilmesi sonucunda %42 civarına çıkan faiz oranı, gerçekleşen enflasyonun (%44,38) üzerindedir. Buna rağmen aylık gıda enflasyonunda %1’lerin altına inilememesi, enflasyon endeksinde gıda sepetinin ağırlığı nedeniyle, enflasyonun %40’ların üstünde kalmasına yol açmaktadır. Türkiye açısından eşitsizliğin artmasıyla birlikte (Gini %42); gıda malları talebinin fiyat ve gelir esnekliğinde 1’den düşük, inelastik bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Bu nedenle toplam talepteki genel düşüş, gıda mallarına yansımamaktadır. Küresel fiyattaki farklılaşmada önemli bir diğer etki budur. Ayrıca, son 5 yılda eşitsizlikler daha da arttığı ve Türkiye’nin sosyal yardımlar hariç gini katsayısı 0,52 olarak açıklandığından (TÜİK), marjinal tüketim eğilimi yüksek gıda mallarına talep esnek değildir. Şüphesiz toplum içerisinde sabit gelirli olanların gıda harcamasının, toplam gelirleri içerisinde önemli bir yer tutması gözlenen inelastik talep üzerinde etkilidir. Örneğin Türkiye’de, Bankalararası kart merkezi verilerine göre; toplam kredi kartı kullanım değerinin çok üstünde bir artışla gıda, yemek ve market harcamasıyla karşı karşıyayız (<https://bkm.com.tr/secilen-aya-ait-sektorel-gelisim/>). Bu olgu yapısal bir unsur olarak; özellikle sabit ve düşük gelirli emekçilerin zorunlu tüketim harcaması talebi olarak gördükleri gıda mallarının talebini düşürmediğinden, ücretlilerin gıda fiyatlarından olumsuz etkilenmesine ve refah düzeylerinin düşmesine neden olmaktadır.

Esas olarak son 30 yıllık tarım politikalarının bir yansıması olduğunu düşündüğümüz Türkiye’deki gıda fiyatları artış trendini; sadece kısa ve orta vadede oluşan makro ekonomik dengesizliklerin ya da para politikası hatalarının

bir yansıması değil, biyoteknolojik yeniliklere uyum sağlayamama, küresel tekellerin etkilerine karşı kendini koruyamama, çevresindeki siyasal istikrarsızlığa bağlı çatışma ve savaşlar ile göçlerle yakından ilgilidir. Bu nedenle, fiyat artıŐlarını tersine çevirmek için izlenen Neo liberal politikaların ülke gerçeklerine uyum ve hedeflerine hizmet edebilme özelliklerine göre gözden geçirilmesi; iklim krizi başta olmak üzere, tüm dünyayı etkileyen faktörler karşısında kendisine olan etkilerini kaldıracı yönde tutum ve konumlar alması gereklidir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu alıŐma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: İki yazar da eşit oranda katkı sağlamıştır.

ıkar atıŐması: Yazar açısından ya da ucuncu taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar atıŐması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Arslan, H. B. (2024, Mart 5), *Tarımda büyüme ekonominin üçte biri kadar*. <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/tarimda-buyume-ekonominin-ucte-biri-kadar/732633>
- Aysu, A. (2001). *Türkiye’de tarım politikaları*. Özgün Yayınları.
- Bankalararası Kart Merkezi (2024). <https://bkm.com.tr/secilen-aya-ait-sektorel-gelisim>, Erişim tarihi: Ekim 2024.
- Çakmak, E. H., Dudu, H., ve Öcal, N. (2008). *Türk Tarım Sektöründe Etkinlik*. Ankara: Tepav. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271232526r4017.Turk_Tarim_Sektorunde_Etkinlik_Yontem_ve_Hanehalki_Duzeyinde_Nicel_Analiz.pdf
- Demirdogen, A., Karapinar, B., ve Özertan, G. (2024). The impact of climate change on wheat in Turkey. *Regional Environmental Change*, 24(1), 20. <https://doi.org/10.1007/s10113-023-02172-6>
- EIU. (2022). *Global Food Security Index*, <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/download-the-index>
- ETC Group. (2022). *Food Barons 2022: Crisis profiteering, digitalization and shifting power*. ETC Group.
- FAO. (2024). *FAO Food Price Index*. <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
- FAO. (2024). *FAOSTAT Data* (No. Crops and livestock products). <https://www.fao.org/faostat/en/#compare>
- FAO. (2024b), *Temperature change statistics 1961–2023. Global, regional and country trends* (No. No. 84; FAOSTAT Analytical Briefs, s. 12 p.). FAO. <https://openknowledge.fao.org/items/77168e8e-7eb0-4653-80e3-cdbb4b547c93>
- FSIN. (Food Security Information Network). (2023). *FSIN Global Report on Food Crises (GRFC) Database*. <https://data.humdata.org/dataset/fsin-grfc>
- FRED. (2025). *Global price of Food index, Europe Brent Crude Oil Price*. <https://fred.stlouisfed.org/series/PFOODINDEXM>, <https://fred.stlouisfed.org/series/DCOILBRENTU>
- İson, S., ve Wall, S. (2013). *İKTİSAT GİRİŞ* (A. Çakmak, S. Oktar, & M. Şişman, Çev.; 3.Baskı). Bilim ve Teknik.
- Kazgan, G. (2003). *Tarım ve Gelişme* (2. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TCMB. (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), (2024a). *Enflasyon Raporu 2024—II*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2024/Enflasyon+Raporu+2024++II>
- TCMB. (2024b). *Fiyat Endeksi (Tüketici Fiyatları) (2003=100), 1 Hafta Repo*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları>, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Merkez+Bankasi+Faiz+Oranlari/1+Hafta+Repo>
- TÜİK. Türkiye İstatistik Kurumu (2024). *Dış Ticaret Hadleri (2015=100)—Gıda ve Canlı Hayvanlar*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>
- TÜİK. (2024). *Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100) Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre Değişim (Yıllık Değişim) (%) (Gıda)*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>
- (TÜİK). (2022). *Nüfus ve Demografi İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>
- UNHCR (Un Refugy Agency). (2024), [unhcr.org/global-trends](https://www.unhcr.org/global-trends)
- UNICEF. (2023). *Refugees, by country of asylum*. <https://data.unicef.org/resources/resource-type/datasets/>
- World Bank. (2022). *Agricultural Value Added Growth (Vietnam and Turkey)*. <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/NV.AGR.TOTL.KD.ZG>

Extended Abstract

Theoretic Research inquiry and purpose

Food prices in Turkey are comparable to global food prices . In this context, the article aims to question the responsibility of Neoliberal economic policies on products and food.

Methodology

The relevant theoretical basis in economics is understood through global application in Global Turkey. Theoretical and historical analysis methods are used.

When the price differentiation in Turkey and the facts behind it are analyzed; it is observed that the decrease in food supply elasticity, structural adjustment policies of Neoliberalism, regional wars, Russia-Ukraine war, Syrian civil war and migration policy, climate crisis, missed train in technology (biotechnology and giant agricultural monopolies), monopolistic profits of international companies and low food demand elasticity are effective. However, the adaptation process to Neoliberal policies in Turkey reduces supply elasticity in agriculture. The climate crisis affects this elasticity even more negatively. It is observed that the monetary policy implemented in Turkey since 2021 causes financialization to be experienced negatively and the increase in input prices that trigger the process through the increase in exchange rates. Comparing food prices with world food prices as a reflection of production conditions provides us with information that proves the basic hypothesis of the study. We observe that the problems in Turkish agriculture, especially since the end of 2021, have been largely reflected in food prices due to macroeconomic imbalance. It is clear that the negative real interest rate policy implemented since October 2021 has had a significant impact on the price change divergence in question, creating macroeconomic imbalance by going too far. Because the real and only source of the increasing inflation since that date is the excessive credit expansion created by falling interest rates. While excessive credit abundance increased total demand and caused inflation to rise rapidly; on the other hand, increasing foreign exchange prices due to the increase in foreign exchange demand led to very high price increases in agricultural inputs such as seeds, medicine and fertilizer, and as a result, caused food prices to rise more than global food prices. Previously, the effect of the sudden jump in the exchange rate after 2018 had also increased food input prices through the increase in foreign exchange prices, raising the food index above the global level. However, the main issue that explains our study title is that despite the decrease in global food prices since 2023, food prices in Turkey continue to rise. Due to the increase in inequality for Turkey (Gini is 43%); we are faced with an inelastic situation, in other words, a price and income elasticity of demand for food goods that is less than 1. For this reason, the general decrease in aggregate demand cannot be reflected in food goods. This is another most important effect in the differentiation in global prices. In addition, since inequalities have increased even more in the last 5 years in Turkey (since the gini coefficient excluding social assistance was announced as 0.52); Since the food expenditure of those with fixed incomes in the society has an important place in their own income and the demand for food products with a high marginal consumption tendency is not elastic. For example, in Turkey, according to the Interbank Card Center data; we are faced with an increase in food, dining and market spending that is much higher than the increase in the total credit card usage value (<https://bkm.com.tr/secilen-aya-ait-sektorel-gelisim/>). This phenomenon, as a structural element, causes especially wage and salary workers with fixed and low incomes to be negatively affected by food prices and to decrease their welfare levels by not cutting off the demand for food products, which they see as a mandatory consumption expenditure demand.

On the other hand, the factors that challenge the world agricultural sector cause negativities in the reflection of the agricultural policies that Turkey has been implementing since the 1990s in order to keep up with Neoliberal policies in the structural framework on food production and prices. The adaptation process to Neoliberal agricultural policies can be listed as follows.

- 1-Narrowing the scope of support in agriculture (it happened, the scope has narrowed considerably)
- 2-Reducing agricultural input subsidies, ((it is really very low today)*)
- 3-Encouraging foreign trade with liberal policies (We are now running a foreign trade deficit in agriculture)
- 4-Reducing state-owned agricultural support institutions (institutional vehicles have become commercial)
- 5-Removing base price practices (except for tobacco, hazelnut, wheat and tea, they have been lifted)
- 6-Privatizing agricultural state-owned enterprises (All have been privatized except for the meat and milk institution)
- 7-Agricultural sales cooperatives (realized)

8-Increasing agricultural loan interest rates (the conjuncture in the economy was left to the mercy of banks, but Ziraat Bank continued to put farmers in debt by giving loan interest rates suitable for the market)

9-Transitioning to direct income support for farmers (initiated with the decree numbered 267 dated 2000. It is still ongoing with the law numbered 26149 dated 2006*. It is said to have an effect on vacant lands)

10-Collection from farmers benefiting from the infrastructure built with public investment in irrigation (implemented under the name of irrigation and electricity grant to farmers)

Financing agricultural support (with the law numbered 26149 dated 2006*)

Results

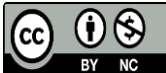
The increasing trend in food prices in Turkey, which is essentially a reflection of agricultural policies in the last 30 years, should be seen not only as a reflection of macroeconomic imbalances or monetary policy errors in the short and medium term, but also as a structural problem that includes long-term efficiency in agriculture.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi**International Journal of Social, Political and Financial Researches**<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>*Araştırma Makalesi/ Research Article***Comparison of the Tax Auditing Process in the United States and Türkiye***Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Vergi Denetim Sürecinin Karşılaştırılması*Aytül Bişgin^a, Fatma Turna^b^a Asst. Prof., Karamanoğlu Mehmetbey University, aytulbisgin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2488-3541^b Asst. Prof., Hakkari University, fatmaturna86@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9400-4795**ARTICLE INFO****Article Received:** 01.02.2025**Article Accepted:** 03.03.2025**Keywords:** Tax Auditing, Internal Revenue Service, Tax Inspection Board.**JEL Codes:**H26, H83, K34**ABSTRACT**

Tax auditing serves as a crucial mechanism for ensuring the sustainability of public finance and enhancing tax compliance, prompting governments to develop various methods to prevent tax losses and ensure tax equity. In the United States, tax audits are conducted by the Internal Revenue Service (IRS), with most audits taking the form of correspondence audits aimed at increasing voluntary tax compliance by minimizing disputes between taxpayers and the administration. In Türkiye, tax audits are regulated under the Tax Procedure Law and are conducted by the Tax Inspection Board. The explanatory invitation procedure has been introduced to enhance the effectiveness of tax audits and minimize disputes. This procedure allows taxpayers to provide explanations before facing punitive measures due to potential tax losses, thereby alleviating the administrative burden on the tax authorities. Although Türkiye’s tax audit system incorporates unique practices, the explanatory invitation mechanism structurally resembles the correspondence audit system in the United States. This study compares tax audit processes in Türkiye and the United States, providing a detailed evaluation of the similarities and differences between the audit systems of both countries.

MAKALE BİLGİSİ**Makale Gönderim Tarihi:** 01.02.2025**Makale Kabul Tarihi:** 03.03.2025**Anahtar Kelimeler:** Vergi Denetimi, Amerika Birleşik Devletleri Gelir İdaresi, Vergi Denetim Kurulu.**JEL Kodları:** H26, H83, K34**ÖZ**

Vergi denetimi, kamu maliyesinin sürdürülebilirliği ve vergi uyumunun artırılması açısından önemli bir mekanizma olup, devletlerin vergi kayıplarını önlemek ve vergi adaletini sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmesine neden olmuştur. ABD’de vergi denetimleri, IRS tarafından yürütülmekte olup, denetimlerin büyük çoğunluğu, mükellef ile idare arasındaki uyumsuzlukları en aza indirerek vergiyi gönüllü uyumu artırmayı hedefleyen yazışma denetimi şeklinde gerçekleşmektedir. Türkiye’de ise vergi denetimi, VUK kapsamında düzenlenmiş olup, VDK tarafından yürütülmektedir. Vergi denetimlerinin etkinliğini artırmak ve ihtilafları en aza indirmek amacıyla izaha davet uygulaması ihdas edilmiştir. Bu uygulama, mükelleflerin olası vergi ziyayı nedeniyle cezai yaptırıma maruz kalmadan önce açıklama yapmalarına olanak tanımakta ve vergi idaresinin iş yükünü hafifletmektedir. Türkiye’de vergi denetim sistemi, kendine özgü uygulamalar içermekle birlikte, izaha davet müessesesi yapısal özellikleri bakımından ABD’deki yazışma denetimi ile benzerlik taşımaktadır. Çalışmada, Türkiye ve ABD’deki vergi denetim süreçleri karşılaştırılmış ve her iki ülkenin denetim sistemleri arasındaki benzerlikler ile farklılıklar detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Introduction

Taxes constitute one of the fundamental pillars of a state's financial structure and play a crucial role in ensuring both the sustainability of social welfare and the continuity of public services. The taxation system in Türkiye is predominantly based on the declaration principle, which is also regarded as a mechanism aligning the taxation process with democratic principles (Karakoç, 2017, p. 238). Within the framework of the declaration method, taxpayers are required to accurately declare entirely the tax base, which forms the foundation of taxation. However, taxpayers or tax agents may provide false, incomplete, or incorrect declarations for various reasons. Therefore, the fair implementation of the declaration system depends on the state's ability to operate its audit mechanisms effectively and continuously. If tax audits reveal that the declared tax base is incomplete or has not been reported, the tax administration must determine the tax base *ex officio*. At this stage, additional or *ex officio* tax assessments may be carried out, and tax penalties may be imposed on the taxpayer. Moreover, failure to comply with tax obligations inevitably leads to administrative sanctions (Furtun, 2010, p. 302).

Taxpayers often perceive tax audits as an anxiety-inducing process. However, understanding the audit process can help taxpayers manage it more effectively and with less stress. While some tax audits do not pose significant issues, others can create substantial administrative and financial burdens (Weltman, 2024). Although each audit is unique, taxpayers' knowledge of the audit process enables them to make necessary preparations and manage it more efficiently. Knowing how the audit process operates is key to reducing audit-related anxiety (Whaltery).

According to a study conducted by the U.S. Internal Revenue Service (IRS), one of the primary reasons why approximately six out of ten taxpayers accurately report their taxes is the concern of being audited (IRS, 2022). This finding indicates that audits serve not only as a detection and enforcement mechanism but also as a factor that encourages voluntary tax compliance.

This study examines tax audit processes in Türkiye and the United States through a comparative approach, analyzing the similarities and differences between the tax audit practices in both countries. The study aims to explore how different economic and legal systems structure tax audits and evaluate the most effective methods for promoting tax compliance. In the context of the study, the study first explains the concept of tax auditing, followed by a detailed analysis of the tax audit process conducted by the IRS in the United States. Subsequently, the research examines the legal foundations, types, and implementation processes of tax audits in Türkiye. Finally, the study presents a comparative evaluation of both countries' tax audit systems, methods, and outcomes. This study provides a significant framework for enhancing the efficiency of tax audits, increasing taxpayers' compliance levels, and improving the effectiveness of audit mechanisms.

1. The Concept of Tax Audit

The Turkish Language Association defines auditing as "an investigation conducted to determine whether a task is being carried out properly; audit, inspection, supervision, control." The term "audit" is the noun for this action. The word "audit" is frequently used in the Turkish language. According to legal dictionaries, auditing is an official examination to reveal that an organization's or an individual's financial records do not accurately reflect reality or that incorrect tax returns have been filed (FindLaw). The concept of tax audit, on the other hand, refers to the official examination of financial records to verify that an individual or company has accurately reported and paid their taxes promptly (Tax Foundation).

Tax authorities examine a taxpayer's financial records and other relevant documents to ensure the accuracy of the information reported on the tax return and verify that the correct amount of tax has been paid. Inconsistencies in reported income, incorrect information, or deductions may trigger an audit (Burgos, 2024).

A tax audit, also known as a taxpayer examination, refers to reviewing an organization's or an individual's tax return to verify the accuracy of all reported data (Brotman Law).

Based on these definitions, tax auditing, in its broadest sense, can be defined as a detailed examination of taxpayers' financial information.

2. Tax Audit Process in the United States

An IRS audit examines an organization's or an individual's financial records, accounts, and tax documents to ensure that the information provided in the tax return complies with tax laws and that the reported tax amounts are accurate (IRS, 2024a). The IRS closely examines tax returns through tax audits to verify the accuracy of reported income and deductions (Burgos, 2024). In this context, audits help businesses and individuals comply with tax laws. The IRS analyzes and compares taxpayer data using the Discriminant Information Function (DIF) to achieve this. Each tax return is assigned a score based on an analytical evaluation (Tax Foundation) in this system. An audit is triggered when any of the following conditions are met (Tax Foundation; Greenback, 2024):

- Failure to file a tax return
- Underreporting taxable income (incomplete declarations)
- Inconsistencies or errors in completing tax forms
- Earning a high income (above average)
- Generating income through unconventional means (cryptocurrency, self-employment, investment income, rental income, capital gains)
- Reporting unusual business expenses such as entertainment or high meal costs
- Failure to report foreign assets

Typically, tax returns are selected for audits when something appears unusual in the filing (Burgos, 2024). However, being selected for an audit does not necessarily indicate a problem. The IRS employs different methods for auditing individual taxpayers, small businesses, and self-employed individuals (Finet, 2023a):

- **Random Selection and Computer Screening:** The IRS selects some tax returns through computer screening and compares them with data from similar returns. If the system detects discrepancies, it selects returns for audit. These similar returns, known as "norms," are identified using a statistical formula. The IRS derives information on norms from audits conducted on randomly selected returns as part of its National Research Program. The IRS utilizes this program to update tax return selection criteria.
- **Related Examinations:** The IRS may also audit certain tax returns if the taxpayer is involved in transactions with other individuals or businesses already under audit. These related examinations often include business partners and investors.

IRS tax audits are generally rare. The IRS audits fewer than 1% of U.S. taxpayers each year. Regardless of what triggers an audit, the primary goal is to verify taxpayer information and ensure compliance with U.S. tax regulations (Greenback, 2024).

Typically, the IRS audits tax returns filed within the last three years, meaning the audit period usually covers the previous three tax years. However, the IRS may examine returns for up to six years if income is significantly underreported. The IRS imposes no statute of limitations on audits if a taxpayer fails to file a return or submits a fraudulent one (Finet, 2023b). The IRS generally does not go beyond six years in its audits (IRS, 2024a).

If the IRS cannot complete an audit within the required timeframe, it may request an extension from the taxpayer. This typically occurs when additional records are needed to support the taxpayer's claims. If the taxpayer does not grant an extension, the auditor will decide based on the available information, potentially leading to additional taxes and penalties (Finet, 2023a).

On the other hand, the IRS aims to complete audits as quickly as possible, with most audits occurring on tax returns filed within the past two years. Several factors determine the duration of an audit, including the type of audit, the complexity of the issues, the availability of requested information, the scheduling of meetings, and whether the taxpayer disputes the findings (IRS, 2024a).

The IRS recommends that taxpayers retain their records for three years after filing a tax return. However, this period may vary depending on the specific financial action, cost, or event recorded in the document. For example, if a taxpayer underreports more than 25% of their gross income on a return, records must be kept for six years. Taxpayers must retain records indefinitely if they fail to file a return or submit a fraudulent one (IRS, 2024b).

The IRS notifies the taxpayer by mail, not by phone, if it selects a tax return for an audit. The IRS sends taxpayers an official audit letter to indicate that it has chosen their tax return for review. This letter verifies the accuracy of reported income, deductions, and credits. Receiving such a letter does not necessarily mean the taxpayer has made an error; rather, it signifies that the IRS intends to examine the return more closely (Whalley).

In the United States, the IRS categorizes audits into four main types: correspondence audits, office audits, field audits, and Taxpayer Compliance Measurement Program (TCMP) audits. The following sections analyze each of these audit types separately.

2.1. The Correspondence Audit

Correspondence audits are the most common and most straightforward type of IRS audit. The IRS conducts approximately 75% of its tax examinations through correspondence audits. These audits take place via mail, and there is no in-person interaction with an auditor. Correspondence audits are limited in scope and generally address minor issues that can be resolved quickly with additional documentation. The IRS uses correspondence audits

when it believes a simple exchange of information can resolve the issue (Whaltery). The IRS typically conducts these audits to clarify certain aspects of tax returns or to gather additional information. For example, if a taxpayer claims \$10,000 in charitable deductions, the IRS may send a letter requesting proof of donations. In most cases, providing sufficient evidence results in a favorable outcome for the taxpayer (Burgos, 2024).

However, the initial correspondence from the IRS is usually a simple letter. While this letter is not technically an audit, unresolved issues at this stage can escalate into a full audit (Weltman, 2024). This initial letter is sent in the following situations (IRS, 2024c):

- When there is an outstanding balance due,
- If there is an issue with the tax return,
- When identity verification is required,
- If the tax return has been amended or corrected,
- When there is a delay in processing the return.

The IRS sends this notification to inform the taxpayer about the issue. For example, the IRS may state in the letter: "...You were required to report \$2,500 in income but only declared \$500, resulting in a tax liability for the missing \$2,000". In such cases, the taxpayer can either accept the IRS's request and make the necessary adjustments or dispute the issue, which leads to further examination (Weltman, 2024).

If the taxpayer provides a satisfactory explanation in response to the initial letter within 30 days, the IRS closes the audit by issuing a "no-change" letter (Freeman Law). If the taxpayer needs additional time to gather information or prepare a response, they can request a one-time 30-day extension by submitting a written request via fax or mail (Finet, 2023b). If the IRS finds the taxpayer's response unsatisfactory, it issues a second 30-day letter, a Notice of Deficiency, informing the taxpayer of proposed tax adjustments and appeal rights (Freeman Law). At this stage, even if the taxpayer requests additional time, the IRS does not grant an extension (Finet, 2023b).

At this point, the second letter from the IRS serves as an official audit notification. This letter requests documents (such as receipts, invoices, and checks) to substantiate the accuracy of the tax return (Weltman, 2024). If the second response fails to provide a sufficient basis to resolve the issue, the IRS refers the tax return to a local office for further examination (Freeman Law).

Failing to respond to an audit letter may result in penalties, fines, and interest charges. Typically, after requesting the necessary documents and evidence, the IRS issues a second letter (Notice of Deficiency), which explains its decision and informs the taxpayer of their right to appeal (Brotman Law). In such cases, the taxpayer must file a petition with the United States Tax Court within 90 days to challenge the IRS decision (Freeman Law). Consequently, the taxpayer can present the necessary documents during this audit process or pursue legal action (Weltman, 2024).

2.2. The Office Audit

An office audit is a type of IRS audit conducted in person at an IRS office. This audit is generally more in-depth than a correspondence audit and involves an IRS examiner questioning the taxpayer about the information provided in their tax return. In an office audit, the IRS may require taxpayers to provide specific documents, including business records, financial statements, personal bank statements, and receipts. Additionally, taxpayers have the right to be represented by an accountant or attorney during these meetings (Burgos, 2024).

This audit is a serious examination requiring a prompt response for a swift resolution (Brotman Law). For this reason, office audits typically take place at an IRS office and involve a detailed review of specific aspects of a tax return. The IRS conducts office audits to address significant issues or inconsistencies that correspondence cannot resolve. For example, the IRS may initiate an office audit if a tax return contains substantial deductions, unreported income, or complex financial transactions (Whaltery). This is considered a full-scale audit and represents a significant step in terms of scrutiny (Weltman, 2024).

Although the initial notification for this audit is sent by mail, taxpayers must visit the IRS office upon receiving the invitation. The letter includes the examiner's contact information and details about the meeting to facilitate the process. Additionally, the IRS guides taxpayers on the documents and information they must present during the audit session. The IRS uses these meetings to resolve complex tax issues related to small business or non-business tax returns. An IRS examiner conducts office audits near the taxpayer's residence or business. While

office audits are more detailed than correspondence audits, taxpayers often complete the process in a single session or within a day (Brotman Law).

An audit may conclude with no changes to the tax return, a tax liability, or even a refund owed to the taxpayer by the IRS. The initial decision given by the IRS representative is not final (Weltman, 2024). If the taxpayer fails to provide sufficient records and supporting evidence, the IRS may issue a rejection letter, including penalties and other sanctions. However, taxpayers can request a reconsideration, and if the appeal does not result in a favorable outcome, they may choose to pursue legal action (Brotman Law).

2.3. The Field Audit

Field audits are the most comprehensive type of examination conducted by the IRS. In this process, an IRS representative visits the taxpayer's home, business (if self-employed), or accountant's/representative's office to conduct an extensive review of records, making it the most intrusive and time-consuming form of audit (IRS, 2024a). These audits may also include interviews with employees or taxpayers (Tax Foundation).

The IRS generally conducts field audits to examine multiple deductions or other significant concerns beyond just one or two specific items. Field audits are typically comprehensive and may cover most or even all elements of a tax return (Burgos, 2024). While they are relatively rare for individuals, they are more common for businesses (Weltman, 2024). Field audits usually occur under three main circumstances:

- **Business Income and Expenses:** The IRS may conduct a field audit to verify the income and expenses of a taxpayer who owns a business or is self-employed. The IRS is particularly likely to conduct such audits when reported income seems inconsistent with industry norms or when taxpayers claim substantial business expenses.
- **Large Cash Transactions:** Engaging in significant cash transactions, such as making large deposits or withdrawals, may draw IRS attention. The IRS conducts field audits to ensure these transactions are correctly reported and taxed.
- **Previous Audit History:** If the IRS found inconsistencies in a taxpayer's previous audit, it might suspect ongoing issues and become more likely to conduct a field audit (Whalley).

Field audits are typically scheduled for more complex examinations and can be highly intrusive (Hayes, 2021). IRS field representatives generally request financial records from companies, businesses, and individuals to verify the accuracy of tax returns. A typical field audit of a business includes reviewing financial records, interviewing employees, and touring the premises. Employee interviews help IRS representatives understand internal controls, business structure, and accounting procedures. Additionally, auditors assess taxpayers' business records, including correspondence audits (Brotman Law).

The IRS may take further action if it detects income underreporting, excessive deductions, or misleading information in tax returns. In such cases, the taxpayer must be represented by a tax attorney and/or the individual who prepared and filed the tax return. Most attorneys advise keeping responses as simple as possible and avoiding providing additional information, as this may lead to an expansion of the audit's scope. Penalties from a field audit that uncover errors or fraud may include additional taxes, fines, property liens, wage garnishments, criminal investigations, and court proceedings (Hayes, 2021).

Due to their complexity, field audits can take weeks or even months. The IRS agent may request additional information or clarification throughout the process. Maintaining organization and cooperation is essential to facilitate the audit and avoid unnecessary complications (Whalley). The IRS may also request an extension of the audit period when necessary, granting the taxpayer additional time to gather information and contest decisions (IRS, 2017). The IRS generally has three years from the tax return's due date to conduct an audit. However, there are exceptions to this period. For instance, if a taxpayer omits more than 25% of their reported income, the IRS has up to six years to conduct an audit (Hayes, 2021).

In summary, the IRS conducts two primary ways: correspondence audits via mail and in-person examinations. Most audits are conducted by mail, beginning with an IRS letter requesting additional information about items reported in a tax return. Taxpayers subject to a correspondence audit can always request an in-person meeting with an IRS agent. These in-person meetings take the form of either field audits or office audits. Field audits are conducted at the taxpayer's home, business, or attorney's or accountant's office, whereas office audits occur at an IRS office (Finet, 2023a).

2.4. Taxpayer Compliance Measurement Program (TCMP) Audit

The fourth type of audit is the Taxpayer Compliance Measurement Program (TCMP). The primary purpose of this audit is to update IRS data for Discriminant Information Function (DIF) scores. DIF scores are developed by

analyzing a large group of intensive audits conducted every few years involving up to 50,000 randomly selected tax returns. In a TCMP audit, the IRS examines every item in a tax return and verifies each section with supporting documentation (RJS LAW).

A standard audit is time-consuming because taxpayers must provide documents and records such as checks, invoices, contracts, and bank statements for selected items. However, in a TCMP audit, every line of a tax return is audited. Therefore, taxpayers must provide supporting documents for all deductions instead of submitting documentation for a few selected items (RJS LAW). At this level of audit, the commission typically requires taxpayers to submit bank statements, contract documents, invoices, and receipts. In comparison, a regular IRS audit may require only a portion of a taxpayer's documents, but a TCMP audit demands complete documentation (Brotman Law).

2.5. Tax Audit Outcomes

The IRS or state tax agencies conduct tax audits. If an audit determines that a taxpayer owes more than initially reported, it may result in additional taxes, penalties, or interest. Possible outcomes of an audit include the IRS accepting the taxpayer's explanations and documents, proposing changes to the tax return, or the taxpayer challenging the findings by filing an official appeal (Burgos, 2024).

A taxpayer who disagrees with an IRS decision can appeal to the IRS Independent Office of Appeals to resolve the tax dispute without litigation. Alternatively, they may file a lawsuit in the United States Tax Court or another federal court (Finet, 2023a). Tax disputes may result in penalties based on underpayments. In more severe cases, taxpayers may face criminal charges, including imprisonment, for significant tax violations (Brotman Law).

3. Legal Foundations and Implementation Process of Tax Audits in Türkiye

Tax auditing refers to the inspection and control activities carried out to determine whether taxpayers or tax agents fulfill their obligations under tax legislation in a timely and complete manner. These audits are conducted within the time limits set by the tax administration and involve various methods and techniques to assess the accuracy of declared taxes. The audit process serves as a mechanism to detect incomplete or erroneous declarations, prevent tax losses, and ensure the sustainability of public finance (Yüce & Yücelen, 2021, p. 2).

According to 2023 data, the Revenue Administration conducted audits on 1,337 taxpayers through its Tax Office Directorates, resulting in a total tax assessment of 119,364,543 TRY and proposed penalties amounting to 232,769,709 TRY (Revenue Administration, 2023). Meanwhile, the Tax Inspection Board examined 60,242 taxpayers within the same year, recommending tax assessments totaling 17,452,475,511 TRY and penalties amounting to 37,220,156,575 TRY (VDK Faaliyet Raporu, 2023). These figures highlight the scope and effectiveness of tax audit activities. While Tax Office Directorates conduct audits on a more limited number of taxpayers, the Tax Inspection Board carries out broader-scale examinations. The notably high tax assessments and penalty recommendations show that the IRS bases audits on risk-based analyses, subjecting large-scale taxpayers to more intensive scrutiny.

3.1. Legal Basis and Types of Tax Audits

Turkish tax law categorizes tax audits into four main types under Part Seven (Articles 127-152) of the Tax Procedure Law (TPL, Law No. 213): tax inspection, on-site examination, search, and information collection.

1. **Tax Inspection** is an audit process determining whether taxpayers have fulfilled their tax liabilities and other financial obligations. This process involves examining taxpayers' books, records, and documents to assess their compliance with tax laws using technical and procedural methods. A tax inspection report documents the findings of a tax inspection report (Soydan, 2015, p. 85).
2. **The on-site examination** serves as a control mechanism to verify taxpayers' compliance with their tax obligations, particularly regarding material events, records, and documents. It focuses on whether taxpayers have met formal obligations such as business registration, record-keeping, and document retention. Auditors record the results of on-site examinations in a verification report (Yüce & Yücelen, 2024, p. 129).
3. **Search** is not explicitly defined in the Tax Procedure Law (TPL); however, Article 142 regulates the conditions under which searches can be conducted. According to this provision, if an audit or an informant report provides concrete evidence of tax evasion, a search may be conducted on the taxpayer or related individuals and premises. However, this process must comply with specific legal conditions. First, tax inspectors with audit authority must justify the need for a search in a formal request to the criminal court of peace, seeking approval. The judge evaluates the request and determines which

locations to search. The authorized judge extends search approval to additional jurisdictions when investigations involve multiple individuals or different addresses. Additionally, if a search based on an informant's report is later found unjustified, the affected taxpayer has the right to request disclosure of the informant's identity. The tax authority is legally required to provide this information in such cases. Under Article 135 of the TPL, tax inspectors, assistant tax inspectors, the highest-ranking revenue officer in the province, or tax office directors conduct tax inspections. Additionally, officials in managerial positions within the Revenue Administration headquarters and provincial branches are authorized to conduct tax inspections.

4. **Information Collection** is a type of audit aimed at verifying the accuracy of taxpayer declarations by gathering necessary information for the tax administration. The collected data is classified and stored in the intelligence archive, whether obtained upon request from the tax administration or provided as a legal obligation. Unlike other types of audits, the information collection process does not result in an audit report. The use of the gathered data is determined by the Ministry of Treasury and Finance (Saraçoğlu et al., 2022, p. 185).

3.2. Tax Audit Process

Türkiye is modernizing the tax audit process by incorporating digitalization and artificial intelligence-supported analyses alongside traditional methods. The Revenue Administration integrates Big Data Analytics, Risk Assessment Systems, and AI-Based Audit Mechanisms into digital tax audit systems to create a faster, more efficient, and comprehensive audit process (İlgün, 2020, p. 12).

The tax inspection process begins with contacting the taxpayer and requests to submit books and records (Article 256 of the Tax Procedure Law, TPL) or court-approved searches (Articles 142-147 of the TPL). Audits may be conducted without prior notification (Article 138 of the TPL) and within the statute of limitations for tax assessments (Article 114 of the TPL) at any period. Tax authorities generally conduct on-site inspections at the taxpayer's place of business (Article 139 of the TPL); however, in exceptional cases or at the taxpayer's request, they may carry them out at the tax office. Tax authorities explain the subject of the audit to the taxpayer, conduct audits only during official working hours unless the taxpayer consents otherwise, and issue a document confirming the audit's completion (Article 140 of the TPL).

Tax inspections rely not only on statutory books and records but also on information obtained from third parties and official reports (Article 148 of the TPL), with the actual nature of transactions prevailing over declared data (Article 3 of the TPL). Official reports constitute a key component of the audit process, allowing taxpayers to register objections (Article 141 of the TPL). Even if a taxpayer refuses to sign these reports, relevant documents remain preserved throughout the audit (Article 257 of the TPL).

Auditors must carefully assess the findings, calculations, and interpretations made during the audit; otherwise, incorrect or misleading conclusions may result in unfavorable consequences for taxpayers (Article 3 of the TPL). Therefore, auditors must conduct each stage of the audit process meticulously and ensure taxpayers' legal rights are not violated (Article 144 of the TPL).

Under the Risk Analysis System (RAS) of the Tax Inspection Board, legal data concerning taxpayers are analyzed and compared to identify high-risk sectors and taxpayers, directing tax audit processes accordingly. Additionally, tax audits are conducted in the following circumstances (VDK Faaliyet Raporu, 2023, pp. 16-17):

- Audits based on complaints and whistleblower reports
- Tax authorities initiate audits based on findings obtained during inspections, investigations, research, and review processes
- Audits conducted in response to reports from public institutions and organizations regarding tax-related matters
- Audits initiated based on Opinions and Recommendations Reports prepared by Tax Inspectors concerning high-risk sectors

These audits evaluate taxpayers' compliance with tax regulations, prevent potential tax losses, and combat the shadow economy.

Additionally, before initiating a tax inspection, taxpayers may be invited to explain Article 370 of the TPL. This regulation aims to reduce the administrative burden while allowing taxpayers to fulfill their tax obligations without facing punitive measures, offering them an opportunity to clarify issues before an audit or tax assessment begins. Under the procedures determined by the Ministry of Treasury and Finance, taxpayers have 30 days from the date of notification to submit a written explanation. If tax authorities deem the statement satisfactory, they do not

initiate a tax audit or assessment; otherwise, they proceed with the administrative process if they suspect a tax loss. This mechanism allows taxpayers to correct tax-related errors, enhances compliance, minimizes disputes, and ensures the efficiency of tax administration.

The tax inspection process is carried out by the Tax Procedure Law and relevant regulations, following specific stages. Tax authorities conduct the audit process sequentially through the following stages: selecting the case, initiating the audit, submitting statutory books and documents, examining the audit, drafting the official report, signing the report, reviewing the audit report, hearing the taxpayer's request, settling pre-assessment disputes, and referring the case to the tax office (VDK).

3.2.1. Case Selection

This stage refers to the decision made by the Tax Inspection Board (TIB) units to subject a taxpayer to an audit, the issuance of an audit assignment order, and its notification to the designated Tax Inspector. It establishes the legal foundation of the audit at the starting point. The Tax Inspection Board Regulation outlines this process's relevant provisions.

According to Article 6(d) of the Tax Inspection Board Regulation, the assignment of Tax Inspectors, the monitoring of their tasks, and the oversight of their execution fall within the authority and responsibility of the President of the TIB. Similarly, under Article 7(2) of the Regulation, Vice Presidents are responsible for executing operations and procedures by the President's directives. Furthermore, as per Articles 9(2-b) and 9(3), Department Heads are directly accountable for supervising and managing Tax Inspectors. Under Article 6, authorities issue tax inspection assignments in writing and explicitly specify the taxpayer under audit, the matters to be examined, the scope (full or limited), the legal basis, the audit period, and its duration. Additionally, authorities electronically transmit the supporting documents attached to the assignment order to authorized inspectors, and they carry out the entire process through the Tax Inspection Board Information System (TIBIS). Moreover, under Article 8(3) of the Regulation, the audit file may be formally transferred to the relevant Department Head if deemed appropriate by the assigning unit. However, within this framework, Tax Inspectors are not authorized to transfer an audit file to another Tax Inspector at their discretion. The tax audit strictly focuses on the period and subject matter specified in the assignment order and follows those parameters. However, the assigning authorities have the discretion to modify the scope. Additionally, the TIB President is authorized to increase the number of simultaneous audit assignments handled by Tax Inspectors and may decide whether audits should be conducted individually or as a team.

3.2.2. Initiation of the Audit

The authorized Tax Inspector or Assistant Inspector officially commences the audit process within the scope of the notified assignment order. This stage involves establishing initial contact with the taxpayer and determining the scope of the audit. According to Article 7(1) of the Tax Inspection Board Regulation, auditors must begin the audit within five days of the assignment's issuance. However, if a valid excuse arises, authorities may extend this period by five days or transfer the audit assignment to another inspector. While the regulation does not provide a direct definition of "initiation of the audit," Article 7(2) states that the process includes activities such as research, examination, requests for information, and correspondence concerning the taxpayer or the sector in which they operate. This indicates that the initiation of the audit is a preparatory phase. At this stage, auditors review the documents attached to the assignment order and the taxpayer's file at the tax office to make preliminary assessments. Additionally, auditors may conduct external research to gather more comprehensive information about the taxpayer's business and activities. On the other hand, the 15-day period stipulated by the regulation for initiating the audit includes the five days for commencing work. If granted an extension, the inspector must initiate the audit within 20 days from the assignment date.

According to Article 140(1) of the Tax Procedure Law (TPL), the audit process officially begins with issuing an Audit Initiation Notification. The notification date serves as the official start date of the audit. Previously, authorities linked this date to the issuance of an official report. However, following the enactment of Law No. 7338, the issuance date of the notification itself is now considered the audit commencement date. The delivery date of the notification to the taxpayer does not impact the official start date of the audit. The Audit Initiation Notification includes the taxpayer's identity details, business title, address, audit scope (full or limited), reason for audit, relevant period, and tax type. The Tax Inspector's name and contact details are included, along with a tracking number allowing the taxpayer to monitor the audit process through the TIB website. Notifications are delivered electronically, and taxpayers can access these documents via the Digital Tax Office, Internet Tax Office, or Interactive Tax Office. According to Article 136 of the TPL, Tax Inspectors must carry official identification proving their authority to conduct audits and must present this before commencing the audit. However, since most

audits occur at tax offices, taxpayers may reside in different cities, and books and documents are increasingly examined electronically, making physical identity verification not always feasible.

3.2.3.Submission of Statutory Books and Documents

During the audit process, the taxpayer is required to submit statutory books and documents to the audit officer in accordance with the relevant provisions of the Tax Procedure Law (TPL). Failure to comply with this submission obligation may result in various administrative sanctions.

Authorities request that books and documents be submitted in writing and formally record the delivery process in an official report. The request specifies which books and documents must be submitted and the minimum period of 15 days granted for submission. Authorities outline where the submission should occur and specify the legal consequences of failing to fulfill the obligation within the given timeframe. The force majeure circumstances and the tax holiday period may automatically extend the submission deadlines. Furthermore, according to Article 139 of the TPL, the taxpayer may be granted additional time to submit the required books and documents if a valid excuse exists. However, since the regulation does not clearly define what constitutes a valid excuse, the decision to accept or reject such justifications is left to the discretion of Tax Inspectors. In practice, authorities sometimes grant flexibility when evaluating valid excuses. If the taxpayer submits the required books and documents without waiting for a written request, they are received and recorded in an official report. According to Article 6(3) of the Tax Inspection Board Regulation, authorities request only information and documents directly related to the audit's subject and period, explicitly prohibiting requests beyond this scope.

The submission of books and documents maintained electronically is conducted through designated digital platforms, allowing taxpayers to fulfill their obligations via the Electronic Data Submission System (e-VIZ) portal, available on the Tax Inspection Board's website. The taxpayer uploads the required documents using the access code in the request letter, thus completing the submission process electronically instead of physically delivering the documents. However, suppose the taxpayer's business or residence address is in a different province from where the audit officer is assigned. In that case, authorities conduct the submission process at the relevant tax office in the taxpayer's location. If requested by the taxpayer, books and documents may also be submitted at the tax office in the inspector's designated province. Direct communication with the taxpayer cannot be established or fails to submit the requested documents within the given period. In that case, the audit process proceeds using official records available at the tax office, electronically stored data, and risk analysis reports from the Tax Inspection Board. Under the relevant provisions of the TPL, taxpayers who fail to submit their books and documents within the specified timeframe may face ex officio tax assessments, special irregularity penalties, and criminal proceedings for tax evasion, including referrals to the Public Prosecutor's Office. Additionally, taxpayers who do not comply with the submission requirement lose their eligibility for specific tax reductions and benefits, face increased collateral obligations, and may encounter significant commercial difficulties.

In cases where taxpayers fail to submit books and documents during the audit, the Council of State's Case Law Unification Board addresses whether they can present them during legal proceedings. The Board ruled that taxpayers must not present documents during a tax audit if force majeure prevents their submission. However, taxpayers who fail to comply with the submission obligation without force majeure may still present their books and documents in court, where the judicial authority must evaluate the tax administration's assessments accordingly. Regarding the impact of the tax holiday on tax audits, according to Article 1(4) of Law No. 5604, taxpayers cannot be required to submit books and documents during the tax holiday period, nor can an audit be initiated at their business premises. However, if authorities make an official request for submission before the tax holiday and the deadline falls within this period, the situation is handled accordingly. In that case, the deadline automatically extends for seven days after the holiday ends.

Additionally, Article 4 of Internal Directive No. 2017/01 on Tax Audits and Inspections regulates the types of individuals authorized to provide information and documents on behalf of taxpayers. Taxpayers may authorize certified public accountants, lawyers, or other designated individuals to submit information and documents during the audit process. For this purpose, a taxpayer's consent form is sufficient for submission to the audit officer, and notarization is not required. However, the consent form only applies to the ongoing audit process and does not grant the authorized person any legal representation rights on behalf of the taxpayer. Therefore, taxpayers should have their audit process monitored by professionals specializing in tax law, as this may be beneficial in ensuring compliance and protecting their rights.

3.2.4. Examination Phase

The authorized Tax Inspector conducts a detailed examination of the documents submitted by the taxpayer. At this stage, analysts examine the consistency between the declared taxes and the actual commercial and financial

transactions and report any detected irregularities. The audit scope includes electronic ledgers, e-invoices, and other digital records.

In tax law, typification refers to the legislator's establishment of general and abstract rules regarding taxation processes, where the conformity of a specific material event (minor premise) to these abstract rules (central premise) is referred to as typicality (Öncel et al., 1985, p. 35). Within this framework, experts assess the legal nature of the taxable event. Article 19 of the Tax Procedure Law (TPL) states that a tax liability arises when the event specified in tax laws triggers taxation or when fulfilling a legal condition. Furthermore, Article 3(B) of the TPL establishes that "the actual nature of the taxable event prevails," allowing any transaction related to the event to be proven by all types of evidence except an oath while also placing the burden of proof on the party asserting a claim that contradicts economic, commercial, and technical realities. Article 5(1-d) of the Tax Inspection Board Regulation mandates that tax inspections must be conducted based on continuous improvement, transparency, impartiality, integrity, public interest, accountability, and predictability. Additionally, Article 5(1-f) states that the primary goal of the inspection process is to determine the correct amount of tax owed by the taxpayer while also allowing for adjustments in favor of the taxpayer. Article 52(3) requires auditors to base the findings, opinions, and recommendations in their reports on evidence obtained during investigation, inspection, or inquiry processes and to ensure compliance with the relevant legislation. Within this framework, the examination and research process consists of collecting data from ledgers, documents, and other sources, objectively evaluating this information within the scope of Articles 3(B) and 19 of the TPL, along with material tax laws, and determining whether the taxable event has occurred. According to Article 148 of the TPL, Tax Inspectors may request information from public institutions, taxpayers, and individuals who have commercial relations with taxpayers, and they may integrate data obtained through third-party verification methods into the examination process. Additionally, using electronic audit systems such as the Tax Inspection Analysis System (VEDAS) enhances the effectiveness of the audit. Tax audits are not limited solely to determining the amount of tax due. However, in some cases, they also include the identification of potential tax refunds in favor of the taxpayer.

To ensure a systematic execution of the examination process, the Tax Inspection Board Regulation requires the creation of an audit file under Article 8. According to Article 8(1), inspectors authorized to conduct tax audits must prepare an audit file from the initiation and preparatory phases of the audit, documenting all findings. Article 8(2) regulates the content of this file, stating that it must include the assignment order, accounts subject to the tax audit, information obtained from external sources, violations of regulations, discrepancies in the tax base, calculation methods, and all relevant correspondence. This regulation underscores the necessity of meticulously documenting the examination process and highlights that audit files serve as evidence. Auditors must conduct the examination process within the limits set by the audit assignment letter, which defines the subject and period under review. Auditors must report to the competent authorities if they identify an issue requiring additional scrutiny or if the need arises to audit another taxpayer. Auditors do not require a separate assignment order to prepare an additional tax report for a different tax type. The authority issuing the audit assignment may modify its scope, changing a full audit to a limited one or vice versa. Since a modification in the assignment scope directly affects the inspection process methods and approach, such changes may lead to significant procedural differences in the audit methodology.

3.2.5. Preparation of the Draft Report

A draft report is prepared based on the examination findings and presented to the taxpayer. This document serves as an official examination record and constitutes one of the primary foundations of the audit process.

Article 141 of the Tax Procedure Law (TPL) allows for recording and verifying tax-related events and financial statements through official reports when necessary during tax audits. This provision also grants taxpayers the right to add objections and assessments to these reports. The article requires auditors to provide a copy of the report to the taxpayer or the relevant party under examination. Within this framework, while the authority to prepare the report primarily lies with the auditor, specific situations, such as submitting and returning books and documents, field audits, and examining records in the presence of authorized representatives, must always be documented in an official report.

Article 16(3) of the Tax Inspection Board Regulation requires auditors to give taxpayers at least two days to review the draft report before signing if they request it. Additionally, this process prohibits the inclusion of auditor opinions or subjective evaluations in the report. Article 16(4) emphasizes that auditors must inform taxpayers that reports are evidentiary instruments within tax law during the report preparation process.

The content of reports prepared during tax audits is important. It ensures the legal security of the audit process and establishes a systematic approach to evidence collection. Therefore, auditors must comprehensively detail in the reports the preparation date, location, identity, and title of the involved parties, tax-related events and financial

statements, taxpayer objections and evaluations, supporting rulings or other evidence, a declaration confirming that the taxpayer has read and understood the report, records of whether the delivery of the report to the taxpayer and any request for a hearing before the Report Evaluation Commissions. Since reports serve as evidentiary instruments in the tax examination process and may have legal consequences for taxpayers, it is crucial for taxpayers to carefully review draft reports and include necessary explanations regarding any disputed issues. In this context, Article 18(2) of the Tax Inspection Board Regulation mandates that the inspector assess whether the legal opinions referenced in the report sufficiently explain the taxpayer's situation. Consequently, taxpayers must include precedents and other relevant documents in the report, even if the authorities did not explicitly issue a ruling or legal opinion in their name. This approach helps resolve potential legal disputes that may arise later and enhances the objectivity of decisions made due to the tax examination process.

3.2.6. Signing of the Report

The prepared report is presented for the taxpayer's approval and signed by the taxpayer. The taxpayer has the right to object to the report's contents. The signed report officially confirms the completion of the examination process and informs the taxpayer of the audit results.

The relevant parties must sign reports prepared during tax audits. In the case of individual taxpayers, the person under examination must sign, while for legal entities, their legal representatives must sign. In entities without legal personality, the persons managing them must sign. Representatives may also sign the report if an authorized power of attorney is in place. However, Internal Circular No. 2017/01 on Tax Audits and Inspections states that persons who are merely granted consent without full representation authority do not have the right to sign reports. The audit's tax inspector must sign the report alongside the taxpayer and provide a copy to the taxpayer. Since the audit location may differ from the taxpayer's business or residence address, Article 16(3) of the Tax Inspection Board Regulation specifies that if the audit occurs at the tax office, the tax inspector must sign the report at the taxpayer's business location. If the taxpayer lacks a business location, the tax inspector must sign the report at the tax office in the taxpayer's registered city of residence. However, the taxpayer may request the tax inspector to sign the report at the tax office where the tax inspector conducted the audit. Article 141 of the Tax Procedure Law (TPL) and Article 16(5) of the Regulation state that tax inspectors cannot force taxpayers to sign the report. However, if a taxpayer refuses to sign, all books and documents mentioned in the report will be seized without consent. Authorities will not return them until they assess the taxes and impose the penalties after finalizing the examination. Unless they constitute criminal evidence, taxpayers can sign the report later to reclaim their books and documents. The authorities finalize taxes and penalties once the taxpayer exhausts all legal remedies. Although the inability to reclaim documents may initially violate the taxpayer's right to defense, taxpayers retain the right to access, copy, and reference these records for their defense and tax obligations. Not signing the report does not result in criminal penalties for the taxpayer. However, choosing not to sign may lead to administrative and legal consequences that could harm the taxpayer's position.

3.2.7. Evaluation of the Report

The Report Evaluation Commission reviews the tax audit report prepared by the Tax Inspector from legal and technical perspectives. The commission evaluates whether the report complies with the relevant legislation and may request additional examination if necessary. The Tax Inspection Board Regulation categorizes tax audit reports into different types: tax audit reports, tax technique reports, tax crime reports, and opinion and recommendation reports. Tax audit reports are prepared based on examinations conducted under the Tax Procedure Law and other tax laws. In contrast, tax technique reports serve as complementary documents covering multiple taxpayers, tax types, or tax periods and may include findings related to the issuance or use of fraudulent documents. Reports containing findings of tax evasion are classified as tax crime reports and submitted to the Public Prosecutor's Office. Auditors issue opinion and recommendation reports for matters such as informant rewards or the criminal liability of financial professionals. Auditors must write these reports clearly and comprehensibly, ensure compliance with applicable regulations, specify the tax and penalty amounts precisely, and provide a detailed assessment of the taxpayer's objections.

Tax Inspectors prepared 153,819 reports, according to the 2023 activity report of the Tax Inspection Board. Tax Inspectors prepared 101,764 tax audit reports, 19,934 tax technique reports, 18,842 tax crime reports, 13,193 opinion and recommendation reports, and 86 reports categorized under other types (VDK Activity Report, 2023, p. 49).

3.2.8. Taxpayer's Right to Be Heard

The tax audit process grants taxpayers the right to defend themselves before the Report Evaluation Commission processes the Tax Audit Report. At this stage, taxpayers may exercise their right to representation. According to Article 14 of the *Regulation on the Establishment and Working Procedures of the Report Evaluation*

Commissions, the commission may, if deemed necessary or upon request, hear the taxpayer or the audit officer. At this stage, auditors must provide taxpayers with report summaries outlining the issues subject to criticism in the report. Furthermore, Article 17/1-g of the *Regulation on Procedures and Principles to Be Followed in Tax Audits* requires auditors to record whether the taxpayer has requested to be heard before the Report Evaluation Commission.

3.2.9. Pre-Assessment Settlement Process

Pre-assessment settlement is an administrative dispute resolution mechanism that allows taxpayers to agree with the tax administration regarding taxes assessed through supplementary, ex officio, or administrative assessments and related tax loss penalties without resorting to legal proceedings. This mechanism, regulated under Article 11 of the Additional Provisions of the Tax Procedure Law, enables taxpayers to resolve potential disputes before finalizing the tax assessment process. The settlement request can be submitted in writing by the taxpayer or an authorized representative at any stage, from the audit's commencement to the final report's preparation. Additionally, taxpayers can apply electronically through the Tax Audit Board (VDK) Audit Tracking System. During settlement negotiations, taxpayers have the right to be accompanied by a representative from the relevant professional chamber or a Certified Public Accountant (CPA) or Sworn-in Certified Public Accountant (CPA-Sworn) authorized under Law No. 3568. However, these representatives do not have the authority to sign the settlement minutes. If the taxpayer fails to respond to the settlement invitation, does not attend the meeting, refuses to sign the minutes, or attempts to sign with a reservation, the process is deemed unsuccessful, and the taxpayer is no longer eligible for post-assessment settlement. After the settlement process, a triplicate settlement protocol is prepared and submitted to the taxpayer and the relevant tax office. The agreed terms become final, meaning taxpayers waive their right to initiate litigation or pursue other administrative remedies regarding the settled taxes. The authorities do not apply the penalty reduction provisions of Article 376(1) of the Tax Procedure Law to settled penalties; however, taxpayers may still negotiate penalty reductions.

According to the 2023 pre-assessment settlement results, 16,622 taxpayers participated. Of them, 8,904 taxpayers successfully settled, accepting TL 543,021,708 out of TL 559,918,843 in disputed taxes. Taxpayers settled penalties totaling TL 871,812,791, confirming TL 150,070,832 of that amount. Meanwhile, 4,726 taxpayers failed to settle, and 2,780 did not complete the process. In cases of partial settlement, 62 taxpayers reached agreements, resulting in TL 2,819,260 in assessed taxes and TL 2,752,080 in penalties. Additionally, 150 taxpayers faced TL 38,481,860 in tax liabilities for deferred settlement cases and TL 47,852,375 in penalties.

3.2.10. Referral to the Tax Office

After completing the pre-assessment settlement process, the authorities forward the finalized tax audit report to the relevant tax office. The tax office then enforces the assessments and penalties specified in the report and initiates the collection process. The date when the tax audit reports are submitted to the Review and Evaluation Commission for review by the relevant audit and inspection unit is considered the official completion date of the audit. However, due to the commission's evaluation, this does not prevent the report from being revised. The authorities must provide the taxpayer with a document confirming the completion of the audit once they conclude it, as Article 140 of the Tax Procedure Law requires. The relevant unit submits the tax audit reports to the commission, which reviews them for compliance with regulations. The commission finalizes its evaluation and returns the reports to the respective unit with an official decision record. The commission deems the reports appropriate and refers them to the tax office, forwarding the settlement records in cases where a settlement has been reached. If the amount of tax proposed for assessment exceeds a certain threshold, the report undergoes further examination by the Central Review and Evaluation Commission. If approved, the relevant department head reviews it before sending it to the tax office for execution.

As previously outlined, the tax audit process serves as a comprehensive inspection mechanism to verify the accuracy of taxpayers' declared taxes. The authorities conduct each stage of the process to safeguard taxpayer rights within the legal framework while ensuring the efficiency of the tax administration. Allowing taxpayers to exercise their right to defend themselves during the audit contributes to the fairness and transparency of the process. Furthermore, the pre-assessment settlement mechanism allows one to resolve tax disputes before they escalate into litigation. Ultimately, an effectively managed tax audit process supports the accurate collection of tax revenues and the enhancement of voluntary tax compliance.

Evaluation and Conclusion

Each country's economic and legal structures shape tax audit processes, which vary based on government policies designed to secure tax collection, increase voluntary tax compliance, and combat tax evasion. The tax audit processes conducted in the United States and Türkiye exhibit significant differences and similarities regarding historical development, legal framework, and implementation methods. In the United States, the tax audit system is administered by the Internal Revenue Service (IRS), with the primary objective of examining the accuracy of taxpayer declarations and identifying potential discrepancies for correction. Tax authorities predominantly conduct audits through correspondence audits, enabling taxpayers to submit required documents and resolve disputes quickly without direct interaction. Although correspondence audits are limited in scope and content, they are cost-effective and time-efficient. In addition to correspondence audits, office and field audits are conducted for more comprehensive examinations. Tax authorities subject high-income taxpayers, large-scale businesses, and firms in specific sectors to stricter audit procedures. The IRS employs the Discriminant Information Function (DIF), an algorithm-based system that analyzes taxpayer returns and selects high-risk tax filings for detailed examination.

In Türkiye, tax audits are regulated under the Tax Procedure Law (TPL) and administered by the Tax Inspection Board (TIB). Türkiye categorizes its audit mechanisms into four primary types: tax inspections, on-site examinations, searches, and information collection. Among these, tax inspections represent the most comprehensive form of auditing, verifying the accuracy of declared taxes. If authorities detect tax underreporting, they may impose *ex officio* or additional tax assessments. On the other hand, on-site examinations focus on ensuring compliance with formal tax obligations, such as business registration and record-keeping. The explanatory invitation mechanism was introduced in 2016 under Article 370 of the TPL to enhance the effectiveness of tax audits and reduce the administrative burden. This mechanism allows taxpayers to provide explanations before being subjected to a full audit and helps prevent disputes between taxpayers and the administration before the audit process officially begins. In this respect, the explanatory invitation mechanism in Türkiye bears similarities to the correspondence audit system in the United States. However, Türkiye's tax audit process grants broader investigative powers than the U.S. In particular, tax authorities in Türkiye have the authority to conduct searches when there is a suspicion of tax evasion. In some instances, authorities carry out physical inspections of businesses and residences with the approval of a criminal court judge.

In both countries, tax audits vary depending on the administrative capacity, technological infrastructure, legal framework, and levels of voluntary tax compliance. In the United States, the IRS utilizes advanced data analytics and artificial intelligence-supported screening mechanisms, enabling the categorization of taxpayers based on risk levels and targeted audits instead of random selections. For instance, taxpayers operating in specific industries or those reporting unusual deductions are flagged for audits using sophisticated algorithms. Türkiye has also made significant advancements in digitalization and big data analytics, with the Tax Inspection Board Risk Analysis System (TIB-RAS) evaluating taxpayer compliance behaviors. However, Türkiye's tax audit process relies heavily on physical audits and human investigations, and technological tools are not as widely or effectively utilized as in the United States.

Both countries follow specific procedural stages regarding tax audit outcomes. In the United States, the IRS typically initiates audits through correspondence, requesting additional documents before escalating the process. If a taxpayer fails to provide satisfactory responses at this stage, the IRS proceeds with office or field audits for more detailed investigations. In Türkiye, tax inspections begin with taxpayers submitting statutory books and documents. Once inspectors complete the audit, the Tax Inspection Board reviews the inspection reports. Another critical stage in Türkiye's tax audit system involves the pre-assessment settlement mechanism, which enables taxpayers to negotiate a resolution before authorities impose an official tax assessment. This process allows disputes to be settled without resorting to litigation and helps reduce the administrative burden. This aspect of Türkiye's tax audit process reflects a taxpayer-friendly approach that balances enforcement with compliance incentives.

In conclusion, while the United States and Türkiye tax audit systems share fundamental principles, they differ significantly in administrative structure, technological infrastructure, legal regulations, and audit procedures. The United States follows a risk-analysis-based and technology-driven audit approach, whereas Türkiye emphasizes physical audits and human evaluations. Türkiye has implemented alternative resolution mechanisms such as explanatory invitations and pre-assessment settlements to enhance tax compliance and reduce administrative disputes. At the same time, the United States primarily conducts audits through correspondence, minimizing direct taxpayer interactions. A comparative analysis of both countries' tax audit practices highlights the importance of expanding technology-driven audit systems and enhancing risk-based analytical methods to improve audit effectiveness and taxpayer compliance.

AUTHOR STATEMENT

Research and Publication Ethics Statement: This study was prepared in accordance with the rules of scientific research and publication ethics.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval as it does not include analyses that require ethics committee approval.

Author Contributions: Both authors contributed equally.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest for the author or third parties arising from the study.

References

- BrotmanLaw. Types of taxaudit: 4 differenttypes of IRS audits&purposes. <https://www.sambrotman.com/the-ultimate-guide-to-irs-audits/types-severity/>
- FindLaw. "Audit". *Legal Dictionary*.<https://dictionary.findlaw.com/definition/audit.html>
- FreemanLaw. Types of IRS audits | Thecorrespondenceaudit. <https://freemanlaw.com/types-of-irs-audits-the-correspondence-audit/>
- Furtun, İ. H. (2010). Türk hukukunda vergi mükellefini denetleme araçları. *Vergi Hukuku Örneğinde Hukuka Uygun & Etkin Kamu Denetimi Sempozyum Kitabı* (ss. 302). Bahri Öztürk & Funda Başaran Yavaşlar (Ed.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Greenback. (2024). Taxaudits: What US expatsneedtoknow. <https://www.greenbacktaxservices.com/knowledge-center/tax-audits/>
- IRS. (2017). *Extendingthetaxassessmentperiod*. Publication 1035 (Rev. 9–2017). Department of theTreasuryInternalRevenue Service. <https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p1035.pdf>
- IRS. (2022). *Comprehensivetaxpayerattitudesurvey (CTAS) 2021*. Publication 5296 (Rev. 4–2022). Department of theTreasuryInternalRevenue Service. <https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p5296.pdf>
- IRS. (2024a). IRS audits. <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/irs-audits>
- IRS. (2024b). How longshould I keeprecords?.<https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/how-long-should-i-keep-records>
- IRS. (2024c). Understandingyour IRS noticeorletter. <https://www.irs.gov/individuals/understanding-your-irs-notice-or-letter>
- İlgün, M. F. (2020). Vergi denetim sürecinde büyük veri analitiği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi & İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-25.
- Karakoç, Y. (2017). *Genel vergi hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kızılot, Ş. &Kızılot, Z. (2005). *Vergi ihtilafları & çözüm yolları*. 10. Baskı. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Öncel, M., Çağan, N. & Kumrulu, A. (1985). *Vergi hukuku, Cilt: 1*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 548.
- Rapor Değerlendirme Komisyonlarının Oluşturulması ile Çalışma Usul & Esasları Hakkında Yönetmelik. (2011). *T.C. Resmî Gazete*, (27959), 31 Aralık 2011.
- RJSLAW. Thefourtypes of taxaudits. <https://irssolution.com/blog/four-types-of-tax-audits/>
- Saraçoğlu, F., Pürsünlerli Çakar, E. & Ömercioğlu, A. (2022). *Vergi hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Soydan, B. (2015). *Türk vergi hukukunda vergi incelemesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Tax Foundation. Audit. <https://taxfoundation.org/taxedu/glossary/audit/>
- TDK. "Denetleme". *Güncel Türkçe Sözlük*.<https://sozluk.gov.tr/>
- Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı. (2023). *2023 yılı faaliyet raporu*. Hazine & Maliye Bakanlığı.
- Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği. (2021). *T.C. Resmî Gazete*, (31447), 7 Nisan 2021.
- Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul & Esaslar Hakkında Yönetmelik. (2011). *T.C. Resmî Gazete*, (27959), 31 Aralık 2011.
- Whaltery, A. M. Navigatingdifferenttypes of IRS audits. <https://atltaxlawyers.com/different-types-of-irs-audits/>
- Yüce, M. & Yücelen, İ. H. (2021). *Vergi denetim hukuku*. İstanbul: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Vergi İnceleme & Denetim İç Genelgesi. (2017). *T.C. Hazine & Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı*.
- 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu. (1961). *T.C. Resmî Gazete*, (10703), 10 Ocak 1961.
- 5604 Sayılı Malî Tatil İhdas Edilmesi Hakkında Kanun. (2007). *T.C. Resmî Gazete*, (26582), 28 Mart 2007.

7338 Sayılı Vergi Usul Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2021). *T.C. Resmî Gazete*, (31628), 14 Ekim 2021.

Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararı, E. 2013/3, K. 2019/1. (2019).

Vergi Denetim Kurulu. *Vergi İnceleme Süreci*. Erişim 31 Ocak 2025. <https://vdk.hmb.gov.tr/vergi-inceleme-sureci>.

Hayes, A. (2021, 29 Mart). Fieldaudit: What it is, how it works. <https://www.investopedia.com/terms/f/field-audit.asp>

Finet, J. P. (2023a, 28 Ağustos). IRS audits. <https://www.findlaw.com/tax/tax-problems-audits/irs-audits.html>

Burgos, M. (2024, 16 Ekim). Audit. <https://taxfoundation.org/taxedu/glossary/audit/>

Finet, J. P. (2023b, 26 Kasım). What is a taxaudit?. <https://www.findlaw.com/tax/tax-problems-audits/what-is-a-tax-audit.html>

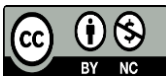
Weltman, B. (2024, 30 Aralık). How do IRS auditswork?. <https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/032415/how-do-irs-audits-work.asp>

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi**International Journal of Social, Political and Financial Researches**<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>*Derleme Makale/ Review Article***Semih Kaplanoğlu Sinemasında Varoluşçuluğun İzleri: Buğday Filmi Üzerine Estetik ve Felsefi Bir Okuma***Traces of Existentialism in Semih Kaplanoğlu's Cinema: An Aesthetic and Philosophical Reading of the Film "Grain"***Mücahit Onur Diril, Muhittin Tekdemir^b, Şiyar Biçen^c**^aAraştırmacı, Dicle Üniversitesi, mucahitonur.diril@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1371-3424^bUzman, Dicle Üniversitesi, muhittin.tekdemir87@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0654-6106^cÖğretmen, T.C. M.E.B Diyarbakır, hudhud.com.tr@gmail.com, ORCID: 0009-0000-7746-6333**MAKALE BİLGİSİ****Makale Gönderim Tarihi:** 03.01.2025**Makale Kabul Tarihi:** 03.03.2025**Anahtar Kelimeler:** Buğday, Semih Kaplanoğlu, Sinema, Türk Sineması, Varoluşçuluk**JEL Kodları:** A13, B31, Z11, Z13**ÖZ**

Varoluşçuluk, felsefe ailesinin aykırı ve genç bir üyesi olarak sinemada kendisini göstermiş ve bu alanda önemli bir rol üstlenmiştir. İnsanın yaşama dair düşüncelerini, sorularını ve anlam arayışlarını farklı yaklaşımlarla ele alan bu akım, dünya sinemasında Tarkovski ve Bergman gibi yönetmenler aracılığıyla öne çıkmıştır. Türk sinemasında ise Ömer Kavur, Zeki Demirkubuz, Nuri Bilge Ceylan ve Semih Kaplanoğlu gibi isimler bu felsefi anlayışın sinemadaki temsilcileri arasında yer almıştır. Özellikle Semih Kaplanoğlu, minimalist sinema yaklaşımı ile varoluşçu kavramları kendi sinemasında öne çıkarmış ve uluslararası düzeyde saygın bir konuma ulaşmıştır. Bu çalışmanın amacı, Buğday filminin sahneleri ve karakterleri üzerinden izleyicinin anlam dünyasına nasıl ışık tuttuğunu ve varoluşçu felsefenin sorduğu temel sorulara nasıl yanıtlar aradığını incelemektir. Yapılan analizler sonucunda, Kaplanoğlu'nun Buğday filminde Sartre, Pascal, Jaspers gibi Batı düşünürleri ile İbn Arabi gibi İslam düşüncesine ait yaklaşımları bir araya getirdiği ve özgün bir felsefi çerçeve sunduğu gözlemlenmiştir. Erol ve Cemil karakterleri, izleyiciyi varoluşun temel soruları üzerinde düşünmeye sevk eden araçlar olarak ele alınmış; minimalizm, alegori ve sinematografinin bu süreçteki rolü detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

ARTICLE INFO**Article Received:** 03.01.2025**Article Accepted:** 03.03.2025**Keywords:** Buğday, Existentialism, Cinema, Semih Kaplanoğlu, Turkish Cinema**JEL Codes:** A13, B31, Z11, Z13**ABSTRACT**

Existentialism, as a rebellious and young member of the philosophical tradition, has found significant expression in cinema, playing a crucial role in exploring human thoughts, questions, and the search for meaning. This approach has been prominently represented in world cinema by directors such as Tarkovsky and Bergman. In Turkish cinema, filmmakers like Ömer Kavur, Zeki Demirkubuz, Nuri Bilge Ceylan, and Semih Kaplanoğlu have shaped this philosophical perspective. Among them, Semih Kaplanoğlu has notably integrated existentialist concepts into his minimalist cinematic approach, achieving international acclaim. The aim of this study is to examine how Grain (Buğday) illuminates the existential questions of the viewer's search for meaning through its scenes and characters. The analyses reveal that Kaplanoğlu's Grain synthesizes the ideas of Western thinkers such as Sartre, Pascal, and Jaspers with those of Islamic philosophy, particularly İbn Arabi, creating a unique philosophical framework. The characters Erol and Cemil are portrayed as instruments encouraging the audience to reflect on fundamental existential questions. Furthermore, the study analyzes how minimalism, allegory, and cinematography contribute to this process in the film.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Giriş

İnsan; varoluş felsefesinin merkezinde, iradesi dışında dünyaya fırlatılmıştır ve ne yapacağını bilmediği bir muğlaklık içerisinde yaşamaktadır (Sartre, 1989, s. 79). Bu belirsizlik üzerine fikir yürüten insan, somut deliller aramış farklı yanıtlar bulmaya çalışmıştır. Ancak somut kavramlardan farklı olarak fizik ötesi anlamda farklı cevaplara da ulaşmıştır. İnsanın madde dünyasının dışında hiçbir zaman tam olarak tanımlanamayan soyut, gizlerle dolu bir dünyası daha vardır. Fakat bu gizlerle dolu dünya dahi tam bir uzlaşa sağlayamamış konu üzerine tartışmalar tarih boyunca durmaksızın devam etmiştir.

Modern çağ, insanı dar bir kalıba sığdırmaya çalışırken, varoluş felsefesi insanı bu dar kalıptan özgün ve özgür hale getirmeye yönelik önemli katkılar sunmuştur. Bu bağlamda, varoluş felsefesi, sinema ile samimi bir iş birliği içerisinde, insanın anlam arayışlarına ve soyut tartışmalarına güçlü bir zemin oluşturmuştur. Sinema tarihine bakıldığında, hem dünya hem de Türkiye sinemasında, birçok yönetmenin kendi anlam dünyalarından hareketle varoluşçuluğu yorumladığı ve bu etki altında eserler ürettiği görülmektedir. Örneğin, Andrey Tarkovski, Ingmar Bergman, Zeki Demirkubuz, Nuri Bilge Ceylan ve Ömer Kavur gibi dünya çapında kabul görmüş yönetmenler, bu alanda felsefi ve estetik yönleriyle dikkat çeken başarılı eserler ortaya koydukları düşünülmektedir. (Buğdaycı, 2023, s. 45).

Bu yönetmenler arasında ismini anabileceğimiz Semih Kaplanoğlu'nun Buğday filmi ise bu çalışmanın eksenini oluşturacaktır. Kaplanoğlu'nun filmlerinin neredeyse tamamında, insanın özüne dönüşü ve kendini arayışıyla ilgili birçok imge barındırdığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle, Semih Kaplanoğlu Sineması'nın, varoluşsal anlatım dili bağlamında ele alınarak incelenmesi, bu çalışmanın temel gerekliliklerinden biridir. Bu çalışmada, yönetmenin Buğday filmi üzerinden izleyiciye aktardığı varoluşsal anlatım dili incelenmeye çalışılacaktır.

Semih Kaplanoğlu, Türk sinemasının son dönemde öne çıkan yönetmenlerinden biridir. Sinema yönetmenliğini "manevi gerçekçilik" (Daş ve Çetin, 2019; Toraman, 2011) bağlamında değerlendiren yönetmen, 2010 yılında Berlin Film Festivali'nde Bal filmiyle Altın Ayı ödülünü alarak uluslararası alandaki başarısını ortaya koymuştur. Kaplanoğlu'nun varoluşçu görüşlerinin Buğday filmine nasıl yansıdığı bu çalışma ile ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın örneklemini oluşturan Buğday filminin Göstergibilimsel çözümlemesi yapılmıştır. Çözümlemeler gerçekleştirilirken Christian Metz'in Sinemada Anlam Üstüne Denemeler kitabında ortaya koyduğu yaklaşım temel alınmıştır. Sinemayı bir "dil yetisi" olarak niteleyen Metz (2012, s. 49), filmlerin en küçük gösterge birimi olan çekimlerin toplamından ibaret olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre göstergeler arasındaki yapısal ilişkileri ortaya koyarak filmin içindeki gizli anlamları açığa çıkarmak mümkündür (Sancar, 2018, s. 23). Bu çalışmada da çekimler, en küçük gösterge birimi kabul edilerek çözümlemeler bu çerçevede gerçekleştirilmiştir.

1. Varoluşçuluğun Temelleri ve Kuramsal Çerçevesi

Varoluşçuluk, bireyi merkezine alan ve insanın öz ve varlık arasındaki ilişkisini sorgulayan bir felsefe akımıdır. Fransızca "ortaya çıkmak" anlamına gelen *exister* fiilinden türetilen "existentialisme" kavramı, özellikle 19. ve 20. yüzyılın toplumsal, kültürel ve bireysel krizlerinin bir yansıması olarak doğmuştur (Dindar, 1987, s. 71). Varoluşçuluk, bireyin özünden önce varoluşunun geldiğini savunur ve bu yönüyle klasik felsefe anlayışlarından farklı bir noktada konumlanır. Akım, insanı yalnızca rasyonel bir varlık olarak değil, duygu, irade, özgürlük ve sorumluluk sahibi bir özne olarak ele alır.

Varoluşçuluğun kökleri, 19. yüzyılın filozoflarından F. Nietzsche ve S. Kierkegaard'a dayandırılmakla birlikte, akımın sistematik bir hale gelmesi 20. yüzyılda J. P. Sartre, M. Heidegger, K. Jaspers ve G. Marcel gibi düşünürlerin çalışmalarıyla mümkün olmuştur (Cevizci, 1999, s. 889). Felsefenin temel savı, bireyin dünyaya iradesi dışında "fırlatılmış" olması ve bu belirsizlik ortamında kendi varlığını anlamlandırma çabası içinde bulunmasıdır (Cevizci, 1999, s. 890). Bu durum, bireyin hem özgürlüğünü hem de sorumluluğunu beraberinde getirir.

Kierkegaard, varoluşçuluğun tarihsel temellerini atan en önemli figürlerden biri olarak kabul edilir. Ona göre insanın hayvandan ayrılmasını sağlayan temel özellik akıl değil, iradedir (Scaaff, 1996, s. 6). Bireyin kendisiyle yüzleşmesini ve varoluşunu sorgulamasını teşvik eden Kierkegaard, bu süreci bireysel deneyimler ve duygular bağlamında ele almıştır. Kierkegaard'ın düşüncelerinde, insanın karşı karşıya olduğu kaygı, yalnızlık ve sorumluluk gibi kavramlar, varoluşçuluğun temel taşlarını oluşturur. Özellikle Kierkegaard'ın yaşamında karşılaştığı aşk ve hayal kırıklıkları, felsefi görüşlerini şekillendiren önemli olaylar arasında yer alır. Bu kişisel deneyimler, bireyin yaşamında karşılaştığı çelişkiler ve çatışmaların varoluşsal bir sorgulamaya dönüşmesini sağlar.

20. yüzyılda Heidegger, Kierkegaard'ın birey merkezli felsefesini fenomenolojiyle birleştirerek "varlık" kavramını derinleştirmiştir. Varlık ve Zaman adlı eseri, bireyin kendi varoluşunu anlama çabasını, zaman ve ölüm gibi temel olgular üzerinden ele alır (Dindar, 1987, s. 72). Heidegger'e göre insan, "varoluşunu" ancak kendi

ölümlülüğünü kabul ederek ve bu farkındalıkla yaşamını şekillendirerek gerçekleştirebilir. Bu bağlamda, Heidegger'in varoluşçuluğa katkısı yalnızca bireysel özgürlük ve sorumluluk kavramlarını derinleştirmekle kalmaz, aynı zamanda insanın dünyadaki konumunu daha geniş bir ontolojik çerçevede sorgulamasını da teşvik eder.

Heidegger'in düşüncelerinden etkilenen Sartre, bu fikirleri kendi felsefi sistemi içinde yeniden ele almış ve Varlık ve Hiçlik adlı eserini yazmıştır. Sartre, insanın özgürlük arayışı ve sorumluluğu bağlamında varoluşçuluğu daha da geliştirmiştir. Ona göre, birey yaşamında karşılaştığı tüm seçimlerden sorumludur ve bu sorumluluk, insanın özgürlüğünü hem bir yük hem de bir imkan olarak ortaya koyar (Jacques, 2006, s. 11). Sartre, ayrıca, varoluşçuluğun yalnızca felsefi bir tartışma değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal sorunlara yönelik bir çözüm arayışı olduğunu savunur. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle, Sartre'in düşünceleri özgürlük, sorumluluk ve insanın dünyadaki yeri gibi konular etrafında şekillenmiştir.

Varoluşçuluk, aynı zamanda bireyin evrendeki yerini ve anlamını sorgulama çabası olarak da tanımlanabilir. Bu bağlamda, insanın özünden önce varoluşunu önceliklendiren varoluşçular, yaşamın anlamını bireysel deneyim ve bilinç üzerinden ele alır (Diril, 2020, s. 10). Örneğin, Pascal, insanın dünyadaki yalnızlığını ve evrenin büyüklüğü karşısındaki küçüklüğünü bir varoluş problemi olarak tanımlamıştır (Taşkıran, 2004, s. 314). Jaspers ise bireyin kendi özüne ulaşabilmesi için kaygılarını aşması gerektiğini savunur. Ona göre insan, sürekli bir arayış içinde olan ve varoluşunun kaynağını anlamlandırmaya çalışan bir varlıktır (Eyüpoğlu, 1997, s. 13).

Sinema da varoluşçuluğun bu felsefi temellerinden etkilenmiş ve bireyin varoluşsal arayışını konu alan eserler ortaya koymuştur. Özellikle Andrey Tarkovski, Ingmar Bergman, Ömer Kavur ve Zeki Demirkubuz gibi yönetmenlerin eserleri, varoluşçuluğun sinemadaki en belirgin örnekleri arasında yer alır. Bu bağlamda Semih Kaplanoğlu'nun sineması da, insanın anlam arayışını minimalist ve varoluşçu bir anlatım diliyle ele alan yapısıyla dikkat çekmektedir. Buğday filmi, bu bağlamda, hem tematik hem de sinematografik açıdan varoluşçuluğun sinema sanatındaki yansımalarını incelemek için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

2. Semih Kaplanoğlu Sinemasında Varoluşçuluk

Semih Kaplanoğlu sinemasını kısaca "manevi gerçekçilik sinema dili" (Toraman, 2011) olarak tanımlanması mümkündür. Kaplanoğlu, tinsel olana ulaşarak, izleyicinin filmde yaşananlara ortaklık kurmasını sağlamak ister. Kaplanoğlu'nun sineması sadedir ve bu sadelik derin bir anlam yaratır. Bu şekilde tinsel alana doğru yol alır. Sessizlik, minimal diyaloglar, sabit kamera açıları bu tinsel alanı izleyiciye hissettiren tekniklerdir. Sinemasında şiirsel bir anlatım ve anlam arama üzerine bir kurgu vardır. Bu kurgunun yarattığı soyutluk görsel bir yansımadan öte hissedilebilir bir alandır. (Diril, 2020, s. 40).

Kaplanoğlu, varoluşçuluk ile ilgili birçok tanımlamaya kendi filmleri ile ortak olmuştur. Kullandığı dinsel temalar ile din odaklı varoluşçulardan etkilendiğini düşünsek te tanrıtanımaz varoluşçulara da birçok kez atıfta bulunmuş düşüncelerini destekler nitelikte sahneler aktarmıştır. Örneğin tanrıtanımaz varoluşçuların etkili ismi Sartre'in, insan önce vardır, var olduktan sonra kendi özünü belirler düşüncesi Kaplanoğlu'nun birçok film sahnesinde bulunur. Buğday filminde, Erol ve Cemil önce vardılar, var olduktan sonra kendi özlüklerini seçimleriyle bulurlar (Diril, 2020, s. 40). Kaplanoğlu, Buğday filminde adeta Descartes'in varoluş ile özü ayrılamayacağı düşüncesini sinemaya uyarlamıştır.

Kaplanoğlu; bazen izleyiciye yol göstermiş, bazen de varoluş felsefesinin iki temel ögesini, özü ve varlığı, bu ikisi arasındaki iç içe geçmiş ilişkiyi açıklamıştır. Bu ilişkileri de seçeneklere bölüp seyircinin karar vermesini sağlamıştır. Sinemasında varoluştan öze doğru bir yol mu yoksa özden varoluşa doğru bir yol mu sorularını sormuştur. İnsanın önce kendi özünü yaratması gerekliliğine dikkat çekmiştir zaman zaman. Jaspers'in bireyin varoluşunu gerçekleştirmesi için yaşam kaygısının üstesinden gelmesi gerektiği düşüncesini, anlamlı bir şekilde sahnelerine yansıtmıştır. Kaplanoğlu'nun karakterleri dünyada kaygı içindedirler, tedirgin bireylerdir, çözülemeyen sorunlar ile baş başadırlar. Jaspers'in insanına benzer şekilde hiçbirinin geleceğe güveni yoktur ve her an yeryüzü ayaklarının altından kayacak gibidir (Eyüpoğlu, 1997, s. 13). Fakat kendi varlıklarını zekâları ile anlamlandırma çabası güderler ve bu çaba ile varoluş bilgisine ulaşabilmeyi hedeflerler.

Kierkegaard, Kaplanoğlu'nun etkilendiği bir diğer önemli filozoftur. Kierkegaard'a göre, insan yardıma muhtaçtır ve evrende kendi kaderini tayin etmek üzere yalnızdır. Ancak özgürlüğü ve bireysel seçimleri ile varoluşunu anlamlandırabilir. Varoluş yolculuğunda yaşamı onun somut kanıtıdır. Birey özgür seçimleriyle önce özünü belirleyecek sonra bu seçimlerin yarattığı varlığı ile Tanrı'ya ulaşacak, varoluşunu tamamlayacaktır. Ona göre sürünün yürüyüşüne ayak uyduran her birey kendini gerçekleştirememiş özgün kalamamıştır (Kierkegaard, 1997, s. 146). Kierkegaard'ın bu görüşlerinden etkilenen Kaplanoğlu, filmlerinde varoluşun temeline insanı ve insanın özgün kararlar alabilmesini oturtur. İnsanın ancak bu kavramlar ile varoluşunu anlamlandırabileceği mesajını yansıtır. İnsanın varoluşunu ararken yalnız olması gerektiğini benimser. Bu tanımın dışında kalan insanları sürüye kapılmış bireyler olarak tanımlar. Fakat varoluşun asla tamamlanamayacağı düşüncesini de yarım bıraktığı sonlar ile hissettirir (Diril, 2020, s. 41).

Semih Kaplanoğlu sadece Batılı filozoflardan etkilenmez. İbn-i Arabi de onun etkilendiği filozoflardandır. Özellikle Arabi'nin varlık felsefesi ile öz ve varlığın tanımlarını sinemasına aktarır. Sahnelerinde önce öz vardır ve bu özün bilgisinden oluşturulan varoluş (İbn-i Arabi, 2007, s. 190) vardır. Sürekli bir arayış içindedir Erol, buğdayı ararken özünü arar bir bakıma, Cemil'in bahsettiği M maddeciği özdür. Kaplanoğlu'nun film kahramanları. Varoluşunu anlamlandırabilmek için özüne dönmeye çalışır, sürekli özü arar.

Kaplanoğlu sinemasında çoğu varoluş serüveni, kendinden önceki özden bir parçanın izinde ilerler. Onun özü, bir yansıma içerisinde arayan ve anlamlandırmaya çalışan sinema sahneleri vardır. Buğday filminde Erol'un varlığı, özün aynısı değildir ancak özün bir yansımasıdır. Aktarılmak istenen öz kavramı bir karakterde değil birçok karakterde kendi hikâyesiyle çoğalır. Bu karakterlerin hikâyesi farklı olsa da varoluşlarını tamamlama serüvenleri tekrar aynı yolda birleşir.

Sonuç olarak Semih Kaplanoğlu sinemasının, Varoluşçuluk felsefesinin etkisi altında gelişen bir sinema olduğu söylenebilir. Kaplanoğlu'nun Varoluşçu felsefe etkisinde çektiği en önemli filmlerden birisi de Buğday'dır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Buğday filmindeki Varoluşçu anlatım dili incelenecektir.

3. Buğday Filmi ve Varoluşçuluk

Semih Kaplanoğlu'nun altıncı uzun metrajlı filmi olan Buğday'ın çekimleri beş yıl sürmüştür. Senaryosunu senarist eşi Leyla İpekçi ile beraber yazmıştır. Uzunluğu 128 dakika olan filmin çekimleri Türkiye, İsveç, Fransa, Almanya, Katar da gerçekleşmiştir. 24. Uluslararası Adana Film Festivali'nde (2017) En İyi Sanat Yönetmeni, En İyi Müzik, FİLM-YÖN En İyi Yönetmen ödülleri ile 30. Tokyo Film Festivali'nde (2017) En İyi Film ödülünü alan Buğday'ın başrollerini Jean-Marc Barr ve Ermin Bravo paylaşmıştır. Filmin oyuncu kadrosunda Ermin Bravo, Jean-Marc Barr, Grigoriy Dobrygin, Cristina Flutur, Lubna Azabal, Mila Böhning, Nike Maria Vassil, Hal Yamanouchi, Garrett Thierry, Hoji Fortuna, Rainer Steffen, Jarreth J. Merz gibi önemli oyuncular yer almıştır.

Film tamamen siyah beyaz olarak çekilmiş olup, mekân ve zaman unsurları belirsiz bir şekilde sunulmaktadır. İleri bir tarihte geçen bir yaşamdan söz edilse de, olayların hangi zaman diliminde gerçekleştiği açık bir şekilde belirtilmemiştir. Film, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, bilimsel faaliyetlerin yoğun olarak sürdürüldüğü distopik bir şehir ve bu yaşam biçimini ele alırken; ikinci bölüm, arayış ve varoluş üzerine yapılan sorgulamaların ön plana çıktığı bir anlatım sunmaktadır. Ayrıca, Kaplanoğlu'nun sinemasında sıkça karşılaşılan özlem ve şehirden taşraya geçiş temaları bu filmde de belirgin bir şekilde yer almaktadır. Filmin ilk bölümü, bir şehir merkezini andıran mekanlarda geçerken, ikinci bölüm taşra ve doğal yaşamı çağrıştıran sahnelerle şekillenmektedir (Diril, 2020, s. 44).

Filmin ana hikâyesi, Erol ve Cemil adında iki karakter üzerinden şekillenmektedir. Yüksek teknolojinin egemen olduğu bir gelecekte, toprağın ve tohumların genetik yapısı bozulmuş, bu durum salgın hastalıkların artmasına ve ölümlerin çoğalmasına yol açmıştır. Bu sorunu çözmek için oluşturulan bilim kurulu, tohumun genetik yapısını düzeltmeye veya saf toprak üretmeye çalışsa da bu hedeflerine ulaşamamaktadır. Bilim kurulunun üyelerinden biri olan Erol, ömrünü tohum bilimine adanmış bir bilim insanıdır. Bir toplantı sırasında, Cemil Akman adında eski bir bilim kurulu üyesinin tezinden haberdar olur ve bu bilim insanının fikirlerini merak etmeye başlar.

Cemil Akman, bilim kurulundan ayrılmış, güvenli bölgenin dışına çıkmış ve izini kaybettirmiştir. Erol, bu tezin etkisinde kalarak Cemil Akman'ı bulmak için çeşitli riskler alarak güvenli bölgenin dışına çıkar. Öğrencisi Andrei ile birlikte uzun bir yolculuğun ardından Cemil Akman'ı bulur ve ondan tezinde geçen konularla ilgili açıklama yapmasını ister. Ancak Cemil Akman bu isteği reddeder ve yolculuğuna devam etmenin zorluğuna dikkat çeker. Erol kararlılığını göstererek bu yolculuğa eşlik etmek istediğini belirtir ve sonunda Cemil Akman ile yolculuğa çıkar.

Yolculuk boyunca karşılaştıkları olaylar, Erol'un kişisel dönüşümünü ve öğrenme sürecini şekillendirir. Başlangıçta tezdeki maddi açıklamaları merak ederek yola çıkan Erol, süreç içinde içsel bir tatmin ve soyut kavramlarla karşılaşır. Filmin sonunda ise bir karınca aracılığıyla saf buğday tohumuna ulaşır ve aradığı cevaplara kavuşur.

Filmin yukarıda kısaca değinilen olay örgüsünden ziyade, kullanılan metaforlar aracılığıyla verilen mesajların sahnelenmesi daha büyük bir öneme sahiptir. Bu sahnelerde, varoluşsal anlatım dilini yakalamak mümkün olmaktadır. Christian Metz'in göstergebilimsel yaklaşımı, bu anlatım dilinin incelenmesine ve çözümlenmesine olanak tanıyan bir yöntem sunmaktadır.

Şekil 1: Buğday Tarlası**Kaynak:** Buğday Film/07:56

Film, uçsuz bucaksız buğday tarlalarının bulunduğu bir sahneyle (Şekil 1) başlar. Buğday, insanlık tarihinde önemli bir yere sahip bir tahıldır. Uygarlık, yabani tahılların – özellikle buğday ve arpanın – buldukları yerlerden başka bölgelere taşınıp ekilmesi ve sulanmasıyla başlamıştır. Tahıl tarımının başlaması, uygar topluma geçişi sağlayan olaylar zincirini başlatmıştır (Şenel, 20-21). Birçok kaynakta buğdayın anavatanının Anadolu olduğu belirtilmektedir. Türkiye’de ise buğday, yalnızca bir gıda olmanın ötesinde, "nimetlerin en üstünü" kabul edilerek bereketin sembolü olarak görülmektedir (Atar, 2017, s. 2).

Filmin ilk sahnesinde buğdayın yer alması, bu tahılın insanlık tarihindeki devrimci rolüne bir vurgu niteliğindedir. Buğdayın ekilip biçilmesinin Neolitik Çağ başlatması ile genetiği değiştirilmiş buğday tohumlarının modern dönemdeki yetiştirilmesi arasında bir benzerlik ilişkisi kurularak, modern çağın ancak bu yeni tarım yöntemleriyle mümkün olacağına işaret edilmektedir. Kaplanoğlu, buğdayın insanlık tarihi için vazgeçilmez önemini filmin adını Buğday koyarak açıkça ifade etmiştir. Ayrıca, Şekil 1’de yer alan sahnede buğday tarlasında çalışan kadın bir uzmanın görüntüsüne yer vererek, buğday tohumlarını ilk kez toprağa ekenin bir kadın olduğu anlatısına gönderme yapmıştır. Bu bağlamda, farklı kültürlerin mitolojilerinde buğday başağı ile simgelenen Ezina, Ceres, Demeter ve İnanna gibi ana tanrıçalarla ilişkilendirme yaparak, ekofeminizm düşüncesiyle bir bağ kurulmuştur.

Filmin ilerleyen bölümlerinde, Erol, Cemil’in evine ulaşır; ancak evde Cemil değil, kızı Tara bulunmaktadır. Tara’ya Cemil hakkında sorular yönelten Erol, yanıt alamaz ve Tara derin bir sessizliğe bürünür. Bu soru-cevap sahnesi, Tara özelinde bir kez daha varoluş üzerine bir yönlendirme yapmaktadır. Tara, önündeki ekranda yaşlı bir kadın yüzünü andıran görüntü üzerinden farklı harf dizilimlerini bir araya getirerek ve seslendirerek bir analiz ve çözümlenme yapmaktadır (Şekil 2). Kaplanoğlu, bu sahnede Hurufilik ve simya alfabesini harmanlayarak izleyiciyi varoluşsal bir mesajla buluşturmayı amaçlamıştır.

Şekil 2: Yaşlı Kadın Yüzü ve Harfler**Kaynak:** Buğday Film/23:50

Filmin başlangıcında varoluşsal düşüncelerini görsel imgeler aracılığıyla aktaran yönetmen, filmin ilk çeyreğinden itibaren aynı anlatımı diyaloglarla da desteklemeye başlar. Semih Kaplanoğlu, filmlerinde sıklıkla dini ya da mistik öğeler içeren halk hikâyelerine ve kıssalara referans veren bir yönetmen olarak öne çıkar. Buğday filminde de bu tür hikâyelere yer vermiştir. Bunlardan biri, Yunus Emre ile Hacı Bektaş-ı Veli arasında geçtiği rivayet edilen “Buğday Kıssası”dır.

Farklı versiyonları bulunan bu anlatıya göre, Sivrihisar yakınlarındaki Sarıköy’de tarımla geçimini sağlayan ve oldukça fakir olan Yunus isimli bir genç yaşamaktadır. Kıtık zamanında, bir versiyona göre köylülerin buğday ihtiyacını karşılamak (Sepetçiöğlü, 2004), başka bir versiyona göre ise kendi buğday ihtiyacını karşılamak için (Velayetname, 2010, s. 154), kimsenin kapısından boş dönmediği Suluca Karahöyük’teki Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhına gider. Boş gitmemek için heybesini yolda dağlardan topladığı alıçlarla doldurur. Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus’a buğday yerine nefes vermeyi teklif eder, ancak Yunus bu teklifi kabul etmez. Hatta heybesine doldurduğu alıçların her bir çekirdeğinin zerresi kadar bilgi öğretme teklifini dahi geri çevirir; çünkü kendisini köylüler açlıklarını gidermesi için göndermiştir. Bunun üzerine Hacı Bektaş-ı Veli, “Var git öyleyse, dileğini versinler!” diyerek Yunus’u uğurlar. Kapıda bir kervan dolusu buğday onu beklemektedir. Ancak Yunus çok geçmeden yanlış bir seçim yaptığını fark eder ve Hacı Bektaş-ı Veli’den af dilemek için geri döner. Ancak Hacı Bektaş-ı Veli, teklifin süresinin geçtiğini belirterek, “Biz o kilidin anahtarını Tapduk Emre’ye verdik, var nasibini ondan al” diyerek Yunus’u Tapduk Emre’ye yönlendirir (Timurtaş, 1972, s. 21-22; Ayvazoğlu, 2012, s. 424-425).

Buğday filminde bu kıssaya doğrudan göndermeler yer almaktadır. Filmin bir sahnesinde, Tara’nın Erol’a tam evi terk edeceği sırada yönelttiği “Nefes mi Buğday mı?” sorusu, doğrudan Hacı Bektaş-ı Veli’nin Yunus Emre’ye sorduğu sorudur. Filmin baş karakteri Erol, tıpkı Yunus Emre gibi, “Buğday” cevabını verir. Kaplanoğlu, bu cevapla izleyiciye Erol’un kendini arama yolculuğunun ipuçlarını verir. Yönetmen, bu tercih ile seyirciye yolculuğun henüz başında olduğunu ve sonunda hakikate ulaşılacağını işaret eder. Nitekim filmin sonunda, tohumları avuçlarının içinde tutan Erol’un “Nefes” demesi, bu mesajın doğruluğunu teyit eder ve karakterin varoluşsal arayışının nihayete erdiğini gösterir.

Şekil 3: Andrei’nin Mesajı

Kaynak: Buğday Film/32:44

Erol’un öğrencisi Andrei, bilim kurulu üyeliğinden atılan ve çalıştığı şirketten kovulan Cemil Akman’ın mahkeme kayıtlarına ait görüntülere arşiv sistemi üzerinden eriştiğini belirten bir mesajı Erol’a gönderir. Şekil 3’te yer alan bu sahnede, Cemil’in mahkemedeki savunması, Erol’un ona ulaşma arzusunu ve merakını daha da artırır. Cemil, mahkeme savunmasında kâinatın her şeyde bir "M maddeciği" bulunduğunu ileri sürer. Bu bağlamda, hiçbir şeyin ilk örneğini oluşturamadıkları için sıfırdan bir tohum yaratamadıklarını ifade eder. Genetiğiyle oynanan tohumların bir süre sonra bozulduğunu ve bu tohumların hayatın sürdürülebilirliğini sağlayan doğal döngünün bir parçası olmadığını dile getirir. Bu nedenle, bu tohumların hayat tarafından bir şekilde dışlandığını vurgular. Cemil ayrıca, bu genetik olarak değiştirilmiş tohumların hücrelerinde, onları hayata bağlayacak ve birbirleriyle ilişkilendirecek bir "M maddeciği" bulunmadığı için evrenin ortak belleğine erişemediklerini belirtir. Yapılan tüm genetik müdahalelerin, milyonlarca yıl boyunca inşa edilen köprüyü yıkma riski taşıdığını savunan Cemil, elde ettiği bulguların kendisine evrende, içeriğinde M maddeciği olmayan hiçbir şey bulunmadığını gösterdiğini ifade eder.

Sartre (1960), Varoluşçuluk Bir İnsancılıktır adlı konferansında, “Biz, ‘insan sorumludur’ diyorken sadece ‘kendinden sorumludur’ demek istemiyoruz; söylemek istediğimiz ‘bütün insanlardan sorumludur’ anlamını taşıyor” der. Bu sahnede, Sartre’m varoluşçuluğun evrensel sorumluluk anlayışına vurgu yapan düşüncelerini yansıtan Kaplanoğlu, Cemil’in mahkemedeki bu sözleriyle Erol’a yanıt bulması gereken yeni sorular yöneltir: Erol

gerçekten bütün insanlığa karşı sorumlu mudur? Erol'un hataları tüm insanlığı etkilemiş midir? Eğer Cemil'in ileri sürdüğü görüşler doğruysa, Erol, Sartre'in "insan sorumludur" ifadesinin yüklediği sorumluluğu nasıl taşıyacaktır?

Varoluşçu düşünürlerin büyük bir kısmı için özgürlük, varoluşçuluğun temel taşlarından biri olarak kabul edilir. İnsan, doğası gereği tutsaklığa ve bağımlı yaşamaya karşı bir direnç gösterir. Ancak, Kaplanoğlu'nun *Buğday* filminde tasvir edilen distopik gelecek, bireylerin sistemin şartlarına bağımlı hale geldiği bir dünyayı yansıtır. Filmdeki bireyler, sistemin belirlediği kurallara göre hayatta kalmaya çalışırken özgürlüklerini kaybetmişlerdir. Güvenli bölgeye geçmek isteyenlerle, güvenli bölgeden çıkmaya çalışanların aynı kaderi paylaşması, özgürlüğün her iki durumda da sınırlı olduğunu gösterir. Bu bireyler, özgürlük arayışlarının önünde sürekli engellerle karşılaşarak bir sorgulama ve içsel arayış sürecine yöneltir; ancak çevrelerini saran duvarlar bu arayışı kısıtlar (Diril, 2020, s. 53).

Kaplanoğlu, Şekil 4 aracılığıyla, izleyiciyi güvenli bölgeye geçmek isteyen bireylerin bakış açısından, bu kez güvenli bölgeden çıkmaya çalışanların bakış açısına geçmeye davet eder. Filmde Erol ve öğrencisi Andrei, güvenli bölgeyi terk ederek elektronik sınırı aşar. Ancak tutsaklıktan kurtulup bağımsızlığa doğru hareket ettiklerinde, bu kez belirsizliğin tutsaklığıyla karşı karşıya kalırlar. Sürekli bir arayış içinde olmalarına rağmen düşüncelerini çevreleyen metaforik duvarlara çarparlar. Bu sahne, Sartre'in "bunalım" kavramını somutlaştırarak varoluşsal bir sıkışmışlık durumunu görselleştirir.

Erol ve Cemil'in yolculuğu ile Kur'an-ı Kerim'de Kehf Suresi'nde anlatılan Hz. Musa ve Hızır kıssası arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Yönetmen Kaplanoğlu da bu benzerliği açıkça kabul etmektedir. Bu kıssanın benzerleri farklı kültürlerde de yer almakta; örneğin, Glaukos, Rabbi Yeş'u, Gilgamiş ve İskender kıssaları Hz. Musa-Hızır kıssasıyla paralellik göstermektedir. Bu durum, Kaplanoğlu'nun hikâyesini evrensel bir bağlama oturtarak, farklı kültürlerden izleyicileri ortak bir anlatı etrafında birleştirme amacını yansıtmaktadır.

Hz. Musa-Hızır kıssasında, İsrailoğulları Hz. Musa'ya kendisinden daha bilgili birinin olup olmadığını sorar. Hz. Musa, kendisinden daha bilgili birinin bulunmadığını iddia eder. Bunun üzerine Allah, Hz. Musa'ya yanıldığını bildirir ve daha bilgili birini bulması için bir yolculuğa çıkmasını emreder. Yanına bir balık almasını ve balığın canlandığı yerde bilgili kişiyi bulacağını söyler. Bu kıssa, bilginin sınırsız olduğunu ve bireyin öğrenmeye her zaman açık olması gerektiğini vurgular. Erol'un Cemil ile çıktığı yolculuk, bu kıssanın tematik olarak filmde yeniden yorumlandığını gösterir.

Şekil 4: Güvenli Bölgeye Bakış

Kaynak: *Buğday* Film/41:38

Şekil 5: Erol İle Cemil Sandal

Kaynak: *Buğday* Film/53:16

Hz. Musa, genç bir arkadaşıyla çıktığı yolculukta, iki denizin birleştiği yerde dinlenmek üzere durur ve bu sırada balık canlanarak denize atlar. Bu olayın gerçekleştiği yerde Hz. Musa, aradığı bilge kişi olan Hızır ile karşılaşır. Hızır'a, kendisinde bulunan bilgiyi öğrenmek istediğini söyleyen Hz. Musa, bunun kolay olmayacağı konusunda uyarılır. Hızır, yaşanacak olayları anlamakta zorluk çekeceği gerekçesiyle Hz. Musa'nın bu yolculuğa sabredemeyeceğini belirtir. Ancak Hz. Musa ısrar eder ve yolculuk başlar. Hızır, yol boyunca kendisine sorulmaması şartını koşar ve Hz. Musa bu şartı kabul eder (Çelebi, 1998, s. 406).

Bu kıssanın izlerini, Erol ve Andrei'nin yolculuğunda görmek mümkündür. Erol'un öğrencisi Andrei ile çıktığı uzun yolculuk sırasında dinlenmek için uyuduğu bir sahnede, arkalarındaki sudan canlı bir balığın geçmesi, Hz. Musa-Hızır kıssasına açık bir göndermedir. Balığın canlandığı yerde Hz. Musa'nın Hızır ile karşılaşması gibi, Erol da bu noktada aradığı bilge kişi olan Cemil ile buluşur. Şekil 5'te görülen bu sahnede Erol, Cemil'e yolculuğuna katılmak ve sorularına yanıt bulmak istediğini söyler. Ancak Cemil, Erol'a bu yolculuğun zorluklarını aşamayacağını belirtir ve şirketine dönmesi gerektiğini ifade eder. Erol, bu yolculuğa şirket için değil, kendisi için katılmak istediğini ve bir arayış içinde olduğunu dile getirir. Cemil'in son uyarısı, Hızır'ın Hz. Musa'ya söylediği sözleri yansıtır: "Sizin bu yolculuğa gücünüz yetmez." Erol, Cemil'in hareket eden sandalına yüzerek kararlılığını gösterir. Bu sahne, Erol'un varoluşsal yolculuğunun başladığı ve kendisini anlamlandırma sürecindeki kritik bir eşiği geçtiği bir noktayı temsil eder. Ancak bu yolculuğun ilerleyen safhalarında karşılaşacağı zorlukların henüz farkında değildir.

Film, Hz. Musa-Hızır kıssası ile Erol-Cemil yolculuğu arasında bir anlam köprüsü kurarak geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir bağ inşa etmeyi hedefler. Kıssa ile geçmişi, Erol ve Cemil'in yolculuğuyla bugünü ve bu ilişkiyle geleceği anlamlandırmaya çalışır. Film, yalnızca Hz. Musa-Hızır kıssasını ele alsaydı tarihsel bir anlatı olarak kalacak; yalnızca Erol ve Cemil'in hikâyesine odaklansaydı geçmişten ve evrensel bağlamdan kopuk bir yapımla olacaktı. Ancak kurulan bu bağlantı, filme geleceğe dair bir perspektif kazandırır.

Filmin bir sahnesinde, Cemil aniden ayağa kalkarak kayığın zeminini delmeye başlar (Şekil 6). Erol, şaşkınlıkla bu duruma tepki göstererek, "Delirdiniz mi? Kayığı batıracaksınız. Durun, yapmayın lütfen, öleceğiz!" der. Cemil ise soğukkanlı bir şekilde yanıt verir: "Size demiştim, benimle bu yolculuğa dayanamazsınız." Bu sahne, Hz. Musa-Hızır kıssasına açık bir göndermedir ve Cemil'in Erol'a verdiği ilk ders niteliğindedir. Bazen insanların veya çevrenin eylemleri bize anlamsız, hatta zararlı gelebilir. Ancak bu eylemler, genellikle olayların özüne vakıf olan bilgelerin doğru bilgisine dayanır ve yeni başlayanlar tarafından hemen anlaşılabilir. Nitekim bir sonraki sahnede, Cemil'in kayığı delme nedeninin, yasaklı bölgede insanları imha eden bir araçtan korunmak olduğu anlaşılır. Batırılan kayık sayesinde, ölü taklidi yaparak bu tehlikeden kurtulurlar (Diril, 2020, s. 58-59).

Şekil 6: Kayık Zemini Delme

Kaynak: Buğday Film/57:28

Şekil 7: Bebek Kurtarma

Kaynak: Buğday Film/59:50

Yaşayan canlıları imha eden dron tarzı bir cihazdan kurtulan ikili su yüzüne çıkan ölü cisimler arasında kıyıya yakın yerde ağlayan bebek sesi duyup ona doğru yönelirler. Cemil bir sandık üzerine bırakılmış bebeği kıyıya çıkarıp kurutmaya çalışır (Şekil 7). Kaplanoğlu yine hayatı mucizelerle dolu olan Hz. Musa'ya bir benzetme yapıp hikâyesini perçinlemiştir. Bilindiği üzere Hz. Musa henüz bir bebekken annesi tarafından bir sandık hazırlanıp Nil nehrinin bulanık sularına bırakılır ve bu sandık Firavunun sarayının yakın kıyısına ulaşır. Bebeği kurtaran saray görevlileri Firavun'un eşi Asiye'ye teslim ederler ve Hz. Musa sarayda büyür.

Bulunan bebek sadece bir bebek olmanın ötesinde geleceği temsil etmektedir. Onca ölü bedenler arasında hayatın son bulduğu izleniminin hemen ardından gelen bir hayat sesidir. Kaplanoğlu Şekil 7 ile varoluşçu düşünür Jaspers'in özgürlük tanımının ardından koşan insanların hayatlarını yitirdiği anda ağlayan bebek ile Nietzsche'nin hayatı, yaşamayı Tanrı'dan önceye almasını (Aras, 2017, s. 21) simgeler.

Birey varoluş yolculuğunda cevap ararken adım attığı her noktada izlerini bırakır. Bıraktığı her iz kendisinin Bu noktada sorularına cevap arayan insan bıraktığı izlerin sebepsiz ve boşuna olmadığını ve bir gün muhakkak doğrudan olmasa da dolaylı olarak sonuca ulaşabileceğini bilir. Ama henüz bu felsefe beklentilerini bir adım öteye taşır fakat bazen geriye dönüp baktığında sorularına cevap bulamadığını görür. Ya izlerini kaybetmiştir ya da aynı bıraktığı noktadadır kimse henüz ona dokunmamıştır. yolculuğunun başında veya dışarıdan olaylara bakanlar bunun içi boş bir fiil olacağını ve mutlu sonra ulaşamayacağını düşünürler. Şekil 8'in seyirciyeye anlatmak istediği konuyu pekiştirmeye yöneliktir (Diril, 2020, s. 60).

Filimde Buğday bir arayıştır aslında, genetiği bozulmayan tohum da özdür. Cemil bu arayışta kilometreler kat edip gezmekte canlılık yaşamı için bir işaret aramaktadır. Bunun için bazı noktalara bıraktığı tohumları gözlemleyip gözden kaybolup kaybolmadıklarını inceler. Bu onu doğrudan sonuca götürecek bir eylem olmasa da filmin son sahnesinde Erol'un gerçeği anlamasına ve doğru bilgiye ulaşmasına sebep olacaktır (Diril, 2020, s. 60).

Şekil 8: Kaybolmuş İz

Şekil 9: Diyalog

Kaynak: Buğday Film/68:26**Kaynak:** Buğday Film/75:09

Bir sonraki sahnede, Erol ve Cemil asit yağmuruna yakalanır. Hurdaya dönmüş, yanmış ve terkedilmiş bir otobüse sığınarak yağmurun dinmesini beklerler. Bu sırada Erol, kendisini derinden etkileyen bir rüyasından bahseder. Rüyasında, hiç tanımadığı ve daha önce görmediği anne-babası, eşi ve olmayan çocuklarıyla birlikte, ıssız bir dağ başında zorlu bir yolculuk yaptığını anlatır. Erol'un rüyası, onun arayışlarını, cevapsız sorularını, özlemlerini ve beklentilerini özetler niteliktedir. Anne ve babasını, hayalî eşini ve çocuklarını görmesi, onun aile hayatına dair derin bir özlem taşıdığını açıkça ortaya koyar. Rüyasında bahsettiği zor ve uzun yolculuk ise, onun varoluşsal arayışında karşısına çıkan zorlukları ve sabır gerektiren süreci simgeler. Bu anlatım, Jaspers'ın varoluş felsefesindeki temel ilkelerden biri olan bireyin kendi varoluşunu anlamlandırma sürecine işaret etmektedir (Diril, 2020, s. 61).

Bir süre sonra Erol ve Cemil, varoluş üzerine anlam arayışı içeren bir diyaloga girerler (Şekil 9). Diyalog, Cemil'in karşısındaki tepede çıkan yangınla ilgili yaptığı bilimsel bir açıklamayla başlar. Bu konuşma, Cemil'in geçmişte bir bilim insanı ve araştırmacı olduğuna dair bir kanıt niteliğindedir. Ardından Erol, bilimsel bir dille, toprağın yarısından fazlasını kendi buluşu sayesinde nasıl kurtardığını ve böylece bir kaosu engellediğini anlatır. Ancak Cemil, Erol'un içsel bir sorgulama yapmasını sağlamak için ona yönlendirici bir soru sorar. Hafif bir gülümsemeye, "Yani dünyayı kurtardınız?" der. Erol, hâlâ maddî dünyaya bağlı bir bakış açısına sahiptir ve "Doğru, bir süreliğine de olsa" diyerek yanıt verir. Cemil, bu kez Erol'un dikkatini kendisine çevirmek için soruyu derinleştirir: "Peki, kendinizi kurtardınız mı?" Erol, yine somut bir yanıt verir: "Terfi ettim, daha iyi bir eve çıktım." İsteddiği cevabı alamayan Cemil, Sokrates'in sorgulayıcı yöntemini benimseyerek, Erol'a doğrudan bir yönlendirme yapar: "Burada ne arıyorsunuz?" Erol, "Sizi arıyordum" diye yanıtladığında Cemil son kez tekrar eder: "Kendinizi arayın." (Diril, 2020, s. 61).

Bu diyalogdan sonra ikili, zorlu ve engebeli yollardan geçerek birçok tepeyi aşar. Nihayetinde Cemil'in ulaşmak istediği sessiz ve eski bir ibadethaneye varırlar. Etrafı çorak ve ölü topraklarla çevrili olan bu ibadethane, içinde saklanan temiz toprak sayesinde adeta bir sığınak işlevi görmektedir. Şekil 10'da, Cemil'in arkasından gelen ışık, gölgesinin toprağın üzerine düşmesini sağlayarak görsel bir anlam yaratır. Cemil'in bu toprakla abdest alması, fiziksel bir temizlikten öte, ruhsal bir arınmayı simgeler. Erol ise, modern dünyanın kendisinde açtığı derin yaraları fark etmeye başlar ve şaşkınlık içinde temiz toprağı elinde gezdirerek bu sahnenin anlamını içselleştirmeye çalışır.

Ardından gelen diyalog, bu sahnenin metaforik boyutunu daha da derinleştirir. Erol, hâlâ somut düşünce seviyesinde kaldığını gösteren bir ifadeyle, "Burada toprak var, keşke biraz da olsa tohumumuz olsaydı" der. Cemil, onun bu düşünce yapısını değiştirmek için bir soru yöneltir: "Ne tohumu mesela?" Erol ise, daha önce Cemil'in kızı Tara'ya verdiği cevabı tekrarlar: "Buğday." Bu yanıt, Erol'un henüz içsel yolculuğunu tamamlamadığını ve varoluşsal olgunluğa ulaşmadığını gösterir. Tıpkı olgunlaşmamış bir bilinç durumunda olan Yunus Emre gibi, Erol da hâlâ fiziksel gerçekliğe bağlı kalmakta ve metaforik anlamı tam olarak kavrayamamaktadır.

Şekil 10: Toprak**Kaynak:** Buğday Film/86:45

Cemil, buğdayın anlamına dair hakikat ehli birinden duyduğu bilgileri Erol'a aktarır. Varlığın özünün buğday olduğunu ve buğdayın ortasında yer alan çizginin Arap alfabesindeki Elif harfiyle örtüştüğünü belirtir. Bu çizginin hem birleştirici hem de ayırıcı bir unsur olduğunu vurgulayarak, Elif harfinin ruh ile bedeni, dişi ile erkeği, görünmeyen ile görüneni birbirinden ayıran bir sınır oluşturduğunu ifade eder. Cemil'e göre, buğdayın sırrı tam da bu çizgide saklıdır ve aynı zamanda aşkı simgeler. "Kâinata olan her şey inşada da mevcuttur profesör, ayrılıkta gayrılık da yoktur" sözleriyle konuşmasını tamamlar. Bu açıklama, Erol'un zihninde yeni bir kavrayışın kapılarını aralar.

Erol'un bu açıklamalara verdiği tepki, onun bilinç düzeyinde bir dönüşüm yaşadığını gösterir. Artık yalnızca dinleyen değil, sorgulayan ve anlamaya çalışan bir konumdadır. "İnsanda her canlıdan bir parça mı var? Bunu mu söylemek istiyorsunuz?" sorusu, onun Cemil'in düşünce düzeyine yaklaşmaya başladığını gösterir. Cemil ise "Tüm kâinat insandır" diyerek Erol'un varoluşsal aydınlanma sürecini hızlandırır. Bu ifade, varoluşçuluğun öz ve varlık tartışmalarına yönelik iddialı bir yorum niteliğindedir.

Filmde, Hz. Musa ve Hızır kıssasının üçüncü ve son aşaması olan hazinenin korunması için duvar örme hadisesi, final sahnesinde kendini gösterir. Erol ve Cemil, bir salgının etkilediği kasabaya ulaştıklarında, kasaba halkı onları taşıyarak uzaklaştırmaya çalışır. Taşlama, tarih boyunca birçok olayla ilişkilendirilmiş olup, burada halkın cehaletini simgeleyen bir metafor olarak kullanılmıştır. Erol, Cemil'in arkasında, iki çocuğun yanında bir duvarı onardığını görür ve ardından Cemil ortadan kaybolur.

Bu noktada Erol, son kez sınanır. Daha önce yasaklı bölgeye geçişinde ona yardım eden genç kadın, Erol'a genetik kaos krizine karşı yeni bir çözüm bulunduğunu, saf tohumların yeniden üretildiğini ve tüm sorunların çözüldüğünü bildirir. Ancak Erol, Cemil'in alaycı gülümsemesini hatırlayarak, güvenli bölgeye dönme teklifini reddeder. Artık, varoluşunu anlamlandıracak cevaplara ulaşmış ve hakikate erişmiştir.

Şekil 11: Duvardaki Delik

Kaynak: Buğday Film/106:32

Güvenli bölgeye geçmeyi reddeden Erol, Cemil'in yanına döner ve tıpkı Hz. Musa misali ona seslenir: "Bu insanlar ikimizin canına kast ediyor. Bu duvarı neden onarıyorsun? Bu duvar senin için neden bu kadar önemli?" diye sorar. Ardından, Şekil 11'de yer alan sahnede, duvardaki küçük bir delikten dışarıya bakar. Karşısında, bozulmamış bir dünyada, ağaçların gölgesinde dinlenen iki çocuğu görür. Cemil ise duvarın diğer tarafına geçmiş ve gözden kaybolmuştur.

Bu noktada Erol, zihnini meşgul eden pek çok soruya artık yanıt bulmuştur. Son taşı elleriyle duvara yerleştirerek onu tamamlar. Bu sahne, yalnızca fiziksel bir yapının inşasını değil, aynı zamanda Erol'un varoluşunu anlamlandırma sürecinde önemli bir aşamaya ulaşmasını da simgeler. Duvar, öz ve varlık arasındaki ilişkinin somut bir temsili olarak filmde önemli bir yer tutar.

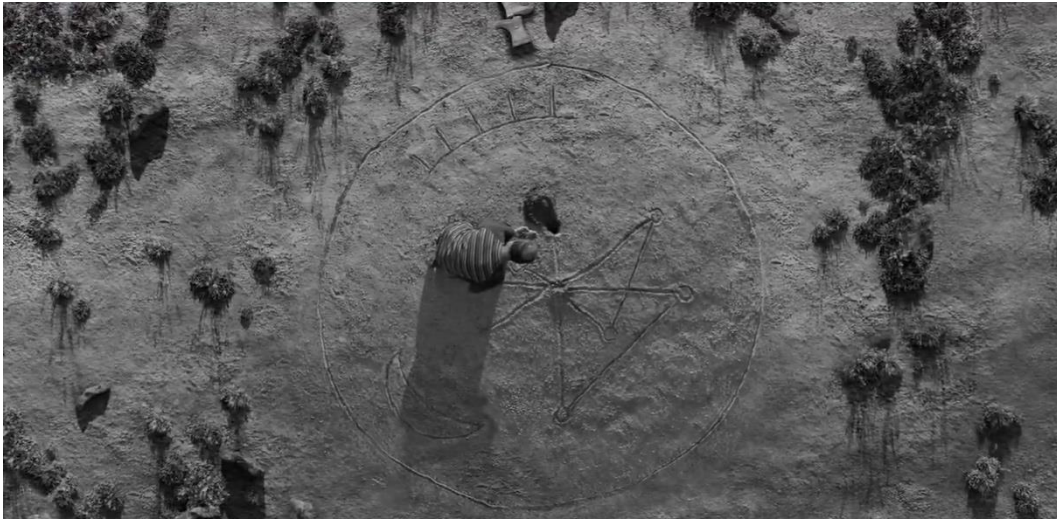
Filmin sonunda, Erol özün sırrına ulaşmış olarak Cemil'den devraldığı çuvalı taşımaya devam eder. Ancak bu süreçte, kayalıklara bırakılan tohumlardan birinin kaybolduğunu fark eder ve onu bulmak için çevresine bakmaya başlar. Tam bu sırada, önünde bir karıncanın tohumu sırtına yükleyerek yuvasına taşıdığını görür. Erol, bu sahne karşısında derin bir şaşkınlık yaşar. Kaplanoğlu, bu sahne aracılığıyla, insanın varoluşsal bir yolculuğa çıktıktan sonra ulaştığı hakikatin, ona hem bir huzur hem de hayret duygusu kazandırdığını ifade eder.

Tarih boyunca filozoflar, düşünürler ve aydınlar, varlık felsefesi üzerine yaptıkları sorgulamalarda hep Erol'un yaşadığı bu şaşkınlığa benzer bir ruh hali içinde olmuşlardır. Yönetmen, Şekil 12'de yer alan sembolü şu şekilde açıklar:

"Geçmişte, kıtlık dönemlerinde insanlar açlık nedeniyle tohumları bile tüketmiş, ekim için bir şey bırakmamışlar. Ne yapacaklarını bilemediklerinde yaşlı bir bilge, onlara karınca yuvalarındaki tohumları toplamalarını söylemiş. Ancak şu uyarıyı da eklemiştir: 'Ama yuvadan tohumu alacağınız yeri iyi bilmelisiniz, aksi halde yuvayı bozarsınız ve karıncalar telef olur.' Çünkü karınca yuvalarında her şey belirli bir düzene sahiptir. Karıncaların yaşadığı, ambar yaptıkları, yavrularını ve ölümlerini koydukları alanlar birbirinden ayrıdır. Eğer yuvaya yanlış noktadan müdahale edilirse, tüm denge bozulur ve yaşam sona erer."

Erol, filmin son sahnesinde bu bilgiyi bilinçli bir şekilde uygular. Doğu ve batıyı belirleyerek, güneşi referans alarak tohumu almaya çalışır. Yönetmenin ifadesiyle, bu sahne aslında Erol'un bilinçli bir şekilde varoluşunu anlamlandırmaya başladığını ve çevresindeki düzene zarar vermeden hareket etmesi gerektiğini anladığını gösterir. Ancak bu sahnede diyalog bulunmadığı için izleyicinin tüm bu detayları yalnızca görseller üzerinden anlaması beklenmiştir. Yönetmen de bu durumu açıklarken, "Bunu diyalog şeklinde ifade edemedim; altına açıklama yazamazdım" diyerek sahnenin bilinçli olarak bu şekilde kurgulandığını belirtir.

Şekil 12: Sembol

Kaynak: Buğday Film/118:07

Jaspers'a göre insan, aynı anda hem kuşatan hem de kuşatılan bir varlıktır. Buğday filminde de insanın evrende yalnızca hükmeden değil, aynı zamanda çevresi tarafından kuşatılan bir kimliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır. Toprak, karınca ve tohum gibi diğer canlılar da insanı kuşatan unsurlar arasında yer alır. Ancak insan, kendi varoluşsal sorularına yanıt ararken, kendisini kuşatanlarla iş birliği yapmak yerine onları tahrip etmeyi seçerse, soruları daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale gelir. Varoluş felsefesinin temel ilkeleri de bu karmaşıklık üzerine inşa edilmiştir. Nihayetinde, öz ve ahlak etiği, bu iş birliğini zorunlu kılmaktadır.

Filmde Erol ve Cemil, bu dengenin iki farklı kutbunu temsil eder. Erol, yolculuğu boyunca varoluşsal sorgulamalarını derinleştirmiş ve nihayetinde aradığı birçok soruya yanıt bulmuştur. Bu noktada, Yunus Emre'nin kendi hakikatine ulaşırken verdiği cevabı tekrar eder: "Nefes." Bu kelime, gerçeğe ulaşmanın tılsımlı ifadesi olarak filmde anlam kazanırken, aynı zamanda Erol'un aydınlanmasının tamamlandığını simgeler.

Sonuç

Bu çalışma, Semih Kaplanoğlu'nun Buğday filmi aracılığıyla varoluşçu felsefeye bakışını ve filmde kullandığı varoluşsal anlatım dilini analiz etmeyi amaçlamıştır. Filmde işlenen bunaltı, yalnızlık, çaresizlik, arayış, güvensizlik, vicdan, özgürlük, sorumluluk ve sonluluk gibi kavramlar, varoluşçuluk felsefesinin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Yönetmenin bu temalar etrafında şekillendirdiği anlatı dili ve metaforlar, izleyiciye varoluşçuluğun temel kavramlarını sorgulama imkânı sunmaktadır.

Yapılan analizler, Buğday filminin, sinematografik yapısı itibarıyla yalnızca bireysel bir varoluş yolculuğunu değil, aynı zamanda insanın doğa ve evrenle kurduğu ilişkiyi de merkeze aldığı göstermektedir. Film boyunca M maddeciliği, tohum, toprağın saflığı, rüyalar, sessizlik ve doğa ile kurulan iletişim gibi unsurlar, varoluşçu bir anlatım diliyle işlenmiştir. Erol'un karıncanın taşıdığı tohumu gözlemlemesi, Cemil'in kayık sahnesindeki eylemi

ve Tara'nın sessizliği, varoluşsal sorgulamaların sinematografik bir dile dönüştüğü sahneler olarak öne çıkmaktadır.

Filmin görsel anlatımı incelendiğinde, siyah-beyaz renk kullanımı, ışık-gölge oyunları, çerçeveleme teknikleri, boşluk hissi yaratan geniş açılar ve minimalist mizansenler, varoluşçuluk felsefesinin temel kavramlarını destekleyen unsurlar olarak belirlenmiştir. Filmde kullanılan bu sinematografik öğeler, Sartre'ın varoluşçuluğun insanın karanlık yönlerini irdelediği düşüncesini yansıtırken, Pascal'ın insanın dünyaya fırlatılmış yalnız bir varlık olduğu görüşüyle de örtüşmektedir.

Bulgular, Buğday filminin sadece bir varoluş anlatısı sunmakla kalmadığını, aynı zamanda mistik ve metafizik öğeleri de içinde barındırarak varoluş felsefesinin farklı perspektiflerini birleştirdiğini göstermektedir. Filmde Cemil karakteri, Jaspers'ın insanın kendini anlamlandırma çabası, Kierkegaard'ın bireyin varoluşa ulaşma sürecine dair reçetesi ve İbn Arabi'nin öz ve teklik anlayışı ile örtüşen bir rehber figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık Erol karakteri, bilinen gerçeklikten koparak hakikate ulaşmaya çalışan bireyin dönüşümünü temsil etmektedir.

Filmin final sahnesinde, Erol'un "Nefes" diyerek varoluşunu anlamlandırması, Buğday filminin yalnızca bir bireyin hikâyesi olmadığını, aynı zamanda insanın varoluşsal serüvenini evrensel bir çerçevede ele aldığını göstermektedir. Film, bireyin kendi varlığını anlamlandırma sürecinde doğa, insan, bilgi ve evren arasındaki bağlantıyı kurarken, sinematografik anlatımıyla da bu felsefi boyutu derinleştirmektedir.

Sonuç olarak, Buğday filmi, varoluşçuluğun felsefi temelini oluşturan düşünceleri sinematografik bir dile çevirerek, Sartre'ın özgürlük ve sorumluluk anlayışını, Pascal'ın insanın dünyadaki yalnızlığına dair görüşlerini, Jaspers'ın bireyin kendini gerçekleştirme sürecine ilişkin düşüncelerini ve İbn Arabi'nin öz ve teklik anlayışını sentezleyen bir yapıya sahiptir. Semih Kaplanoğlu, bu felsefi kavramları yalnızca karakterler aracılığıyla değil, aynı zamanda olay örgüsü, görsel metaforlar, sinematografi ve mizansen gibi sinemanın temel araçlarını kullanarak izleyiciye aktarmaktadır.

Buğday filmi, varoluş felsefesine dair sorgulamalarıyla Türk sinemasında önemli bir yer edinmekte ve varoluşçuluk felsefesine açık ve zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Kaplanoğlu'nun Meleğin Düşüşü ile başlayan varoluşçu sinema yolculuğu, Yusuf Üçlemesi ile gelişmiş ve Buğday filmiyle felsefi derinliğini en üst noktaya taşımıştır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: 3 yazar da eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aktay, S. (2010, 10 Temmuz). İnternet nasıl çalışır? İnternet nedir. <http://www.internetmedir.net/internet-nasil-calisir.html>
- Akarsu, B. (1994). *Çağdaş felsefe: Kant'tan günümüze felsefi akımları*. İnkılap Kitapevi.
- Akgün, T. (2012). Karl Jaspers'de imanın felsefi temelleri. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 5–30.
- Aktaran, H. S. (2003). *Sinema ve varoluşçuluk*. Altıkkırkbeş Yayınları.
- Atar, B. (2017). Gıdamız buğdayın, geçmişten geleceğe yolculuğu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi*, 2(1), 1–12.
- Arabi, M. (2007). *Füsus'ul Hikem / Hikmetlerin özü* (A. Şener, Çev.). Sufi Kitap Yayınevi.
- Aras, İ. (2017). Edebiyatta bir motif olarak öğrenilen kimlikler: Varoluşçuluk bağlamında karşılaştırmalı bir çalışma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Ayvazoğlu, B. (2012). Yunus, ne hoş demişsin: Cumhuriyet sonrası Yunus Emre yorumları. A. Y. Ocak (Ed.), *Yunus Emre* (ss. 379–444). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Daş, S. Ö., & Çetin, S. (2019). Semih Kaplanoğlu'nun Yusuf Üçlemesi'nde zaman ve mekân algısı. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 167–181.
- Dindar, B. (2012). Sartre'ın varoluşçuluğunda hürriyet anlayışı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 72–94.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1997). Önsöz yerine. K. Jaspers, *Felsefe nedir?* (ss. 7–13). Say Yayınları.
- Günay, M. (2006). *Felsefe tarihinde insan sorunu* (2. bs.). İlya İzmir Yayınevi.
- Gündoğdu, C. (2004). *Taşkıran*. İnsancıl Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1980). *Felsefe ansiklopedisi: Kavramlar ve akımlar* (Cilt VII). Remzi Kitabevi.
- Duran, H., & Gümüšoğlu, D. (Der.). (2010). *Hünkar Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi*. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çelebi, İ. (1998). Hızır. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt XVII, ss. 406–409). TDV Yayınları.
- Jacques, C. (t.y.). *Varoluşçuluk* (I. Ergüden, Çev.). Kültür Kitaplığı Dost.
- Kierkegaard, S. (1997). *Ölümcül hastalık: Umutsuzluk* (M. M. Yakupoğlu, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2004). *Kaygı kavramı* (V. Taşdelen, Çev.). Hece Yayınları.
- Renaux, R. (1994). *Egzistansiyalizm üzerine dersler* (M. Korlaelçi, Çev.). Erciyes Üniversitesi Yayınevi.
- Sartre, J. P. (1999). *Varoluşçuluk (Existentialisme)* (A. Bezirci, Çev.). Say Yayınları.
- Sartre, J. P. (1989). *Being and nothingness: An essay on phenomenological ontology* (Varlık ve hiçlik) (H. E. Barnes, Çev.). Philosophical Library.
- Sancar, M. K. (2018). Göstergebilimsel film çözümlerinin Bergsoncu eleştirisi. *SineFilozofi*, 3(6), 23–38.
- Scaaff, A., & Gaidenko, P. P. (1966). *Marxizm, varoluşçuluk ve birey* (E. Dinçer, Çev.). De Yayınları.
- Shinn, R. (1963). *Egzistansiyalizmin durumu* (Ş. Tiner, Çev.). Amerikan Bord Neşriyat.
- Şen, C. (2010). *Türk romanında felsefi açılımlar*. Akçağ Yayınları.
- Şenel, A. (1995). *Siyasal düşünceler tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tanno, K., & Willcox, G. (2006). How fast was wild wheat domesticated? *Science*.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe sözlüğü*. Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (1974). Felsefede ve sanatta, dünyada ve bizde varoluşçuluk. *Milliyet Sanat*, 202.

Timurtaş, F. K. (Haz.). (1972). *Yunus Emre Divanı*. Tercüman Yayınları.

Toraman, E. E. (2011). *Manevi gerçekçilik sinema dili ve Semih Kaplanoğlu sineması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Towarnicki, F. (2002). *Martin Heidegger* (Z. Durukal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Extended Abstract

Semih Kaplanoğlu's "Wheat" presents a strong reflection of existentialist philosophy in Turkish cinema. Existentialism is a philosophical movement based on human life, the search for meaning, uncertainties and the process of self-discovery. Kaplanoğlu synthesizes minimalist cinematic language with existentialist philosophy to explore the inner journeys of the characters in the film and the relationship between man and nature, society and himself. Wheat is at the center of Kaplanoğlu's cinematic approach to existentialism and invites the viewer to a deep philosophical questioning.

Objective

The film Wheat centers on man's effort to return to his essence and understand existence. Kaplanoğlu's aim is to confront the audience with existential questions through cinema and to make them think about man's place in nature and the dilemmas of the modern world. The film takes place in a dystopian world in the future and centers on the two main characters, Erol and Cemil, and their search for meaning in this world. The aim of the film is not only to tell a story, but also to lead the audience to think deeply about the inner and outer journey of human beings.

Methodology

Kaplanoğlu uses a cinematographic language that delves deep into existentialist philosophy. Throughout the film, the basic elements of existentialist philosophy are conveyed through characters, metaphors and events. The film builds a bridge between the thoughts of existentialist philosophers such as Jean-Paul Sartre, Martin Heidegger and Karl Jaspers and Ibn Arabi's Sufi interpretations. The semiotic analysis used in Wheat reveals the deeper meanings underlying each scene. Kaplanoğlu reveals the inner worlds of the characters, especially through minimalist dialogues, fixed camera angles and silences.

Findings

The characters in the film, especially Erol and Cemil, appear as individuals searching for the meaning of existence. While Erol is a scientist who lives with the scientific norms of the modern world, Cemil is a more mystical and nature-integrated figure. The dialogues between these two characters show that human beings are not only searching in the material world, but also in a spiritual and philosophical quest. The metaphor of the seed in the film symbolizes the essence and existence of man. Through the seed, Kaplanoğlu examines man's relationship with nature and with himself. Cemil's question to Erol, "breath or wheat", deepens the process of man's search for his own existence.

Conclusions

The film Wheat reveals how existentialism plays an influential role in Kaplanoğlu's cinematographic narrative language. The film tells the story of man's struggle not only to exist but also to make sense of his existence. Through the characters Erol and Cemil, the film sheds light on the anxieties, insecurities and search for meaning in the modern world. Throughout the movie, the viewer witnesses the process of self-discovery and making sense of one's existence. The movie Wheat offers a metaphor for the return of man to nature and his essence, which is lost in the modern world.

Discussion

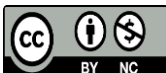
Kaplanoğlu's cinema offers an important example of how existentialist philosophy is treated in Turkish cinema. At the heart of the film is an attempt to question man's relationship with himself and the universe. Existentialism shows parallels with the philosophy of Sartre and Kierkegaard in particular. Cemil and Erol's journey overlaps with Kierkegaard's themes of individual freedom and responsibility. The dystopian world in the film symbolizes the pressures of the modern world on human beings and the struggle of human beings to find their own way in this world. In this respect, Kaplanoğlu's cinema offers not only a narrative but also an existential experience.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi**International Journal of Social, Political and Financial Researches**<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>*Araştırma Makalesi/ Research Article***Sürdürülebilir Enerji Politikaları: Küresel Hedeflerden Yerel Uygulamalara TR33 Bölgesi Üzerine Bir Analiz***Sustainable Energy Policies: From Global Goals to Local Practices- An Analysis of the TR33 Region***Buket Teneke Oduncu^a**^aDr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, buketoduncu@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4252-9856**MAKALE BİLGİSİ****Makale Gönderim Tarihi:** 29.01.2025**Makale Kabul Tarihi:** 03.03.2025**Anahtar Kelimeler:** Sürdürülebilir Enerji Politikaları, Sürdürülebilir Kalkınma, SKH 7, Enerji Geçişi**JEL Kodları:** Q01, Q42, Q48, H70**ÖZ**

Bu çalışmanın konusu sürdürülebilir kalkınma ve enerji politikaları arasındaki ilişkinin küreselden yerele yansımalarıdır. Çalışma küresel hedeflerin başarılmasında bölgesel ve yerel düzeydeki politikaların önemli olduğu kabulüne dayanmaktadır. Enerji geçişi literatüründe işaret edilen bölgesel yaklaşımların eksikliğine yönelik boşluğa Türkiye örneği ile katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Sürdürülebilir Kalkınma Hedef 7: Erişilebilir ve Temiz Enerji (SKH 7) küresel hedefinin TR33 2024-2028 Bölge Planı'na yansımaları analiz edilmektedir. TR33 Bölgesi (Afyonkarahisar, Uşak, Kütahya ve Manisa) sahip olduğu enerji geçiş potansiyeli ile inceleme birimi olarak seçilmiştir. Nitel yöntemle tasarlanan bu çalışmada Maxqda programı aracılığıyla içerik analizi yapılmıştır. Araştırmada TR33 Bölgesel Planı'nın SKH 7 ile uyumlu olup olmadığı sorusuna yanıt aranmış ve bu kapsamdaki boşluklar tespit edilmiştir. Analizler sonucunda Plan'ın SKH7 ile uyumunun dengesiz olduğu belirlenmiştir. Özellikle temiz pişirme ve ısınma kaynaklarına erişim ile uluslararası iş birliği konularında tedbirlerin yetersiz olduğu, öncelik verilen hedeflerde sanayi sektörünün merkeze alındığı ve sektörler arasında denge kurulmadığı tespit edilmiştir. Yenilenebilir kaynaklar ve verimliliğe yönelik önlemlerin özel sektör odaklı olduğu görülmüş, Plan'ın SKH 7'yi kapsayıcı değil, seçici bir yaklaşımla ele aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO**Article Received:** 29.01.2025**Article Accepted:** 03.03.2025**Keywords:** Sustainable Energy Policies, Sustainable Development, SDG 7, Energy Transition**JEL Codes:** Q01, Q42, Q48, H70**ABSTRACT**

The subject of this study is the global to-local reflections on the relationship between sustainable development and energy policies. The study assumes that regional and local level policies are important in achieving global goals. It aims to contribute to the gap pointed out in the energy transition literature regarding the lack of regional approaches in the case of Türkiye. In this context, the reflection of the global goal of Sustainable Development Goal 7: Accessible and Clean Energy (SDG 7) on the TR33 2024-2028 Regional Plan is analyzed. TR33 Region (Afyonkarahisar, Uşak, Kütahya, and Manisa) has been selected as the unit of investigation with its energy transition potential. Content analysis was conducted using the Maxqda during this qualitative research. In the research, the question of whether the TR33 Regional Plan is compatible with SDG 7 was sought to be answered, and the gaps in this context were identified. As a result of the analyses, it was determined that the Plan's compliance with SDG7 is unbalanced. It has been determined that the measures are insufficient, especially in access to clean cooking and heating sources and international cooperation. The industrial sector is centered on the prioritized targets, and a balance is not established between the sectors. Measures for renewable resources and efficiency were found to be private-sector oriented, and it was concluded that the Plan addresses SDG 7 with a selective approach rather than an inclusive one.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Giriş

21. yüzyıl yoksulluk, işsizlik, küresel ısınma, çevresel bozulma, iklim değişikliği, bölgelerarası gelişmişlik farklarının derinleşmesi, eşitsizlik ve adaletsizlik gibi bir dizi zorluğu beraberinde getirmiştir. Bu durum politika yapıcılarını çevresel, sosyal, politik ve ekonomik tüm boyutları kapsayan yeni bir politika çerçevesi oluşturmaya itmiştir. Bu zorluklarla başa çıkmak için 2015 yılında BM tarafından “*Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma İçin 2030 Gündemi* (United Nations, 2015)” kabul edilmiş ve 17 temel Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) ve bunların 169 alt hedefi ile 232 gösterge belirlenmiştir. Bu yeni küresel gündem, yoksulluğun ortadan kaldırılması, herkes için sürdürülebilir yaşam, istikrarlı ve dengeli bir gezegensel yaşam-destek sistemi (Griggs vd., 2014), eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele edilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasını içermektedir. Bu açıdan, iklim değişikliğinden akıllı şehirlere, işgücü piyasalarından doğum sırası ölüm oranlarına kadar çok çeşitli alanlarda kamu politikalarını ve özel müdahaleleri şekillendirmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan, *her şeyi kapsayan bir strateji (all-comprising strategy)*’dir (Sianes vd., 2022, s. 2). 2012 yılında Ban Ki-Moon, enerjinin kalkınma sürecindeki yeri ve önemine ilişkin olarak “enerji, ekonomik büyüme, sosyal adalet ve çevresel sürdürülebilirliği birbirine bağlayan altın halkadır” değerlendirmesinde bulunmuştur (Ki-moon, 2012). Bu ifade enerjinin, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasındaki vazgeçilmez önemini tespit etmiştir. Bu öneme binaen ilk kez *2030 Gündemi*’nde enerji tek başına bir küresel hedef olarak düzenlenmiştir. “SKH 7: Erişilebilir ve Temiz Enerji” dünya genelinde sera gazları emisyonunu azaltmak isteyen birçok ülkeye somut bir strateji sunmuştur. Hidrokarbon kaynakların kullanımının azaltılması ve mümkün olduğunca yenilenebilir kaynaklarla ikame edilmesi, enerji verimliliğinin artırılması ve herkesin enerjiye erişiminin sağlanması alt hedeflerinden oluşan bu hedef ile dünya genelinde iklim değişikliğini önlemeye yönelik eylemler için karar alıcılara bir çerçeve sunulmuştur.

SKH 7 hedefinin yerine getirilmesinde, yalnızca ulusal hükümetlerin değil yerel ve bölgesel karar alıcıların da kapsayıcı politika ve uygulamalar ile sürece dahil olması önem taşımaktadır. Enerji ve özellikle yenilenebilir enerji kaynakları karakteristik olarak yerel ve dağıtık kaynaklar olmaları nedeniyle yerel ve bölgesel düzeyde müdahaleler önem taşımaktadır. Enerji geçişi literatüründe bölgesel ve yerel uygulama örneklerine daha fazla ihtiyaç duyulduğu, buna yönelik literatürde bir boşluk olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışma, işaret edilen literatür boşluğuna katkıda bulunmak amacıyla Türkiye örneğinde TR33 Bölgesi deneyimine odaklanmaktadır. SKH 7’nin gerçekleştirilmesinde bölgesel karar alma ve müdahale süreçlerinin önemine vurgu yapmayı amaçlayan bu çalışma beş bölüm halinde düzenlenmiştir. İlk bölümde sürdürülebilir kalkınma ve enerji ilişkisi ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde, SKH 7 ve alt bileşenleri detaylı şekilde açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde, SKH7’nin hayata geçirilmesinde bölgesel ve yerel perspektiflerin önemi ortaya konulmaktadır. Dördüncü bölümde çalışmanın araştırma sahası olarak seçilen TR33 Bölgesinin genel ve enerji görünümü, Zafer Kalkınma Ajansı’nın SKH 7 kapsamındaki faaliyetleri ve 2024-2028 Bölge Planı’nda belirlenen hedeflere ilişkin bir analize yer verilmektedir. Çalışmanın beşinci bölümünde yöntem, veri kaynakları ve akabinde araştırma bulgularına yer verilmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde analizde tespit edilen boşluklardan hareketle öneriler geliştirilmiştir.

1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Enerji İlişkisi

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk kullanımı on sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyıl başına dek uzanmaktadır. Ancak kavram özellikle, Birleşmiş Milletler tarafından 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu ile yaygınlaşmıştır. Raporda sürdürülebilir kalkınma şu şekilde tanımlanmıştır; “*bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır*” (Brundtland, 1987). Sürdürülebilir kalkınma kavramı temelde sürdürülebilir (sustainable) ve kalkınma (development) sözcüklerinden oluşmaktadır. Sürdürülebilirlik (sustainability), bir şeyin sürekli olmasını ifade ederken kalkınma ise -büyümeden farklı olarak- değişimin, ilerlemenin ve iyileşmenin niceliksel olmanın yanında aynı zamanda niteliksel olmasını anlatmaktadır (Mengi & Algan, 2003). Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınmaya rehberlik eden ‘bir felsefe, bir yaklaşım veya uygulama’ (Ozili, 2022, s. 262) olarak tanımlanabilir. Sürdürülebilirlik araştırmalarının temel hedefi, sürdürülebilirlik sorunlarını anlamamıza, çözümler geliştirmemize ve uygulamamıza yol göstermektir (Baumgartner, 2011). Türkçe’de sürekli ve dengeli gelişme olarak karşılanan kavram, “*çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlayan çevreci dünya görüşü*” biçiminde tanımlanmıştır (Keleş, 1998). Çevrebilim Sözlüğü’nde ise “*doğal kaynakların sürekliliğini tehlikeye atmadan, kaynakları tüketmeden kullanarak, çevreyi, doğal ortamı bozmadan, yıkımdan uzak kalarak gerçekleştirilen ekonomik gelişme*” (Güney, 2007, s. 339) şeklinde tanımlanmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma literatüründe sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutu hakkında görüş birliği vardır: sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlar (Ozili, 2022, s. 264). Sürdürülebilir kalkınma, ekonomi, çevre ve toplum arasında dengeli ilerleyen bir kalkınma süreci öngörmekte; i) doğal kaynaklar stoğu ile çevrenin korunması ve ii) az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasının sağlanması olmak üzere iki temel ayağa sahiptir

(Keleş, 2019, s. 97). Bunlardan ilki, mevcut doğal kaynaklar stokunun korunmasıdır. Gelecek nesillerin refahı gezegenin yaşam-destek sistemine bağlı olduğu için korunması gerekmektedir (Griggs vd., 2014). Bu noktada, sürdürülebilir kalkınmanın öngördüğü büyüme oranının netleştirilmesi önemlidir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında öngörülen büyüme oranı, yenilenebilir kaynakların yenilenebilme oranı iken, yenilenemez kaynaklar için ise bunların makul bir süre dayanmasını sağlayacak bir kullanım oranıdır (Keleş vd., 2012, s. 247). Bununla kaynakların kullanımı açısından kuşak içi ve kuşaklararası bir adalet yaratılması (Mengi & Algan, 2003; Keleş, 2019) hedeflenmektedir. İkincisi ise ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır. Görüldüğü gibi, sürdürülebilir kalkınma ekonomik büyüme ve/veya kalkınmanın dışlanmadığı bilakis özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasının desteklediği bir yaklaşımdır.

Sürdürülebilir kalkınma özünde normatif, muğlak ve öznel bir kavram olduğundan, pratikteki uygulaması, çeşitli paydaşların değer, istek ve hedefleri arasındaki çatışmaları içermek zorundadır (Loorbach & Rotmans, 2006, s. 188). Benzer bir nokta Baumgartner (2011) tarafından da vurgulanmıştır; sürdürülebilir kalkınma hem normatif etik hem de pratik boyutlar ihtiva eder. Normatif boyutu sadece bilimsel metodolojilerle çözüm sunmayı zorlaştırır, neyin sürdürüleceği ve nasıl sürdürüleceği ile ilgili fikir birliği gerektirirler. Bu da ilgili tarafların, paydaşların ve transdisipliner araştırmaların entegrasyonuna ihtiyaç duyulduğu anlamına gelmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın gerektirdiği çok aktörlülük ve çok düzeylilik ile çıkılabilmek için çoğulcu bir bakış açısına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (van Zeijl-Rozema vd., 2008, s. 411).

Başka bir deyişle, yalnızca ulusal düzeydeki politika ve uygulamalara değil aynı zamanda bölgesel ve yerel düzeylerdeki çalışmalara da ihtiyaç vardır. Bu noktada, yeni küresel çözüm arayışları ve yeni yönetim süreçlerine yönelik ihtiyaç vurgulanmıştır (Sachs, 2012). Sürdürülebilir kalkınmanın i) içeriği, ii) çok-taraflı katılımı gerektiren süreci ve iii) kurumsal çerçeve bağlamı nedeniyle yönetim olmaksızın başarılamayacağını öne süren görüşler mevcuttur (van Zeijl-Rozema vd., 2008, s. 411). Biermann ve diğerleri (2014) ise yönetimin üç türünün dikkate alınması gerektiğini belirtir; i) iyi yönetim, ii) etkin yönetim ve iii) dağıtıcı sonuçları olan eşitlikçi yönetim. Bütüncül bir yaklaşımla tasarlanan SKH'lerine ulaşılması için politikaların her düzeyde uygulanması büyük önem taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma anlayış ve teorilerine yönelik kapsamlı tartışmalar mevcuttur. Bu kapsamlı literatürü i)1972 öncesi embriyonik periyod, ii) şekillenme periyodu (1972- 1987) ve iii) 1987'den bu yana gelişim periyodu olarak sınıflandırma girişimleri mevcuttur (Longyu Shi vd., 2019, s. 3). Ancak bu hacimli tartışmalar bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

2. Sürdürülebilir Kalkınma Hedef 7: Erişilebilir ve Temiz Enerji

SKH 7, 2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen 17 hedeften biridir ve “herkesin uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimini” sağlama hedefidir. Bu, insanlığın refah içinde yaşaması, ekonomik büyümenin sağlanması ve Paris Anlaşması ile belirlenen küresel ısınmanın 1.5 °C ile sınırlandırılmasının başarılması için vazgeçilmez önemdedir. Zira, yenilenebilir enerji kaynakları karbondioksit ve diğer sera gazları emisyonlarını, partikül madde, metan, nitrojen monoksit emisyonları ve hidrokarbon kaynak kullanımını azaltarak iklim riskini azaltmakta ve böylece sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmektedir (Shang vd.,2024; Mahalik vd., 2021). SKH 7, sanayileşme ile gelişen hidrokarbon kaynaklar üzerine kurulu ekonomik ve sosyal sistemin karbon yoğunluğunun düşürüldüğü yeni bir sisteme dönüştürülmesi temeli üzerine kurulmuştur. Yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji karması içerisinde oranının artırılması, karbon yoğunluğu düşük elektrifikasyonun sağlanması bu açıdan vazgeçilmez önemdedir.

SKH 7, enerjiye evrensel erişim, yenilenebilir enerji kaynaklarının küresel enerji karmasındaki oranının artırılması ve enerji verimliliği olmak üzere üç temel alt hedeften oluşmaktadır. Bu hedeflerin temelde nicel ve sonuca dayalı somut hedefler olduğu söylenebilir (Bruce & Vinales, 2021). Bunlara ek olarak, temiz enerji teknolojileri ve enerji altyapısına yapılacak teknoloji yatırımlarını teşvik etmek ve altyapının genişletilmesi, iyileştirilmesi ve modernize edilmesi öncelikleri de ana hedef kapsamındaki öncelikler olarak tanımlanmıştır.

Tablo 1: SKH 7 Erişilebilir ve Temiz Enerji

Tanım	
Hedef 7.1	2030 yılına kadar, uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişimi sağlamak
Hedef 7.2	2030 yılına kadar küresel enerji karışımında yenilenebilir enerjinin payını önemli ölçüde artırmak
Hedef 7.3	2030 yılına kadar enerji verimliliğinde küresel iyileştirme oranını iki katına çıkarmak
Hedef 7.a	2030 yılına kadar yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve gelişmiş ve daha temiz fosil yakıt teknolojisi de dahil olmak üzere temiz enerji araştırmalarına ve teknolojisine erişimi kolaylaştırmak için uluslararası iş birliğini artırmak ve enerji altyapısına ve temiz enerji teknolojisine yatırımı teşvik etmek

Hedef 7.b 2030 yılına kadar, özellikle en az gelişmiş ülkeler, geliştirmekte olan küçük ada devletleri ve denize kıyısı olmayan geliştirmekte olan ülkeler olmak üzere geliştirmekte olan ülkelerdeki herkese, kendi destek programlarına uygun olarak, modern ve sürdürülebilir enerji hizmetleri sağlamak için altyapıyı genişletmek ve teknolojiyi yükseltmek

Kaynak: General Assembly (2015, s.19).

Birleşmiş Milletler bu hedeflerle küresel ısınmayı 1.5 °C ile sınırlandırmak için önümüzdeki yıllarda enerji sektöründe neler yapılması gerektiğini de somut bir şekilde ortaya koymuştur. Başka bir deyişle, Paris Anlaşması'nın hedeflerini hükümetler, şirketler, sivil toplum için somut yol haritasına dönüştürmüştür.

2.1. Enerji Hizmetlerine Evrensel Erişim (7.1)

Hedef 7.1, “2030 yılına kadar uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişimi sağlama” hedefidir. Buna göre, enerji uygun fiyatlarla erişilebilir olmalı, enerji hizmetlerine kesintisiz olarak ulaşılabilmeli ve tüm bu ihtiyaçlar enerjinin modern formlarıyla karşılanabilmelidir. Başka bir deyişle, hedef temelde iki bileşenden oluşmaktadır; modern elektrik erişimi ve temiz pişirme olanaklarına erişim. Söz konusu erişimden yoksun olmak ise enerji yoksulluğu olarak tanımlanmaktadır. “Elektriğe erişim eksikliği ve pişirme ve ısınma için katı biyokütle yakıtlarına bağımlılık” (Sovacool & Drupady, 2012, s. 1) olarak tanımlanan enerji yoksulluğu sürdürülebilir kalkınmanın başarılması önündeki en büyük zorluklardan biridir. Bununla birlikte, küresel pandemi ve Rusya-Ukrayna savaşına bağlı olarak ortaya çıkan enerji krizi enerji fiyatları artışına neden olmuş ve düşük gelirli hanelerde elektrik ve temiz pişirme olanaklarına erişimi olumsuz etkilemiştir.

Altyapısal, finansal ve beşeri sermaye kısıtlamaları nedeniyle modern enerji hizmetlerinden herkes aynı ölçüde yararlanamamaktadır. Bu durum sürdürülebilir kalkınmanın başarılması önünde engel yaratırken aynı zamanda bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının da temel sebeplerinden biridir. Bu nedenle, enerji sektöründe üretim ve tüketimin bölgesel olarak dengelenmesi bölgesel kalkınma için hayati önem taşımaktadır. Bu nokta, bölgesel kalkınmayı gerçekleştirme ve gelişmişlik farklılıklarını giderme misyonuyla bölgesel kalkınma ajanslarına da görev yüklemektedir.

Elektrik ve temiz yakıtlara erişimi olmayanlar genellikle yoksulluk seviyesinin yüksek olduğu hanelerde ve şebeke altyapısının bulunmadığı, yetersiz olduğu ya da şebekeyi genişletme maliyetinin pahalı olduğu kırsal bölgelerde yaşamaktadır (IEA vd., 2024, s.19). Enerji geçişinde vurgu, doğal çevrenin korunması, ona zarar vermektan kaçınılması ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır (Mahmood vd., 2024). Bu nedenle, yenilenebilir enerji kaynakları güvenilir, sürekli ve modern enerji erişimi için önemli bir olanak sunmaktadır. 2024 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Raporu'na göre elektriğe erişimi olmayan insan sayısı 2015'te 958 milyon iken 2022'de 685 milyona düşmüştür ve temiz pişirme yakıtı olmayanların sayısı da aynı dönemde 2,8 milyardan 2,1 milyara gerilemiştir (UN, 2024, s. 22). Dünya nüfusunun ve enerji hizmetlerine talebin hızla artması ile enerji yoksulluğu rakamları da yıldan yıla değişmekle birlikte Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verilerine göre günümüzde yaklaşık 750 milyon insan elektrik erişiminden yoksundur (IEA, 2024a, s. 56). Yerel halkın ısınma ve pişirme başta olmak üzere enerji ihtiyaçlarını karşılamak için odun, hayvan gübresi gibi geleneksel biyokütle ve kömür gibi yakıtları kullanmaları sağlık açısından olumsuz etkilere sahiptir. Temiz pişirmeye erişim bir hanenin, “insan sağlığına zararlı kirleticilerin emisyonunu önemli ölçüde sınırlayan veya önleyen birincil pişirme araç, yakıt ve ekipmanlarına güvenilir erişimi olması” olarak tanımlanmaktadır (IEA, 2023, s.19).

IEA'nın temiz pişirme yakıtlarına yönelik çalışmaları bu kaynakların kullanımından kaynaklanan evsel hava kirliliğinin yılda yaklaşık 3,7 milyon erken ölüme yol açtığını (IEA, 2024b) ve özellikle kadın ve çocukların daha fazla risk altında olduğunu göstermektedir. Kadınlar, yakıt toplama ve yemek pişirme için günde ortalama beş saat harcamakta, sağlık açısından olumsuz etkilere maruz kalmalarının yanı sıra temel eğitimden mahrum kalma, iş hayatına katılmama ve mali bağımsızlıklarını sağlayabilecekleri iş kurma fırsatlarından da mahrum kalmaktadırlar (IEA, 2023, s.3). Geleneksel biyokütle talebi nedeniyle her yıl İrlanda büyüklüğünde orman varlığı yok olmakta, kadınlar yakacak odun toplamak için yaptıkları günlük yolculuklarda şiddet ve saldırı risklerine maruz kalmaktadır (IEA, 2023, s.13). Bu nedenle, olumsuz etkileri oldukça fazla olan geleneksel biyokütle yakıtlara bağımlılık SKH 7 kapsamında ‘modern enerji erişimi’ ile aşılımaya çalışılmaktadır.

IEA'nın Net Sıfır Emisyon Senaryosuna (NZE) göre, geleneksel biyokütle kullanımı, 2030 yılına kadar yerini daha modern ve verimli-temiz yakıt teknolojilerine bırakarak tamamen terk edilmelidir (IEA, 2024b). 2024 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Raporu'na göre (UN, 2024), 2030'a kadar SKH 7'ye ulaşılması için, elektrifikasyonu hızlandıracak, enerji verimliliğini artıracak ve yenilenebilir enerji yatırımlarını artıracak sağlam politikalara ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Yenilikçi çözümler teşvik edilmeli ve destekleyici düzenleyici çerçeveler oluşturulmalıdır. Projeksiyonlara göre, 2030 yılına kadar 660 milyon insan elektrik erişimine ulaşamayacaktır. Evrensel elektrik erişimine ulaşmak için yıllık yüzde 1,08'lik bir artış gerekecektir. SKH 7.1

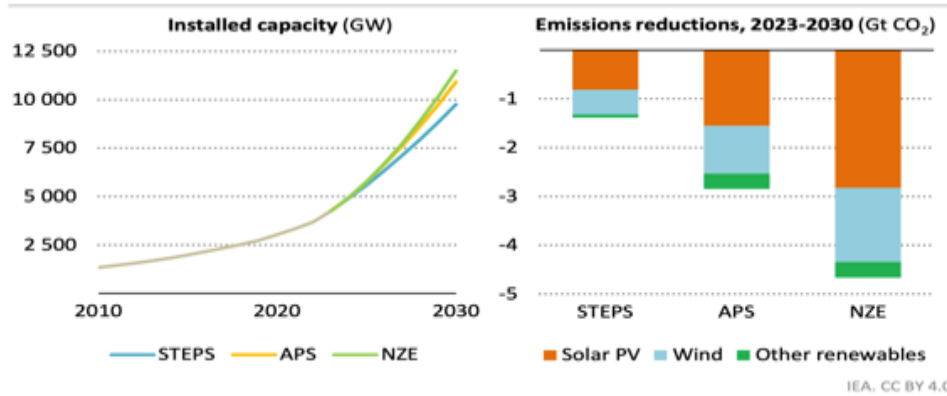
hedefine 2030 yılına kadar ulaşılabilmesi için -her yıl yaklaşık 120 milyon insanın erişim sağlaması demektir- kamu müdahaleleri ve hedefe yönelik teşvikler gereklidir (IEA, 2024a, s. 56). Eğer gelişmeler hızlanmazsa 2030 yılına gelindiğinde yaklaşık 1,8 milyar insanın hala çevreyi kirleten soba ve yakıtlarla yemek hazırlayacağı öngörülmüştür (UN, 2024, s.22).

2.2. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Payının Artırılması (7.2)

Hedef 7.2, “2030 yılına kadar küresel enerji karışımında yenilenebilir enerjinin payını önemli ölçüde artırma” hedefidir. Yenilenebilir enerji, sürdürülebilir kalkınmanın özellikle çevresel boyutu ile ve diğer tüm boyutları ile ilişkilidir. Uzunca bir süre, yalnızca iklim krizi ile ilişkilendirilen yenilenebilir enerji kaynaklarının politika yapıcılar açısından bugün anlamı daha fazladır. Yenilenebilir enerji bugün ülkeler için enerji güvenliklerini artırmanın bir yolu, yeni istihdam olanakları, geliştirilecek yeni sanayi ekosistemleri açısından değerlendirilmeye başlanmıştır. Ancak, 2012 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen SEforALL belgesinde “2030 yılına kadar küresel yenilenebilir enerji payının iki katına çıkarılarak yüzde 15’ten yüzde 30’a yükseltilmesi hedefi” (UNSG, 2012) açıkça somut bir hedef koymuş olmasına rağmen, SDG 7.2’deki “önemli ölçüde artış” ile ne anlaşıldığı somut ve açık bir şekilde tanımlanmamıştır. Bu durum literatürde, küresel kolektif eylemin koordinasyonu ve ilerlemenin ölçülmesi konusunda zorluklar yaratabileceği açısından eleştirilmiştir (Bruce & Vinuales, 2021, s.5).

Söz konusu hedef, başta güneş ve rüzgar olmak üzere biyokütle, jeotermal gibi kaynakların elektrik üretiminde kullanılması yoluyla toplamdaki payının artırılmasını öngörmektedir. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) tarafından yenilenebilir enerji kaynakları altı kategori altında toplanmıştır; hidroelektrik, deniz enerjisi (okyanus, gelgit ve dalga enerjisi), rüzgar enerjisi, güneş enerjisi (fotovoltaik ve termal), biyoenerji ve jeotermal enerji (IRENA, 2023). Dünya’nın yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretme kapasitesi düşen maliyetler ve teknolojik ilerlemeler sayesinde hızla artmaktadır (UN, 2024). Enerji geçişi iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltarak (Li & Haneklaus, 2021) ve ülkelerin karbon nötrlüğü hedeflerine ulaşmalarında yardımcı olmaktadır (Kovač v d., 2021). Küresel iklim hedeflerine ulaşılabilmesi için yenilenebilir enerjinin ulaşım, ısınma ve elektrifikasyon olmak üzere üç temel alanda hızla yaygınlaştırılması gerekmektedir ((IEA vd., 2024, s.13). Aşağıdaki şekil, yenilenebilir enerji kaynaklarının 2010-2030 yılları arasındaki kurulu kapasitesine ilişkin mevcut durumu ve farklı senaryolara göre gelişme trendini göstermektedir.

Şekil 1: Senaryolara Göre Kurulu Kapasite ve Emisyon Azaltımları (IEA, 2024a).

Kaynak: (IEA, 2024a).

2023 yılında modern yenilenebilir enerji kaynakları toplam arzın yüzde 12’sini sağlamıştır (IEA, 2024a). IEA’nın Belirtilen Politikalar Senaryosuna göre (STEPS), modern yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam nihai enerji tüketimdeki payının 2030 yılına kadar yüzde 22’ye ulaşması beklenmektedir, oysa Net Sıfır Emisyon Senaryosuna göre (NZE), bu oran 2030 yılına kadar en az yüzde 33 olmalıdır (IEA, 2024b). Buradan çıkarılacak sonuç, net sıfır emisyon senaryolarının hayata geçirilebilmesi için şimdiki hedeflerden çok daha büyük ölçekli yatırımlara ihtiyaç olduğudur.

2.3. Enerji verimliliğinin Artırılması (7.3)

Hedef 7.3, “2030 yılına kadar enerji verimliliğinde küresel iyileştirme oranını iki katına çıkarma” hedefidir. Bir sistem, aynı enerji girdisi ile daha fazla hizmet sağlıyorsa veya daha az enerji girdisi ile aynı hizmeti sağlıyorsa enerji verimliliğinden söz edilir (IEA, 2014a, s.17). Enerji verimliliği IEA tarafından ‘birinci yakıt’ olarak

tanımlanmıştır ve sürdürülebilir kalkınmanın her üç unsuru açısından da, başka bir deyişle faydaları ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan faydaları sıralanabilir.

Öncelikle enerji verimliliği, enerji güvenliğini artırarak enerji talebinin azaltılması ve hidrokarbon kaynaklara olan bağımlılığın düşürülmesi ve enerji hizmetlerinin iyileştirilmesi açısından oldukça önemlidir (IEA, 2014b, s.7). Sanayi ve ulaşım gibi enerji yoğun sektörlerde karbon emisyonlarının azaltılması ve böylelikle Paris Anlaşması'nın 1.5 °C hedefinin yakalanmasında enerji verimliliğinin kritik bir rolü vardır (IEA, 2023b; IEA vd., 2024). Ekonomik açıdan GSMH artışı sağlaması, yeni istihdam olanakları yaratması, özellikle sanayide üretkenlik artışı ve maliyet etkinliği sağlaması, enerjiye makul fiyatlarla erişilebilmesi gibi faydalara sahiptir. Bununla birlikte, kamu bütçesi üzerindeki yükün azaltılması ve refah artışı açısından da olumlu etkileri vardır. Uluslararası Enerji Ajansı, enerji verimliliği için yatırılan her 1 Euro'nun yaklaşık 4 Euro getiri sağladığını kaydetmiştir (IEA, 2014b, s.7). Bunun yanı sıra, enerji verimliliği çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından bir dizi fayda sunmaktadır. Daha verimli ve temiz üretim metotları toplumsal ve çevresel olumsuzlukları azaltmak için gereklidir (Van der Kroon vd., 2013). Hidrokarbon kaynakların yakılmasından kaynaklanan hava kirliliğinin önlenmesi, olumsuz sağlık etkilerinin önlenmesi, kaynakların etkin yönetimi gibi olumlu etkiler sunmaktadır.

Enerji verimliliği sosyal açıdan gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere düşük gelirli toplulukların enerji harcamalarını azaltarak ekonomik eşitsizlikleri azaltabilmekte ve SKH 7 kapsamında herkesin enerjiye erişimini kapsayıcı hale getirebilmektedir (IEA, 2014b, s.36). Daha açık bir ifadeyle, enerji verimliliğinin artırılması iki taraflı fayda sağlayan bir stratejidir. Verimlilik yoluyla enerji tasarrufu yapılması, hem yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılması hem de enerji ihtiyacını en aza indirerek evrensel enerji erişimini sağlayabilir. SKH 7 kapsamında tanımlanan üç ana hedefin gerçekleştirilmesine yönelik öncelikler ise aynı hedef kapsamında 7.a ve 7.b maddeleri kapsamında düzenlenmiştir.

2.4. Sürdürülebilir Enerji Araştırma ve Teknolojisini Desteklemek Amacıyla Uluslararası İşbirliğinin Artırılması (7.a)

Hedef 7.a, temiz enerji araştırmalarına ve teknolojilerine erişimi artırmak için küresel iş birliğini teşvik etmeyi ve enerji altyapısına yatırımları desteklemeyi amaçlamaktadır. Özellikle finansman, yenilenebilir enerji geçişinde kritik bir faktördür, çünkü enerji projeleri uzun vadeli ve maliyetlidir. Hem mevcut altyapının modernizasyonu hem de yeni yatırımlar için kredi, fon ve teşvikler büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, teknolojik inovasyon net sıfır hedefinin gerçekleşmesi için gereklidir. Yenilikçi enerji teknolojileri daha verimli çözümler sunarken, temiz enerjiye yatırım küresel iş birliğini gerektirmektedir (IEA, 2023b). Bu bağlamda, bölgesel kalkınma ajansları önemli aktörlerdir. Küresel mali ve teknik destekleri tanıtmak, proje geliştirme ve başvuru süreçlerinde danışmanlık sağlamak gibi işlevleriyle bu dönüşümde kilit rol oynayabilirler.

Bu kapsamda SKH 7.a, çok amaçlı finansal araçları, teknoloji transferi, yenilenebilir enerji teknolojileri, teknik yardım programları, enerji altyapısı yatırımları, elektrifikasyon plan ve programları ve enerji verimliliği programları geliştirilmesinde uluslararası iş birliğine yönlendirmektedir. Bu doğrultuda, gelişmekte olan ülkelere yönelik uluslararası kamu finansman akışı 2022 yılında 15,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (IEA vd., 2024, s.15). 2022 yılında uluslararası kamu akışlarından en çok yararlanan ülkeler Brezilya, Güney Afrika, Mısır, Özbekistan ve Hindistan olurken, 40 küçük ada devleti kişi başına en yüksek ödemeyi alan ülkeler olmuştur (IEA vd., 2024, s.15). Daha geniş kamu finansmanı ekosistemi içinde, çok taraflı kalkınma bankaları, hükümetler ve diğer ilgili aktörler, enerji dönüşümü projelerinin odağını basit bankacılık işlemlerinden program veya portföy düzeylerinde etkiye doğru kaydırmak için birlikte çalışmalıdır (IEA vd., 2024, s.15). Söz konusu finansman akışlarından yüksek ölçüde yararlanılmasında kalkınma ajansları önemli roller üstlenebilmektedir.

2.5. Sürdürülebilir Enerji Altyapısını Geliştirmek (7.b)

Hedef 7.b, “2030 yılına kadar, özellikle en az gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan küçük ada devletleri ve denize kıyısı olmayan gelişmekte olan ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerdeki herkese, kendi destek programlarına uygun olarak, modern ve sürdürülebilir enerji hizmetleri sağlamak için altyapıyı genişletmek ve teknolojiyi yükseltmektir.” Bu alt hedef, gelişmekte olan ülkelere, ülkelerin kendi destek programları çerçevesinde, altyapı ve teknolojinin geliştirilmesini vurgulamaktadır. Bu, yenilenebilir enerji kaynaklarının özellikle elektrik üretiminde ve ısınma ve ulaşım sektörlerindeki kurulu gücünün geliştirilmesine dayanmaktadır.

Küresel bir sorun olan iklim değişikliği ile mücadelede tüm ülkeler eşit kapasiteye sahip değildir ve bu nedenle gelişmekte olan ülkeler ve özellikle ada-devletlerinin güçlendirilmeleri önem arz eder. Gelişmekte olan ekonomilerin enerji dönüşümü sürecine ayak uydurabilmeleri için yenilikçi finansman araçlarına ve girişimlere

ihtiyaçları vardır. Bu bağlamda, kamu finansmanı, hizmet götürülmeyen ve yetersiz hizmet götürülen bölgelere enerji hizmeti çözümleri sağlamada, özel sermayeyi bu amaçla harekete geçirmede ve son kullanıcıların satın alabilirlik açıklarını kapatmada çok önemli bir rol oynayacaktır (IEA vd., 2024, s.15). Bu doğrultuda kalkınma ajansları ulusal politika plan, program ve çerçevelerinde belirlenen hedeflerle ilişkili olarak bölgelerindeki potansiyelin tam kapasite ile kullanılması için kamu yatırım ve teşviklerinin bölgelerine çekilmesi noktasında önemli roller oynamaktadır.

3. SKH 7'nin Küresel, Bölgesel ve Yerel Bağlamdaki Önemi

SKH'leri küresel bir gündem belirleme çabası olarak okumak mümkündür. Her ne kadar bunlar küresel hedefler olsa da başarımlarında yerel ve bölgesel dinamiklerin dikkate alınması gerekmektedir. Dünya genelinde topluluklar sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda farklı yollar izlemektedir. Coğrafi, ekonomik, siyasal, kültürel, doğal kaynaklar vb. pek çok faktörün etkisiyle tüm toplumların kendilerine uygun olan kalkınma patikasını seçmesi önemlidir. Ozilli'ye göre (2022, s.279), herkese uyan tek bir sürdürülebilir kalkınma düzeyi yerine her topluluğa uygun farklı sürdürülebilir kalkınma düzeyleri hedeflenmelidir. Bölgeler sayılan faktörler nedeniyle, ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan farklı performanslar sergilemekte ve bu durum bölgeler arası eşitsizlikleri derinleştirebilmektedir. Yerel ve bölgesel kaynaklar bu noktada büyük önem taşımaktadır. Bu özellikle yenilenebilir enerji kaynakları açısından geçerlidir. Aynı zamanda, kalkınma ajansları bölgelerin yeterlilik, potansiyel, kapasite ve faaliyetlerini yakından takip eden birimler olarak bu süreçte önemli aktörlerdir.

SKH 7, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, enerji ve verimliliği ve herkes için enerji erişimini hedeflemektedir. Özellikle yenilenebilir enerji kaynakları, yerel kaynaklar olarak bu geçişte oldukça önemlidir. SKH 7, temelde, yerel ve bölgesel üstünlükleri gözetilen bir enerji karması oluşturmaya davet etmektedir. Bölgelerin coğrafi özellikleri yenilenebilir enerji kaynak seçimi, kaynak verimliliği, yatırımlar için gereken finansal sermaye, kurumsal ve beşeri kapasite başta olmak üzere tüm sürecin yönetiminden derinden etkilidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının temel özelliği dağıtık (merkezi-olmayan) kaynaklar oluşlarıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, bölgesel ve yerel düzeyde toplulukların dirençliliklerinin artırılması için oldukça önemlidir. Zira, gelişmekte olan ekonomiler iklim değişikliği etkilerinden fazlasıyla etkilenmektedir (Fan vd., 2019). Bu nedenle yıllar geçtikçe hızlanan bir ivme ile dünya genelinde pek çok ülke yenilenebilir enerjiye geçişi planlarına dahil etmektedir. Yenilenebilir enerji üretiminin yaygınlaştırılmasını teşvik eden kamu politikaları 1980'li yıllarda geliştirilmeye başlanmış ve 2000'li yıllardan itibaren bu politikalar gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulanmaya başlanmıştır (Roussafi, 2021). Bugün, yaklaşık 176 ülke net yenilenebilir enerji hedefleri belirlemiştir (REN21, 2024).

Yıllar içerisinde gelişen alan yazında enerji geçişi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Öyle ki bu farklılık kavramsallaştırmadan tutun da teori ve uygulamadaki farklılıklara kadar uzanmaktadır. Enerji geçişine ilişkin teorik ve uygulamaya yönelik tartışmalar bu yazının konusunu aştığı için burada genel hatları ile tanımlanmakla yetinilecektir. Enerji geçişi, literatürde farklı kategorilerde tanımlanan çok yönlü bir kavramdır. İlk olarak, fosil yakıtlara dayalı enerji rejimlerinin, yenilenebilir enerji kaynaklarının daha yüksek paya sahip olduğu sistemlere dönüşümü olarak ifade edilmektedir (Bradshaw & Martino Jannuzzi, 2019). Bunun yanı sıra, enerji geçişi yakıt türlerinde (örneğin odundan kömüre, kömürden petrole) ve bu yakıtlarla ilişkili teknolojilerde (örneğin buharlı motorlardan içten yanmalı motorlara geçiş) bir değişim süreci olarak ele alınmaktadır (Hirsh & Jones, 2014). Ayrıca, bir toplumun enerji kullanım modellerinde meydana gelen ve kaynakları, taşıyıcıları, dönüştürücüleri ve hizmetleri kapsayan önemli değişiklikleri ifade eder (O'Connor, 2010). Enerji geçişi, aynı zamanda bir veya birden fazla enerji kaynağı ve teknolojisine dayalı ekonomik bir sistemin başka bir yapıya dönüşümü olarak da tanımlanır (Fouquet & Pearson, 2012). Son olarak, bu süreç, yeni bir birincil enerji kaynağının ve taşıyıcısının piyasaya sunulması ile bu kaynak ve taşıyıcının pazarda kayda değer bir paya ulaşması arasındaki zaman dilimini de içermektedir (Smil, 2010). Bridge ve diğerlerine (2013) göre, enerji geçişi kavramı koşullarda bir değişim anlamına gelse de, bu sürecin arzu edilen nihai durumuna ilişkin bir fikir birliği bulunmamaktadır. Verbong ve Loorbach (2012) ise, enerji geçişinin insanlık tarihindeki köklerinin sanayileşme, kentleşme ve tüketim toplumuyla ilgili küresel ölçekte kapsamlı sosyal değişimlere dayandığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla oldukça kapsamlı bir sistemik dönüşüme işaret etmektedirler.

Enerji geçişleri literatüründe erken dönem çalışmalar konuyu daha çok ulusal enerji politikaları odağında ele almıştır. Ancak enerji geçişi bakımından, ülke içerisindeki bölgeler arasındaki farklılıklar da büyük olmaktadır. Bu durum literatürde enerji geçişlerinin mekânsal boyutlarının yeterince ele alınmadığı yönünde bazı eleştirilerin yöneltilmesine neden olmuştur (Bridge vd., 2013; Truffer & Coenen, 2012). SKH 7 kapsamında yukarıda detaylı şekilde tartışılan hedeflerin hayata geçirilmesine yönelik çabalar hem bölgesel özelliklerin etkisi altındadır hem de bölgeleri sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve çevresel açılardan da geliştirme potansiyeli sunmaktadır. Zira, küreselleşme ile birlikte bölgeler ekonomik ve sosyal kalkınma yaratma kapasitesi ile önemli

birimler olarak yeniden tanımlanmıştır. Bölgeler toplumsal yeniden üretimde giderek daha önemli bir rol oynadığından ekonomik ve toplumsal yenilenme için de fırsatlar sunmaktadır.

3.1. TR33 Bölgesi Genel Görünümü

AB'ye uyum sürecinde gündeme gelen İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması Bakanlar Kurulu'nun 2002/4720 sayılı kararı ile 22 Eylül 2002 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmış ve kurulmuştur. Düzey-2 bölgelerinden biri olarak Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerinden oluşmakta olan TR33 Bölgesi kurulmuştur. Türkiye'de kalkınma ajansları, AB'ye uyum kapsamında gündeme gelmiş, iktisadi ussallık ve demokratik yönetim ilkeleri temelinde kurulmuştur (Karasu, 2009). Bölgenin dengeli ve sürdürülebilir sosyal kalkınmasının sağlanması amacıyla Zafer Kalkınma Ajansı, 2006 tarihli 5449 sayılı Kanun'un 3. Maddesine dayanılarak 2009'da kurulmuştur. 2018 yılında Kalkınma Bakanlığı'nın kapatılması ile kalkınma ajanslarının koordinasyon görevi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na verilmiştir. Ajans tüm faaliyetlerini ulusal kalkınma plan ve programlarına dayanılarak oluşturulan Bölge Planlarına uygun olarak yürütmektedir. Ajans, karar organı olan yönetim kurulu, danışma organı olan kalkınma kurulu ve genel sekreterlik organlarından oluşmaktadır. Zafer Kalkınma Ajansı'nın misyonu "TR33 Bölgesi'nin yaşam kalitesini artırmak amacıyla bölgeyi cazibe merkezi haline getirmek ve sürdürülebilir kalkınmayı" sağlamaktır. Bununla birlikte, sürdürülebilirlik Ajans'ın temel değerleri arasında da yer almaktadır. Bölgeye ilişkin temel bilgiler (Zafer, 2024a) şu şekildedir; bölgede toplam 117 belediye, 54 ilçe ve 1.211 köy bulunmaktadır. Bölgedeki tek büyükşehir Manisa'dır. Bölgenin toplam nüfusu 2022 yıl sonu itibarıyla 3.171.989'dur. Bölgenin yaklaşık %30'u kırsal alanlarda yaşamaktadır. Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) sıralamasında 2. kademe ve 13. sırada bulunmaktadır. Bölgenin enerji kaynakları açısından detaylı açıklaması izleyen bölümde sunulmaktadır.

3.2. TR 33 Bölgesi Yenilenebilir Enerji görünümü

Zafer Kalkınma Ajansı bölgesel kalkınmayı desteklemek amacıyla planlama, proje destekleme, proje geliştirme ve yatırım faaliyetleri yürütmektedir. Kamu, özel kesim ve sivil toplum arasındaki iş birliğini teşvik eden Ajans; bölgesel kaynakların tespiti, rekabet gücünün artırılması ve potansiyel gelişim alanlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Yatırım ve teşvik konusunda rehberlik yürüten Ajans, mali destek (mali destek, kredi) ve teknik destek (eğitim, danışmanlık) sağlamaktadır. Ajans'ın görev ve sorumlulukları düşünüldüğünde yerel ve bölgesel düzeyde sürdürülebilir enerji politikalarının yapım ve uygulanmasında rolü oldukça önemlidir. Nitekim, kurulduğu günden bu yana Ajans çeşitli programlarla enerji sektörüne yönelik pek çok faaliyet yürütmüştür. Ajans'ın 2024 yılına kadar enerji alanında yürütmüş olduğu faaliyetler incelendiğinde altyapı mali destek programları özellikle dikkat çekmektedir. Ajans söz konusu faaliyetlerini TR33 Bölge Planı (2014-2023)'na dayanarak yerine getirmiştir. Bu ilk Bölge Planı henüz "*Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma İçin 2030 Gündemi* (United Nations, 2015)" belgesi yayımlanmadan hazırlanmış olmasına rağmen, özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanılması ve geleneksel altyapının iyileştirilmesine yönelik çok somut öncelikler belirlenmiştir.

Tablo 2: TR 33 Bölge Planı (2014-2023)'nda Enerji Hedefleri

Öncelik No	Öncelik Tanım	Tedbirler
Öncelik 9.1	Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı arttırılacaktır	9.1.A Rüzgardan enerji üretiminin yaygınlaştırılması 9.1.B Jeotermal enerjinin kullanımının yaygınlaştırılması 9.1.C Biyokütleden enerji üretiminin yaygınlaştırılması 9.1.D Hane, işyerleri ve sosyal alanlarda farklı enerji türlerinin kullanımının artırılması
Öncelik 9.2	Geleneksel enerji üretim ve dağıtım altyapısı iyileştirilecektir.	9.2.A Modern enerji üretim tesislerinin yaygınlaştırılması 9.2.B Dağıtım altyapısının iyileştirilmesi 9.2.C Hane, işyerleri ve sosyal alanlarda enerji verimliliğinin artırılması

Kaynak: (ZAFER Kalkınma Ajansı, 2016b)

2024 yılına kadar Ajans, yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi, enerji verimliliği, enerji yatırım destek ve teşvikleri konularında bilgilendirme faaliyetleri düzenlemiş ve bilgi edinme toplantılarına katılmıştır (Zafer, 2012; 2013; 2014; 2017; 2018; 2019; 2021; 2022). Bunun yanında, Ajans'ın enerji sektöründeki faaliyetlerini daha etkili ve verimli şekilde yürütmek amacıyla kurumsal kapasite geliştirme çabaları dikkat çekmektedir. Bu kapsamda 2018 yılından itibaren enerji konularında ajans personelinin eğitim ve uzmanlaşması hususunda faaliyetler göstermiştir (Zafer, 2019; 2021). Ajans önemli bir faaliyet kalemi olan uluslararası iş birliği geliştirme konusunda da çalışmalar yapmıştır (Zafer, 2014; 2017; 2018; 2020). Bu çalışmalarla Ajans hem bölgedeki firma ve sakinlere uluslararası proje destekleri hakkında danışmanlık hizmeti vermiş hem de Erasmus, Horizon 2020 vb.

programlar kapsamında doğrudan proje geliştirme faaliyetleri düzenlemiştir. Bunun yanı sıra, Ajans, yenilenebilir enerji altyapısının geliştirilmesine yönelik doğrudan mali destek programları ve yatırım-teşvik danışmanlığı hizmetleri vermiştir. Bu kapsamda öne çıkan altyapı mali destek ve teknik destek programları bulunmaktadır. “Bölgesel Potansiyelin Harekete Geçirilmesi Mali Destek Programı” (Zafer, 2011), “Doğrudan Faaliyet Destekleme Programı” (Zafer, 2014), “Sürdürülebilir Çevre ve Enerji Programı”, “Türkiye Sürdürülebilir Enerji Finansman Programı”, “Turizm, Enerji ve Çevre Altyapı Mali Destek Programı (TEÇDP)”, “Çevre ve Enerji Altyapı Mali Destek Programı (ÇEDP)”, “Sonuç Odaklı Program”, “3. Yerel Ekonomik Gelişme Programları (YEGEP)” olmak üzere programlar düzenlemiştir. Son olarak, özellikle son yıllarda Yeşil Mutakabat Eylem Planı, karbon ayak izi hesaplanması, Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM), Yeşil OSB vb. konularda bilgilendirme faaliyetlerine ağırlık verildiği görülmektedir (Zafer, 2023).

Ajans tarafından yürütülen bu mali ve teknik destek programlarının bölgenin yenilenebilir enerji kapasitesinin ve enerji verimliliğinin artırılmasında olumlu yönde etkisinin olduğu söylenebilir. Türkiye genelinde olduğu gibi bölge genelinde de yıllar itibarıyla elektrik tüketimi artmaktadır. Bu nedenle ulusal plan ve programlarla eşgüdüm içinde bölge ve yerel düzeylerde geliştirilecek politika ve programlar önem taşımaktadır. TR33 Bölgesi, kişi başına toplam elektrik ve sanayi tüketiminde ülke ortalamasının üzerindedir. Mesken tüketiminde ise ülke ortalamasının gerisinde kalmıştır (Zafer, 2024a:37).

Tablo 3: TR33 Kişi Başına Net Elektrik Tüketimi (KWh/kişi)

İller	2018	2022
Afyonkarahisar	2.510	2.768
Manisa	3.510	3.886
Kütahya	2.788	3.550
Uşak	4.515	5.298

Kaynak: (Tedaş, 2024, s.16; 2020, s.20)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Uşak ilinde kişi başına elektrik tüketiminin yüksek olmasının sebebi şehirde seramik sektörünün yoğunlaşmış olmasıdır. Seramik sektörü, üretim sürecindeki yoğun ısı kullanımı nedeniyle enerji yoğunluğu yüksek bir sektördür. Enerji verimliliği önlemleri açısından öncelik verilmesi gereken bir ildir. Bölge illerindeki toplam kurulu güç, tüketim ve üretim/tüketim oranı ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: TR33 Bölge İllerinin Kurulu Güç ve Toplam Tüketimleri

İller	Kurulu Güç (MW)	Tüketim (MWh)	Üretim/Tüketim Oranı (%)
Manisa	3.280	6.162.000	206 %
Uşak	364	2.657.000	24 %
Afyonkarahisar	705	2.701.000	58%
Kütahya	1.198	2.451.000	256%

Kaynak: (Enerji Atlası, 2025)

Bölgede kullanılan toplam elektriğin yarısı bölgenin en fazla sanayileşmiş Manisa ili tarafından tüketilmiştir. Bölge illerinden Manisa barındırdığı 62 elektrik santrali ile ve Kütahya 16 elektrik santrali ile toplam elektrik tüketimlerinin iki katından fazlasını üretmektedir. Afyonkarahisar’daki 26 elektrik santrali şehrin toplam elektrik tüketiminin yaklaşık %58’lik kısmını karşılamaktadır. Uşak’ta ise toplam 9 elektrik santrali vardır ve üretilen miktar şehrin toplam elektrik tüketiminin yalnızca %24’lük kısmını karşılayabilmektedir (Enerji Atlası, 2025). TR33 Bölgesi önemli linyitten üretim yapan termik santralleri barındırmaktadır. Özellikle Manisa ve Kütahya’daki üretimin yüksek olmasında termik santrallerin önemli bir payı vardır. Manisa’da Soma A ve Soma B, Soma Kolin termik santralleri; Kütahya’da Seyitömer, Tunçbilek, Polat ve Kütahya Şeker Fabrikası termik santralleri işletmededir. Bununla birlikte Kütahya’da 300 MW kapasiteli Domaniç termik santrali yapımı planlanmış ve inşaa süreci devam etmektedir. Afyonkarahisar’da ise kapasitesi görece az Dazkırı Santrali işletmededir. Sürdürülebilir enerji politikaları ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri açısından değerlendirildiğinde üretimin kömür gibi sera gazları emisyonu yüksek bir hidrokarbon kaynaktan üretilmesi kabul edilebilir değildir. Bu açıdan bölge, mevcut termik santrallerinin temiz teknolojilerle desteklenmesi ve mümkünse bunların yenilenebilir kaynaklardan üretim yapan santrallerle ikamesi ön plana çıkmaktadır.

TR33 Bölgesi, yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli açısından oldukça zengindir (Zafer, 2024a:37). Ajans, 2012 yılında yayımladığı TR33 Bölgesinin Yenilenebilir Enerji Potansiyeli ve Stratejik Alt Bölgelerin Tespiti Raporu ile bu hususta oldukça erken bir dönemde çalışma yapmıştır (Zafer, 2012a). Yapılan analizler bölgenin güneş, rüzgar, jeotermal ve biyokütle kaynakları açısından önemli bir kapasiteye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu noktada hidrokarbon kaynakların yenilenebilir kaynaklarla ikamesi açısından önemli bir fırsat barındırmaktadır. Bu özelliklerle, üretim ve tüketim oranı açısından diğer illerden geride kalan Uşak ve Afyonkarahisar illerinde yapılacak yatırımlarda öncelikle değerlendirilmelidir. İlerleyen yıllardaki faaliyetlerinde Ajans'ın bu rapordaki hususları kısmen dikkate aldığı görülebilir de hayata geçirilebilecek potansiyel açısından hala bir açık söz konusudur. Nitekim, TR33 2014-2023 Bölge Planı'nda (Zafer, 2016b), yatay eksen olarak belirlenen enerjide sektörüne yönelik öncelik ve hedeflere yer verilmiştir. Yenilenebilir enerji üretim ve tüketiminin kapasitesinin artırılması, geleneksel enerji üretiminde verimlilik artışı sağlanması amaçlanmıştır. Plan'a göre, enerji bağımlılığı hızlı sanayileşmenin öngörüldüğü TR33 bölgesi açısından bir risk olarak tanımlanmıştır. Buradan hareketle, günümüze kadar bölgede pek çok yenilenebilir enerji yatırımı yapıldığını ve bunun bölge ve ülke genelindeki enerji ihtiyacını karşılamadaki katkısını görebilmekteyiz.

Tablo 5: İllere Göre Yenilenebilir Kaynaklardan Üretilen Elektrik Enerjisi (TWh)

İller	Güneş	Rüzgar	Hidro
Afyonkarahisar	0.479 TWh	0.79 TWh	0.00 TWh
Uşak	0.171 TWh	0.27 TWh	0.00 TWh
Kütahya	0.215 TWh	0.00 TWh	0.02 TWh
Manisa	0.447 TWh	2.21 TWh	0.06 TWh

Kaynak: (EMBER, 2024)

TR33 Bölgesi'nde yer alan hidroelektrik santrallere bakıldığında Manisa'da Demirköprü, Karaağaç, Gölarmara; Kütahya'da Kayaköy, Heymeana 1 ve 2; Afyonkarahisar'da ise Dinar 2 HES bulunmaktadır (Enerji Atlası, 2025). TR33 Bölgesi yenilenebilir kaynaklar içerisinde özellikle jeotermal enerji kurulu gücü açısından ülke genelindeki diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Manisa'da Mis 3, Alaşehir, Ala 2, Salihli 3, Türkerler 3, Enerjeo Kemaliye, Salihli 2, Türkerler Alaşehir 2, Türkerler Alaşehir, Özmen 1, Baklacı, Özmen 3, Sanko Salihli, Mis 1, Maspo 4 ve yapım aşamasındaki Alkan jeotermal Santralleri ile büyük bir kurulu güce sahiptir. Afyonkarahisar'da ise Afyonkarahisar İl Özel İdaresi tarafından işletilen 2,76 MW kapasiteli Afjet Afjes JES bulunmaktadır. Kütahya ve Uşak'ta ise jeotermal enerji santrali bulunmamaktadır (Enerji Atlası, 2025).

TR33 Bölgesi'nde yer alan çok sayıda güneş enerji santrallerine bakıldığında büyük çoğunluğunun özel sektör tarafından kurulduğu görülmektedir. Manisa'da en büyük kapasiteye sahip olan Fersa, Enerjicom, Alaşehir JES Hibrit GES, Oyak, Agroline, Güres gibi tesisler haricinde kurulu gücü 1MW'ın altında çok sayıda lisanssız santral bulunmaktadır. Bunlar arasında yerel yönetimler tarafından yapılan yatırımlara bakıldığında yalnızca Gölarmara Belediyesi'ne ait 0,50 MW kapasiteli bir güneş santrali dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Celal Bayar Üniversitesi'nin de 0,29 MW kapasiteli bir santrali bulunmaktadır. Afyonkarahisar güneş enerji potansiyeli yüksek olan diğer bölge ilidir. Zocalı, Esan Eczacıbaşı, Işıklar, Onday Enerji, Pinema Film, Güler Soğuk Hava Deposu en büyükleri olmak üzere kapasitesi 1 MW'den daha az olan çok sayıda lisanssız güneş santrali bulunmaktadır. Bunlar arasında yerel yönetimler tarafından yapılan yatırımlara bakıldığında Afyonkarahisar Belediyesi'ne ait Afyon Su ve Kanalizasyon Müdürlüğü Güneş Enerjisi Santrali 0, 48 MW'lık kapasiteye sahiptir. Kütahya'da Tekno Ray Solar, Yılmazlar Madencilik, Erden Enerji en büyükleri olmak üzere güneş santralleri bulursa da Manisa ve Afyonkarahisar'daki kadar yüksek sayıda değildir. Bunlar arasında yerel yönetimler tarafından yapılan yatırımlara bakıldığında yalnızca Kütahya İl Özel İdaresi'ne ait 0,20 MW kapasiteli santral dikkat çekmektedir. Uşak'ta yer alan güneş santrallerine bakıldığında Aydem Enerji'ye ait rüzgar santrali hibrit güneş santrali, T Dinamik, Akım, Anadolu ve Molino santralleri en büyükleridir. Uşak'taki güneş kurulu kapasitesi Manisa ve Afyonkarahisar'daki kapasiteden oldukça geridedir ve bölgede yerel yönetim birimleri tarafından güneş enerjisi yatırımı yapılmayan tek il olarak öne çıkmaktadır (Enerji Atlası, 2025).

Tablo 6: İl Bazında Güneş Enerjisi Potansiyeli ve Elektrik Üretimi (TWh)

İller	Elektrik Üretimi	Güneş Potansiyeli
Afyonkarahisar	0.479 TWh	1.584 TWh
Uşak	0.171 TWh	1.611 TWh
Kütahya	0.215 TWh	1.518 TWh
Manisa	0.447 TWh	1.583 TWh

Kaynak: (EMBER, 2024)

TR33 Bölgesi'nde yer alan çok sayıda rüzgar enerji santrallerine bakıldığında Manisa'da Soma, Bilgin Enerji, Sayalar, Akhisar, Kuyucak, Kırkağaç, Gökres 2, Geres, Karakurt, Alares rüzgar enerji santralleri bulunmaktadır.

Afyonkarahisar’da Albay Çiğiltepe, Kocatepe, Eber, İncesu rüzgar enerji santralleri bulunmaktadır. Uşak’ta Uşak Rüzgar Santrali yer almaktadır (Enerji Atlası, 2025).

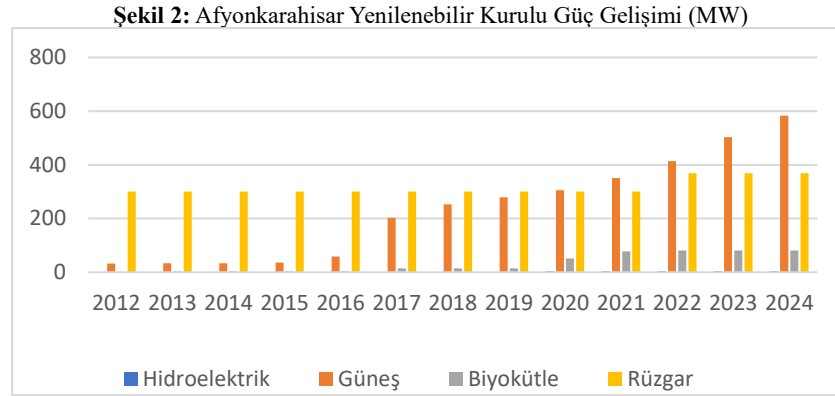
Tablo 7: İl Bazında Rüzgar Enerjisi Potansiyeli ve Elektrik Üretimi

İller	Elektrik Üretimi (TWh)	Rüzgar Potansiyeli (MW)
Afyonkarahisar	0.79	860,24
Uşak	0.27	9,28
Kütahya	0.00	190,16
Manisa	2.21	5.302,32

Kaynak: (EMBER, 2024)

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere, TR33 Bölgesi’nde yer alan tüm iller potansiyelin altında kurulu güce sahiptir. Rüzgar enerjisinde özellikle Kütahya ilinde yatırımların önceliklendirilmesi önem taşımaktadır.

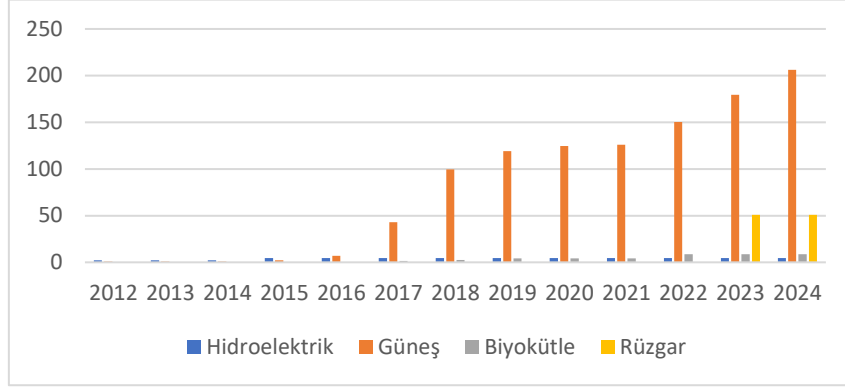
TR33 Bölgesi biyokütle enerjisi açısından da yüksek potansiyel taşımaktadır ve bu durum yapılan potansiyel tespit çalışmaları ile de gösterilmiştir. Bölge illerinden Manisa’da Kula Yenilenebilir Enerji Üretim Tesisi, Mosbia Enerji, Manisa Biyokütle Tesisi, Salihli BES, Uzunburun Biyogaz, Ege biyogaz, Manisa Biyogaz üretim tesisleri yer almaktadır. Afyonkarahisar’da ise, Afyonkarahisar Hayvansal Atık Biyogaz Santrali, Afyon Biyogaz Enerji Santrali, Sandıklı Biyokütle Elektrik Üretim Tesisi, Etaş Afyon Biyogaz Santrali, Eber Biyokütle Santrali kurulu kapasitesi bulunmaktadır. Uşak’ta Uşak Çöpgazı enerji santrali ve Uşak Biyogaz Santrali kurulu kapasiteye sahiptir. Bunlar Uşak Çöpgazı enerji santrali Uşak Belediyesi’nin yatırımı olarak dikkat çekmektedir. Kütahya’da ise biyokütle enerji tesisi bulunmamaktadır (Enerji Atlası, 2025). Tüm bu bilgilerden hareketle, TR33 Bölgesi’nde yer alan illerde yapılan yenilenebilir enerji yatırımlarının toplam kurulu güç içerisindeki dağılımına bakıldığında il bazındaki görünüm aşağıda gösterilmiştir.

Kaynak: Yük Tevzi Bilgi Sistemi (2025) ve EPDK (2025) verilerine dayanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Afyonkarahisar ilinde 2012-2024 yılları arasında yenilenebilir kaynakların kurulu güç içerisindeki gelişimine bakıldığında, güneş ve rüzgar enerjisinin öne çıktığı görülmektedir. Hidroelektrik yatırımının bulunmadığı ilde biyokütle kurulu gücü yıllar içerisinde artmış olsa da güneş ve rüzgar enerjisine kıyasla daha az gelişim göstermiştir.

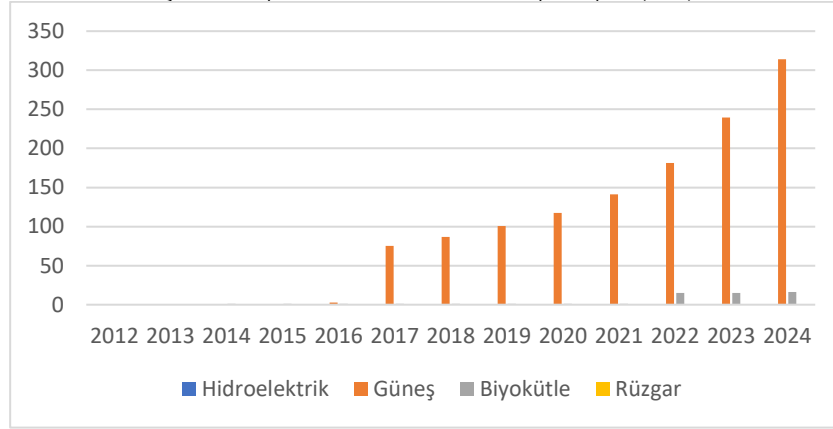
Şekil 3: Kütahya Yenilenebilir Kurulu Güç Gelişimi (MW)

Kaynak: Yük Tevzi Bilgi Sistemi (2025) ve EPDK (2025) verilerine dayanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Kütahya ilinde güneş ve son yıllarda rüzgar yatırımlarının arttığı görülmektedir. Ancak güneş ve rüzgar potansiyelinin hala Ajans'ın yaptığı potansiyel ölçümlerinin gerisinde olduğu görülmektedir.

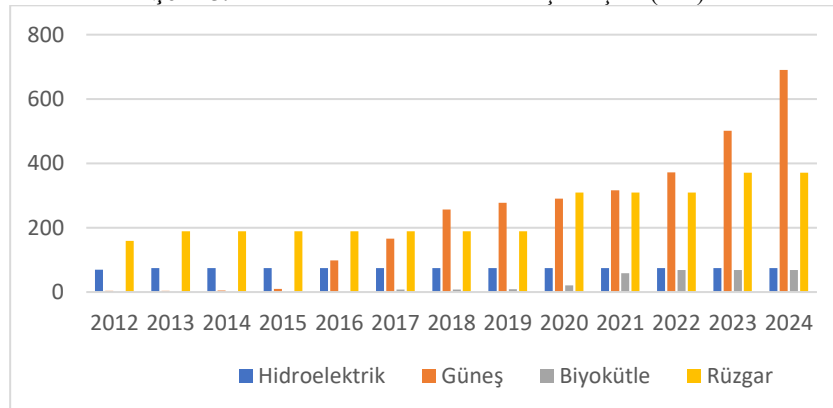
Şekil 4: Uşak Yenilenebilir Kurulu Güç Gelişimi (Mw)

Kaynak: Yük Tevzi Bilgi Sistemi (2025) ve EPDK (2025) verilerine dayanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Uşak ilinde yenilenebilir kaynaklar arasında güneş enerjisi yatırımları öne çıkmaktadır. Rüzgar, hidro yatırımları görülmemektedir.

Şekil 5: Manisa Yenilenebilir Kurulu Güç Gelişimi (Mw)

Kaynak: Yük Tevzi Bilgi Sistemi (2025) ve EPDK (2025) verilerine dayanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Manisa, TR33 Bölge illeri arasında tüm yenilenebilir kaynaklar açısından en fazla yatırımın yapıldığı ildir. İlde güneş ve rüzgar enerjisi kurulu gücü özellikle ön plandadır.

Tüm bu bilgilerden hareketle, her ne kadar bölge genelinde yenilenebilir enerji kurulu kapasitesi ve bu kaynaklardan üretilen elektrik enerji miktarı 2010'lara göre artış göstermiş olsa da, bölgedeki mevcut kurulu

kapasite potansiyelden hala oldukça uzaktır. Bu noktada bölge genelinde kalkınma ajansı tarafından yapılabilecek çok sayıda faaliyet mevcuttur. Ajansın, 2024-2028 dönemini kapsayan TR33 Bölge Planı vizyonu “ekolojik dengeyi gözeterek katma değer yaratan, rekabet gücü yüksek, ekonomik ve sosyal olarak dengeli büyüyen, gelişen bölge” olarak belirlenmiştir (Zafer, 2024a:48). TR33 Bölgesi 2024-2028 Bölge Planı kapsamında üç temel stratejik öncelik belirlenmiştir. Bölge Planı’nda SKH 7 ile ilişkilendirilen stratejik öncelik sanayi ile ilgili olmaktadır. Bölge Planı’nda, iklim değişikliğinin sanayide daha çevreci üretim yöntemlerini zorunlu kıldığı, yenilenebilir enerji kaynak kullanımı, kaynak verimliliği, döngüsel ekonomi gibi hususların önemi vurgulanmıştır. Bu stratejilerden hareketle, enerji sektörüne ilişkin olarak somut performans hedefleri konulmuştur. Bu hedefler aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 8: TR33 2024-2028 Bölge Planı’nda Enerji Hedefleri

	Mevcut Durum	2028 Hedefi
Yenilenebilir enerji kaynağı kurulu kapasite (MW)	7.800 MW	20.000MW
Ajans destekleri ile karbon ayak izi ölçen firma sayısı (yeşil mutabakat kapsamında)	0	50
Desteklenen OSB sayısı (temiz enerji, döngüsel ekonomi, kaynak verimliliği, vb.)	0	20
Yeşil Dönüşüm konusunda danışmanlık verilen firma sayısı	0	50
Sürdürülebilirlik uzmanı istihdam eden firma sayısı	0	50
Yeşil dönüşüm kapsamında farkındalık eğitimi	0	50
Yeşil dönüşüm kapsamında farkındalık eğitimi alan kişi sayısı	0	1.250

Kaynak: (Zafer, 2024, s.87-89)

Tablodan da görülebileceği gibi, sanayiye yönelik hedeflerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Planda yenilenebilir kurulu kapasitesine yönelik olarak iddialı bir hedef belirlenmiştir.

4. Yöntem ve Veri Kaynakları

Bu çalışmanın amacı, TR33 2024-2028 Bölgesel Planı hedeflerinin “SKH 7 Erişilebilir ve Temiz Enerji” hedefi ile uyumlu olup olmadığının analiz edilmesidir. SKH 7, sürdürülebilir kalkınma anlayışı doğrultusunda enerji politikalarına yönelik olarak geliştirilmiş ilk küresel düzeyli hedef olması açısından önemlidir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin başarılmasında küresel ve ulusal düzeydeki çabalar kadar bölgesel ve yerel düzeydeki uygulamalar da önemlidir. Bu nedenle, bölgesel ve yerel düzeydeki politika yapım ve uygulamaların küresel hedeflerle uyumu, bu kapsamlı küresel hedeflerin yerel ve bölgesel dinamikleri yansıtacak şekilde somut uygulamalara geçirilmesi önemlidir. Buradan hareketle araştırmada, bölgesel düzeydeki kalkınma hedeflerinin dizayn edildiği bölge planlarında enerji sektörüne yönelik hedeflerin SKH 7’ye ne ölçüde uyumlu olduğu analiz edilmiştir. Buna yönelik olarak da TR33 Bölgesi seçilmiştir. TR33 Bölgesi’nin seçilmesinin nedenleri şu şekilde sıralanabilir: i) bölgede yenilenebilir enerji kaynak potansiyelinin değerlendirildiği çalışmalar yürütülmüş ve potansiyelin yüksek olduğu belirtilmiştir, ii) bölgede mevcut çok sayıda kömürlü termik santral bulunmaktadır, iii) bölge sektörel açıdan çeşitliliğe sahiptir (sanayi, turizm, tarım, ulaşım vb.). Bu nedenlere dayanarak, inceleme birimi olarak Manisa, Uşak, Afyonkarahisar ve Kütahya illerini içeren TR33 Bölgesi seçilmiştir. Araştırma soruları ise şu şekilde belirlenmiştir; bölgenin kalkınma çerçevesini belirleyen 2024-2028 Bölge Planı’nda yer alan stratejik hedef, önlem, tedbirlerin i) SKH 7 ile uyumlu şekilde tasarlanıp tasarlanmadığı ve uyumun dengeli olup olmadığı ii) hangi hedeflerin önceliklendirildiği ve iii) mevcut boşlukların neler olduğu sorularına yanıt aranmıştır.

Buradan hareketle, çalışma nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi, veri analiz yöntemi olarak da içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında TR33 2024-2028 Bölge Planı, nitel araştırma programı Maxqda aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur: i) çalışma TR33 bölgesini ve güncel Bölge Planı’nı merkeze almakta bu nedenle farklı bölgeler ve geniş zaman aralıkları için genelleme imkanı sunmamaktadır; ii) enerji sektörüne yönelik veri setleri çok çeşitli kurumlarca hazırlanmakta ve SHK 7 faaliyetlerini eksiksiz şekilde kapsayacak bir veri seti bulunmamaktadır (örn. enerji yoksulluğu verileri);

iii) çalışma SKH 7’ye uyum konusunda etkisi olabilecek çeşitli paydaşların (yerel halk, belediyeler, özel sektör, STK’lar vb.) karar alma süreçlerine etkisi ve katılımını yansıtmamakta, görev ve yetki çerçevesi yasal olarak düzenlenen Zafer Kalkınma Ajansı’nın Bölge Planı hazırlık sürecindeki yaklaşımını yansıtmaktadır.

Araştırma yaklaşımı araştırılan konunun doğasına uygun olarak belirlenir. Bir problem veya konunun keşfedilmesi, araştırma konusunun “ne” olduğu ve “nasıl” gerçekleştiğinin ortaya konulması gerektiğinde nitel araştırma tercih edilmektedir (Creswell, 2013; Wertz vd., 2011, s.2). Doküman analizi, incelenen olgu veya olgularla ilgili bilgi veren yazılı belgelerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 187). Doküman analizi, nitel araştırmalarda araştırmacıya zaman ve mali açıdan tasarruf sağlayan bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2011, s.188).

İçerik analizinin amacı, toplanan benzer nitelikteki verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkileri ortaya çıkarabilmek (Yıldırım & Şimşek, 2011, s.227) böylece bu veriyi açıkça anlaşılabilir bir düzende sunmaktır. İçerik analizi, “metinlerden (veya diğer anlamlı materyallerden) bunların kullanım bağlamlarına yönelik tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmaya yönelik bir araştırma tekniğidir” (Krippendorff, 2004, s.18). Bu bağlamda, görüntüler, haritalar, sesler, işaretler, semboller ve hatta dijital kayıtlar içerik analizinde veri olarak değerlendirilebilir (Krippendorff, 2004, s.19). İçerik analizi, bir dökümanın içeriğini sadece döküman bağlamında değil döküman ötesi içerik ile de ilişkilendirmeyi hedeflemektedir (Tavşancıl & Aslan, 2001, s.33). İçerik analizi ile, belgelerin yalnız birincil içerikleri (metnin tema ve ana fikri) değil, örtük içerikleri (bağlam bilgisi) ve biçimsel analizi de amaçlanmaktadır (Mayring, 2000).

Bu bağlamda öncelikle, sürdürülebilir kalkınma ve enerji ilişkisi, SKH 7 literatürü ve TR33 Bölgesi'nin 2009-2024 yılları arasındaki tüm rapor ve faaliyet planları taranarak yazar tarafından kod ve temalar belirlenmiştir (Şekil 5). Kod ve temaların geçerliliği uzman görüşüne başvurularak teyit edilmiştir.

Şekil 6: Temalar ve Kodlar

Enerji Erişimi
Enerji Erişimi > Temiz pişirme ve ısınma
Enerji Erişimi > Temiz enerjiden elektrik erişimi
YEK
YEK > Biyokütle
YEK > Jeotermal
YEK > Rüzgar
YEK > Güneş
Enerji Verimliliği
Uluslararası İşbirliği ve Yatırım Teşvik
Uluslararası İşbirliği ve Yatırım Teşvik > Uluslararası İşbirliği
Uluslararası İşbirliği ve Yatırım Teşvik > Yatırım Teşvik
Altyapının ve Teknolojinin Geliştirilmesi

Kod ve temaların belirlenmesi akabinde, TR33 2024-2028 Bölge Planı yazar tarafından kodlanmıştır. Kodlamalar tekrar tekrar kontrol edilmiştir. Analiz aşamasında elde edilen bulgular izleyen bölümde detaylı şekilde aktarılmaktadır.

5. Bulgular ve Tartışma

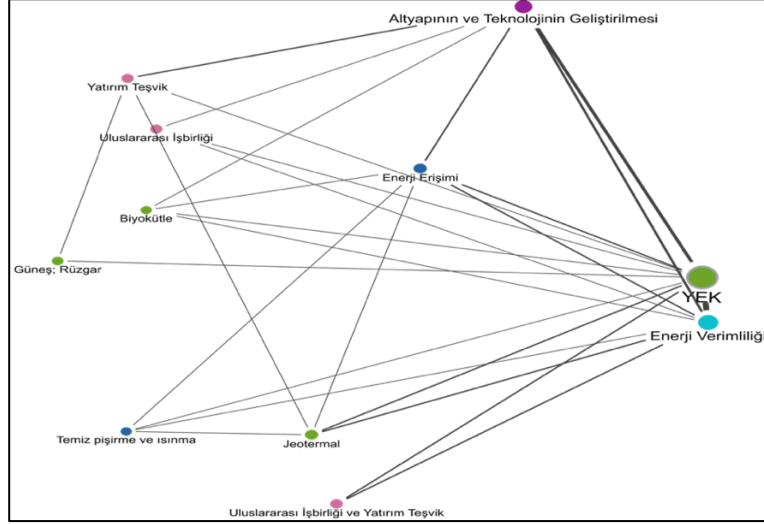
TR33 2024-2028 Bölge Planı kapsadığı döneme ilişkin hedef, öncelik ve tedbirleri SKH 7 ile ne ölçüde uyumlu olduğu açısından analiz edilmiştir. Böylelikle, önceliklendirilen hedefler ile politika tasarımında yeteri kadar öncelik verilmeyen hedefler tespit edilerek boşluklara ulaşmaya çalışılmıştır. İlk olarak, TR33 2024-2028 Bölge Planı, kavram frekansları açısından değerlendirildiğinde enerji kavramına yapılan vurgunun düşük olduğu görülmektedir (Şekil 7). Kelime bulutuna göre daha kalın ve koyu başlıkta yer alanlar Plan'da öne çıkan kavramlardır.

Şekil 7:TR33 2024-2028 Bölge Planı Maxqda Kelime Bulutu

Bununla birlikte, kodların birbiri ile ilişkisini incelemek için kod haritası oluşturulmuştur (Şekil 8). Bu haritada kodlar arasındaki ilişki ve ilişkinin yoğunluğuna göre bir değerlendirme yapılabilmektedir. İlişki, kodlar arasında çizilen çizgilerle ifade edilmekte ve iki kodun kesişimi arttıkça aradaki çizgi kalınlaşmaktadır.

Şekil 8:Kod Haritası (Maxqda)

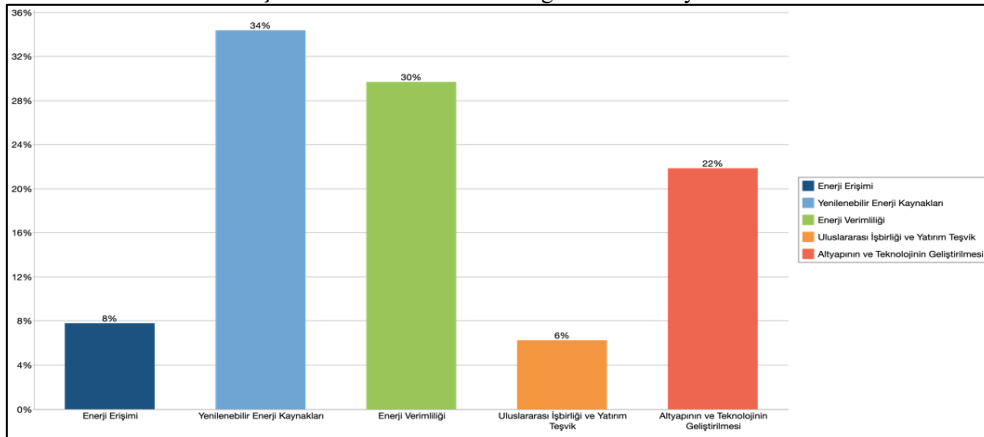

Şekil 8'e baktığımızda, Plan'da yenilenebilir enerji kaynakları ve altyapının ve teknolojinin geliştirilmesi arasında güçlü bir ilişki görülmüştür. Bu ilişki yenilenebilir enerji hedeflerinin altyapı ve teknolojik yeniliklerle birlikte düzenlendiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, enerji verimliliğine yönelik önlemler de altyapı ve teknolojik yeniliklerle birlikte düzenlenmiştir. Bununla birlikte, yenilenebilir enerji ile uluslararası iş birliği arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum yenilenebilir projelerinin ulusal destek teşvik mekanizmalarının yanı sıra uluslararası destek ve teşvik mekanizmaları ile de desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Altyapı ve teknoloji geliştirme ile enerji verimliliği arasında da güçlü bir ilişki vardır. Enerji yoğunluğunun azaltılması için altyapının modernizasyonu ve teknoloji inovasyonu Bölge Planı'nda üzerinde durulan hususlar olmuştur. Böylelikle, önceliklendirilen hedefler ile politika tasarımında yeteri kadar öncelik verilmeyen hedefler tespit edilerek boşluklara ulaşılmaya çalışılmıştır.

5.1.Bölge Planı Hedefleri ve SKH 7 Uyumu

Plan'da sırasıyla en yüksek uyumun görüldüğü hedefler yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artırılması, enerji verimliliği, altyapı ve teknolojinin geliştirilmesi, enerji erişimi ve son olarak uluslararası iş birliği ve yatırım teşvikler hedefidir. Aşağıdaki şekilde Plan'daki kodların sıklıkları görülmektedir.

Şekil 9: SKH 7 İle TR33 Bölge Hedefleri Uyumu

Planın SKH 7.1 ile düşük ölçüde; 7.2 ile yüksek ölçüde; 7.3 ile yüksek ölçüde; 7.a ile düşük ölçüde ve 7.b ile orta ölçüde uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada Plan'da SKH 7'ye yönelik uyumun dengesiz dağılımı dikkat çekmektedir. Plan'da temel odak sanayi sektörüdür. Bu nedenle, yüksek uyum görülen hedefler sanayi sektörüne yönelik olarak geliştirilmiştir (Tablo 2). Özellikle Plan'da da temiz pişirme yakıtlarına erişimin önemine yönelik bir değerlendirme yer almamaktadır. Kelime bulutu ve kod sıklığı incelendiğinde, temiz ısıtma ve pişirme kaynaklarının yaygınlaştırılması konusuna yeteri kadar önem verilmemiştir. Temiz yakıt erişimi konusunda ülke geneli istatistiklerin var olmaması bölge ve yerel düzeydeki politika yapımına da etki etmektedir. Bu verilerin oluşturulması ve şeffaflığı, SKH 7'ye yönelik kapsayıcı bir değerlendirme için oldukça önemlidir. Plan'da sanayiye ilgilendiren konulara öncelik verilirken, enerji erişiminin modernleştirilmesi hedefinin politika tasarımına dahil

edilmediğini göstermektedir. Bununla birlikte, SKH 7 hedefinin hayata geçirilmesinde oldukça önemli olan uluslararası iş birliği ve yatırım teşvik kanallarına da yeteri kadar yer verilmemiştir. Bu durum, TR33 Bölge Planı'nın hazırlanmasında SKH 7'nin bütünsel değil seçici bir değerlendirilmesinin yapıldığını göstermektedir.

5.2. SKH 7 Kapsamında Bölge Planı Gelecek Hedeflerinin Dağılımı ve Öncelikleri

SKH 7.1 “2030 yılına kadar, uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine erişimi sağlamak” tır. Bu hedef, herkesin modern enerji hizmetlerine erişmesini amaçlamaktadır. İlk olarak, temiz kaynaklardan elektrik erişimi ve pişirme ve ısınmada temiz kaynakların kullanımını içermektedir. Plan bu kapsamda incelendiğinde, SKH 7.1'e yönelik az sayıda hedef belirlendiği görülmektedir. SKH 7.1'in ikinci ayağını oluşturan temiz pişirme yakıtlarına erişim konusunda ise herhangi bir hedef, öncelik ve tedbire yer verilmemiştir. Buna rağmen, geniş bir yorum yapıldığında, “Gediz 3 MW Jeotermal Elektrik Santrali Projesi” ve “Manisa Jeotermal Kaynakların Şehir Isıtılmasında Kullanılması Projesi” gibi projeler bu hedef kapsamında değerlendirilebilir. Bu ve benzeri projelerin sayısının artırılması önem taşımaktadır.

SKH 7.2 “2030 yılına kadar küresel enerji karışımında yenilenebilir enerjinin payını önemli ölçüde artırmak” tır. Plan bu kapsamda analiz edildiğinde, yenilenebilir enerji kaynak payının artırılmasına yönelik olarak hedef, öncelik ve tedbirlerin belirlendiği görülmektedir. Yenilenebilir kaynakların kullanımının artırılmasına yönelik çok sayıda somut hedef ve proje fikri geliştirilmiştir. Ancak, belirlenen hedeflerin kapsamı incelendiğinde büyük çoğunlukla sanayi sektörüne yöneliktir. Başka bir deyişle, binalar, ulaşım, turizm gibi diğer sektörlerde yenilenebilir enerji kullanımının artırılmasına yönelik bir hedef belirlenmemiştir. Sanayi sektöründeki hedefleri, tarımsal uygulamalarda jeotermal ve biyokütle projeleri ile artırmaya yönelik hedefler izlemektedir. Enerji kaynakları açısından bakıldığında hedeflerin en çok jeotermal enerji açısından belirlendiği dikkat çekmektedir. Oysa, Zafer Kalkınma Ajansı çalışmalarında da değinildiği üzere bölge genelinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri nedeniyle biyokütle potansiyeli oldukça yüksektir. Şekil 1, 2, 3 ve 4'den görülebileceği üzere, bölge genelinde biyokütle enerjisi kurulu kapasitesi düşüktür. Bununla birlikte Uşak ve Kütahya'da rüzgar enerjisi kurulu kapasitesi geliştirilebilir. Aynı zamanda kentsel atıkların da biyokütle enerjisi kapsamında değerlendirildiği göz önünde bulundurulursa bu potansiyelin hayata geçirilmesine daha fazla önem verilebilir.

SKH 7.3 “2030 yılına kadar enerji verimliliğinde küresel iyileşme oranını iki katına çıkarmak” hedefidir. Plan bu kapsamda analiz edildiğinde, enerji verimliliğine yönelik hedef, öncelik ve tedbirlere yer verildiği görülmektedir. Ancak, enerji verimliliğine yönelik hedeflerde de sanayi sektörü ön plana çıkmaktadır. Mevcut sanayi bölgelerinin yeşil dönüşümü ve yeşil OSB'lerin kurulması somut şekilde hedeflenmiştir (Tablo 9). Ancak, binalar, ulaşım, turizm ve tarım sektörlerindeki enerji verimliliği hedeflerine yer verilmemiştir. Bir bütün olarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin başarılmasında yalnızca yeni altyapı yatırımlarının değil aynı zamanda mevcut geleneksel altyapının da enerji verimliliği açısından iyileştirilmesi önem taşımaktadır. Bu bölge kapsamında öncelikle termik santrallerin temiz fosil teknolojileri ile iyileştirilmesini gerektirmektedir. Bunun yanı sıra, sanayi başta olmak üzere, ulaşım, binalar, tarım ve bölgesel planda bir diğer öncelik alanı olan turizm sektöründe de verimli, yeşil, sürdürülebilir turizm uygulamaları gündeme alınmalıdır. Buna ek olarak, SKH 7.3'e ilişkin somut gösterge olarak enerji yoğunluğu istatistiklerinin toplanması ve takip edilmesi önerilmektedir. Oysa Plan hedeflerinde (Tablo 9), enerji verimliliği ölçümlerine yönelik bir somut hedefe yer verilmemiştir. Daha ziyade, yüksek ve orta-yüksek düzeyde teknolojik yatırımlarla gelecekteki yatırımların verimliliğine odaklanılmıştır. Bu noktada, Plan'ın öncelik verdiği sanayi sektöründe somut enerji yoğunluğu/verimliliği ölçümleri yapılmalı ve somut hedefler geliştirilmelidir.

SKH 7.a, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, temiz fosil yakıt teknolojisi ve temiz enerji araştırmalarına erişimin artırılması için uluslararası iş birliğinin artırılmasını kapsamaktadır. Bu kapsamda, ulusal, bölgesel ve yerel ölçekte aktörlerin uluslararası iş birlikleri geliştirmesi, fon, finansman, yatırım gibi araçlara ulaşabilmek için ortak çalışma ve iş birliğini güçlendirmeleri beklenmektedir. Uluslararası iş birliği 7.1, 7.2, 7.3 hedeflerinin tümünün hayata geçirilmesi açısından önemlidir. Oysa Plan'da sanayi sektörüne verilen öncelik nedeniyle uluslararası iş birliğine yönelik hedefler yabancı yatırımların çekilmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu ihtiyaç, bölgenin ihracatının büyük kısmının AB ile yapılması, afetlere dayanıklı altyapıların geliştirilmesi, bölgenin sanayi sektöründe sahip olduğu rekabet gücünün artırılması bağlamlarında rasyonalize edilmektedir. Örneğin, temiz enerji erişiminin sağlanmasında başta Avrupa olmak üzere dünya genelinde enerji toplulukları ve sivil toplum girişimleri oldukça fazladır. Ajans, sürdürülebilir kalkınmada üstlendiği koordinatör ve katalizör olma misyonu gereği, yalnızca sanayi değil hane halkı, tarım, turizm vb. sektörlerdeki temiz enerji erişimine yönelik proje, fon, altyapı desteği, teşvik ve ağlardan yararlanmaya yönelik hedefler geliştirmelidir. Bir diğer örnek, dünya genelinde coğrafi konumu nedeniyle yenilenebilir enerji yatırımı yapamayan ancak uygun yerler arayan ülkelere gelebilecek yatırımların keşfedilmesi ve bölgeye çekilmesi açısından da söz konusudur.

SKH 7.b, gelişmekte olan ülkelerde modern ve sürdürülebilir enerji hizmetlerini sağlamak için altyapı ve teknolojinin geliştirilmesini öngörmektedir. SKH 7.b, ulusal yatırımların bu alana yönlendirilmesi ile ilgilidir. Plan, yatırım ve teşviklerin bu alana yönlendirilmesine yönelik hedefler belirlemiştir. Ancak bu hedefler, gelecekteki sanayi yatırımları ile sınırlı kalmıştır. Bölgede, hala, jeotermal, biyokütle, güneş ve rüzgar potansiyelinden daha az bir kurulu güç vardır. Bu noktada, “Gediz 3 MW Jeotermal Elektrik Santrali Projesi”, “Jeotermal Sera Kurulumu”, “Jeotermal Kaynaklarla Sebze-Meyve Kurutulması”, ve “Manisa Jeotermal Kaynakların Şehir Isıtılmasında Kullanılması Projesi” gibi projeler çok önemlidir. Bunların sayılarının artırılması gerekmektedir.

5.3.Bölge Planındaki Boşluklar

Bölge Planının Hedef 7.1 ile uyumu düşük düzeydedir. Enerji erişimi, enerjinin sürdürülebilir kaynaklardan elde edilmesi, enerji erişiminin modernizasyonu konusunda boşluklar mevcuttur. Her ne kadar ülke genelinde ve dolayısıyla bölge genelinde elektriğe erişim oranı %100 olsa da, bu hedef modern kaynaklardan elektrik erişimini de kapsamaktadır. Bölgede üretilen elektriğin büyük bir kısmı linyite dayalı termik santrallere dayanmaktadır. Buna rağmen, 2024-2028 Bölge Planı’nda temiz enerji kaynaklarından elektrik üretiminin yaygınlaştırılması ve termik santrallerin verimliliğinin artırılması, temiz teknolojiler ile entegre edilmeleri, altyapılarının modernize edilmesine yönelik hedef, öncelik ve tedbirler yeterli değildir. Bununla birlikte, temiz pişirme ve ısınma yakıtlarının yaygınlaştırılmasına yönelik hedef, tedbir ve önleme yer verilmemiştir. Bölge kırsal nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Öncelikle, bölge genelinde temiz pişirme ve ısınma kaynaklarına erişimi olmayan nüfus oranı net şekilde belirlenmemelidir. Bu konuda ulusal düzeyde güvenilir veri eksikliği bulunmaktadır. Bu durum, bölgesel ve yerel politika yapımını da etkilemektedir. Temiz pişirme ve ısınma kaynaklarına erişim eksikliği enerji yoksulluğu kapsamında önem verilmesi gereken temel unsurlardan biridir. Sürdürülebilir enerji erişimi bölgesel ve yerel sürdürülebilir kalkınmanın kaçınılmaz bir bileşenidir. Bu nedenle buna yönelik düzenlemelere yer verilmelidir. Bunun yanı sıra, Hedef 7.1 etkin uluslararası iş birliğinin geliştirilebileceği bir alandır. Dünya genelindeki enerji toplulukları enerji yoksulluğunun önlenmesinde geliştirilebilecek etkili iş birliğinin önemli bir örneğidir.

Bununla birlikte, Plan genelinde uluslararası iş birliği ve yatırım teşvik ile tüm diğer kodlar arasındaki ilişkinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma sürecinin hızlandırılmasında uluslararası iş birlikleri büyük önem taşımaktadır ve tüm diğer alt hedeflerle koordineli bir şekilde tasarlanmalıdır. Bölge Planındaki bir diğer boşluk, bölgenin sanayide rekabet gücünü artırma makro hedefi bağlamında, sanayi sektörüne aşırı önem verirken diğer sektörleri göz ardı etmesidir. Planda yer alan tüm hedefler sanayi sektörünün dönüşümüne yönelik olarak düzenlenmiştir. Turizm, tarım, hayvancılık, ulaşım, binalar gibi diğer sektörlerde yeterli sayıda hedef belirlenmemiştir.

Tespit edilen bir başka boşluk ise altyapı ve teknoloji geliştirme, enerji verimliliğinin yükseltilmesi, yenilenebilir kaynaklardan enerji üretimine yönelik proje ve hedeflerde çoğunlukla şirketlerin odağa alınmış olması, enerji sektöründe kırılan grupların yatırım yapma kapasitelerinin göz ardı edilmesidir. Yüksek teknolojiye yönelik girişimlerin artırılması hedef olarak belirlenmiş olsa da girişimcilik kapasitesinin geliştirilmesine yönelik ağırlık verilen aktör şirketler ve özellikle OSB şirketleri olmuştur. Tüm bu yatırımların gerçekleştirilmesinde yerel topluluklar, kadınlar, gençler, engelliler gibi kırılan grupların kapasitelerinin geliştirilmesi dünya genelindeki başarılı uygulamalarda dikkat çeken temel unsurlardır. Oysa Plan, kapasite geliştirilmesi konusunda kapsayıcı bir yaklaşımdan uzak şekilde tasarlanmıştır. Yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğine yönelik yapılacak yatırımların geleneksel olandan daha farklı yetenek, beceri ve nitelikleri gerektirdiği göz önünde bulundurularak bu yeni gelişen sektörlerde yetenek ve beceri kazandırmaya yönelik faaliyetler tasarlanmalıdır. Bununla birlikte, bölge genelinde belediyelerin enerji geçişi konusunda faaliyetleri son derece sınırlıdır. Ajans’ın bölge belediyelerle ve bu konuda yüksek kapasiteli uluslararası yerel ve bölgesel aktörlerle iş birliği olanaklarını artırması gerekmektedir. Yerel aktörlerle iş birliğinin artırılması bölgesel dönüşümü hızlandırma etkisine sahiptir.

Sonuç

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin başarılmasında küresel ve ulusal düzeydeki uygulamalar kadar bölgesel ve yerel düzeydeki uygulamalar da önemlidir. Literatürde enerji geçişine yönelik yerel ve bölgesel düzeydeki çalışmalara olan ihtiyaç vurgulanmakta ve bu konudaki boşluk işaret edilmektedir. Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma anlayışı doğrultusunda enerji politikalarına yönelik olarak geliştirilen ilk küresel düzeyli hedef olan “SKH 7 Erişilebilir ve Temiz Enerji” nin TR33 Bölge Planı kapsamındaki yansımaya odaklanmıştır. TR33 Bölgesi’nin seçilmesinin nedenleri şu şekilde sıralanabilir: i) bölgede yenilenebilir enerji kaynak potansiyelinin değerlendirildiği çalışmalar yürütülmüş ve potansiyelin yüksek olduğu belirtilmiştir, ii) bölgede mevcut çok sayıda kömürlü termik santral bulunmaktadır, iii) bölge sektörel açıdan çeşitliliğe sahiptir (sanayi, turizm, tarım, ulaşım

vb.). Bu nedenlere dayanarak, inceleme birimi olarak Manisa, Uşak, Afyonkarahisar ve Kütahya illerini içeren TR33 Bölgesi seçilmiştir. Çalışmanın cevap aradığı sorular şunlardır; TR33 Bölge Planı'nda yer alan stratejik hedef, önlem ve tedbirler i) SKH 7 ile uyumlu mudur ve uyum dengeli midir, ii) önceliklendirilen hedefler nelerdir ve iii) mevcut boşluklar nelerdir? Yöntem olarak çalışmada nitel araştırma yöntemi seçilmiş, veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi, veri analiz yöntemi olarak da içerik analizi yapılmıştır. Çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur: i) çalışma TR33 bölgesini ve güncel Bölge Planı'nı merkeze almakta bu nedenle farklı bölgeler ve geniş zaman aralıkları için genelleme imkanı sunmamaktadır; ii) enerji sektörüne yönelik veri setleri çok çeşitli kurumlarca hazırlanmakta ve SHK 7 faaliyetlerini eksiksiz şekilde kapsayacak bir veri seti bulunmamaktadır (örn. enerji yoksulluğu verileri); iii) çalışma SKH 7'ye uyum konusunda etkisi olabilecek çeşitli paydaşların (yerel halk, belediyeler, özel sektör, STK'lar vb.) karar alma süreçlerine etkisi ve katılımını yansıtmamakta, görev ve yetki çerçevesi yasal olarak düzenlenen Zafer Kalkınma Ajansı'nın Bölge Planı hazırlık sürecindeki yaklaşımını yansıtmaktadır.

Sonuç olarak tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, 2024-2028 yıllarını kapsayan TR33 Bölge Planı'nın Hedef 7.1 ile düşük ölçüde uyumlu; Hedef 7.2 ile yüksek ölçüde uyumlu; Hedef 7.3 ile yüksek ölçüde uyumlu, Hedef 7.a ile düşük ölçüde uyumlu ve Hedef 7.b ile orta ölçüde uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Bölge Planında SKH 7, bütünsel ve kapsayıcı şekilde değil seçici şekilde değerlendirilmiş ve bu nedenle alt hedefler arasında bir denge kurulamamıştır. Bölge Planı'nda yenilenebilir kaynakların artırılması, enerji verimliliği ve altyapının geliştirilmesine öncelik verilmiş olsa da tüm bu önlemler sanayi sektörüne yönelik olarak düzenlenmiştir. Bölge Planında öncelik verilen alanlardan hareketle birtakım boşluklar olduğu görülmüştür. İlk olarak, temiz enerji erişimi kapsamında düzenlemeler yer almamaktadır. Kırsal nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgede temiz pişirme ve ısınma kaynaklarına erişim konusuna daha fazla ağırlık verilmelidir. İkincisi, binalar, tarım, hayvancılık, turizm, ulaşım gibi bölgede enerji verimliliği ve altyapının modernizasyonu açısından ihtiyaç duyulan diğer sektörler ağırlık verilmemiştir. Buradan hareketle, önceliklendirilen hedefler arasında da sektörel açıdan bir dengesizlik olduğu tespit edilmiştir. Üçüncüsü, Plan'da enerji sektöründeki düzenlemelere yönelik olarak şirketler ve özellikle OSB şirketlerine öncelik verilmiş, kırılgan grupların kapasitelerinin geliştirilmesi göz ardı edilmiştir. Bununla birlikte, Plan'da belediyelerle iş birliği ve ortak kapasite geliştirme konusunda da boşluklar mevcuttur. Yerel yönetimler, yerel topluluklar, kadınlar ve gençler enerji sektörünün dönüşümünde etkin rol oynayabilecek aktörlerdir. Yerel ve bölgesel planlarda aktör-temelli bakış açısının da çoğullaşması, kapsayıcı bir yöntem benimsenmesi gerekmektedir. Enerji geçişi üzerine yapılan çalışmalarda sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin başarılmasında bütünsel bakış açısı geliştirilmesi, alt hedefler arası denge, sektörler arası denge ve aktörler arası dengeye olan ihtiyaç vurgulanmaktadır. TR33 Bölge Planı tasarımında enerjiye yönelik alt hedeflerin sanayi sektörü perspektifinden plana entegre edildiği, dönüşümün aktörleri olarak sanayi şirketlerine öncelik verildiği görülmektedir. Sonuç olarak, TR33 2024-2028 Bölge Planınının SKH7 açısından kapsayıcı ve bütünsel bir bakış yerine seçici bir bakış açısı benimsendiği görülmektedir.

Enerji geçişinde yerel ve bölgesel aktörlerin rolünün ihmal edildiği literatürde çoklukla ifade edilmektedir. Bu çalışma, TR33 bölgesi örneği ile bu boşluğun giderilmesine katkı sunmayı hedeflemiştir. Türkiye bağlamında, TR33 bölgesi gibi yenilenebilir enerji potansiyelinin yüksek, sanayi, tarım, turizm, hayvancılık gibi sektörlerin birlikte var olduğu bölgelerdeki dönüşüm deneyimleri diğer Düzey 2 bölgelerine örnek olabilecektir. Gelecek çalışmalarda sürdürülebilir enerji politikalarının yapımında yerel ve bölgesel vaka çalışmalarına yer verilmesi literatürdeki boşluğun giderilmesi açısından oldukça önemli olacaktır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazarın katkısı %100' dür.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Baumgartner, R.J. (2011). Critical perspectives of development research and practice. *Journal of Cleaner Production*. 19(8), 783-786. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.01.005>
- Biermann, F., Stevens, C., Bernstein, S., Gupta, A., Kabiri, N., Kanie, N., Levy, M., Nilsson, M., Pintér, L., Scobie, M. ve Young, O. R. (2014). Integrating governance into the sustainable development goals. Earth Systems Governance Project/ POST2015/UNU-IAS Policy Brief #3. United Nations University, Institute for the Advanced Study of Sustainability, Tokyo, Japan. http://collections.unu.edu/eserv/UNU:1825/Post2015_UNUIAS_PolicyBrief3.pdf
- Bradshaw, A. ve Martino Jannuzzi, G. (2019). Governing energy transitions and regional economic development: Evidence from three Brazilian states. *Energy Policy*, 126, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.05.025>
- Bridge, G., Bouzarovski, S., Bradshaw, M., ve Eyre, N. (2013). Geographies of energy transition: space, place and the low-carbon economy. *Energy Policy* 53, 331–340. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.10.066>
- Bruce, S., ve Vinuales, J. E. (2021). SDG 7: Access to affordable, reliable, sustainable, and modern energy for all. *Cambridge Handbook on International Law and the SDGs*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3880960>
- Brundtland, G. (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations General Assembly document A/42/427.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri* (Çev. M. Bütün & S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- EMBER. (2024). *İl Düzeyinde Veriler*. 26.12.2024 tarihinde <https://ember-energy.org/tr/veriler/il-duzeyinde-veriler/> adresinden erişilmiştir.
- Enerji Atlası, (2025, 5 Ocak) Şehirlerin Elektrik Santrali Kurulu Güçleri ile Üretim ve Tüketim Bilgileri, <https://www.enerjiatlası.com/sehir/> adresinden alınmıştır.
- Enerji Atlası, Şehirlerin Elektrik Santrali Kurulu Güçleri ile Üretim ve Tüketim Bilgileri, <https://www.enerjiatlası.com/sehir/> adresinden alınmıştır.
- EPDK (2025, 2-4 Ocak). Elektrik Piyasası <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-86/lisans> adresinden alınmıştır.
- Fan, J., Da, Y., Wan, S., Zhang, M., Cao, Z., Wang, Y. ve Zhang, X. (2019). Determinants of carbon emissions in 'Belt and Road initiative' countries: A production technology perspective. *Applied Energy*, 239, 268-279. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2019.01.201>.
- General Assembly. (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development (A/RES/ 70/1).
- Griggs, D., M. Stafford Smith, J. Rockström, M. C. Öhman, O. Gaffney, G. Glaser, N. Kanie, I. Noble, W. Steffen, and P. Shyamsundar. 2014. An integrated framework for sustainable development goals. *Ecology and Society* 19(4): 49. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-07082-190449>
- Güney, E. (2007) Çevrebilim Sözlüğü. Ankara: Sabev Yayınları.
- IEA, IRENA, UNSD, World Bank, WHO. (IEA ve diğerleri, 2024). (2024). *Tracking SDG 7: The energy progress report*. World Bank. <https://www.worldbank.org> adresinden alınmıştır.
- International Energy Agency (IEA) (2014b). Capturing the Multiple Benefits of Energy Efficiency.
- International Energy Agency (IEA). (2014a). Energy Efficiency Indicators: Fundamentals on Statistics, IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-indicators-fundamentals-on-statistics> adresinden alınmıştır.
- International Energy Agency (IEA). (2023). *A vision for clean cooking access for all*. International Energy Agency.
- International Energy Agency (IEA). (2023b). *Net zero roadmap: A global pathway to keep the 1.5 °C goal in reach*. Paris: IEA. <https://www.iea.org/reports/net-zero-roadmap-a-global-pathway-to-keep-the-15-0c-goal-in-reach> adresinden alınmıştır.
- International Energy Agency (IEA). (2024a). *World energy outlook 2024*. 12.12.2024 tarihinde <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2024> adresinden alınmıştır.
- International Energy Agency (IEA). (2024b). *SDG7: Data and projections*. IEA. 12.12.2024 tarihinde <https://www.iea.org/reports/sdg7-data-and-projections> adresinden alınmıştır.
- International Renewable Energy Agency (IRENA). (2023). *Renewable energy statistics 2023*. Abu Dhabi: IRENA. 12.12.2024 tarihinde <https://www.irena.org/Publications/2023/Jul/Renewable-energy-statistics-2023> adresinden alınmıştır.

- Karasu, K. (2015). Kalkınma Ajansları: “Modelimi Kaybettim, Hükümsüzdür” (Ölçek Siyasetinin Yerelliği). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70 (2), 2015, 273-316. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002353
- Keleş, R. (1998). Kentbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: İmge Yayınları.
- Keleş, R. (2019). 100 Soruda Çevre. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Ki-moon, B. (2012). Secretary-General to Global Development Center: ‘Energy is the Golden Thread’ Connecting Economic Growth, Social Equity, Environmental Sustainability. *Press Release Secretary-General/Statements and Messages*. <https://press.un.org/en/2012/sgsm14242.doc.htm>
- Kovač, A., Paranos, M., ve Marciuš, D. (2021). Hydrogen in energy transition: A review. *International Journal of Hydrogen Energy*, 46 (16), 2021, 10016-10035. <https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2020.11.256>.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. CA: Sage
- Kuzey Ege Kalkınma Ajansı (2010). *2010 Yılı Faaliyet Raporu (Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 2009)*
- Li, B. ve Haneklaus, N. (2021). The role of renewable energy, fossil fuel consumption, urbanization and economic growth on CO2 emissions in China. *Energy Reports*, 7 (7), 783-791. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.09.194>
- Loorbach, D. ve Rotmans, J. (2006). Managing Transitions for Sustainable Development. In: Olsthoorn, X., Wicczorek, A. (eds) Understanding Industrial Transformation. *Environment & Policy*, 44. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/1-4020-4418-6_10
- Mahalik, M. K., Mallick, H. ve Padhan, H. (2021). Do educational levels influence the environmental quality? The role of renewable and non-renewable energy demand in selected BRICS countries with a new policy perspective. *Renewable Energy*, 164, 419-432. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2020.09.090>.
- Mahmood, H., Irshad, A. R., ve Tanveer, M. (2024). Do innovation and renewable energy transition play their role in environmental sustainability in Western Europe? Palgrave Communications Palgrave Macmillan, 11(1), 1-9. DOI: 10.1057/s41599-023-02539-4
- Mayring, P. (2000). Qualitative content analysis. *Forum: Qualitative Social Research / Sozialforschung*, 1(2), Art. 20. <https://doi.org/10.17169/fqs-1.2.1089>
- Mengi, A. ve Algan, N. (2003). Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme (AB ve Türkiye Örneği). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- O’Connor, P. A. (2010). Energy Transitions. The Pardee Papers, No.12. November 2010, <https://www.bu.edu/pardee/files/2010/11/12-PP-Nov2010.pdf?PDF=pardee-paper-012-energy>
- Ozili, P.K. (2022). Sustainability and Sustainable Development Research around the World. *Managing Global Transitions*, 20(3), 259-293. <https://doi.org/10.26493/1854-6935.20.259-293>.
- REN21. 2024. *Renewables 2024 Global Status Report Collection*, Global Overview, Paris:France
- Richard F. Hirsh, R. F. ve Jones, C.F. (2014). History's contributions to energy research and policy. *Energy Research & Social Science*, 1, 106-111, <https://doi.org/10.1016/j.erss.2014.02.010>.
- Roger Fouquet, R. ve Pearson, P. J.G. (2012). Past and prospective energy transitions: Insights from history, *Energy Policy*, 50, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.08.014>
- Roussafi, F. (2021). Regional development trajectories of renewable energy: Evidence from French regions. *Energy Strategy Reviews*, 35 (100639). <https://doi.org/10.1016/j.esr.2021.100639>
- Sachs JD. From millennium development goals to sustainable development goals. *Lancet*. 2012 Jun 9;379(9832):2206-11. doi: 10.1016/S0140-6736(12)60685-0. PMID: 22682467.
- Shang, Y., Sang, S., Tiwari, A. K., Khan, S., ve Zhao, X. (2024). Impacts of renewable energy on climate risk: A global perspective for energy transition in a climate adaptation framework. *Applied Energy*, 362 (122994) <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2024.122994>
- Shi, L., Han, L., Yang, F., ve Gao, L. (2019). The Evolution of Sustainable Development Theory: Types, Goals, and Research Prospects. *Sustainability*, 11(24), 7158. <https://doi.org/10.3390/su11247158>
- Sianes A, Vega-Muñoz A, Tirado-Valencia P, Ariza-Montes A (2022) Impact of the Sustainable Development Goals on the academic research agenda. A scientometric analysis. *PLoS ONE* 17(3): e0265409. <https://doi.org/10.1371/journal>

- Smil, V. (2010). *Energy Myths and Realities: Bringing Science to the Energy Policy Debate*, The AEI Press. ISBN-10: 0-8447-4328-3.
- Sovacool, B.K., ve Drupady, I.M. (2012). *Energy Access, Poverty, and Development: The Governance of Small-Scale Renewable Energy in Developing Asia* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315579535>
- Tavşancıl, E., ve Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon.
- TEDAŞ. (2020). *2019 yılı Türkiye elektrik dağıtım sektör raporu*. Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. Genel Müdürlüğü, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı. https://www.tedas.gov.tr/fileupload/mediafolder/sx.web.docs/tedas/docs/Stratejikplan/2019_Turkiye_Dagitim_Sektor_Raporu_16430543.pdf
- TEDAŞ. (2024). *2023 yılı Türkiye elektrik dağıtım sektör raporu*. Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. Genel Müdürlüğü, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı. <https://www.tedas.gov.tr/FileUpload/MediaFolder/25819eac-d024-4308-891a-d248db8c1e0a.pdf>
- Truffer, B. ve Coenen, L. (2012). Environmental innovation and sustainability transitions in regional studies. *Regional Studies*, 46 (1), 1–21. <https://doi.org/10.1080/00343404.2012.646164>
- United Nations The Secretary General's High Level Group on Sustainable Energy for All. (UNSG). (2012). *Sustainable energy for all: A framework for action*. <https://www.seforall.org>
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>
- United Nations. (2024). *The sustainable developments goals report 2024*. United Nations Publications. e-ISBN: 978-92-1-358976-2.
- van Der Kroon, B., Brouwer, R., ve Van Beukering, P. J. H. (2013). The energy ladder: Theoretical myth or empirical truth? Results from a meta-analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 20, 504–513.
- van Zeijl-Rozema, A., Cörvers, R., Kemp, R. and Martens, P. (2008). Governance for sustainable development: a framework. *Sustainable. Development*, 16 (6), 410-421. <https://doi.org/10.1002/sd.367>
- Verbong G. ve Loorbach D. (2012). Introduction. Verbong, G., ve Loorbach, D. (Eds.), *Governing the energy transition: Reality, illusion or necessity?* İçinde (ss 1-24). Routledge
- Wang, Q., Ge, Y., ve Li, R. (2023). Does improving economic efficiency reduce ecological footprint? The role of financial development, renewable energy, and industrialization. *Energy & Environment*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/0958305X231183914>
- Wertz, F. J., Charmaz, K., McMullen, L. M., Josselson, R., Anderson, R., ve McSpadden, E. (2011). *Five ways of doing qualitative analysis*. The Guilford Press.
- Yang ve Long, (2024). Yu Yang, Y., Siyou Xia, Ping Huang, Junxi Qian, Energy transition: Connotations, mechanisms and effects, *Energy Strategy Reviews*, Volume 52, 2024, 101320, ISSN 2211-467X, <https://doi.org/10.1016/j.esr.2024.101320>
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yük Tevzi Bilgi Sistemi. 2-4.01.2025 tarihinde https://ytbsbilgi.teias.gov.tr/ytbsbilgi/frm_istatistikler.jsf adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2011). *2010 Yılı Faaliyet Raporu*. 22.12.2024 tarihinde <https://dokuman.zafer.gov.tr/uiassets/filemanagement/KURUMSAL/FAALİYET%20RAPORLARI/2010-yili-faaliyet-reporu.pdf> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2012a). *TR33 Bölgesinin yenilenebilir enerji potansiyeli ve stratejik alt bölgelerin tespiti*. 22.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2012b). *2011 Yılı Faaliyet Raporu*. 22.12.2024 tarihinde <https://dokuman.zafer.gov.tr/uiassets/filemanagement/KURUMSAL/FAALİYET%20RAPORLARI/2011-faaliyet-reporu.pdf> adresinden alınmıştır.

- Zafer Kalkınma Ajansı. (2013). *2012 Yılı Faaliyet Raporu*. 22.12.2024 tarihinde <https://dokuman.zafer.gov.tr/uiassets/filemanagement/KURUMSAL/FAALİYET%20RAPORLARI/2013-yili-faaliyet-raporu.pdf> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2014). *2013 Yılı Faaliyet Raporu*. 22.12.2024 tarihinde <https://dokuman.zafer.gov.tr/uiassets/filemanagement/KURUMSAL/FAALİYET%20RAPORLARI/2013-yili-faaliyet-raporu.pdf> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2015). *2014 Yılı Faaliyet Raporu*. 22.12.2024 tarihinde <https://dokuman.zafer.gov.tr/uiassets/filemanagement/KURUMSAL/FAALİYET%20RAPORLARI/2014-yili-faaliyet-raporu.pdf> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2016a). *2015 Yılı Faaliyet Raporu (1 Ocak-31 Aralık 2015)*. 22.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2016b). *TR33 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı, 2016*. 24.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2017). *2016 Yılı Faaliyet Raporu (1 Ocak-31 Aralık 2016)*. 22.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2018). *2017 Yılı Faaliyet Raporu (1 Ocak-31 Aralık 2017)*. 25.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2019). *2018 Yılı Faaliyet Raporu (1 Ocak-31 Aralık 2018)*. 26.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2020). *2019 Yılı Faaliyet Raporu (1 Ocak-31 Aralık 2019)*. 24.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2021). *2020 Yılı Faaliyet Raporu (1 Ocak-31 Aralık 2020)*. 24.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2022). *2021 Yılı Faaliyet Raporu (1 Ocak-31 Aralık 2021)*. 26.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2023). *2022 Yılı Faaliyet Raporu (1 Ocak-31 Aralık 2022)*. 26.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2024a). *TR33 Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı 2024-2028, 2024*. 20.12.2024 tarihinde <https://dokuman.zafer.gov.tr/uiassets/filemanagement/FAALİYETLER/Planlama/TR33%20Bölgesi%20Bölge%20Planı/TR33BölgePlanı2024-2028.pdf> adresinden alınmıştır.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2024b). *2023 Yılı Faaliyet Raporu (1 Ocak-31 Aralık 2023)*. 26.12.2024 tarihinde <https://zafer.gov.tr/magazines?seotitle=/kurumsal/faaliyet-raporlari> adresinden alınmıştır.

Extended Abstract

The 21st century presents challenges like poverty, unemployment, climate change, regional disparities, and inequality, requiring a holistic policy framework. In response, the United Nations (UN) adopted the 2030 Agenda in 2015, establishing 17 Sustainable Development Goals (SDGs) to eradicate poverty, promote sustainability, and ensure planetary balance. Among them, SDG 7: Affordable and Clean Energy is the first to recognize energy as an independent global development goal. SDG 7 provides a framework for reducing fossil fuel dependence, increasing renewables, improving energy efficiency, and ensuring universal energy access. Due to the decentralized nature of renewables, regional and local actors are key to SDG7. Local and regional decision-makers must engage in energy transitions via inclusive policies. This study assesses the TR33 Regional Plan's alignment with SDG7. The study examines the TR33 Plan's strategic goals, measures, and actions for SDG7 consistency.

Research Questions and Purpose

This study focuses on the reflections of SDG 7, the first global-level target developed for energy policies, on regional and local level policies in Türkiye. The energy transition literature emphasizes that the number of studies on global and national implementations is high. However, there is a significant gap in studies at the local and regional levels. This study aims to contribute to eliminating this gap by focusing on the TR33 Region, one of the NUTS-2 regions in Türkiye. The TR33 Region, which covers the provinces of Afyonkarahisar, Uşak, Kütahya, and Manisa, has been chosen as a region with significant potential for energy transition. The region has a high potential for renewable energy and is home to many coal-fired thermal power plants. In addition, it is a region where industry, tourism, agriculture, and animal husbandry are also present.

The study analyses whether the strategic objectives, measures, and actions in the TR33 Regional Plan covering 2024-2028 are designed to be consistent with SDG 7. Specifically, the research seeks to answer the following questions: i) Has the Plan been developed in line with SDG7, and is there alignment between SDG7 sub-targets? ii) which targets have been prioritized in the Plan? iii) what are the existing gaps?

Limitation

This study is limited to the TR33 Regional Plan (2024-2028) and focuses on whether this Plan is in line with SDG 7. Other SDGs are not included in the scope of the research. Findings stem from content analysis of regional planning documents, reflecting the Zafer Development Agency's legally regulated approach. Therefore, it does not reflect the effects of different stakeholders in the policy-making process. Another limitation of the research is related to data sets. Türkiye's energy data comes from various organizations, but no dataset fully covers SDG7 activities like energy poverty. Finally, since the research focuses on the TR33 Region, it cannot be generalized to other regions and time periods.

Methodology

The study employs a qualitative research approach, utilizing document analysis as the primary data collection method. Content analysis is conducted using the qualitative research software Maxqda to examine the TR33 Regional Plan systematically. Reports and strategic documents (2009-2024) were analyzed to identify SDG7 themes and codes. The research follows an interpretive methodology, focusing on regional policies' explicit and implicit content concerning energy access, renewable energy, and energy efficiency.

Results

When all findings are evaluated together, it is concluded that the TR33 Regional Plan covering the years 2024-2028 is lowly compatible with Goal 7.1, highly compatible with Goal 7.2, highly compatible with Goal 7.3, lowly compatible with Goal 7.a, and moderately compatible with Goal 7.b. In the Regional Plan, SDG 7 has been assessed selectively rather than holistically and inclusively, and therefore, a balance between sub-targets could not be established. The Plan prioritizes increasing renewable resources, energy efficiency, and infrastructure development. However, these priorities were organized in an industrial sector-centered manner that is in line with industrial growth strategies.

The identified gaps in the Regional Plan include the following: First, the Plan lacks concrete targets for modern energy access. Although increasing the capacity of renewable resources will indirectly support the realization of this target, it is noteworthy that there is no emphasis on the local people's right to energy. There are also no clean cooking and heating regulations. There are problems with access to clean cooking and heating sources in the region where the rural population is densely populated. Nevertheless, the Plan lacks regulations on this. This situation is closely linked to the lack of national data sets on energy poverty. Access to clean energy and cooking resources, which are not prioritized in national policies, do not find a place in regional and local policies, plans, and strategies.

Another gap is the lack of focus on sectors such as buildings, agriculture, livestock, tourism, and transport in energy efficiency efforts. The main focus of the Regional Plan is on the industrial sector. Therefore, it has been determined that there is a sectoral imbalance among the prioritized targets. The third gap is that energy targets are developed mainly by prioritizing companies, especially OIZ companies. Vulnerable groups have been ignored in the Plan. Despite emphasizing entrepreneurship, the Plan neglects contributions from women and youth.

Another gap is that there is no provision in the Plan for cooperation and joint capacity building with municipalities in relation to energy targets. Local governments, local communities, women, and youth are actors that can play an active role in the transformation of the energy sector. In local and regional plans, the actor-based perspective should be pluralized, and an inclusive method should be adopted.

Energy transition studies stress holistic approaches, balancing sub-targets, sectors, and actors for SDGs. As a result, it is seen that in the design of the TR33 Regional Plan, the sub-targets for energy are integrated into the Plan from the perspective of the industrial sector, and industrial companies are prioritized as the actors of the transformation. It is seen that the TR33 2024-2028 Regional Plan adopts a selective perspective instead of an inclusive and holistic perspective in terms of SDG7. For a balanced SDG7 approach, the Plan should embrace inclusivity, enhance local cooperation, and address broader energy needs beyond industry. It is often stated in the literature that studies focusing on the local and regional levels of the energy transition have been neglected. This study aims to contribute to filling this gap with the example of the TR33 region.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

International Journal of Social, Political and Financial Researches

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>

Derleme Makale/ Review Article

Bütçe Okuryazarlığını Destekleyen Politikalar ve Uygulamalar: Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Policies and Practices Supporting Budget Literacy: The Role of Civil Society Organizations

Merve Beydemir^a

^aArs. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF-Maliye Bölümü, merve.beydemir@inonu.edu.tr, ORCID:0000-0002-0112-166X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Gönderim Tarihi: 01.02.2025

Makale Kabul Tarihi: 10.03.2025

Anahtar Kelimeler: Bütçe okuryazarlığı, bütçe savunuculuğu, sivil toplum kuruluşları, şeffaflık, hesap verebilirlik

JEL Kodları: G59, H60, H61

ÖZ

Vatandaşların örgütlü halini temsil eden sivil toplum kuruluşları, kamu harcamalarını izleyerek bütçe şeffaflığını, hesap verebilirliği ve katılımcılığı teşvik eden önemli aktörlerdir. Bütçeleme sürecinde etkinliğin sağlanabilmesi ve bütçe hakkının anlam ifade edebilmesi için vatandaş/paydaş katılımı ve paydaşların bütçe bilgi düzeylerinin artırılması gerekmektedir. Bu süreçte STK'lar önemli bir görevi üstlenmektedir. Bütçe savunuculuğu, bağımsız analizler, eğitim ve bilinçlendirme programları, kamu harcamalarının izlenmesi ve vatandaş katılım mekanizmalarının geliştirilmesi gibi çeşitli yöntemler aracılığıyla bireylerin bütçe okuryazarlığını geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı; bütçe okuryazarlığının geliştirilmesinde STK'ların rolünü teorik ve uygulamalı boyutta ele almaktır. Çalışma kapsamında doküman inceleme yöntemi kullanılarak akademik makaleler, bütçe izleme raporları, bütçe analiz raporları ve STK'lar tarafından yayınlanan kılavuzlardan yararlanılmıştır. STK'ların bütçe okuryazarlığının geliştirilmesi üzerindeki rolü Türkiye ve çeşitli ülke uygulamaları perspektifinde incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, STK'ların bütçe süreçlerinde şeffaflığı ve bütçe performansını iyileştirerek, vatandaş katılımını artırmada ve bütçe okuryazarlığını geliştirmede kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ancak teknik kapasite yetersizliği ve finansal kısıtlar gibi engellerin aşılabilmesi için kurumsal ve mali kapasitelerinin güçlendirilmesi, bütçe izleme mekanizmalarının daha etkin hale getirilmesi ve Kamu-STK iş birliğinin artırılması önerilmektedir.

ARTICLE INFO

Article Received: 01.02.2025

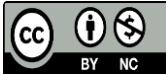
Article Accepted: 10.03.2025

Keywords: Budget literacy, civil society organizations, budget advocacy, transparency, accountability

JEL Codes: G59, H60, H61

ABSTRACT

Civil society organizations, representing the organized interests of citizens, are key players in promoting budget transparency, accountability, and participation by monitoring public expenditures. For effective budgeting and the meaningful exercise of budgetary rights, citizen/stakeholder participation and the enhancement of stakeholders' budget knowledge are crucial. In this process, CSOs have a significant role. They engage in activities aimed at improving budget literacy among individuals through various means, including budget advocacy, independent analyses, training and awareness programs, monitoring public spending, and developing mechanisms for citizen participation. The purpose of this study is to examine the role of CSOs in enhancing budget literacy from both theoretical and practical perspectives. Utilizing the document review method, the study draws on academic articles, budget monitoring reports, budget analysis reports, and guides published by CSOs. The role of CSOs in improving budget literacy has been analyzed from the perspective of Türkiye and various international practices. The findings indicate that CSOs play a critical role in increasing citizen engagement and improving budget literacy by enhancing transparency and budget performance in budgeting processes. However, to overcome challenges such as insufficient technical capacity and financial constraints, it is recommended to strengthen institutional and financial capacities, enhance budget monitoring mechanisms, and increase Public-CSO collaboration.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Giriş

Devlet bütçesi; kamu gelirlerinin toplanması, tahsisi ve kullanımına yönelik kararları içeren, ekonomik ve sosyal kalkınmayı yönlendiren en temel politika araçlarından biridir. Bütçeler, yalnızca mali planlama ve harcama süreçlerini düzenlemekle kalmaz; aynı zamanda hükümetlerin politik önceliklerini, sosyal adalet anlayışını ve ekonomik kalkınma hedeflerini yansıtan stratejik belgeler olarak da işlev görür. Bu nedenle, bütçe süreçlerinin toplumun geniş kesimleri tarafından anlaşılabilir ve takip edilebilir olması, yönetim ve hesap verebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bütçe süreçlerinin teknik ve karmaşık yapısı çoğu zaman vatandaşların bu süreçleri anlamasını ve değerlendirmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu noktada, vatandaşların bütçeye dair bilinç, analiz ve değerlendirme kapasitesini artırmayı hedefleyen bütçe okuryazarlığı kavramı, demokratik katılım ve mali şeffaflığın güçlendirilmesi açısından kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Bütçe okuryazarlığı, bireylerin kamu bütçesi ile ilgili temel kavramları ve süreçleri anlama, yorumlama ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Masud vd., 2017, s.1). Bu yetkinlik, bireylerin bütçeleme sürecine katılımını kolaylaştırırken, kamu kaynaklarının nasıl toplandığı ve harca edildiğine ilişkin ilgi ve farkındalık düzeyini de artırmaktadır. Aynı zamanda bütçe okuryazarlığı yüksek olan bireyler, kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması aşamalarında daha bilinçli bir bakış açısına sahip olmaları nedeniyle demokrasi kalitesini geliştirmektedir. Vatandaşların bütçe okuryazarlığının gelişiminde sivil toplum kuruluşları (STK'lar) önemli bir misyonu üstlenmektedir. STK'lar toplumun farklı kesimlerini temsil eden bağımsız ve katılımcı yapılar olarak vatandaşların bütçeleme süreçlerine dahil olmasını sağlamak, kamu politikalarını denetlemek, şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmalarını güçlendirmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetler arasında bütçe savunuculuğu, şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmalarının geliştirilmesi, bağımsız araştırma ve raporlamalar, eğitim ve bilinçlendirme programları öne çıkmaktadır. Özellikle dezavantajlı grupların mali süreçlere katılımını artırmaya yönelik çalışmalar, STK'ların toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve sosyal adaletin sağlanması konusundaki katkıları daha önemli hale getirmektedir. Türkiye'de 12. Kalkınma Planı'nda "*Adaleti Esas Alan Demokratik İyi Yönetişim*" başlığı kapsamında m. 909'da¹ sivil toplumun güçlendirilmesi, STK'ların politika oluşturma ve karar alma süreçlerinde aktif yer alması ve kapasitelerinin güçlendirilmesinin önemi ve gerekliliği vurgulanmaktadır (T.C. CSSB, 2023, s.221). 12. Kalkınma Planı'nın yanı sıra Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 16 kapsamında ise etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumların inşa edilmesinin gerekliliği öne sürülmüştür. Bu bağlamda hukukun üstünlüğünü güçlendirmek, insan haklarını teşvik etmek ve yolsuzlukla mücadele etmek gibi amaçlar doğrultusunda hükümetlerin ve sivil toplumun kalıcı çözümler bulmak için birlikte çalışmasının önemi ifade edilmiştir. Hedef 16'nın alt hedefleri kapsamında; "*Her düzeyde etkili, hesap verebilir ve şeffaf kurumlar geliştirmek*" ve "*Her düzeyde duyarlı, kapsayıcı, katılımcı ve temsili karar alma süreçlerini sağlamak*" hedefleri belirtilmiş ve şeffaf, katılımcı, hesap verebilir bir kamu mali yönetimi süreci için hükümet ve sivil toplum iş birliğinin gerekliliği vurgulanmıştır (UN, 2025).

Çeşitli ülke uygulamalarından ve ampirik çalışmalardan elde edilen bulgular neticesinde; STK'ların, kamu harcamalarını izleme, raporlama ve vatandaşların bütçe süreçlerine doğrudan katılımını teşvik etme gibi işlevleriyle mali şeffaflığı artırdığı tespit edilmiştir. Türkiye'de ise STK'ların, bütçe izleme platformları, bütçe okuryazarlığı eğitimleri ve bütçe analiz raporları ile mali süreçlerin demokratikleşmesine katkı sunduğu incelenmiştir. Özellikle Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) ve TESEV gibi kuruluşlar, bu alanda önemli çalışmalara imza atarak sivil toplumun ve bağımsız kuruluşların rolünü daha da görünür kılmaktadır. Çalışmada, bütçe okuryazarlığı ve STK'ların bütçe okuryazarlığının geliştirilmesinde rolü kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Öncelikle özü Anayasal Bütçe Hakkı'na dayanan bütçe okuryazarlığı kavramının teorik çerçevesi sunulmaktadır. Devamında, bütçe okuryazarlığı ile STK ilişkisi ve bütçe okuryazarlığının gelişiminde STK'ların rolü ve katkıları açıklanmaktadır. Çalışmada ülke uygulamalarına ve Türkiye'den örneklere yer verilerek, STK'ların bütçe süreçlerindeki rolleri ve etkileri somutlaştırılmıştır. Ayrıca bütçe okuryazarlığının iyileştirilmesine yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı; vatandaşların bütçe okuryazarlığının geliştirilmesinde STK'ların stratejik rolünü ortaya koymaktır. Aynı zamanda, bütçe okuryazarlığı alanında daha kapsayıcı, etkili ve sürdürülebilir politikalar geliştirilmesi için akademik bir zemin sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, bütçe okuryazarlığının geliştirilmesi ve STK'ların bu alandaki etkisinin artırılması yönünde teorik ve pratik bir çerçeve sunarken, gelecekte araştırma konusuyla ilgili diğer çalışmalara ve politika süreçlerine katkıda bulunacağı beklenmektedir.

¹ 12. Kalkınma Planı 909. maddeye göre; "*Dünyadaki dönüşümün etkisiyle toplumsal gelişimin ve kalkınmanın dinamik bir gücü haline gelen sivil toplumun güçlendirilmesi kapsamında STK'ların politika oluşturma ve karar alma süreçlerinde aktif yer alması, kapasitelerinin güçlendirilmesi, saydam ve hesap verebilir bir yapıya kavuşturulması ile kamu, özel sektör ve STK'lar arasındaki iş birliğinin ve sosyal diyalogun geliştirilmesi önemli faydalar sağlamaktadır.*"

1. Bütçe Okuryazarlığı

Kamu bütçesi, hükümetlerin ekonomik kalkınmayı yönlendirdiği, sosyal refahı artırdığı ve kamu hizmetlerini finanse ettiği temel mekanizmalardan biridir. Bu nedenle hükümetlerin etkili bir sosyal ve ekonomik politika aracı olarak toplumsal yaşamda merkezi bir rol üstlenmektedir. Anayasal Bütçe Hakkı'nın etkili bir şekilde kullanılması için vatandaşların bütçe süreçlerini anlamaları, onu inceleyip analiz edebilmeleri ve kamu kaynaklarının kullanımını konusunda hükümeti sorumlu tutmalarını sağlayacak bilgilere erişimlerinin olması önemlidir. Dolayısıyla hükümetle etkili bir şekilde iletişim kurabilmek ve kamusal karar alma süreçlerinde aktif bir rol üstlenebilmek için bütçe süreçlerine dair bilgi ve farkındalık düzeyinin geliştirilmesi gerekmektedir (HAQ, 2010, s.3).

Okuryazarlık kelimesi Türk Dil Kurumuna (TDK) göre: *“Okuryazar olma durumu”* olarak ifade edilmektedir (TDK, 2024). Günümüzde okuryazar olmanın ötesinde, sürekli gelişen bir uygulamalar setini ve sosyal uygulamalara yerleşik yapıcı, bütünleştirici ve eleştirel bir süreci ifade etmektedir (Frankel vd., 2016, s.4). Bu nedenle okuryazarlık kavramı, yalnızca temel dil becerileriyle sınırlı kalmayıp, farklı disiplinlerde bireylerin bilgiye erişimini ve değerlendirme yetkinliklerini kapsayan çok boyutlu bir kavram haline gelmiştir (Teyyare, 2018, s.317). UNESCO'ya göre ise okuryazarlık kavramı temel bir insan hakkı olarak ifade edilmektedir. Buna göre; okuryazarlık, *“İnsanların eşitliğe ve ayrımcılık yapmamaya, hukukun üstünlüğüne, dayanışmaya, adalet, çeşitliliğe, hoşgörüye ve saygıya dayalı kalıcı bir barış kültürü geliştirmek ve kendisiyle, diğer insanlarla ve gezegenle uyumlu ilişkiler kurmak için daha geniş bilgi, beceri, değer, tutum ve davranışlar edinmeleri için bir temeldir”* şeklinde geniş çerçevede bir açıklama yapılmıştır. Maliye literatürüne ilişkin olarak yapılan okuryazarlık tanımlarında ise mali okuryazarlık ve vergi okuryazarlığı kavramları dikkat çekmekte ve özellikle vergi okuryazarlığı ile ilgili gerek teorik gerek ampirik çalışmaların varlığı göze çarpmaktadır (Teyyare, 2018; Bakırtaş&Atılğan-Yaşa, 2020; Karakoyun, 2023; Öksüz&Doğan, 2025; Yelman, 2021; Sandalcı, 2022; Moucková&Vitek, 2018; Cvrlje, 2015; De Clercq, 2023; Aleksandrova&Ismailov, 2021). Devletin, vergi ve kamu harcamaları gibi mali araçlar yoluyla ekonomiye müdahalede bulunması, bireylerin ekonomik kararlarını ve tercihlerini şekillendirdiği gibi makroekonomik dengeleri de doğrudan etkilemektedir. Bu müdahaleler, bireylerin ekonomik davranışlarını yönlendirirken aynı zamanda bireylerin bu süreçleri anlamalarını ve bilinçli kararlar almalarını gerektirmektedir. Bu noktada, bireylerin mali konulara dair farkındalığını ve bilgi düzeyini ifade eden mali okuryazarlık kavramı ön plana çıkmaktadır. Mali okuryazarlık, bireylerin bütçe, harcama ve borçlanma gibi maliye politikası araçlarına dair bilgi sahibi olmalarını ve ekonomik değişimlere karşı bilinçli önlemler alabilmelerini sağlayan bir yetkinliktir (Teyyare vd., 2018, s.100; Zorkun&Dilek, 2020, s.69). Diğer bir ifadeyle esasen bireylerin bütçe gelir kaynakları ve bütçe harcama yapısı hakkında temel bilgi birikimine sahip olmasını ifade etmektedir (Aleksandrova&Ismailov, 2021, s.160). Literatürde ampirik çalışmalar genellikle bütçe gelir kaynaklarına odaklandığı için mali okuryazarlık kavramı ile ilk akla gelen vergi okuryazarlığıdır (Teyyare vd., 2018, s.100). Vergi okuryazarlığı, bireyin temel bir vergi bilgisine sahip olarak vergisel yükümlülüklerini bağımsız bir şekilde hesaplayabilme becerisini ifade etmektedir. Bu yetenek bireyin vergilendirme ile ilgili konuları etkili bir şekilde yönetebilmesi için vergi beyannamesi doldurabilme gibi pratik bilgilere de hâkim olmayı gerekli kılmakta ve vergi politikalarının farkındalığını ifade etmektedir (Cvrlje, 2015, s.158; Bhushan&Medury, 2013, s.76). Mali okuryazarlık kavramı aynı zamanda bütçe okuryazarlığı kavramını da kapsamaktadır. Bütçe okuryazarlığı ve mali okuryazarlık birbiri ile çok yakın bağlantıya sahip olan kavramlardır. Bütçe okuryazarlığı ise kamu bütçelerini okuma, anlama ve yorumlama yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bütçe okuryazarlığı vatandaşların temel maliye politikası araçlarını anlamalarını ve kamu gelirlerini ve kamu harcamalarını analiz edebilmelerini gerektirmektedir (Masud vd., 2017, ss.1-6). Söz konusu tanımdan hareketle bütçe okuryazarlığının iki temel unsura sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bunlar; teorik temel bilgi ve yorumlama yeteneğinin yanı sıra pratik bilgidir. Teorik boyutta, vatandaşların kamu maliyesine dair temel bilgilere (kamu harcamaları, vergi oranları, borçlanma gibi) sahip olması ve bu bilgileri kullanarak bütçe belgelerini analiz ve yorumlama becerisi kazanmasıdır. Bu aynı zamanda vatandaşların bütçenin ekonomik, sosyal ve siyasi etkilerini de değerlendirebilmesine olanak sağlamaktadır. Uygulama boyutunda ise vatandaşların vergi beyannamesi doldurabilme gibi pratik bilgilere sahip olmasını kapsamaktadır. Bütçe okuryazarlığının ana bileşenleri incelendiğinde; bütçe okuryazarlığı ve vergi okuryazarlığı arasındaki bağlantı göze çarpmaktadır. Vergi okuryazarlığı ve bütçe okuryazarlığı birbirine yakın kavramlar olmakla birlikte vatandaşların kamu finansmanı süreçlerine dair bilgi sahibi olması açısından önemli bir bağlam sunmaktadır. Bu doğrultuda bütçe okuryazarlığı kavramı, yalnızca kamu harcamalarının yönetimini değil aynı zamanda vergi okuryazarlığı ve kamu harcamalarının finansman süreçlerini de kapsamı bakımından daha geniş bir kavramı ifade etmektedir (Eroğlu&Kaynar, 2023, s.64).

Tablo 1: Bütçe Okuryazarlığı Literatür Özeti

Yazar/Yazarlar	Çalışmanın Hedef Kitle	Çalışmadan Elde Edilen Önemli Bulgular
Yentürk (2009)	Sivil Toplum Kuruluşları	STK'ların bütçe okuryazarlığının geliştirilmesi amacıyla bütçe kılavuzu hazırlanmıştır.
Masud vd. (2017)	Seçilen 34 ülke kapsamında genç bireyler	Bireylerin kamu bütçelerine ilişkin farkındalığının artırılması ve bütçe bilgilerinin güçlendirilmesine yönelik öneriler geliştirilmiştir.
Etoromat (2021)	Tasarruf ve Kredi Kooperatifleri	Bütçe okuryazarlığı ile finansal performans arasında istatistiksel olarak güçlü ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Çiğerci&Pehlivan (2022)	Belediye meclis üyeleri	Belediye meclis üyelerinin bütçe okuryazarlık düzeylerinin, cinsiyet ve siyasi parti üyeliği değişkeni bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.
Eroğlu&Kaynar (2023)	Belediye meclis üyeleri	Belediye meclis üyelerinin bütçeye yönelik bilgi düzeylerinin, meclis bütçe görüşmelerine katılım düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1’de bütçe okuryazarlığına yönelik literatür özeti sunulmaktadır. Gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde bu yönde yapılan çalışmaların yetersizliği göze çarpmaktadır.

Bütçe okuryazarlığı kavramının yakın bağlantı içerisinde olduğu bir diğer kavram bütçe bilincidir. Her iki kavram da bireylerin ve toplumun kamu maliyesi süreçlerini anlama ve değerlendirme kapasitelerini ifade eden ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Bütçe bilinci, vatandaşların bütçeleme süreçlerine ilgi ve farkındalık düzeyinin artmasını sağlamaktadır. Güngör-Göksu (2020, s.128)’ya göre bütçe bilinci; “*Vatandaşların anayasa ve diğer yasal düzenlemeler kapsamında devlet bütçesine ilişkin süreçleri anlamaları, kamu gelirlerinin hangi kamu hizmetlerine tahsis edildiği ve harcandığına dair bilgi sahibi olmaları ve bu süreçleri yakından takip etmeleridir*”. Yapılan tanımdan hareketle birtakım hususlar ön plana çıkmaktadır. Buna göre bütçe bilincini oluşturan temel unsurlar şunlardır; devlet bütçesine yönelik ilgi ve farkındalık, devlet bütçesi ile ilgili yasal düzenlemelere dair hakimiyet, bütçe hakkı kavramının bilinmesi, kamu gelir ve kamu harcamalarının takibi, bütçeleme sürecinin aşamalarının takibidir. Vatandaşların devlet bütçesi ile ilgili temel belgelere erişim sağlayarak söz konusu belgeleri analiz edebilmesi ve yorumlayabilmesi için öncelikle belli düzeyde bir bütçe bilincine sahip olması gerekmektedir (Barut&Türkal, 2024, s.1056). Ancak devlet bütçesine yönelik ilgi ve farkındalığın aktif katılımı destekleyebilmesi için vatandaşların aynı zamanda bütçe okuryazarlığına sahip olması gerekmektedir. Bu noktada bütçe okuryazarlığı, bütçe bilincinin de ötesinde teknik bilgi ve beceriler kazandırarak bireylerin bütçe süreçlerinde aktif rol almasını ve politika yapıcılarını sorgulamasını mümkün kılmaktadır.

Tablo 2: Bütçe Bilinci Literatür Özeti

Yazar/Yazarlar	Çalışmanın Hedef Kitle	Çalışmadan Elde Edilen Önemli Bulgular
Güngör Göksu (2020)	Sakarya ilinde ikamet eden 18 yaş ve üstü vatandaşlar	Sakarya’ya özgü bütçe bilinç skoru 2,61 olarak ölçülmüş ve özellikle katılımcıların %17,3 gibi küçük bir oranının anayasal bir hak olan bütçe hakkı ile ilgili yeterli bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Beydemir (2024)	Seçilen 12 il kapsamındaki 18 yaş ve üstü vatandaşlar	Türkiye’de vatandaşların devlet bütçesine yönelik bilinç düzeyinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Medeni durum ve eğitim düzeyi değişkenlerinin vatandaşların bütçe bilinç düzeyi üzerinde nispeten yüksek bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Güngör Göksu vd. (2024)	Seçilen 4 üniversite kapsamındaki 18-25 yaş arası üniversite öğrencileri	Seçilen üniversitelerin lisans programına kayıtlı öğrencilerin bütçe bilinç düzeyinin geliştirilmesinin gerekliliği tespit edilmiştir. Kamu maliyesi dersini en az bir kere alan öğrencilerin bütçe bilinç düzeyinin, bu dersi hiç almamış öğrencilere kıyasla %21 daha yüksek olması nedeniyle tüm fakültelerin müfredatına bütçe bilgisi kazandırmaya yönelik bir dersin eklenmesi önerilmiştir.

Bütçe okuryazarlığı kavramı, bütçe bilgi düzeyinin yanı sıra katılım düzeyi ile de ilişkilendirildiği için günümüzde önemli bir kavram haline gelmiştir. Bütçe bilinci ve bütçe okuryazarlığına ilişkin literatür özeti sunulması konunun özgün değerini ve önemini ortaya koymaktadır. Tablo 1 ve Tablo 2’de sunulan literatür bütçe okuryazarlığının yanı sıra bütçe bilincine yönelik olarak yapılan çalışmaların da yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu durum konuya yönelik akademik çalışmaların ve araştırmaların artırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle bütçe bilinç ve bütçe okuryazarlık düzeylerinin tespit edilebilmesi ve öneriler sunulabilmesi için teorik çalışmaların ampirik çalışmalar ile desteklenmesi ve geliştirilmesine yönelik bir ihtiyaç söz konusudur.

2. Sivil Toplum Kuruluşları ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Bütçe Okuryazarlığının İyileştirilmesindeki Rollerini

Kamu politikalarının oluşturulması sürecinde toplumsal ihtiyaçların belirlenmesi ve politika taleplerinin şekillendirilmesinde çeşitli aktörler etkili olmaktadır. Bu aktörler arasında seçmenler, STK'lar, medya, bürokrasi, siyasi partiler, hükümet, parlamento ve uluslararası kuruluşlar yer almaktadır (Yılmaz&Biçer, 2010, ss.213-214). STK'lar, hükümetlerden bağımsız olarak faaliyette bulunan, kamu politikalarının oluşturulmasına katkı sağlayan kolektif girişimlerin temsilcisi olarak kabul edilmektedir (Tekeli, 2012, s.51; Willets, 2011, s.10). Temelde ticari olmayan, insani hedeflerle hareket eden ve kâr amacı gütmeyerek toplumsal gelişimi desteklemek amacıyla faaliyet gösteren özel kuruluşlardır (Werker&Ahmed, 2008, s.74). İngiltere'de "Gönüllü Kuruluş" veya "Hayır Kurumu", ABD'de "Kar Amacı Gütmeyen Kuruluş", Çin'de ise "Sosyal Kuruluş" terimleri kullanılmaktadır. Bu terimin kökeni Birleşmiş Milletler (BM) tarihine dayanmaktadır. 1945'te BM Sözleşmesi hazırlandığında, "hükümet dışı kuruluş" tanımı, BM faaliyetlerinde danışmanlık statüsü kazanan uluslararası devlet dışı organizasyonlara verilmiştir. STK'ları anlamaya yönelik bir başka yaklaşım, onları "üçüncü sektör" olarak adlandırılan bir yapının parçası olarak görmektedir. Birinci sektör; devlet, ikinci sektör; kâr amacı güden kuruluşlar, üçüncü sektör ise iki kategoriye tam olarak uymayan çeşitli özelliklere sahip örgütlerden oluşan bir gruptur. "Üçüncü sektör" kavramı bir metafor olarak kullanılmakta ve devlet ile piyasa arasında var olan kurumsal bir alanı ifade etmektedir (Lewis vd., 2020, ss.8-9).

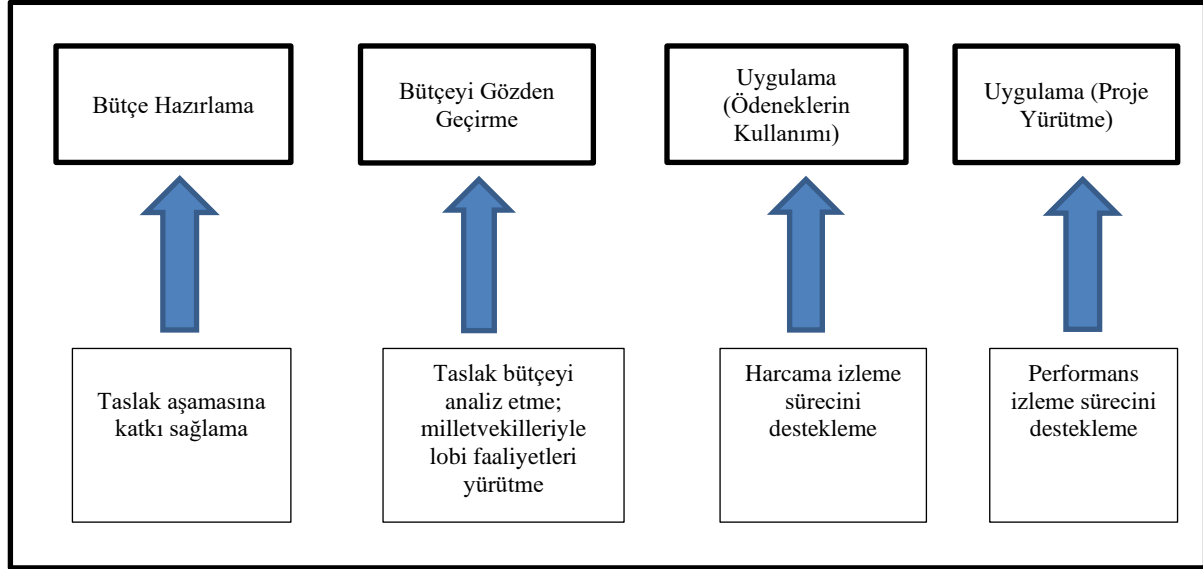
STK'lar, vatandaşların örgütlü temsilcisi olarak mahalli idare ve ulusal düzeyde alınan politikalarda vatandaşlar adına hak arayışına girmektedir (Eroğlu, vd., 2022, s.196). Demokratik süreçlerin işleyişinde oy kullanmak kritik bir unsur olmakla birlikte yalnızca oy vermek yeterli değildir. Bunun yanı sıra STK'ların kamu politikalarının şekillendirilmesine katkı sunması da büyük önem taşımaktadır. Özellikle kadınlar, çocuklar, yaşlılar gibi dezavantajlı grupların temsil edilmesi açısından da STK'ların katkısı belirleyicidir. Toplumun farklı kesimlerinin "seslerini duyurabilmesi" için bilinçli, sistematik ve sürdürülebilir bir savunma mekanizmasına sahip olması önem arz etmektedir (Sivil Toplum Sektörü&Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020, ss.79-80). STK'ların en önemli ayırt edici özelliklerinden biri gönüllülük esasına dayanmasıdır. Temel amaçlarından biri ise toplumsal fayda sağlamak ve kamu yararına katkıda bulunmaktır. Bu çerçevede STK'ların varlık nedeni, toplum içinde demokratik süreçleri desteklemek ve kamusal alanda farklı kesimlerin temsilini güçlendirmektir. STK'ların diğer bir önemli özelliği ise yatay ilişkileri teşvik etmesi ve hiyerarşik yapıların egemenliğini reddetmesidir. STK'ların söz konusu bu nitelikleri, belirli türdeki örgütlenmeleri sivil toplumun dışına atmaktadır. Özellikle siyasi partiler ve ekonomik temelli örgütlenmeler doğrudan iktidar elde etmeye yönelik yapılar olarak görüldüğünden sivil toplum kapsamı dışında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda sendikalar, piyasa odaklı kooperatifler, yasal zorunluluk gereği oluşturulmuş meslek kuruluşları ve bireylerin dini deneyimlerini yönlendirmeyi amaçlayan cemaatler gibi yapılar STK kategorisine dahil edilmemektedir (Tekeli, 2012, ss.29-31).

STK'lar bütçeleme sürecinde şeffaflığı, hesap verebilirliği ve katılımıcılığı teşvik eden önemli aktörlerdir. Kamu kaynaklarının yönetiminde etkinlik ve adaletin sağlanması amacıyla bütçe politikalarının oluşturulması, uygulanması ve denetlenmesi aşamalarında aktif rol üstlenmektedir. STK'lar bütçeleme sürecinde sağladığı katkıların yanı sıra bütçe bilinci ve bütçe okuryazarlığının geliştirilmesinde de ön plana çıkan aktörlerden biridir. Çünkü vatandaşlık bilincinin gelişimine katkı sunabilecek önemli aktörlerdir (Aktan&Çoban, 2006, s.16). Toplumda bütçe okuryazarlığının gelişmesi ve bütçe çalışmalarına aktif bir seyirci kitlesi oluşturmak için STK'lar tarafından geçmişten günümüze kadar pek çok çaba sarf edilmiştir (Renzio&Krafchik, 2005, s.7). Bütçe alanında çalışmalar yapan STK'lar, kamu mali yönetimi sürecine çeşitli katkılarda bulunurlar. Bu katkıları şu şekilde özetlemek mümkündür: (i) Bütçenin yoksul ve düşük gelir düzeyinde yer alan vatandaşlar üzerindeki etkisine yönelik bağımsız bilgiler sunar ve eleştirel analizler yaparlar. (ii) Vatandaşların bütçe okuryazarlığının geliştirilmesine yardımcı olurlar ve sivil toplum içinde bütçe konuları hakkında tartışma ve müzakere ortamı oluştururlar. (iii) Kamu maliyesi hakkında topladığı bilgileri sentezlerler ve kamuoyu ile paylaşırlar. (iv) Vatandaşlara, medyaya ve yasama organlarına kamu maliyesi konusunda eğitim verirler ve paydaşların bütçeleme süreci üzerinde denetim yapma ve kamu kurumlarından hesap verebilirlik talep etme kapasitelerini güçlendirirler (Ramkumar&Krafchik, 2005, s.30). STK'lar eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerine yönelik girişimler ile bütçe belgelerini basitleştirerek yaymayı, bütçeleme süreci hakkında bilgi sunmayı ve bireylerin bütçeyi okuma, anlama ve bütçeleme sürecine katılımı teşvik etmek için eğitmeyi amaçlamaktadır (Malena&Khallaf, 2009, s.3). STK'ların faaliyetlerinden biri olan bağımsız analizler ise hükümetlerin ve yasama organlarının daha iyi bütçe politikaları oluşturmasına ve ulusal ve uluslararası düzeyde en iyi uygulamaları belirlemeye yardımcı olmaktadır (Shapiro, 2001, s.9). Teorik alt yapının yanı sıra ulusal ve uluslararası literatürde yapılan ampirik çalışmalarda STK'ların; bütçe algısı, bütçe hakkı algısı, bütçe bilinci ve bütçe okuryazarlığı üzerinde olumlu etkilere sahip olduğuna yönelik birtakım bulgular söz konusudur. Robinson (2006, s.3)'a göre STK'ların bütçe ile ilgili faaliyetlerinin, bütçe süreçlerinin şeffaflığını artırma ve bütçe bilincini ve okuryazarlığını geliştirmeye yönelik

katkıları sağladığına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Selen ve Tarhan (2014)'a göre sivil toplumun, vatandaşların bütçe hakkı algısını etkileyen faktörlerden biri olduğu tespit edilmiştir.

STK'lar karar alma sürecinde aktif rol oynayarak da bütçeleme sürecinin etkinliğine yönelik olumlu gelişmeler yaratabilmektedir. STK'ların bütçeleme sürecine katılımı; vatandaşların önceliklerinin kamu harcamalarıyla yeniden hizalanması, kamu hizmeti sunumunda etkinlik ve verimliliğin iyileştirilmesi, yolsuzluk vb. kayıp ve kaçakların azaltılması ve şeffaflığın iyileştirilmesi arasında bir bağlantı söz konusudur. Katılım ile birlikte hükümetin hesap verebilirliğinin güçlendirilmesinin yanı sıra hükümete olan kamu güveni de yeniden inşa edilmektedir. Bu kapsamda çeşitli gelişmekte olan ülkelerde STK'ların bütçeleme sürecine katılımının bütçe süreçleri ve sonuçları üzerinde önemli ölçüde iyileştirmeler gerçekleştirdiği ve bütçe tartışmalarının kalitesini artırdığı tespit edilmiştir (Ramkumar&Krafchik, 2008, ss.2-3; Shapiro, 2001, s.9). STK'ların aynı zamanda bütçeleme sürecine aktif katılımının bütçe performansı üzerinde olumlu etkilere sahip olduğuna yönelik ampirik çalışmalar da söz konusudur. Eroğlu vd. (2023a; 2023b)'ne göre; aktif katılımın bütçe etkinliği algısı üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak bütçeleme sürecine katılımın birtakım handikapları da söz konusudur. Bu nedenle pratikte yaşanan katılımcılık problemlerinin bütçeleme sürecinde etkisizliğe neden olduğunu açıklayan ampirik çalışmalar da bulunmaktadır (Ebdon&Franklin, 2004, ss. 47-49; Ebdon&Franklin, 2006, s.443). Nitekim her katılım mekanizmasının güçlü yönlerinin yanı sıra zayıf yönleri de bulunmaktadır. Vatandaşların ilgisizliği, bilgi eksikliği, maliyet, artan personel iş yükü, ek kaynak tahsisi, hükümete karşı ilgisizlik veya güvensizlik, geneli temsil etmeyen katılım mekanizmaları, katılımın hedeflerinin net olmaması ve zaman kısıtı gibi engeller katılımı zorlaştırmaktadır (Ebdon&Franklin, 2004, s.33; Berner vd., 2011, s.129). Hangi katılım mekanizmasının etkili sonuçlar ortaya çıkaracağını tespit edebilmek için yoğun bir çaba ve zaman gerekmektedir. Ayrıca vatandaşların tercihlerini seçilmiş temsilcilerinin aldığı kararlarla uyumlu hale getirme sürecinin algılanan bütçe etkinliğini etkileyecek politik ve çevresel faktörlerin de dikkatle incelenmesi gerekmektedir (Ebdon&Franklin, 2004, ss.47-49). Ebdon ve Franklin (2006, s.443) çalışmalarında bütçeleme sürecine katılımının temel unsurlarını ve bu unsurları ölçecek değişkenleri ana hatlarıyla incelemiştir. Bu unsurlar ve değişkenler; çevre/ortam (yönetim yapısı ve biçimi, politik yapı, yasal gereklilikler, nüfus büyüklüğü ve çeşitliliği), süreç tasarımı (zamanlama, bütçe tahsisat türü, seçim yönetimi, temsil yeti), mekanizmalar (kamu toplantıları, anketler, danışma komiteleri, simülasyonlar vs.), hedefler ve sonuçlar (katılımcıların bütçe konusunda eğitmek, karar alma süreci için girdi toplamak, güveni artırmak, topluluk duygusu yaratmak) dan oluşmaktadır.

STK'ların bütçeleme sürecine dahil edilmesi fikri geleneksel yaklaşımda önemli bir değişime yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde STK'ların bütçeleme sürecine katılımına yönelik olumsuz görüşler söz konusuydu. Bunun temelinde bütçelerin açık hazırlanması halinde piyasaları alt üst edeceği ve yasama organları ile sivil toplumun, ülkenin çıkarlarını korumak yerine yalnızca seçmenlerinin çıkarlarını ilerleteceği düşünceleri yatmaktaydı (Shapiro, 2001, s.9; Krafchik, 2005, s. 4). Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren STK'lar gelişmekte olan ülkelerde bütçe süreçlerinde daha aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Bu süreçteki gelişim özellikle demokratikleşme yönündeki siyasi eğilimlerle paralel bir seyir izlemiştir. 1997 yılında Uluslararası Bütçe Ortaklığı (International Budget Partnership-IBP) tarafından düzenlenen toplantılar, sivil toplumun bütçeleme süreçlerine katılımını artırmaya yönelik önemli bir adımdır. Söz konusu toplantıya, gelişmekte olan 14 ülkeden bütçe alanında faaliyet gösteren kuruluşlar katılım sağlamış ve temsil gücü artmıştır. Sürecin devamında düzenlenen üçüncü konferansta ise 25 ülkeden 100 katılımcının yer alması, sivil toplumun bütçe konusundaki ilgisinin ve etkisinin hızla arttığının kanıtı niteliğini taşımaktadır (Krafchik, 2005, s.1). Dolayısıyla STK'ların bütçeleme sürecinde daha aktif bir rol oynamasında IBP'nin büyük bir rolü bulunmaktadır. IBP, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak, kamu kaynaklarının verimli, adil ve hesap verebilir bir şekilde yönetilmesini desteklemekte ve vatandaşların bütçeleme süreçlerine aktif katılımını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu noktada küresel çapta sivil toplumla, topluluk organizatörleriyle, bütçe savunucularıyla ve bütçe analistleri ile ortaklık yapmaktadır (IBP, 2024). Şekil 1'de STK'ların bütçe süreçlerinde müdahale edebileceği olası alanlar sunulmuştur.

Şekil 1: STK'ların Bütçe Sürecine Müdahale Edebileceği Olası Alanlar

Kaynak: Okonjo-Iwela&Osafa-Kwaako, 2007, s.6.

STK'lar Şekil 1'de de belirtildiği üzere bütçe sürecinde öncelikli olarak bütçe teklifi hazırlama aşamasında katkıda bulunarak bütçe sürecine destek sağlayabilmektedir. Ayrıca belirli programlar için yeterli finansmanın sağlanması amacıyla yasa koyucularla lobi faaliyetleri yürütebilmektedir. Harcama takibi ve performans izleme faaliyetleri yoluyla da bütçenin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlayabilmektedir (Okonjo-Iwela&Osafa-Kwaako, 2007, s.5).

STK'lar, bütçeleme sürecini etkili hale getirebilmek ve vatandaşların gerek ulusal gerek mahalli idare düzeyinde bütçeye yönelik ilgi ve farkındalığını geliştirmek için aşağıdaki faaliyetleri gerçekleştirmektedir (CEF, 2008, s.5; HAQ, 2010, s.25):

- Bütçe harcamalarını izleyerek bağımsız eleştirel analiz yapmak,
- Bütçe analizi ve bütçe savunuculuğu konusunda eğitim faaliyetleri düzenlemek,
- Bütçe harcamalarının şeffaflığını ve hesap verebilirliğini sağlamak,
- Bütçe karar alma süreçlerine katılım sağlayabilmek için savunuculuk yapmak,
- Kamuoyunu bilinçlendirmek ve paydaşları, çıkar gruplarını ve vatandaşları bütçeleme sürecine katılmaya teşvik etmek,
- Bütçe politikaları ve bütçe politikalarının etkileri konusunda tartışma ortamı yaratmaktır.

2.1. Bütçe Savunuculuğu Mekanizması Aracılığıyla Kamu Politikalarını Yönlendirme

Savunuculuk; politika kararları alan, hukuki düzenlemeler üzerinde yetkiye sahip olan ve kamusal kaynakları dağıtan organlar üzerinde etki yaratma sürecini ifade etmektedir (CEF, 2008, s.25). Savunuculuk yalnızca belirli bir politikanın değiştirilmesiyle sınırlı olmayıp aynı zamanda toplumsal güç dinamiklerini dönüştürmeyi ve bireylerin karar alma süreçlerine aktif katılımını sağlamayı amaçlayan kapsamlı bir süreçtir. Bütçe savunuculuğu ile bütçe süreçlerinin daha şeffaf bir hale getirilmesi ve katılımcılığın artırılması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla demokratik yönetimi güçlendirmekte ve vatandaşların kendi haklarını savunmalarına olanak tanımaktadır (IBP, 2010, s.1). Ancak bütçe savunuculuğunun başarısı iki temel unsurun bir araya getirilmesine bağlıdır. Bunlardan ilki bütçe analizi olup bütçe verilerine erişim sağlama, bu verileri analiz etme ve elde edilen sonuçları açık, anlaşılır ve etkili bir biçimde kamuoyuna sunabilme yetkinliğini içermektedir. Etkili bir bütçe analizi ile aynı zamanda politika yapıcılar ve vatandaşlar arasında bilgi paylaşımı güçlenmekte ve kamu mali yönetiminde hesap verebilirlik desteklenmektedir. İkinci unsur ise stratejik savunuculuktur. Bu süreç, kamuoyunu bilgilendirme, kampanya yürütme, halkı harekete geçirme ve politika yapıcılar ile diğer paydaşlar arasında güçlü bir bağ kurma becerisini kapsamaktadır. Bu iki unsurun bir araya getirilmesi ve genellikle farklı becerilere sahip çeşitli kuruluşların iş birliği yapması neticesinde STK'lar, bütçe süreçlerinde daha etkin bir rol oynayarak sürecin demokratikleşmesine katkıda bulunmaktadır (IBP, 2011). Bu bağlamda STK'ların bütçe okuryazarlığını artırmaya yönelik eğitimler düzenlenmesi, veri analiz edebilme kapasitesinin geliştirilmesi ve politika yapıcılarla etkileşim mekanizmalarının güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bütçe savunuculuğu faaliyetleri, bütçeleme sürecinin bütün aşamalarında gerçekleşmektedir. Hazırlık aşamasında; STK'lar toplumsal ihtiyaçları araştırarak ve bütçe bilgilerini yayımlayarak kaynak tahsisinde etkili olmaktadır. Onaylanma aşamasında; onay sürecinin açık hale gelmesi için kampanya yürüterek, bütçeyi eleştirel bir özetle yayımlayarak ve medya, yetkililer ve halk ile etkileşimde bulunarak bütçeyi kamuoyuna duyurmaktadır. Uygulama aşamasında; bütçeyi uygulayanların harcamaları planladığı gibi gerçekleştirmeleri için hesap verebilirlik sağlamaktadır. Denetim aşamasında ise bütçe politikalarının etkilerini analiz etmekte ve gelecekteki bütçe tahsisatını etkilemek için öneriler oluşturmaktadır (CEF, 2008, s.25).

Bütçe savunuculuğu, karar alma sürecine üç temel şekilde müdahale etmeyi amaçlamaktadır. Bunlar; politikayı değiştirmek, karar alma sistemini değiştirmek ve bireyleri değişim için güçlendirmektir. Politika değişikliği; savunuculuk faaliyetleri yalnızca belirli politika değişiklikleriyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda mevcut yasal düzenlemelerin revize edilmesini ve toplumsal sorunlara yönelik daha kapsayıcı çözümler üretilmesini hedeflemektedir. Karar alma süreçlerinde dönüşüm; savunucular, karar alma mekanizmalarının daha şeffaf ve katılımcı hale gelmesini talep ederek, vatandaşların bilgiye erişimini artıran, kamu katılımını teşvik eden ve bütçe ödeneklerinin yönetimi üzerinde daha güçlü bir denetim mekanizması kurulmasını sağlayan reformların gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Toplumsal güçlenme; en az politika değişikliği kadar önemli olan bir diğer unsur ise bireylerin bilinçlendirilmesi ve kamusal kararlardan doğrudan etkilenen grupların kendi haklarını savunabilecek kapasiteye erişimlerinin sağlanmasıdır (IBP, 2011).

2.2. Kamusal Karar Alma Mekanizmasında Yer Alma ve Vatandaş Katılımını Teşvik Etme

STK'ların bütçeleme sürecini daha etkili hale getirebilmek için katkı sağlamaya çalıştığı bir diğer alan, bütçe sürecine vatandaş katılımını teşvik etmektir. Özellikle yoksul ve marjinal grupların sürece dahil olması STK'ların odak noktalarından biridir (Robinson, 2006, s.26). Vatandaşların bütçeleme sürecine katılımı, kamusal kaynakların nasıl harcandığına ilişkin kararları şekillendirmesine ve uygulamaları yönlendirmesine olanak tanımaktadır. Demokrasi kalitesinin gelişebilmesi için bütçe kaynaklarının önceliğini belirleme ve politika geliştirme sürecine vatandaş katılımı günümüzde daha önemli bir konumdur. Vatandaşlar ve hükümet arasında aracılık yapan dinamik STK'lar ise demokrasiyi daha da derinleştirebilme potansiyeline sahiptir (IBP, 2023, s.34). Bütçeleme sürecine katılım; vatandaşların, STK'ların ve devlet dışı aktörlerin kamu otoriteleriyle çeşitli yollarla etkileşimde bulunarak maliye politikalarının oluşturulması ve uygulanmasını yönlendirdiği geniş bir uygulama yelpazesine işaret etmektedir (Renzio&Wehner, 2015, s.9). Vatandaşların mahalli düzeyde ve ulusal düzeyde bütçeleme sürecine katılımına ilişkin ilgisini artırmak için STK iş birliği ve STK'ların aktif faaliyetleri önemlidir (Eroğlu vd., 2023a, s.187). Nitekim vatandaşların bütçeleme sürecine katılımı, vatandaşların devlete karşı güvensizliğini azaltmak ve hükümet faaliyetleri hakkında eğitmek için de etkili bir yöntem olarak savunulmaktadır (Berner vd., 2011, s.128). Dolayısıyla vatandaşların bütçeleme sürecine katılımı aynı zamanda bütçe okuryazarlığının ve bütçe bilincinin gelişimine önemli bir katkı sağlayacaktır.

STK'lar vatandaş katılımını teşvik etmenin yanı sıra aktif olarak kamusal karar alma mekanizmasında yer alarak şeffaflık ve hesap verebilirliği güçlendirmektedir. Avrupa Konseyi'nin karar alma sürecinde STK'ların katılımını iyileştirmeye odaklanan "The Code of Good Practice" adlı çalışmasına göre; STK'ların siyasal karar alma sürecinin farklı aşamalarına katılımı, katılımın yoğunluğuna göre değişmektedir. Bu katılım kademeleri; bilgi, danışma, diyalog ve ortaklıktan oluşmaktadır. Bilgi, karar alma sürecindeki tüm adımlar için geçerli olup sonraki adımlar için temel oluşturmaktadır. Bu kademede genellikle kamu otoritelerinden tek yönlü bilgi sağlanmakta ve aktif bir katılım söz konusu olmamaktadır. Danışma, kamu otoritelerinin STK'lardan belirli bir politika konusu hakkında görüşlerini istediği bir katılım kademesidir. STK'ların bütçeleme sürecine aktif katılımı diyalog ve ortaklık kademelerinde görülmektedir. Diyalog kademesinde STK'ların katılım düzeyi biraz daha artmaktadır. Diyalog iki türe ayrılmaktadır. Geniş diyalog karşılıklıdır ve bazen STK bazen de kamu bu diyalogu başlatabilmektedir. Buna örnek olarak her iki tarafın da düzenli olarak görüş alışverişinde bulunması veya kamuya açık oturumlar yapılmasıdır. İş birliğine dayalı diyalogda ise sık ve düzenli toplantılar yapılarak geliştirilecek politika stratejisinin özü belirlenmektedir. Ortaklık, gündem belirleme, taslak hazırlama, karar alma ve politika girişimlerinin uygulanmasından siyasi karar alma sürecinin her adımında paylaşılan sorumlukları ifade etmektedir (CoE, 2009, ss.7-8). Dolayısıyla söz konusu katılım kademelerinden diyalog ve ortaklık kademelerinde STK'lar vatandaşların sesi olarak hareket etmekte, bütçelerin toplumun önceliklerine uygun hale getirilmesi için savunuculuk yapmakta ve hükümetler üzerinde denetleyici bir rol üstlenmektedir. STK'ların bütçeleme sürecine aktif katılımı büyük ölçüde katılımcı bütçeleme mekanizması ile sağlanmaktadır. OECD (2019, ss.104-105)'ye göre; katılımcı bütçeleme, vatandaşların çıkarlarını koruyan ve bütçe okuryazarlığını teşvik eden bir tekniktir. Toplam bütçenin belirli bir kısmının kamuoyuna ayrılması ve halkın bu kaynakların en verimli şekilde nasıl kullanılacağı konusunda görüşlerini ifade edebilmeleri için sürece dahil edilmelerini ifade etmektedir (OECD, 2019, ss.104-105). Katılımcı bütçeleme uygulaması, 1980'li yıllara uzanan bir geçmişe sahiptir. 1989 yılında halkın mevcut kaynakların dağıtımına doğrudan katılımını sağlamak amacıyla Brezilya'nın Porto Alegre belediyesi tarafından katılımcı bütçeleme uygulamaları tanıtılmıştır. Brezilya'da elde edilen bulgular, katılımcı

bütçelemenin düşük gelirli gruplara daha iyi hizmet sağlayan yatırım tahsisatları geliştirdiği incelenmiştir. Brezilya'da faaliyet gösteren Centro de Assessoria e Estudos Urbanos (CIDADE) gibi STK'ların katılımcı bütçeleme uygulamalarını teşvik etme ve izleme konusunda önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir (IBP, 2008, s.25). Katılımcı bütçeleme uygulamaları genel olarak mahalli idare düzeyinde yaygınlaşmıştır. Ancak günümüzde merkezi yönetim düzeyinde de örneklerine (Kanada, Meksika, Portekiz ve Güney Kore) rastlanmakta ve mahalli düzeyin ötesinde, ulusal düzeyde de katılım mekanizmaları geliştirilmektedir (OECD, 2019, s.105).

STK'ların bütçeleme süreçlerine katılımı bütçeleme sürecinin farklı aşamalarında gerçekleşebilmektedir (Renzio&Wehner, 2015, s.9). Bütçe hazırlık süreci, hükümetin toplaması gereken gelir miktarını, harcama tahsislerini ve gelecek mali yıl için bütçe açığı veya borçlanma düzeyini belirlediği kritik bir aşamadır. Bu süreçte STK'ların katılımı büyük önem taşımaktadır. STK'lar bütçenin hazırlık aşamasında bütçe taslağının oluşturulması sürecinde halkın önceliklerini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Bu aşamada alınan bütçe kararları, sadece gelecek mali yılın genel boyutunu belirlemekle kalmayıp aynı zamanda kamu programları arasındaki kaynak dağılımını etkileyerek gelecek bütçe süreçlerini de şekillendirmektedir (IBP, 2008, s.23). Örneğin; STK'ların bütçeleme sürecinin hazırlık aşamasında aktif olarak yer aldığı ülke uygulamalarından biri Karadağ'dır. Karadağ'da on yılı aşkın bir süredir bütçe teklifi değerlendirilirken Karadağ Merkez Bankası, sendikalar ve araştırmacıların yanı sıra STK'lar da yasa yapıcılara geri bildirimlerde bulunabilmektedir. Karadağ Ekonomi, Bütçe ve Finans Komitesi tarafından genellikle bütçe ile ilgili alanlarda çalışma yapan STK'lar davet edilse de diğer alanlarda da çalışan herhangi bir STK'nın katılım sağlama hakkı da saklıdır. Oturumlar esnasında, katılımcılar bütçe önerisi hakkındaki görüşlerini serbestçe dile getirebilmektedir. IBP'nin ortağı Institut Alternativa², söz konusu oturumları genellikle bütçe sorunlarını belirlemek ve yasa yapıcıları harekete geçirmeye teşvik etmek amacıyla kullanmakta ve bütçeleme sürecinde aktif bir rol oynamaktadır (IBP, 2023, s.40). Brezilya'da uygulanan "*Kamu Politikası Konseyleri*" de bütçenin hazırlık sürecine vatandaş ve STK katılımının bir örneğidir (Güneş, 2023, s.114). Dominik Cumhuriyeti'nde 2020 yılında başlatılan bir uygulama ile her belediye ve eyalete "*Vatandaş Toplantıları*" adı verilen bir danışma konseyi kurma zorunluluğu getirilmiştir. Buna göre bu konseyde halk ve STK'lar ile bir araya gelerek toplumun ihtiyaç duyduğu yatırımlar belirlenmektedir. Hükümet tarafından internet sitesinde söz konusu öneriler derlenmekte, taleplerin ulusal bütçeye dahil edilip edilmediği ve yatırımların nerelerde yapıldığı gösterilmektedir (IBP, 2023, s.37). Kenya'da Ekonomik İşler Enstitüsü, her yıl STK toplantıları düzenleyerek üzerinde uzlaşa sağlanan önceliklerin hükümete rapor haline getirilmesi için çalışmalar yürütmektedir. Ülke genelinde gerçekleştirdiği istişareler sonucunda alternatif bir vatandaş bütçesi hazırlamaktadır (IBP, 2008, s.25; IBP, 2015, s.46).

STK'lar bütçenin onay sürecinde de yasama ile iş birliği yaparak bütçe teklifleri hakkında görüş bildirebilmekte ve değişiklik önerileri sunabilmektedir. Kenya'da bütçe hazırlık aşamasının yanı sıra bütçenin uygulanması aşamasında da STK'ların katılımı söz konusudur. STK ve vatandaşların bütçe politikaları ve tahsisleri üzerinde etkide bulunma fırsatına sahip olduğu bu aşamada, yasamanın taslak bütçe teklifini tartışıp değerlendirdiği iki aylık sürede katılım sağlanabilmektedir. Bu süreçte STK'lar, Nairobi'deki kamu oturumlarında, e-posta veya sunumlar aracılığıyla Bütçe ve Tahsis Komitesi'ne görüş bildirebilmektedir (IBP, 2015, s.47). Son olarak STK'lar bütçenin uygulanmasını izleme ve denetleme aşamalarında da rol oynayabilmektedir. Bütçeleme sürecinin denetim aşamasına halkın ve STK'ların dahil edilmesine yönelik olarak çaba sarf eden bir ülke örneği Peru'dur. Peru'da ilk kez 2023 yılında denetim programlarına vatandaş katılımının artırılmasına yönelik girişimler başlatılmıştır. IBP'nin ortağı Ciudadanos al Día adlı STK tarafından vatandaşlar ile etkileşimi güçlendirmek ve STK'ları düzenli bir şekilde sürece dahil etmek ve alınan geri bildirimler ile daha kapsamlı bir denetim programı oluşturulması için etkinlikler düzenlenmiştir (IBP, 2023, s.40). Kolombiya'da ise STK'lar ve Yüksek Denetim Kurumu, denetim kapsamına alınacak alanları belirlemek ve öncelikli konuları tespit etmek için iş birliği yaparak detaylı bir plan oluşturmaktadır. Bu süreçte, STK'lar denetim süreçlerine katılarak tespit edilen usulsüzlüklerin ve önerilen reformların uygulanmasını takip etmekte ve hesap verebilirliğin güçlendirilmesi konusunda baskı yapmaktadır (IBP, 2012, s.35).

2.3. Bütçeleme Sürecinde Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Sağlama

Şeffaf bir bütçeleme süreci toplumun bütçeleme süreci hakkında fikir sahibi olmasına olanak sağlayarak bu süreçte vatandaşların uyumunu artırmaktadır (Geyik&Özbay, 2023, s.46). Bütçeleme sürecinde şeffaflık ve hesap

² 2007 yılında sivil toplum, kamu yönetimi ve iş dünyasında deneyime sahip bir grup vatandaş tarafından kurulmuş olan bir STK'dır. İyi yönetim, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi temel alanlara odaklanan bir düşünce kuruluşu veya araştırma merkezi olarak faaliyet göstermektedir. Misyonu, araştırma ve politika analizi yoluyla demokrasi ve iyi yönetimin güçlenmesine katkıda bulunmak ve kamu kurumlarının performansını izlemektir (<https://institut-alternativa.org/en/about-us/>, 2025).

verebilirlik mekanizmalarının birbiriyle yakın bağlantısı söz konusudur. Ulusal bütçe sürecinin şeffaf olması, hükümet ile toplum arasında güçlü etkileşimi teşvik ederek, hesap verebilirliği artırmaktadır (IBP, 2023, s.9). Bu

konuda STK'lar da önemli bir görevi üstlenmektedir. Sivil toplumun temel işlevlerinden biri, seçilmiş hükümetlerin politikalarının uygulanmasını izlemek ve vatandaşların çıkarlarını gözeterek yöneticileri hesap verebilirliğe teşvik etmektir (CEF, 2008, s.4). STK'lar bu işlevini bağımsız analizleri aracılığıyla yerine getirmekte ve hesap verebilirlik kanallarını güçlendirebilmektedir (Shapiro, 2001, s.10). Bu kapsamda STK'lar, kamu kaynaklarının tahsisi ve harcamalarının denetlenmesinde aktif bir rol oynamaktadır. Hükümetin önceliklendirdiği harcama alanları ve politika hedefleri, ulusal bütçede somut bir şekilde ifade edilmektedir. Bütçeleme sürecinde şeffaflık ve hesap verebilirliği sağlama işlevi sayesinde kaynakların toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde adil ve etkin bir biçimde dağıtılmasını sağlamaya yönelik katkılar sunmaktadır. STK'lar vatandaşların önceliklerinin bütçeye dahil edilmesi için savunuculuk yaparak ve bütçe süreci boyunca hükümet, yasama organı, denetçiler ve diğer aktörlerle iş birliği yaparak bütçeleme sürecinde aktif rol oynaması neticesinde bütçeleri daha açık ve hesap verebilir hale getirebilmektedir (IBP, 2023, s.49). Bu nedenle IBP (2023, s.49)'e göre bütçelerin daha şeffaf hale getirilebilmesi için STK'ların bütçe sürecine katılımını artırmaya yönelik kapasitesinin geliştirilmesi ve bütçe çalışmaları yürütebilmeleri için finansman sağlanmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

STK'lar, uluslararası organizasyonlar ile iş birliği yaparak, bütçe şeffaflığı ve hesap verebilirlik ilkelerinin benimsenmesine katkı sunmaktadır. 2023 yılında Açık Bütçe Endeksi³ (Open Budget Index) aracılığıyla ulaşılan verilere göre; Tanzanya'da hükümetin sivil alanı açarak STK'lar ile ortak çalışmalar yürütmesi neticesinde şeffaflık skorunda gelişmeler yaşandığı gözlemlenmiştir. Karmaşık bütçe bilgilerinin halkın daha kolay bir şekilde anlayabileceği hale getirilmesi için UNICEF ve HakiElimu, Zanzibar Cumhurbaşkanlığı Finans ve Planlama Ofisi ile iş birliği neticesinde Mayıs 2023'te Zanzibar için vatandaş bütçesi tanıtılmıştır. Bu gelişme sivil toplumun, hükümet ile halk arasındaki boşluğu kapatabileceğine bir örnek olarak gösterilmektedir (IBP, 2023, s.14). Kamboçya'nın şeffaflık puanının artışında da STK'ların etkili bir rolü olduğu savunulmaktadır. 2008 yılında 11 olan şeffaflık puanının 2023 yılında 43'e yükseldiği tespit edilmiştir. Bu ilerlemenin altında yatan temel faktörlerden birinin STK'lar olduğu ifade edilmektedir. 10 yılı aşkın süredir IBP'nin ortağı olan NGO Forumu, bütçe belgelerinin daha şeffaf bir hale gelmesi için üyeler ve ortaklar ile birlikte çalışma yapmaktadır. 2022 yılından itibaren bütçe teklifinin tam taslağı kamuoyu ile paylaşılmaktadır. NGO Forumu tarafından ev sahipliği yapılan Bütçe Çalışma Grubu, ülkede birçok kuruluşla iş birliği yapmakta ve bazı önemli sektörler için sektörel bütçe analizleri yapılmaktadır (IBP, 2023, s.19).

2.4. Kamu Harcamalarını İzleme ve Raporlama

Bütçeler, hükümetlerin önceliklerini ve politik tercihlerini en somut şekilde ortaya koyan belgeler olarak karar alma süreçlerinin şeffaf bir yansımaları sunmaktadır. Bütçe analizi ise devletin performansını değerlendirmek, faaliyetlerini izlemek ve hesap verebilirliği sağlamak amacıyla kullanılan önemli bir araçtır (HAQ, 2010, s.3). Bu bağlamda STK'ların kamu harcamalarını izleme ve raporlama faaliyetleri neticesinde bütçe analizleri yapması vatandaşların bütçe okuryazarlığının gelişimi sürecine katkılar sunmaktadır. Kamu harcamalarının izlenmesi ve raporlanması, vatandaşların kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığı hakkında bilgi sahibi olmasına olanak tanımaktadır. Bu süreç, kamu mali yönetimi üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturarak karar alma süreçlerini daha şeffaf hale getirmektedir. Harcamaların şeffaf bir şekilde izlenmesi ise kamu yöneticilerinin hesap verme zorunluluğunu artırmaktadır. Bu durum kamusal kaynakların toplumsal ihtiyaçlara uygun bir şekilde tahsis edilmesini desteklemekte ve yolsuzluk riskini azaltmaktadır. Bunların yanı sıra kamu harcamalarını izleme ve raporlama süreçleri, vatandaşların kamu maliyesine ilişkin bilgilere erişimini kolaylaştırmakta ve bütçeleme sürecine vatandaş katılımını da desteklemektedir. Bu bağlamda uluslararası düzeyde IBP ve ulusal düzeyde de aşağıda ifade edilen kuruluşlar bu alanda önemli çalışmalar yürüterek vatandaşların bütçe okuryazarlığının gelişmesine de katkı sunmaktadır. Ancak STK'ların veri erişimine yönelik sorunlar ile karşılaşmaması önemlidir. STK'ların bütçe okuryazarlığını geliştirme sürecinde karşılaştığı teknik zorluklardan biri verilere kısıtlı düzeyde erişim hakkı sağlamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de 2003 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun kabulüyle birlikte çok yıllık bütçeleme sistemine geçilmiş ve Orta Vadeli Program kapsamında gelecek üç yıllık döneme ilişkin gelir ve gider tahminlerinin sunulması sağlanmıştır. Bu düzenleme, STK'ların kamu harcamalarını izlemesini kolaylaştıran bir çerçeve sunmaktadır (Yentürk, 2011, s.4).

³ Ülkelerin bütçe süreçlerindeki şeffaflık düzeyini ölçen en önemli göstergelerden biri Açık Bütçe Endeksi olup, bu endeks 2004 yılında IBP tarafından geliştirilmiştir. Belirli periyotlarla yapılan değerlendirmelerle, ülkeler arasındaki bütçe şeffaflığı düzeyleri kıyaslanabilmekte ve karşılaştırmalı analizler yapılabilmektedir. Açık Bütçe Endeksi'nin hesaplanabilmesi için IBP, anketi uygulayabilmek ve analize uygun veriler elde edebilmek için ülkelerin STK'ları ile iş birliği içerisinde çalışmaktadır (Engin, 2022, s.445).

Uluslararası düzeyde ise özellikle IBP vatandaşların bütçe kararlarında söz sahibi olabilmesi için veri üretmek aynı zamanda bütçe okuryazarlığının gelişmesinde önemli bir misyonu üstlenmektedir.

Kamu harcamalarının şeffaflığını artırmak ve hükümetleri denetlemek amacıyla STK'lar tarafından gerçekleştirilen kamu harcamalarını izleme ve raporlama faaliyetinin yanı sıra bütçe rehberleri de bütçe okuryazarlığının geliştirilmesinde önemli bir araçtır. Bütçe rehberleri, karmaşık bütçe bilgilerinin daha basit ve anlaşılır bir şekilde vatandaşa aktarılması amacıyla bütçenin temel bilgilerini içeren ve bütçe karar alma sürecinin bir tanımını sunan belgelerdir. Rehberin amacı, bütçeyi ve bütçe sürecini toplumun geniş kesimlerine anlaşılır hale getirmeye çalışmaktır (Shapiro, 2001, s.38). Bazı ülkelerde STK'lar, hükümet iş birliği ile bütçe rehberleri hazırlayarak vatandaşların bütçe okuryazarlığını geliştirmeye yönelik çalışmalarda yer almıştır. 1998 yılında Güney Afrika'da "Bütçe-Değişim için Bir Araç" başlıklı bir eğitim kılavuzu hazırlanmış ve sosyal savunucular için bütçe ve bütçe sorunları kolaylıkla erişilebilir hale getirilmiştir. Hindistan'da 1999 yılında Bütçe Çalışmaları Merkezi tarafından "Eyalet Hükümeti Bütçe Sürecinin Temelleri" başlıklı bir rehber hazırlanmış ve bütçe hazırlama sürecindeki gizliliği ortadan kaldırmak hedeflenmiştir. 2001 yılında ABD Federal Hükümeti, Yönetim ve Bütçe Ofisi tarafından "ABD Bütçesi için Bir Vatandaş Kılavuzu" hazırlanmış ve ulusal hükümetin nasıl gelir elde ettiği ve para harcadığı, bütçenin nasıl kabul edildiği ve Başkan'ın bütçe ile neyi başarmak istediği açıklanmıştır (Shapiro, 2001, s.39). Türkiye'de ise söz konusu bütçe rehberi, "Vatandaş Bütçe Rehberi" adı altında 2017 yılından beri Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından her yıl düzenli olarak yayınlanmaktadır. 2020 yılından itibaren ise T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından "Vatandaşın Bütçe Rehberi" adı altında yayınlamaya başlanmış ve ilgili kurumun web sayfasında kamuoyu ile her yıl paylaşılmaya devam etmektedir (<https://www.sbb.gov.tr/vatandas-butce-rehberi/>, 2025).

2.5. Eğitim ve Bilinçlendirme Faaliyetleri Düzenleme

Vatandaşların/paydaşların bütçeleme sürecine katılımı için öncelikle paydaşların iyi bir bütçe okuryazarlığı düzeyine sahip olması gerekmektedir. Bu noktada hükümetler tarafından öncelikle bireylerin, bireysel/aile bütçesine yönelik farkındalığını geliştirecek faaliyetlerin yanı sıra ilerleyen süreçte kamu bütçesine ilişkin eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri düzenlenmesi önemlidir (Eroğlu&Kaynar, 2024, s.70). Özellikle okullarda bütçe bilgisini geliştirmeye yönelik dersler okul müfredatlarına dahil edilmelidir. Nitekim Güngör Gökso vd. (2024) çalışmasından elde edilen bulgular, bütçe ile alakalı bir ders alan öğrencilerin bütçe bilinç düzeyinin, bütçe ile alakalı hiç ders almayan öğrencilere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla gelecekte kamu sektöründe ve özel sektörde karar alma süreçlerinde görev yapacak ve vergi mükellefi olacak genç nesiller itibarıyla bütçe farkındalığının geliştirilmesi gerekmektedir (Güngör-Gökso vd., 2024, s.281). Bütçe okuryazarlığının geliştirilmesinde hükümetlerin yanı sıra STK'ların rolü de önemlidir. STK'ların bütçe okuryazarlığı eğitimleri ve farkındalık oluşturma faaliyetlerini düzenlemesi, toplumun bütçe hakkını daha etkili bir şekilde kullanabilmesine katkı sağlama işlevi taşımaktadır. Farkındalık oluşturma faaliyetleri ile bütçelerin kritik bir politika aracı olarak öneminin kavranması ve bütçe okuryazarlığının geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Robinson, 2006, s.22). STK'ların bütçe eğitimlerine yönelik faaliyetlerde bulunmaları bütçe konusunda bilinçli gözlemcilerin sayısını artırmanın yanı sıra bir kitle oluşturma ve kapasitesini geliştirme maksadı da söz konusudur. Bütçe eğitimi düzenlemek, personelin bütçe konularında uzmanlaşmasına ve bu konuları etkili bir şekilde başkalarına aktarabilmesine olanak sağlayarak kuruluşun kapasitesini artırmaktadır. Dolayısıyla bütçe alanında çalışmalar yapan STK'ların temel hedeflerinden biri esasen diğer araştırmacılar ve STK'lar tarafından bütçenin anlaşılmasına katkıda bulunmaktır (Shapiro, 2001, s.40). Bu kapsamda STK üyeleri ve diğer STK'lar için kamu maliyesi, bütçe izleme ve veri analizine yönelik eğitim programları düzenlenmelidir. Pek çok STK'nın bütçe okuryazarlığı konusunda yeterli uzmanlığa sahip olmaması, diğer bir ifadeyle teknik alt yapı yetersizliği, STK'ların bütçe okuryazarlığını geliştirmelerinin önünde bulunan engellerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle STK'ların bütçeleme sürecinde aktif ve başarılı faaliyetlerde bulunabilmesi için bütçe hazırlama, tartışma, uygulama ve denetim süreçleri hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Dolayısıyla STK'ların bütçe okuryazarlığını geliştirebilecek materyaller geliştirilmelidir (Eroğlu vd., 2023a, s.186). STK'ların bütçeye ilişkin bilgi düzeylerinin gelişmesi halinde diğer STK'ların ve vatandaşların da bütçe okuryazarlığının gelişimine katkıda bulunabilecektir.

Çeşitli ülkelerde STK'ların bütçe okuryazarlığının geliştirilmesine yönelik eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri incelendiğinde; Brezilya, Hindistan, Meksika, Güney Afrika ve Uganda'da da bütçe ile ilgili çalışmalar yapan STK'lar tarafından üyelerine ve diğer STK üyelerine bütçeleri ve politik sonuçlarını anlamalarına yardımcı olmak amacıyla bütçe okuryazarlığı atölyeleri düzenlenerek eğitimler verildiği görülmektedir. Gujarat'ta DISHA tarafından yerel hükümet temsilcileri için geniş ölçekli eğitimler düzenlenmiş ve bütçe izleme çalışmaları desteklenmiştir (Robinson, 2006, s.23). Kolombiya'da ise Yüksek Denetim Kurumu, STK'ları eğitmek, bütçe denetimi sürecine dahil etmek ve bütçe denetim süreci ile ilgili farkındalık oluşturmaya amacıyla eğitim programları ve atölye çalışmaları düzenlemektedir (IBP, 2012, s.35). Bütçe eğitim kursları ile ilgili öncü bir çalışma da Dünya Bankası tarafından yürütülmüştür. Dünya Bankası Enstitüsü iş birliği ile 2000-2001 yıllarında

“Uluslararası Mali İlişkiler ve Yerel Mali Yönetim”, “Bütçe Süreçleri ve Kamu Harcama Yönetimi” ve “Kamu Harcama Analizi ve Yönetimi Eğitimi Kursu” düzenlenmiştir (Shapiro, 2001, ss.40-41). Rusya’daki St. Petersburg Strateji Merkezi, şehir düzeyinde bütçeleme sürecine katılımı artırmaya çalışan bir araştırma kuruluşu olarak şehir yetkilileri ve STK’ları bir araya getirmekte ve bütçe tartışmaları yapabilmek için ortam hazırlamaktadır. Kuruluş, STK’lara ve kamu görevlilerine bu konuda eğitim ve danışmanlık hizmeti sunmaktadır. 1990 yılında Brezilya’da kurulan IBASE (Instituto Brasileiro de Análises Sociais e Econômicas) bünyesindeki bütçe programı da STK’ların bütçe bilgilerini analiz etme kapasitesini artırmak için faaliyetlerde bulunmaktadır (Malena&Khallaf, 2009, s.3).

3. Türkiye’de Bütçe Alanında Çalışan Sivil Toplum Kuruluşları ve Bütçe Okuryazarlığının Geliştirilmesine Yönelik Faaliyetleri

Türkiye’de STK’ların önemli bir kısmını dernek ve vakıflar oluşturmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018, s.23). STK’ların gelişimi ve etkinliği; toplumsal refah seviyesi, ülkenin sosyoekonomik yapısı, siyasi sistemin işleyişi ve hukuki düzenlemelerin kapsamı gibi çeşitli faktörlerle doğrudan ilişkilidir. Bu faktörlerin bir araya gelerek oluşturduğu yapı, STK’ların faaliyet gösterdiği ortamı belirlerken aynı zamanda bu kuruluşların etki alanlarını, mali sürdürülebilirliğini ve bağımsızlık düzeyini de şekillendirmektedir. Sosyoekonomik koşullarda meydana gelen değişimler, STK’ların finansal kaynaklara erişimi ve toplumsal destek bulma olanaklarını doğrudan etkilemektedir. Bunun yanı sıra, siyasi yapının demokratik veya otoriter eğilimler göstermesi, örgütlenme özgürlüğü ve ifade hakkı gibi temel hakların kullanımını belirleyen kritik unsurlar arasındadır. STK’ların hukuki çerçevesi ise ilgili yasal düzenlemeler aracılığıyla şekillendirilmekte olup bu çerçevenin daraltılması veya genişletilmesi, sivil alanın faaliyet gösterebilirliğini ve etkinliğini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla sivil toplumun gelişimi, bu faktörlerin ne ölçüde uyumlu olduğu ya da çeliştiği bağlamında değerlendirilmektedir. Türkiye’de sivil toplumun güçlenmesi ve etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmesi söz konusu yapısal unsurların sağladığı olanaklar ve karşı karşıya kaldığı sınırlamalar çerçevesinde ele alınmalıdır (TÜSEV, 2024, s.24). Ancak Türkiye’de STK’ların gelişiminin önünde hukuki, mali, ekonomik, sosyal ve kültürel birtakım engeller bulunmaktadır. Öncelikle mevzuattan kaynaklanan sorunlar nedeniyle Türkiye’de STK’lar hakkında ortak kavramsal bir tanım bulunmamaktadır. STK’lar ile ilgili Medeni Kanun, Türk Ceza Kanunu gibi yasal düzenlemeler bulunmakla birlikte bu düzenlemelerde STK’ların hukuki statüleri, kurumsal yapıları, faaliyetleri, kamu kurumlarıyla ilişkileri ve finansal kaynaklarına ilişkin olarak bir yasal yükümlülük bulunmamaktadır. Mevzuattan kaynaklanan sorunların yanı sıra kurumsal yapılanmadan kaynaklanan sorunlar da bulunmaktadır. Buna göre; sivil topluma ait yasal, mali ve operasyonel işleri yönetebilecek kurumsal ve insan kaynakları kapasitesinin yetersiz olması STK’ların gelişiminin önünde bir engel olarak değerlendirilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018, ss. 45-47). Yaşama Dair Vakfı (YADA)’nın 2023 yılı saha araştırmasında elde edilen bulgulara göre; STK’ların %70’nin teknik bilgi ve beceri anlamında geliştirilmeye ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir (YADA, 2023, s.45). STK’ların aktif ve istikrarlı bir şekilde faaliyetlerine devam edebilmesinin koşullarından biri de gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesidir. Ancak YADA Vakfı (2023) araştırmasında STK’ların gelir kaynaklarının; %54,1’inin bireysel bağışlardan, %53,1’inin üye aidatlarından, %11,1’inin hibeler ve fonlardan, %8,4’ünün kurumsal bağışlardan, %5,6’sının iktisadi işletme gelirlerinden, %1’inin kurumsal yayın gelirlerinden (dergi,kitap vb.) oluştuğunu tespit etmiştir. Finansman kaynaklarının büyük oranı gönüllü desteklerden ve üye aidatlarından gelmektedir. Dolayısıyla finansal çeşitliliğinin az olması da STK’ların gelişiminin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır. Bu kapsamda STK’ların ulusal ve uluslararası projelere başvuru ve hibe alma oranlarının gelişimi oldukça önemlidir. Nitekim hibe alma oranları incelendiğinde; kamu destekleri/fonlarından %3,7, AB hibe ve fonlarından %5,7, Kalkınma Ajanslarından %1,7, Birleşmiş Milletler’den %2,9, uluslararası organizasyonlardan (ILO, Dünya Bankası vb.) %1,1 gibi düşük oranlarda hibe aldığı görülmektedir (YADA, 2023, ss. 48-54).

STK’ların karar alma sürecine katılımlarının önünde de birtakım engeller bulunmaktadır. Kamu kurumlarına yapılan ziyaretler, bağımsız analizler ve raporlar, kamu kurumları ile iletişim halinde olmak ya da kamu kurumları ve başka STK’ları bir araya getiren etkinlikler düzenlemek tek başlarına birer aktif katılım örneği sunmamaktadır (Sivil Toplum Sektörü, 2023, s.18). STK’ların bütçeleme sürecine katılımına ilişkin olarak yasal mevzuatlarda açık ve net hükümlerin yer almaması aktif faaliyetlerde bulunmalarının önündeki en önemli engeldir. Ulusal düzeyde 12. Kalkınma Planı’nda STK iş birliğinin önemi vurgulanmakla birlikte esasen somut bir adım söz konusu değildir. Benzer şekilde belediye bütçesinin hazırlanmasında da STK’ların katılımına ve belediyeler ile STK’ların iş birliğine yönelik de bir hüküm bulunmamaktadır. Mahalli idareler düzeyinde STK’ların bütçeleme sürecine katılımına önem verilmekle birlikte dernek ve vakıfların katılımı için net ve öngörülebilir bir yasal alt yapının bulunmaması süreci önemli ölçüde zedelemektedir. Bu nedenle Türkiye açısından; dernek ve vakıfların STK olarak kamu kuruluşlarıyla nasıl iş birliği yapabileceği ve aktif katılım konusunda görev ve sorumluluklarının yasal bir alt yapıya dayandırılarak somutlaştırılması gerekmektedir. (Eroğlu vd., 2023b, s.37; Eroğlu vd., 2023a, s. 173).

Türkiye’de sivil toplumun gelişimini etkileyen en önemli strateji belgelerinden biri olan 2025 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı kapsamında; STK’ların gelişiminin sağlanabilmesi adına birtakım politika ve tedbirler açıklanmıştır. Politikalar; sivil toplumun güçlendirilmesine yönelik mevzuat güncellenmesi, STK’ların kurumsal ve mali kapasitenin güçlendirilmesi, sivil topluma hizmet sunan kurumların kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve kamu kurumlarının sivil toplum alanında topladığı verilerin uluslararası standartlar ile uyumunun sağlanması ve şeffaflığın artırılmasına yöneliktir. Söz konusu politikaların amacı; STK’ların kamusal karar alma sürecinde etkin bir şekilde rol oynamasını engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılmasıdır (T.C. CSBB, 2024, ss.404-406). Netice itibarıyla STK’ların etkili ve sürdürülebilir şekilde faaliyet gösterebilmesi için devletin yasal düzenlemeler ve halkın siyasal katılımını artırmaya yönelik kurumsal mekanizmalar oluşturması gerekmektedir (Aktan&Çoban, 2006, s.16). Söz konusu engellerin aşılması ile birlikte Türkiye’de demokratik bir bütçe yönetiminin tesisi için STK’ların karar alma mekanizmasında aktif bir şekilde yer almasına olanak sağlanmış olacaktır.

Türkiye’de bütçe alanında çalışmalar yapan STK’lar ve söz konusu kuruluşların bütçe okuryazarlığının geliştirilmesine yönelik faaliyetleri aşağıda ifade edilmektedir. Buna göre;

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV); Türkiye’de kamu maliyesi ve bütçe süreçlerinin daha şeffaf ve hesap verebilir bir yapıya kavuşmasını destekleyen bir bağımsız kuruluştur. Bütçe izleme ve raporlama çalışmaları ile bütçe okuryazarlığını artırmaya yönelik çeşitli araştırmalar, raporlar ve analizler hazırlayarak hem politika yapıcılarını hem de vatandaşları bilinçlendirmeyi hedeflemektedir. TEPAV tarafından hazırlanan “*TEPAV Bütçe İzleme Bülteni*”nin ilk sayısı Şubat 2024’te yayınlanmış olup, üçer aylık periyotlarla güncellenerek kamuoyuna sunulmaktadır. Bülten kapsamında bütçeye ilişkin veriler, Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmaktadır. Bütçe harcamaları, bütçe gelirleri ve bütçe dengesine ilişkin gelişmelerin yanı sıra temel makroekonomik verilerin bütçe üzerindeki etkileri değerlendirilmekte ve öngörüler sunulmaktadır (TEPAV, 2024). Bu bağlamda TEPAV’ın çalışmaları hem politika yapıcılar hem de STK’lar için önemli bir referans kaynağı oluşturmaktadır.

Kamu Harcamaları İzleme Platformu (KAHİP); Bütçeleme sürecinin şeffaflığının sağlanabilmesi için vatandaşlardan toplanan vergilerin, hangi kamu hizmetlerine ne kadar aktarıldığına yönelik bir izleme faaliyeti gerçekleştirmektedir. Ayrıca toplumda gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılması için sosyal harcamalarının artırılması ve etkin bir şekilde kullanımını savunmaktadır. KAHİP’in bu doğrultuda hazırladığı ve web sitesinde paylaşarak kamuoyuna sunduğu pek çok rapor bulunmaktadır. Daha detaylı olarak, 2014 yılına ait “*Kamu Harcamaları İzleme Raporu*”nda, Türkiye’de adalet ve güvenlik alanındaki harcamaların yanı sıra çocuklar, engelliler ve gençlere yönelik sosyal harcamaların bütçedeki payına ilişkin analizler yapılmıştır. Bunun yanı sıra 2015 yılında yayınlanan “*Kamu Harcamaları İzleme Raporu*” kapsamında; “*STK’lar için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harcamalarını İzleme Kılavuzu*” hazırlanmıştır. 2021 yılında ise Türkiye’de çevresel sorunlar ve iklim değişikliği ile mücadele etmeye yönelik olarak bütçede ayrılan kamusal kaynakların izlenmesi amacıyla “*2021 Yılı Çevre Koruma ve İklim Değişikliği (ÇKİD) Harcamaları İzleme Raporu*” yayınlanmış ve kamuoyuyla paylaşılmıştır. 2024 yılında ise 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremlerin akabinde “*30 Büyükşehir Belediyesinin Afet ile İlgili Bütçelerinin Karşılaştırılması: 2022-2024 İzleme Sonuçları*” raporu hazırlanmıştır (KAHİP, 2025). KAHİP tarafından bütçe izleme faaliyetlerinin yanı sıra STK’lara yönelik eğitim ve kamp faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir. STK’ların kamu harcamalarını izleyebilme konusunda yeteneklerinin gelişebilmesi için Aralık 2009 ve Ocak 2010 tarihlerinde eğitimler düzenlenmiştir. STK Çalışmaları kapsamında “*Temel Bütçe Okuma Yazma Kılavuzu*” ve “*Çok Yıllı Bütçe İzleme Kılavuzu*” hazırlanmıştır. Ayrıca yine STK çalışmaları kapsamında; sosyal koruma harcamalarının, askeri ve iç güvenlik harcamalarının, çocukların korunması, gençlerin güçlendirilmesi ve engellilere yönelik harcamaların izlenebilmesi için bütçe izleme kılavuzları hazırlanmıştır. KAHİP’in kamu harcamalarını izleme ve raporlama faaliyetinin yanı sıra STK’lara yönelik olarak düzenlediği eğitim seminerleri de yapılmıştır. Kamu Harcamalarını İzleme Kampı kapsamında; 2009 ve 2010 yıllarında STK’ların kamu harcamalarını izleyebilme yeteneklerinin geliştirilmesi ve kamuoyunun bilinçlendirilmesi hedef olarak benimsenmiş ve etkinlik gerçekleştirilmiştir (KAHİP, 2025).

Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD); 2011 yılında kurulan CEİD, Türkiye’de cinsiyet eşitliğiyle ilgili her türlü faaliyetin düzenli ve sistematik bir şekilde izlenmesini sağlamak amacıyla çalışmalar yürüten bir STK’dır. Kamu politikalarının cinsiyet eşitliğine duyarlı bir şekilde geliştirilmesine katkıda bulunmayı ve toplumsal farkındalığı artırmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda cinsiyet eşitliği perspektifinin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir toplumsal dönüşümün desteklenmesi amacıyla birtakım projeler yürütülmüştür. Yapılan projeler kapsamında; toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden kamu politikalarının izlenmesi, bütçelerin nasıl hazırlandığı, hangi alanlara kaynak tahsis edildiği ve bu kaynakların hangi gruplar üzerinde nasıl bir etkisi olduğuna yönelik sorulara cevap aranmıştır. Dolayısıyla şeffaf bütçe süreçlerini destekleyen ve vatandaşların bütçeleri anlama ve izleme becerisini geliştiren faaliyetler yürüten bir STK olarak değerlendirilmektedir (CEİD, 2025).

Merkezi İstanbul'da bulunan *Uluslararası Şeffaflık Derneği*; şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini esas alarak toplumun her kesimini yolsuzluktan arındırılmış bir yapıya kavuşturmayı hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda birtakım ana ilkeleri ve yaklaşımları benimsemektedir. Bunlar; şeffaflık ve hesap verebilirliğin yanı sıra demokrasi ve katılımcılık, tarafsızlık, yolsuzlukla mücadele, şeffaflık standartlarının oluşturulması, bağımsızlık ile yapıcı ve birleştirici bir kültür oluşturmaktır. Bu ilkeler doğrultusunda, vatandaşların kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığını anlamalarını sağlamak için kritik bir altyapı sunmaktadır. Özellikle şeffaflık ve hesap verebilirlik vurgusu, bütçe süreçlerinin izlenmesi ve yolsuzlukla mücadelede vatandaşların bilinç düzeyini etkileyebilmektedir. Vatandaşlar, bütçe okuryazarlığı sayesinde kamu harcamalarını daha bilinçli bir şekilde takip edebilmekte ve kamu politikaları üzerinde daha etkin bir denetim mekanizması oluşturabilmektedir. Bu bağlamda derneğin çalışmaları, bütçe süreçlerinde hem farkındalığı artıracak hem de vatandaş katılımını teşvik edecek niteliktedir (Uluslararası Şeffaflık Derneği, 2025).

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV); 1994 yılından itibaren sosyal sorunlara yönelik çözüm odaklı politikalar geliştirme konusunda çalışmalar yürüten bağımsız bir STK'dır. Geniş toplum kesimlerinin ve ilgili kurumların gereksinimlerine uygun öneriler sunarak demokratikleşme, iyi yönetim, sosyal eşitsizliklerin giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gibi konulara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bütçe okuryazarlığının gelişimi açısından; sivil toplumun güçlendirilmesi ile şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi konulara odaklanmaktadır. TESEV, kamu kaynaklarının yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirliği temel ilkelere biri olarak benimseyerek bu alanda bilimsel veriye dayalı politika önerileri geliştirmektedir. 2006 yılından itibaren IBP ile iş birliği yaparak, Açık Bütçe Endeksi'nin Türkiye uygulamasını gerçekleştirmektedir. Ayrıca 2012 yılından itibaren yolsuzlukla mücadele ve iyi yönetim odaklı SELDI (Southeast Europe Leadership for Development and Integrity) ağına⁴ üye olarak aktif rol oynamaktadır. TESEV; (i) Şeffaflık konusunda etki alanını artırmayı hedefleyen uluslararası iş birliği faaliyetleri, (ii) Bütçe şeffaflığına yönelik düzenli uluslararası endeks çalışmalarını sürdürmek, (iii) Yolsuzluk ve iyi yönetim alanındaki bölgesel iş birliği ağlarına katılım sağlamak gibi çalışmalar yürüterek şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır (TESEV, 2025). IBP'nin Türkiye ortağı olan TESEV ile 2006 yılından itibaren Açık Bütçe Endeksi çalışması kapsamında Türkiye'de bütçe belgelerinin kamusal ulaşılabilirliğine ilişkin gözlemler yapılmakta ve şeffaflık skoru hesaplanmaktadır.

Türkiye'de bütçe alanında çalışan STK'lar ve bu STK'ların bütçe okuryazarlığına yönelik faaliyetleri incelendiğinde yetersiz düzeyde olduğu görülmektedir. Kamu harcamalarını izleme ve raporlama faaliyetine yönelik güncel olarak düzenli bir şekilde yalnızca TEPAV yayınlar çıkarmaktadır. Bütçeleme sürecinde yer alma ve katılımcılığı teşvik etme konusunda da diğer ülkeler ile kıyaslandığında bir gelişme söz konusu değildir. Eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri açısından ise 2009-2010 yıllarında KAHİP bünyesinde STK'lara yönelik eğitim seminerlerinin düzenlendiği incelenmektedir. Dolayısıyla STK'ların vatandaşların bütçe okuryazarlığına dair faaliyetler yürütebilmesi ve karar alma sürecinde aktif bir şekilde yer alabilmesi için karşılaştığı engellerin çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Sonuç

Devlet bütçesi, kamu kaynaklarının toplanması ve tahsis edilmesini düzenleyen en temel araçlardan biridir. Ancak bütçe süreçlerinin karmaşıklığı ve teknik yapısı nedeniyle vatandaşların bu süreçlere dair farkındalık düzeyi sınırlı kalabilmektedir. Bütçe okuryazarlığı, bireylerin kamu maliyesine ilişkin temel bilgileri anlama, bütçe süreçlerini analiz etme ve karar alma süreçlerine katılma yetkinliğini ifade eden bir kavram olarak, vatandaşların bütçeleme süreci üzerinde denetim gücünü artıran kritik bir araçtır. Bütçe okuryazarlığı, demokratik katılım ve hesap verebilirlik arasında köprü kuran stratejik bir alandır. STK'lar ise bütçe okuryazarlığının geliştirilmesi sürecinde hem aracı hem de savunucu bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada, bütçe okuryazarlığının geliştirilmesinde STK'ların oynadığı stratejik rol analiz edilmiştir. STK'lar, kamu politikaları üzerinde etki yaratma, bütçe savunuculuğu mekanizmalarını harekete geçirme, bağımsız araştırmalar ve raporlamalar yoluyla bilgi üretme, eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri düzenleyerek vatandaş katılımını artırma gibi işlevleriyle bir ülkenin demokratikleşme düzeyine katkı sunmaktadır. Özellikle uluslararası alanda başarılı örnekler, STK'ların çabalarının somut değişimler yaratabileceğini, kamu kaynaklarının daha adil ve etkili kullanımına katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde ampirik çalışmalardan elde edilen bulgular; STK'ların bütçeleme sürecine katılımının şeffaflığı artırdığını ve bütçe performansını geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bütçe

⁴ Kasım 2012'de Güneydoğu Avrupa'da 17 benzer görüşe sahip sivil toplum kuruluşu tarafından yolsuzlukla mücadele etmek ve iyi yönetimi güçlendirmek amacıyla oluşturulmuş bir koalisyonudur. Dokuz ülkeden (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Kosova, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye) ortaklar içermektedir. 2020 yılı itibarıyla 14 ülkeden 39 üyesi (STK ve yolsuzlukla mücadele ajansları) bulunmaktadır. Bölgede kamu tartışmalarına katılabilen ve yolsuzlukla mücadele ile iyi yönetim alanında politika ve karar alma süreçlerini etkileyebilen dinamik bir sivil toplumu desteklemektedir (<https://seldi.net/about/objectives/>, 2025).

okuryazarlığının yaygınlaştığı ve STK'ların aktif bir şekilde bütçe süreçlerine entegre olduğu bir yönetim modelinde, hem vatandaşlar ödemiş olduğu vergilerin denetlenmesi sürecinde söz hakkına sahip olacak hem de yöneticilerin halka karşı hesap verebilirliği güçlenecektir. Böyle bir modelde bütçe, ekonomik ve mali bir plan olmanın ötesinde toplumsal bir mutabakat belgesine dönüşecektir. Ancak Türkiye'de STK'ların bütçe süreçlerine katılımı sınırlı seviyede olup karar alma mekanizmalarına doğrudan etki edebilecek birtakım yasal düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır.

Türkiye'de STK'ların karar alma süreçlerindeki aktif katılımlarına dair eleştirel bir değerlendirme yapıldığında birtakım engeller ile karşılaşıldığı görülmektedir. STK'ların karar alma sürecinde etkin bir rol oynayabilmesi için engellerin aşılması gerekmektedir. Bu kapsamda STK'lara yönelik birtakım öneriler aşağıda sunulmaktadır. Buna göre; STK'ların bütçeleme süreçlerine katılımının artırılması için öncelikle bu kuruluşların yasal, kurumsal ve finansal kapasitesinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Yasal, finansal ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi yönelik sunulan öneriler şunlardır:

- STK'ların faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ulusal ve uluslararası fonlara erişim imkânı sağlanmalı ve proje bazlı hibe programları artırılmalıdır.
- Teknik kapasitelerinin artırılması için uzman istihdamı teşvik edilmeli ve eğitim programları düzenlenmelidir.
- Kamu kurumları ve STK'lar arasında daha güçlü iş birliği mekanizmaları tesis edilmelidir. Kamu kurumları, yerel yönetimler, üniversiteler ve medya iş birliği bağlantıları geliştirilerek bütçe analizlerinde, izleme ve değerlendirme süreçlerinde aktif faaliyette bulunmaları ve ortak projeler yürütmeleri teşvik edilmelidir.
- Bütçe izleme platformları gibi bir uygulama vasıtasıyla STK'ların kendi aralarında bilgi paylaşımı ve koordinasyonu geliştirilmelidir.
- STK'ların izleme ve raporlama kapasiteleri artırılmalıdır. Bu bağlamda STK'ların kamu bütçeleri üzerindeki denetim ve izleme faaliyetlerini yasal olarak güvence altına alan mevzuat düzenlemeleri yapılmalıdır.
- STK'ların bütçeleme sürecine aktif katılımına ilişkin olarak da yasal mevzuat düzenlemeleri yapılmalıdır. Gerek ulusal gerek mahalli idare düzeyinde STK'ların kamu kurumları ile iş birliğine ilişkin özel hükümlere yer verilmelidir.

Türkiye özelinde bütçe okuryazarlığının geliştirilmesi için de STK'lara yönelik birtakım öneriler sunulmaktadır. Bütçe okuryazarlığının geliştirilmesine yönelik olarak sunulan önerilerden biri eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasının gerekliliğidir. Bütçe okuryazarlığının toplumsal düzeyde geliştirilmesi için eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri kapsam ve ölçek olarak genişletilmelidir. Nitekim bütçe okuryazarlığı konusundaki literatür incelendiğinde bu alanda yapılan çalışmaların yetersiz olduğu ve özellikle farkındalık yaratıcı eğitim faaliyetlerine ihtiyaç duyulduğu dikkat çekmektedir. Daha kapsamlı bir teorik çerçeve geliştirilmesi ve vatandaşların bu alandaki becerilerini destekleyici eğitim programlarının yaygınlaştırılması önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Halk eğitim merkezlerinde ve belediyeler bünyesinde düzenlenecek yetişkin eğitim programları ile farklı sosyo-ekonomik düzeydeki bireylere ulaşılmalıdır. Bu programlar sayesinde vatandaşların bütçe süreçlerine dair bilgi düzeyi ve ilgisi geliştirilecektir. Ancak STK'ların yürüteceği eğitim faaliyetlerinin toplumda hedeflenen etkiyi yaratabilmesi için öncelikle bireylerin de belli düzeyde bütçeye yönelik ilgi ve farkındalık düzeyinin gelişmiş olması gerekmektedir. Bu doğrultuda bütçe okuryazarlığı eğitiminin küçük yaşlardan itibaren verilmesi yani bütçe okuryazarlığının erken yaşta kazandırılması gerekmektedir. Özellikle okul müfredatlarına, uygun düzeylerde bütçe okuryazarlığı konularının eklenmesi genç yaşlardan itibaren bireylerde kamu maliyesi bilinci oluşturacaktır. Erken yaşta oluşturulan bu bilinç, ilerleyen yıllarda daha aktif ve bilinçli vatandaşlar olarak bütçe süreçlerine katılım sağlamalarının zeminini oluşturacaktır. STK'lar tarafından eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri ile ilgili bir diğer öneri eğitim materyallerinin ve rehberlerin hazırlanmasıdır. STK'lar tarafından bütçe analizi, savunuculuk teknikleri ve katılım mekanizmalarına ilişkin rehber kitaplar ve dijital kaynaklar hazırlanmalıdır. Yapay zeka destekli bütçe izleme ve bütçe analiz araçları ile bütçe belgelerinin halk tarafından daha kolay erişilebilir ve anlaşılır hale getirilmesi sağlanmalıdır. Dolayısıyla bütçe okuryazarlığı eğitimi daha sistematik ve etkili bir biçimde yaygınlaştırılabilecektir.

Yukarıda sunulan öneriler, çalışmanın ortaya koyduğu bulgular ışığında, daha katılımcı ve demokratik bir bütçeleme süreci oluşturmak için bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Sonuç olarak, bütçe okuryazarlığı yalnızca bir mali farkındalık aracı değil, aynı zamanda demokratik toplumların inşasında temel bir yapı taşıdır. STK'ların bu süreçte aktif ve etkin rol alması, vatandaşların bütçeleme süreçlerindeki katılım ve denetim gücünü artırmakla kalmayacak aynı zamanda bütçelerin daha şeffaf, adil ve hesap verebilir şekilde hazırlanmasına ve uygulanmasına

imkân tanıyacaktır. Çeşitli ülke uygulamalarında elde edilen başarılı örneklerin rehberliğinde hayata geçirilecek politikalar, kamusal karar alma sürecinin daha kapsayıcı, verimli ve demokratik bir yapıya ulaşılması için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu doğrultuda gerek uygulamaya yönelik adımların atılması gerekse akademik düzeyde daha fazla araştırma yapılması, bütçe okuryazarlığını geliştirmeye yönelik çabaların etkisini artıracak ve sürdürülebilir kılacaktır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aktan, C. C., & Çoban, H. (2006). Kamu Sektöründe İyi Yönetim İlkeleri. İçinde C. C. Aktan (Ed.), *Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme* (ss.13-45). Seçkin Yayıncılık.
- Aleksandrova, A., & Ismailov, T. (2021). *Improving Financial Literacy as a Prerequisite for Increasing Fiscal Capacity: The Bulgarian Case*. ADVED 2021-7th International Conference on Advances in Education.
- Bakırtaş, D.&Atılğan-Yaşa, A. (2020). Vergi Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Salihli Belediyesi Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13(4), 741-757. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.719874>
- Barut, M. E.&Türkal, H. (2024). Bütçe Bilinci ve Bütçe Bilincinin Artışında Etkili Olan Faktörlere Kuramsal Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. 7(4), 1051-1073. <https://doi.org/10.33712/mana.1517323>
- Berner, M.M., Amos, J. M., & Morse, R. S. (2011). What Constitutes Effective Citizen Participation in Local Government? Views from City Stakeholders. *Public Administration Quarterly*. 35(1), 128-163.
- Beydemir, M. (2024). *Vatandaş Odaklı Bütçeleme Yaklaşımı Perspektifinden Türkiye’de Vatandaşların Bütçe Bilinci Analizi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Bhushan, P.&Medury, P. (2013). Determining Tax Literacy of Salaried Individuals-An Empirical Analysis. *IOSR Journal of Business and Management*. 10(6), 76-80.
- Çiğerci, İ.&Pehlivan, M. (2022). Bütçe Okuryazarlığı: Ege Bölgesi Belediye Meclis Üyeleri Üzerine Bir Çalışma. *Vergi Raporu*. 268, 191-217.
- Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği. (CEİD). (2025, 5 Ocak). <https://www.ceid.org.tr/>
- Commonwealth Education Fund. (CEF). A Budget Guide for Civil Society Organisations Working in Education. Council of Europe. (CoE). (2009). *Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process*. CONF/PLE (2009) CODEI, Conference of INGOs at its meeting on 1st October 2009, <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/code-of-good-practice-for-civil-participation-in-the-decision-making-process-en.pdf>
- Cvrilje, D. (2015). Tax Literacy as an Instrument of Combating and Overcoming Tax System Complexity, Low Tax Morale and Tax Non-Compliance. *The Macrotheme Review*. 4(3), 156-167.
- De Clercq, B. (2023). Tax Literacy: What Does It Mean?. *Meditari Accountancy Research*. 31(3), 501-523. 10.1108/MEDAR-04-2020-0847
- Ebdon, C., & Franklin, A. L. (2004). Searching for a Role for Citizens in the Budget Process. *Public Budgeting Finance*. 24(1), 32-49. doi:10.1111/j.0275-1100.2004.02401002.x
- Ebdon, C., & Franklin, A. L. (2006). Citizen Participation in Budgeting Theory. *Public Administration Review*. 66(3), 437-447.
- Engin, R. (2022). Bütçe Şeffaflığı ve Türkiye: Açık Bütçe Endeksi Üzerinden Bir Değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*. 33(126), 443-471. <https://doi.org/10.52836/sayistay.1164667>.
- Eroğlu, E., & Kaynar, İ. (2023). Bütçe okuryazarlığı: Türkiye’de Belediye Meclis Üyelerinin Bütçe Bilgi Düzeylerinin Analizi. *Amme İdaresi Dergisi*. 56(3), 59-79.
- Eroğlu, E., Aydemir-Dev, M., Tunç, G.&Gerçek, A. (2023a). An Analysis of the Relationship between Municipalities and NGOs in Terms of Active Participation in Local Budgeting in Türkiye. *Sosyoekonomi*. 31(56), 171-190. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.02.08>
- Eroğlu, E., Öksüz, M., & İpek, S. (2022). Belediyelerde Vatandaş Katılımı: Ayvacık Belediyesi Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 20(43), 191-215. <https://doi.org/10.35408/comuybd.907576>
- Eroğlu, E., Tunç, G., & Aydemir-Dev, M. (2023b). Measuring NGO’s Active Participation in Municipal Decision-Making in Türkiye. *SİYASAL: Journal of Political Sciences*. 32(1), 35-56. DOI: 10.26650/siyasal.2023.32.1180238
- Eroğlu, E.&Kaynar, İ. (2024). Bütçe Okuryazarlığı Üzerine Kavramsal ve Kuramsal Bir Değerlendirme. İçinde U. Gencel&M. Gök (Eds.), *Sosyal Bilimlerde Yeni Perspektifler: Güncel Araştırmalar ve Sorunlar* (ss. 64-80). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Etoromat, L. (2021). Budget Literacy and Financial Performance of Saccos in Kumi District-Uganda. *American Academic Scientific Research Journal for Engineering, Technology, and Sciences*, 83(1), 186-206.
- Frankel, K. K., Becker, B.L.C., Rowe, M.W.& Pearson, P.D. (2016). From “What is Reading?” to What is Literacy?. *Journal of Education*. 196(3), 7-17.
- Geyik, O.&Özbay, F. (2023). Katılımcı Bütçeleme Aracı Olarak Vatandaş Bütçesi ve Türkiye Uygulaması. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi*. 6(1), 44-62.
- Güneş, V. (2023). Ulusal Bütçe Sürecine Vatandaş Katılımı ve Araçlarının Değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*. 9(1), 111-131.
- Güngör-Göksu, G. (2020). Vatandaş Bütçe Bilinci ve Bütçe Bilincinin Artışında Etkili Olan Faktörlerin Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 66, 126-146.

- Güngör-Göksu, G., Küçükaycan, D., Yüksel, C., Eroğlu, E., Evcim, G., Altay, H., Coşkun, U.&Demircan, E. (2024). *Searching the Level of State Budget Awareness and Consciousness of Generation Z University Students*.38. Uluslararası Maliye Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi, Antalya.
- HAQ-Centre for Child Rights. (2010). (2025, 6 Ocak). *Budget for Children Analysis-A Beginners' Guide*. <https://internationalbudget.org/wp-content/uploads/Budget-for-Children-Analysis.pdf>
- Institut Alternativa. (2025, 19 Şubat). *About Us*. <https://institut-alternativa.org/en/about-us/>
- International Budget Partnership. (IBP). (2008). *Open Budgets Transform Lives: The Open Budget Survey 2008*, Washington DC.
- International Budget Partnership. (IBP). (2010). *Advocacy for People's Power (APP) Model*. Virginia, USA.
- International Budget Partnership. (IBP). (2011). *Is Budget Advocacy Right for Your Organization or Issue?*. <https://internationalbudget.org/publications/is-budget-advocacy-right-for-your-organization-or-issue/>
- International Budget Partnership. (IBP). (2011). *Orientation to Budget Advocacy*. <https://internationalbudget.org/publications/orientation-to-budget-advocacy/>
- International Budget Partnership. (IBP). (2012). *Open Budget Survey 2012*, Washington DC.
- International Budget Partnership. (IBP). (2015). *Open Budget Survey 2015*, Washington DC.
- International Budget Partnership. (IBP). (2024, 10 Kasım). *Open Budget Survey 2023*. <https://internationalbudget.org/wp-content/uploads/IBP-OBS-Global-Report-2023-v4-Final-Artwork.pdf>
- International Budget Partnership. (IBP). (2024, 15 Kasım). *About*. <https://internationalbudget.org/about-us/>
- Kamu Harcamaları İzleme Platformu. (KAHİP). (2025, 11 Ocak) <https://www.kahip.org/>
- Karakoyun, F. (2023). Vergi Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesinde Bir Analiz ve Vergi Eğitiminde Metaverse. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 30(100. Yıl Özel Sayısı), 83-105. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1381236>
- Krafchik, W. (2005). *Can Civil Society Add Value to Budget Decision-making? A Description of Civil Society Budget Work*. International Budget Project, Washington D.C.
- Lewis, D., Kanji, N., & Themudo, N.S. (2020). *Non-Governmental Organizations and Development*. London: Routledge.
- Malena, C., & Khallaf, M. (2009). *Independent Budget Analysis*. CIVICUS.
- Masud, H., Pfeil, H., Agarwal, S.&Briseno, G. A. (2017), *International Practices to Promote Budget Literacy Key Findings and Lessons Learned*, Washington, D.C.:The World Bank.
- Moucková, M.&Vitek, L. 82018). Tax Literacy. *Acta Universitatis Agriculturae Mendelianae Brunensis*. 67(2), 553-559.
- OECD. (2019). *Budgeting and Public Expenditures in OECD Countries 2019*, OECD Publishing, Paris.
- Okonjo-Iwela, N.&Osafu-Kwaako, P. (2007). *The Role of Civil Society Organizations in Supporting Fiscal Transparency in African Countries*. Results for Development.
- Öksüz, M.&Doğan, İ.A.C. (2025). Vergi Okuryazarlığı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Sosyoekonomi Dergisi*. 33(63), 411-427. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2025.01.19>
- Ramkumar, V.&Krafchik, W. (2006). Auditing for Social Change: A Strategy for Citizen Engagement in Public Sector Accountability. İçinde Economic and Social Affairs, *The Role of Civil Society Organizations in Auditing and Public Finance Management* (ss.21-51).
- Ramkumar, V.&Krafchik, W. (2008). *Can Civil Society Engagement in Budgeting Processes Build Trust in Government?*. International Budget Project.
- Renzio, P.&Joachim, W. (2015). *The Impacts of Fiscal Openness: A Review of the Evidence*, Global Initiative for Fiscal Transparency (GIFT)-International Budget Partnership (IBP).
- Renzio, P.&Krafchik, W. (2005). *The Impact of Civil Society Budget Analysis and Advocacy in Six Countries: Practitioners Guide*, International Budget Project.
- Robinson, M. (2006). *Budget Analysis and Policy Advocacy: The Role of Non-governmental Public Action*, IDS (Institute of Development Studies) Press, Brighton (UK).
- Sandalcı, İ. (2022). Vergi Okuryazarlığını Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi. *Mali Çözüm Dergisi*. 32, 165-188.
- Selen, U.&Tarhan, A. B. (2014). *Türkiye'de Bütçe Hakkı Algısı*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Shapiro, I. (2001). *A Guide to Budget Work for NGOs*. International Budget Partnership, Washington, DC-USA.
- Sivil Toplum Sektörü. (2023). *Sivil Toplum Diyalogu ve Sivil Toplum Destek Programları Değerlendirme Raporu*. https://siviltoplumsektoru.ab.gov.tr/wp-content/uploads/2024/07/design_RaporFinal_-TR.pdf
- Sivil Toplum Sektörü&Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). *STK'ların Kurumsal Kapasitesi Rehberi*. Kamu-STK İş birliği için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının Kapasitesinin Güçlendirilmesi Teknik Yardım Projesi, <https://aile.gov.tr/media/100064/stk-larin-kurumsal-kapasitesi-rehberi.pdf>
- Southeast Europe Leadership for Development and Integrity. (SELDI). (2025, 19 Şubat). *Objectives*. <https://seldi.net/about/objectives/>

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). *2025 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/11/2025-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi-05112024.pdf>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, 22 Şubat). *Vatandaşın Bütçe Rehberi*. <https://www.sbb.gov.tr/vatandas-butce-rehberi/>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları-Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KalkinmaSurecindeSivilToplumKuruluslariOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>
- Tekeli, İ. (2012). *Türkiye için STK'lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Teyyare, E. (2018). Maliye Eğitiminin Vergi Okuryazarlığı Düzeyine Etkisi: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 16, 315-333.
- Teyyare, E., Ayyıldız, B., Dirican, H.&Zıvalı, B. S. (2018). İktisadi ve Mali Okuryazarlık Üzerine bir Araştırma: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 14(1), 99-120.
- Türk Dil Kurumu. (TDK). (2024, 30 Ekim). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. (TEPAV). (2024, 3 Aralık). *TEPAV Bütçe İzleme Bülteni*. <https://www.tepav.org.tr/tr>
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. (TESEV). (2025, 5 Ocak). <https://www.tesev.org.tr/tr/turkiye-ekonomik-ve-sosyal-etudler-vakfi/>
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı. (TÜSEV). (2024). *Sivil Toplum için Elverişli Ortam İzleme Matrisi, 2022-2023 Türkiye Raporu*, İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Uluslararası Şeffaflık Derneği. (2025, 5 Ocak). <https://seffaflik.org/>
- UNESCO. (2025, 21 Şubat). *International Literacy Day*. <https://www.unesco.org/en/days/literacy>
- United Nations. (UN). (2025, 19 Şubat). *Sustainable Development Goals*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/peace-justice/>
- Werker, E., & Ahmed, F.Z. (2008). What do Nongovernmental Organizations do?. *Journal of Economic Perspectives*. 22(2), 73-92.
- Willets, P. (2011). *Non-Governmental Organizations in World Politics: The Construction of Global Governance*. US and UK: Routledge Global Institutions.
- Yaşama Dair Vakfı. (YADA). (2023). *Türkiye Sivil Toplum Gelişim Endeksi Araştırması*. https://www.yada.org.tr/s/2626/i/T%C3%BCrkiye_Sivil_Toplum_Geli%C5%9Fim_Endeksi_2023-1.pdf
- Yelman, E. (2021). Vergi Okuryazarlığı Üzerine Yazılan Bilimsel Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 5(2), 289-310. <https://doi.org/10.46452/baksoder.1036401>
- Yentürk, N. (2009). *Temel Bütçe Okuma Yazma Kılavuzu*. İstanbul: STK Çalışmaları-Eğitim Kitapları Bütçe İzleme Dizisi.
- Yentürk, N. (2011). *STK'lar için Kamu Harcamaları Okuma-Yazma Kılavuzu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, H. H.&Biçer, M. (2010). Parlatonun Bütçe Hakkını Etkin Kullanımının Yeni Bütçe Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 158, 201-225.
- Zorkun, M.&Dilek, S. (2020). Mali Okuryazarlık, Girişimcilik Eğilimi ve Potansiyeli Arası İlişkilerin Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(1), 68-81. <https://doi.org/10.29106/fesa.673333>

Extended Abstract

Budget literacy refers to the ability of individuals to understand the basic concepts of public finance, analyze budget processes, and participate in these processes. This competence provides citizens with the opportunity to understand the effects of budgetary policies, assess budget priorities, and monitor whether public expenditures are planned in line with social needs. Especially in democracies, citizens' awareness and participation in public budgets increase the accountability of governments and pave the way for a more fair, effective, and efficient use of resources. In this context, improving budget literacy has several benefits. Accordingly, increasing democratic participation, promoting efficient and effective use of public resources, and strengthening transparency and accountability are considered within the scope of these benefits. In this study, the roles of CSOs in the process of improving budget literacy are analyzed under five headings. These are: influencing public policies through budget advocacy mechanisms, participating in decision-making and encouraging citizen participation, ensuring transparency and accountability in the budgeting process, monitoring and reporting on public expenditures, and organizing training and awareness-raising activities. Especially through budget advocacy mechanisms, CSOs strengthen transparency and accountability in budgeting processes and increase democratic participation. They utilize tools such as training and independent reporting to increase citizens' participation in budgeting processes. The findings of the study suggest that it is important to increase the role of CSOs in improving budget literacy in Türkiye. The study also provides a basis to guide future research and policy design.

Research Questions and Purpose

The research seeks to answer the question: What is the role of CSOs in improving budget literacy? In addition to this main question, the research aims to answer several sub-questions. Accordingly;

- Which methods do CSOs use to improve budget literacy?
- What are the factors that make CSOs effective in improving budget literacy?
- What are the main obstacles to CSOs' activities to improve budget literacy, and how can these obstacles be overcome?
- Which CSOs actively promote budget literacy in Türkiye and what are their activities?
- How can international best practices on budget literacy be adapted to the Turkish context?
- What are the policy recommendations for improving budget literacy and what steps should be taken to ensure that CSOs play a more active role in these processes in Türkiye?

The main objective of this research is to examine the role of CSOs in improving budget literacy and to analyze their impact on enhancing fiscal transparency, accountability and citizen participation. To this end, the first step is to establish a conceptual foundation by analyzing the concept of budget literacy from the perspective of public finance. Then, by examining the practices of CSOs at the international and national levels regarding improving budget literacy, the aim is to develop policy recommendations by revealing effective strategies and tools. In line with these objectives, the study aims to contribute to the literature and guide policymakers by providing a theoretical and practical framework for improving budget literacy.

Limitation

Most of the study is shaped in the Turkish context. International examples are used only for comparison and inspiration. Thus, there is no in-depth analysis of the role of CSOs on a global scale. Another limitation is that the practices of specific CSOs operating in Türkiye have been analyzed. Although these organizations were selected as a representative sample, a comprehensive analysis of all CSOs could not be provided. The study relied heavily on secondary data such as literature reviews, reports and documents published by CSOs. Since the study presents an analysis based on qualitative data, statistical evaluations are not included to measure the quantitative impact of budget literacy on society.

Methodology

This study used qualitative research methods to examine the role of civil society organizations in the development of budget literacy. The study was designed to analyze the theoretical foundations of the concept of budget literacy and its reflections in practice, using a combination of methods such as literature review, document analysis, and case study analysis. During the literature review, academic articles, budget monitoring reports, budget analysis reports, guides and manuals published by CSOs, international best practices and policy documents were analyzed.

Results

Civil society organizations are recognized as an important actor in improving citizens' budget literacy. They function as independent actors that simplify and present information on public finances to citizens, encourage citizen participation in budget processes, and put pressure on governments by monitoring budget policies. Although CSOs are an important actor in improving budget literacy, they face various obstacles such as lack of technical capacity, financial constraints and low citizen interest in the state budget. Accordingly, the recommendations of the study include strategic steps towards a more transparent, participatory and accountable budgeting system in Türkiye. In this context, it is important to strengthen the institutional and financial capacity of CSOs, increase cooperation between the public sector and CSOs, increase the budget monitoring and reporting capacities of CSOs, strengthen transparency, and encourage CSO participation in the budgeting process. Improving budget literacy not only raises individual awareness but also contributes to governance by strengthening accountability mechanisms. Therefore, it is important to create a more participatory and transparent structure in public finance by developing supportive policies for CSOs to engage in more effective activities.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

International Journal of Social, Political and Financial Researches

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>

Araştırma Makalesi/ Research Article

28. Dönem 3. Yasama Yılı Konjonktür Analizi: Siyasal İttifaklar ve Temsil *Conjuntural Analysis of the 28th Term, 3rd Legislative Year: Political Alliances and Reprasetation*

Taylan Can Doğanay^a

^aDr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, taylancandoganay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9660-1542

MAKALE BİLGİSİ

Makale Gönderim Tarihi: 24.01.2025

Makale Kabul Tarihi: 03.03.2025

Anahtar Kelimeler: Siyasal ittifak, Yasama, Genel Seçim

JEL Kodları: K16, D63

ÖZ

Türkiye’de siyasi partilerin, demokratik siyasal sistemlerin tarihi incelendiğinde oldukça erken dönemlerde belirdiği görülmektedir. 19. Yüzyıl sonlarına doğru müteakip periyodlar da siyasal haklar ve temsiliyet kazanımları örgütlenerek partileşmiş olsa da bugün Türkiye’de siyasi partiler, demokratikleşme, ekonomik kalkınma ve kimlik siyasetleri arasında yeni bir denge kurmaya çalışmaktadır. Bu araştırma, Türkiye’nin 28. Dönem 3. Yasama Yılı’nda Milletvekili Genel Seçimi sonrası yapısal durumu konu edinmekte ve incelemektedir. Araştırmanın amacı, literatüre referansla çerçevelendirilen Türkiye’de siyasi partiler ve seçim sistemleri üzerine siyasal, yasal ve kültürel olarak kategorize edilen sorunların konjonktürel olarak yapısal etkilerini ortaya koymaktır. Bu araştırmanın konu ve amacı ekseriyetinde belirlenen başlıca bulguları ise Türkiye’de siyasi partiler ve seçim sistemlerinin bir dönüşüm geçirmeye devam ettiği, ancak bu dönüşümün bir denge halinde sürdürülebilmesiyle temsil adalet, demokratikleşme, kurumsallaşma gibi ideal demokratik düzeye ulaşabileceği olarak ifade edilebilmektedir.

ARTICLE INFO

Article Received: 24.01.2025

Article Accepted: 03.03.2025

Keywords: Political Alliance, Legislature, General Election

JEL Codes: K16, D63

ABSTRACT

The historical examination of democratic political systems in Turkey reveals that political parties emerged at relatively early stages. Although subsequent periods toward the end of the 19th century saw the organization and institutionalization of political rights and representation into party structures, today, political parties in Turkey strive to establish a new balance between democratization, economic development, and identity politics. This study focuses on and examines the structural condition of Turkey following the General Parliamentary Election during the 28th Term, 3rd Legislative Year. The aim of the study is to reveal the structural impacts of issues categorized as political, legal, and cultural framed with reference to the literature on political parties and electoral systems in Turkey within a contextual framework. The key findings of this study indicate that political parties and electoral systems in Turkey continue to undergo a transformation. However, achieving ideals such as justice in representation, democratization, and institutionalization at the desired democratic level can only be realized if this transformation is maintained in a balanced manner.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Giriş

Siyasi partiler Batı demokrasilerinde sanayi devrimi ve kapitalistleşme süreçlerinin ardından eski ve yeni toplumsal yapı ve kültür unsurları arasındaki uyumsuzluğu gidermenin aracı kurumları olarak işlev görmüşlerdir. Feodalitenin, Fransız İhtilali'nin ardından kalıntılarının zamanla ortadan kalkmasıyla temsil kurumunun varlığı ve temsilin giderek korporatif bir sınıfsal ayrıcalık olmaktan çıkıp yurttaşlık temelinde kavranması siyasi partilerin misyonlarını bir açıdan belirginleştirmiştir (Çağlayandereli, 2017, s. 449).

Siyasi partilerin kökenleri, modern anlamda örgütlü yapılar olarak ortaya çıkışlarından önce, daha eski dönemlerdeki siyasal gruplara ve hiziplere dayanmaktadır. Toplumlar arasındaki iktidar mücadelesinin örgütlü bir forma dönüştüğü bu yapılar, siyasi partilerin temel işlevlerini şekillendiren ilk örnekler olarak değerlendirilebilir. Antik Yunan ve Roma'da siyasal grupların oluşumu, siyasi parti fikrinin tarihsel temellerini atmıştır. Antik Yunan'da, özellikle Atina'daki demokrasi uygulamaları çerçevesinde farklı toplumsal grupların çıkarlarını temsil eden siyasal hizipler görülmüş, bu hizipler modern siyasi partilerde görülen örgütlü bir programa veya sürekliliğe sahip olmamakla birlikte, siyasal temsilin ilk örneklerini oluşturmuştur. Benzer şekilde, Roma Cumhuriyeti döneminde "Populares" ve "Optimates" olarak bilinen iki ana siyasal grup ortaya çıkmıştır. Populares halkın çıkarlarını savunan liderlerden oluşurken, Optimates aristokratik yönetimi destekleyen bir grup olarak dikkat çekmiştir. Bu yapılar, farklı toplumsal sınıfların çıkarlarını temsil etmiş, ancak daha çok bireysel liderlik etrafında şekillenmiştir (İlboğa, 2022). Orta Çağ boyunca siyasi partilere benzeyen yapılar, feodal sistemin baskın olduğu bir dönemde sınırlı kalmış, siyaset genellikle hanedanlar veya dini otoriteler etrafında şekillenmiştir. Bununla birlikte, 1215 yılında İngiltere'de Magna Carta'nın imzalanması sonrası süreçte, feodal lordların siyasal kararlarda etkin olduğu yapılar, parlamenter sistemin temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur. Siyasi partilerin modern anlamda doğuşu ise sanayi devrimi, ulus-devletlerin gelişimi ve demokratikleşme süreçleri ile başlamıştır. Bu bağlamda, 17. yüzyıl İngiltere'sinde Whigler ve Toryler modern siyasi partilerin ilk örnekleri olarak öne çıkmıştır. Whigler, parlamentonun yetkilerinin artırılmasını savunurken Toryler, monarşiye destekleyen bir grup olarak örgütlenmiştir. Bu iki grup, modern siyasi partilerin öncüleri olarak değerlendirilmektedir. 18. yüzyıl sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nde Federalistler ve Cumhuriyetçi-Demokratlar olarak bilinen iki grup ortaya çıkmış ve ABD Anayasası'nın kabulü ile yeni devletin yönetimine ilişkin farklı görüşler sunmuşlardır. Aynı dönemde, 1789 Fransız Devrimi, ideolojilerin ve siyasi partilerin gelişiminde önemli bir dönüm noktası oluşturmuş, Jakobenler, Cordeliers ve Girondinler gibi gruplar, modern anlamda örgütlenmiş siyasi hareketlerin ilk örnekleri arasında yer almıştır. Bu süreçler, siyasi partilerin liderlik odaklı ve geçici yapılardan kurumsallaşmış ve ideolojik temellere dayanan yapılar haline evrilmesine katkıda bulunmuştur. Modern siyasi partilerin kökleri, bu tarihsel gelişmelerin bir ürünü olarak şekillenmiş ve toplumların siyasal alandaki ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamıştır. Siyasi partilerin işlevlerinin tarihsel süreç içinde gelişimi, toplumsal temsiliyet ve siyasal katılım mekanizmalarının modern demokrasilerdeki yerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir (Scwartz ve Lawson, 2013, s. 336).

Demokratik siyasal sistemlerde siyasi partiler tabi ki her coğrafyada ve toplumda aynı olmasa da özellikle günümüzde evrensel değerlerin temel referans olarak kabul edildiği dikkate alındığında benzer işlevlere sahiptirler. Her şeyden önce pejoratif bir kavrayıştan sakınmak koşuluyla parti oluşumunun doğası gereği menfaatlerin ifade edilmesi ve birleşmesi partilerin en belirgin işlevi olarak öne çıkmaktadır. Siyasi partiler ideolojileri ve sınıfsal eklemlenmeleri bakımından toplumun birçok farklı kesiminden farklı talepleri merkezinde toplamaktadırlar. Katılım en genel ifadesiyle halkın-yönetilenlerin siyasal süreçlere dahil olmasını ifade etse de siyasetin bürokratik kurumlar içerisindeki işleyişi yapısal bir nitelik arz etmektedir. Bu nedenle toplumların beklentileri siyasi partiler içerisinde yer alan temsilciler aracılığıyla gündeme gelmektedir. Yasama kurumu içerisinde bu beklentiler siyasal yapının birer çıktısı olmadan önce yasallaşır, bir diğer ifadeyle vekillerin mesailerini neticesinde formülize edilerek, karar mekanizmasından geçirilirler (Dursun, 2006, s. 259).

Siyasal devşirme olarak tanımlanan diğer bir işlev ise demokratik siyasal sistemde aksiyon yürütebilecek siyasetçi kadrolarının oluşmasını ifade etmektedir. Parti lideriyle başlayan bu işlev, kadroların ve siyasal sorumlulukları üstlenerek yerine getirebilecek kişilerin yetiştirilmesi, seçimlerde siyasi partilerin iktidarı ele geçirebilmesi devşirme işlevinin temel unsurlarıdır. Günümüzde yasal düzenlemeler ile siyasi partilerin teşkilatlanmaları doğrudan çerçeveslendirilmiştir; bu bakımdan siyasal devşirme işlevi kendiliğinden bir süreç gibi görünmektedir. Siyasal toplumsallaşma ise siyasi partilerin işlevlerinin en belirgin yönlerinden bir diğeridir (Dursun, 2006, s. 260). Siyasal sistemdeki rollerin pekiştirilmesi, parti merkezinden toplumun geniş bir alanına kadar kültürel olarak siyasal bağların kurulabilmesi, toplumsallaşmanın bir açıklamasıdır.

Siyasi partilerin, siyasal toplumsallaşma işlevindeki başarıları seçimlerin sonucunda iktidarı ele geçirebilmeleriyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle günümüzde siyasi partilerin seçmenlerle kurdukları ilişkinin derecesi, bireylerin siyasi süreçlere, seçimlere olan ilgisini de çekmektedir. Siyasi partilerin modern demokratik siyasal sistemlerdeki

yerine ilişkin erken dönem başlıca çalışmaların ortaya koyduğu bu işlevler, aynı zamanda siyasi partilerin yapısal özelliklerini açıklayan kuramsal yaklaşımlara dayanmaktadır.

Bu çalışmada da, belirtildiği üzere siyasi partilerin oluş koşullarından, ideolojik fraksiyonlarından, sınıfsal tabanlarından ve tipolojilerinden bağımsız bir şekilde değerlendirilemeyeceği üzerinden Türkiye’de siyasi partilerin 28. Dönem 3. Yasama Yılı içerisindeki yapısal analizi yer almaktadır. Araştırma sürecinde erken dönem siyasi partiler ve seçim sistemleri literatürü ve Türkiye’de siyasi partiler ve seçim sistemleri literatürüne referans verilmekte; siyasi partilerin Türkiye’de doğrudan konu edinildiği yasal düzenlemeler değişiklikleriyle belirtilmektedir. Yasal düzenlemelerin siyasal, toplumsal ve kültürel sorunları gidermekteki karşılıkları tartışılmaktadır. Araştırmanın veri setine ilişkin değerlendirmeler neticesinde ise süregelen ve giderilen sorunlar 28. Dönem 3. Yasama Yılı bağlamında irdelenmektedir.

1. Siyasi Partiler ve Siyasi Seçim Sistemleri

Siyasi partiler üzerine yapılan öncü çalışmalar, demokratik siyasal sistemlerin temel unsurlarını anlamaya yönelik çabalarla şekillenmiştir. Bu çalışmalar, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki demokratikleşme süreçleri ve siyasal rekabetin kurumsallaşması ile ortaya çıkmıştır. Siyasi partilerin modern anlamda analiz edilmesi, toplumsal temsilin genişlemesi, seçim sistemlerinin çeşitlenmesi ve parlamenter demokrasinin güçlenmesi gibi tarihsel koşulların etkisiyle mümkün olmuştur.

20. Yüzyıl ortalarına gelindiğinde Maurice Duverger’in siyasi partiler üzerine yaptığı çalışmalar, bu alanda teorik ve ampirik katkılar sunarak literatürde çığır açmıştır. Duverger, siyasi partilerin yapısal özelliklerini analiz etmiş ve kadro partileri ile kitle partileri arasındaki farkları açıklayarak partilerin organizasyonel yapılarının demokratik süreçlere etkisini tartışmıştır. Duverger’in seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkiyi açıklayan yasaları, demokratik siyasal sistemlerde parti çeşitliliğini ve rekabeti anlamak için önemli bir araç sağlamıştır (Duverger, 1951, s. 42). Duverger’in çalışmaları, modern siyaset biliminin temel referans noktalarından biri haline gelmiş ve siyasi partilerin organizasyonel ve işlevsel boyutlarını sistematik bir şekilde ele almıştır. 1951 yılında yayımlanan "Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State" adlı eseri, siyasi partilerin yapıları, işlevleri ve seçim sistemleri ile ilişkilerini analiz eden bir başyapıt olarak literatüre kazandırılmıştır. Duverger’in çalışmaları, siyasal partiler teorisinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve sonraki dönem araştırmaları için temel bir referans noktası oluşturmuştur.

Duverger, siyasi partilerin organizasyonel yapıları ve işlevleri üzerinde durarak, onları kadro partileri ve kitle partileri olarak iki temel kategoriye ayırmıştır. Kadro partileri, genellikle sınırlı bir üye tabanına sahip, elit düzeydeki bireyler tarafından yönetilen ve daha az kurumsallaşmış yapılar olarak tanımlanmıştır. Bu partiler, seçkinler arasında siyasal ittifaklar kurma amacı taşırken, toplumun genelinden ziyade belirli bir sınıf veya zümreyi temsil etmektedir. Kitle partileri ise geniş bir üye tabanına dayanmakta ve halkın katılımını artırmaya yönelik bir örgütlenme modeli sunmaktadır. Bu tür partiler, özellikle sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan işçi hareketleriyle bağlantılı olarak gelişmiş ve demokratik katılımı teşvik eden yapılar olarak işlev görmüştür (Duverger, 1951, s. 45; s. 49).

Duverger’in en önemli katkılarından biri, seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkiyi açıklayan Duverger Yasalarıdır. Bu yasalar, demokratik siyasal sistemlerde parti çeşitliliğinin ve seçim sistemlerinin birbirini nasıl etkilediğini teorik bir çerçevede açıklamaktadır. Duverger’e göre: Çoğunlukçu Sistem: Tek üyeli dar bölge ve birinci gelenin kazandığı çoğunluk sistemi, genellikle iki partili bir sistemi teşvik etmektedir. Bu sistemde, küçük partilerin seçim yarışında başarılı olma ihtimalleri düşük olduğundan, seçmenler oylarını genellikle büyük partilere yönlendirmektedir (Duverger, 1951).

Nispi Temsil Sistemi: Orantılı temsil sistemleri, çok partili sistemlere yol açmaktadır. Bu sistem, küçük partilerin mecliste temsil edilmesini kolaylaştırmakta ve siyasi çoğulculuğu teşvik etmektedir. Duverger, seçim sistemlerinin sadece bir mekanik etkisi olmadığını, aynı zamanda psikolojik etkiler yarattığını da vurgulamıştır. Çoğunluk sistemi seçmenleri stratejik oy kullanmaya yönlendirirken, nispi temsil sistemi seçmenlerin ideolojik tercihlerine sadık kalmalarını teşvik etmektedir. Bu analiz, seçim sistemlerinin parti sistemleri üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Duverger ayrıca, siyasi partilerin kurumsallaşma düzeyine ve liderlik yapısına ilişkin detaylı analizler yapmıştır. Ona göre, partilerin başarısı, liderlik yapısının doğasına, örgütlenme kapasitesine ve toplumsal talepleri karşılayabilme becerisine bağlıdır. Özellikle kitle partilerinin, modern toplumlarda seçmenlerle kurduğu bağların kurumsallaşmayı güçlendirdiğini ve partilerin uzun vadeli etkisini artırdığını savunmuştur (Duverger, 1951, s. 82).

Giovanni Sartori, Maurice Duverger’in çalışmalarını takip eden ve genişleten bir yaklaşımla, siyasi partiler ve parti sistemleri üzerine kapsamlı analizler yapmış, bu alandaki teorik tartışmalara önemli katkılar sağlamıştır. Duverger’in siyasi partilerin yapısal özellikleri ve seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkilere dair çalışmaları, Sartori’nin analizlerinde bir temel oluşturmuş, ancak Sartori, parti sistemlerinin işleyişine ve parti rekabetine dair daha geniş bir perspektif sunmuştur. Sartori’nin “Parties and Party Systems: A Framework for

Analysis” (1976) adlı eseri, parti sistemlerinin sınıflandırılması ve ideolojik farklılıkların siyasal temsil üzerindeki etkileri konularında önemli bir referans olmuştur.

Sartori, Duverger’in kadro partileri ve kitle partileri ayrımını geliştirerek, parti sistemlerinin yapısına ve işlevine odaklanmıştır. Parti sistemlerini sınıflandırırken, yalnızca partilerin sayısına değil, aynı zamanda bu partilerin siyasal rekabete katılma biçimlerine ve ideolojik mesafelerine de dikkat çekmiştir. Sartori, parti sistemlerini şu şekilde kategorize etmiştir: tek partili sistemler, hegemonik partili sistemler, iki partili sistemler ve çok partili sistemler. Özellikle çok partili sistemler içinde, ideolojik yakınlık ve koalisyon oluşturma kapasitesine dayalı olarak işleyen farklı türleri tanımlamış ve bu türlerin demokratik istikrar üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Bu çerçevede Sartori (1976, s. 53), ideolojik kutuplaşmanın ve partiler arasındaki rekabetin siyasal sistemde oynadığı rolü vurgulamış ve partilerin yalnızca sayısının değil, etkisinin de analiz edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Sartori’nin Duverger’in çalışmalarını geliştirdiği bir diğer nokta, seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkinin daha dinamik bir çerçevede ele alınmasıdır. Sartori, seçim sistemlerinin parti sayısını ve ideolojik mesafeyi şekillendirdiğini kabul etmekle birlikte, bu ilişkinin tek yönlü olmadığını belirtmiştir. Ona göre, siyasi kültür, tarihsel bağlam ve toplumsal bölünmeler gibi faktörler de seçim sistemleri ve parti sistemleri arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Bu yaklaşım, Duverger’in mekanik ve psikolojik etkiler üzerinden geliştirdiği analizlere daha geniş bir sosyolojik perspektif eklemiştir.

Duverger’in “seçim sistemi iki partili yapıyı teşvik eder” önermesi Sartori tarafından eleştirilmiş ve parti sistemlerinin, seçim sistemlerinin etkisine daha karmaşık tepkiler verdiği belirtilmiştir. Özellikle Sartori, seçim sistemlerinin işleyişini etkileyen faktörlerin ideolojik yapı, parti sisteminin kurumsallaşma düzeyi ve seçmen davranışları ile birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Sartori, çoğunlukçu sistemlerde dahi çok partili yapının korunabileceği örnekleri inceleyerek, Duverger’in yasalarının genel geçerliliğini sorgulamıştır (Sartori, 1976, s. 86).

Sartori ayrıca parti sistemlerinin demokratikleşme üzerindeki etkilerine dair daha derinlemesine analizler yapmıştır. Duverger, partileri demokratik sürecin temel unsurları olarak ele almış ve özellikle kitle partilerinin demokrasiyi güçlendiren işlevlerine dikkat çekmiştir. Sartori ise bu yaklaşımı daha ileri taşıyarak, parti sistemlerinin siyasal istikrar üzerindeki rolünü ve ideolojik kutuplaşmanın yönetilebilirliği konusunu detaylandırmıştır. Sartori’ye göre, aşırı kutuplaşma ve parçalanma, demokratik istikrarı tehdit edebileceği gibi, partilerin birbirleriyle iş birliği yapma kapasitesini de sınırlayarak siyasal tıkanıklığa yol açabilmektedir.

2. Türkiye’de Siyasi Partileri ve Seçim Sistemlerini Belirleyen Tarihsel ve Yasal Süreç

Türkiye’de siyasi partilerin gelişimi, tarihsel, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin etkisiyle şekillenmiş karmaşık bir süreci ifade etmektedir. Siyasal partiler, modern anlamda siyasi katılımın kurumsallaşmış araçları olarak, özellikle Meşrutiyet dönemiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda şekillenmeye başlamış ve Cumhuriyet dönemiyle birlikte çağdaş normlara uygun bir yapıya evrilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde başlayan siyasi partileşme süreci, Tanzimat ve Islahat reformlarının ardından anayasal yönetime geçişin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1876 Anayasası ile başlayan Meşrutiyet dönemi, siyasi partilerin ilk filizlerini verdiği bir evre olarak kayda geçmiştir. Özellikle 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle, modern anlamda parti kurma faaliyetleri hız kazanmış ve bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasal alanda belirgin bir güç haline gelmiştir. Ancak bu dönemde siyasi partilerin faaliyetleri, çoğulculuk yerine tek bir parti etrafında merkezileşmiş bir güç odağı oluşturma eğilimi göstermiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin adlandırılmasından da anlaşılacağı üzere II. Meşrutiyet’e kadar Osmanlı İmparatorluğu’ndaki siyasi partilerden değil cemiyet veya da dernek türü yapılanmalardan bahsedilebilmiştir. İmparatorluğun son döneminden itibaren 88 siyasi parti niteliği taşıyan örgütlenmenin 76’sının II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908 ve 1922 yılları arasında kurulduğu da ayrıca belirtilmelidir ki; cumhuriyet idaresinin kurulmasıyla çok partili siyasal hayata geçiş evresinde dahi 1960 yılına kadar 45 siyasi parti kurulmuştur. II. Meşrutiyet döneminden 1938’e kadar siyasi örgütlenmelere yönelik yasal düzenleme Kanuni Esasi’de yer verilen Cemiyetler Kanunu’nu olmuştur. Cemiyetler Kanunu’nun ortaya çıkış koşulları ise 31 Mart Vakası ile ortaya çıkmış; Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa’nın “irticanın önlenmesi” üzerine hükümetten derneklere yönelik bir yasal düzenleme gerekliliği görüşü belirlemiştir (Ünal, 2015, s. 103-104). Bu tarihsel süreç Türkiye’de çok partili siyasal hayatta uzun bir dönemi tesiri altına almış olan bir siyasal kültür kodu olarak da yerleşik kalmıştır.

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Türkiye’de siyasi partiler, yeni bir siyasal rejim inşasında önemli bir rol oynamıştır. 1923’te Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kurulması, modern Türkiye’de partileşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında kurulan Serbest Fırka deneyimlerinin kısa süreli olması; 23 yıl süreyle Cumhuriyet Halk Fırkası’nın tek parti olarak

cumhuriyet idaresini yürütmesi 1946 yılına kadar siyasal hayatın “Tek Parti” dönemi olarak anılmasına neden olmuştur. Pek tabii bu dönem, tek parti yönetimi altında devletin ideolojik ve kurumsal yapılandırılmasına sahne olmuş ve siyasi alan, muhalefetin kısıtlandığı bir düzlemde şekillenmiştir. 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ve çok partili siyasal hayata geçişle birlikte, Türkiye’de siyasal rekabet ve demokratikleşme süreçleri ivme kazanmıştır. 1946 Türkiye Genel Seçimleri sonucunda da Cumhuriyet Halk Fırkası iktidara gelmiştir. Ancak bu dönemin en önemli olgusu, günümüzde de etkisinin görüldüğü iktidar partisi ve devlet ilişkilerinde tabii bir durum halinin olağanlaşmasıdır. 1938 yılından 1972 yılına kadar İsmet İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı'nın sürdürmesi belirtilen iktidar partisi ve devlet ilişkisinin siyaset üstü bir statüye dönüşmesinde oldukça belirleyici olarak görülmüştür (Yücel, 2006, s. 25).

1960 sonrası dönemde siyasi partiler, anayasal düzenlemeler ve toplumsal dinamiklerin etkisiyle farklı kimlik ve ideolojileri temsil eden bir çeşitliliğe kavuşmuştur. 1961 Anayasası ile güçlenen demokratik kurumlar ve özgürlükçü ortam, siyasi yelpazenin genişlemesine olanak sağlamış, özellikle işçi ve emek hareketlerinin siyasal temsili artmıştır. Ancak bu süreç, 1970'lerde siyasi kutuplaşma ve toplumsal çatışmaların yoğunlaştığı bir döneme dönüşmüş, bu da siyasal istikrarı olumsuz etkilemiştir.

1980 Askeri Darbesi ile birlikte siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuş ve partiler yasaklanmıştır. Yeni anayasa ile siyasal faaliyetler sıkı bir denetime tabi tutulmuş ve siyasal alan yeniden yapılandırılmıştır. 1980 sonrası dönemde Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi, merkez sağın ve ekonomik liberalleşme politikalarının temsilcisi olarak siyasal hayatta belirleyici bir güç olmuştur. Anavatan Partisi 24 Ocak Kararları'yla bilinen Turgut Özal liderliğinde neredeyse 12 Eylül sonrası tüm siyasi partilerin boşluğunu doldurmak iddiasıyla liberal, İslamcı, milliyetçi ve sosyal demokrat tandansları retorüğünde temsil etmek üzere kurulmuştur. Anavatan Partisi'yle birlikte Türkiye’de siyasi partilerin aksiyonu liderin kişiliğinde ilerlemeye başlamıştır; tabii dönem itibariyle medya olanaklarının genişlemesi de bu olgunun bir parçasıdır. 1987 Türkiye Genel Seçim sonuçlarında da iktidar partisi olsa da Anavatan Partisi Genel Başkanlığı'ndan Cumhurbaşkanlığı'na geçen Turgut Özal dönemi siyasal alan, ideolojik kutuplaşmalar yerine ekonomik dönüşümler üzerinden yeniden şekillenmiştir (Sarıbay, 2001, s. 69).

1990'lı yıllardan itibaren Türkiye’de siyasi partiler, kimlik siyasetinin ön plana çıktığı bir döneme girmiştir. Bu dönemde Kürt siyasi hareketi ve İslamcı siyasetin temsili, demokratikleşme ve insan hakları tartışmalarını siyasal gündemin merkezine taşımıştır. 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi, Türkiye’de siyasi partilerin gelişiminde yeni bir dönemi başlatmış, özellikle güçlü liderlik ve merkezîyetçi politikalar çerçevesinde siyaset kurumsallaşmıştır (Turan, 2022, s. 163; 180).

Her ne kadar tarihsel süreç siyasi parti sistemlerini etkilemiş olsa da bugün ise Türkiye’de siyasi partiler, demokratikleşme, ekonomik kalkınma ve kimlik siyasetleri arasında yeni bir denge kurmaya çalışmaktadır. Ancak, siyasal partilerin kurumsallaşma düzeyleri, parti içi demokrasi ve temsil kapasitesi gibi sorunlar, siyasal alanın dinamiklerini şekillendiren temel unsurlar olmaya devam etmektedir.

Siyasi partilerin kurumsal yapılarının güçlendirilmesi ve işleyişinin düzenlenmesi, Türkiye'deki yasal mevzuatın temel konularından biri olmuştur. İlk olarak “demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları” olarak tanımlanan siyasi partilere 1961 Anayasası'nda hukuksal bir statü verilmiş ve siyasi partilerin demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu hükme bağlanmıştır. Bu düzenleme, partilerin hukuki zeminini güçlendirirken, aynı zamanda parti kapatma mekanizmalarını da tartışmalı bir alan haline getirmiştir.

1961 Anayasası dönemi ilk seçimi 1961 Türkiye Genel Seçimi olmuştur. Seçim öncesinde 1961 Anayasa tasarısı 9 Temmuz'da halk oylamasına sunulmuş ve %61 dolayındaki çoğunluğun kabulüyle yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasası'nın 63. Maddesi “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan kurulur” ile meclisin yapısını doğrudan tanımlamıştır. Milletvekili sayısının korunması dikkate alınmış; 67. Maddesi ile milletvekili 70 ve Anayasa'nın 70. Maddesi'yle de Cumhuriyet Senatosu'nun seçimle belirlenen üye sayısı 150 olarak belirlenmiştir. Seçimlerin “serbest, eşit, gizli tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm” esasına göre yapılması gerekliliğine Anayasa'nın 55. Maddesi'nde yer verilmiştir. Milletvekili seçilebilmek için şartlar 68. Maddesi'nde belirlenmiş, bu şartlara göre milletvekili seçilebilmek için şartlar şu şekildedir: “30 Yaşını doldurmak, Türkçe okuyup yazabilmek, Askerlik hizmetini yapmak ya da yapmış sayılmak, Kamu hizmetlerinden yasaklanmış olmamak, Ağır hapis gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giymemiş olmak, Yüz kızartıcı suçlardan dolayı hüküm giymemiş olmak gerekir”. Diğer yandan bu genel şartların ilave olarak kamu görevlileri için gerek görülmez, “hakim, subay, astsubay ve askeri memur” olanların meslekten çekilmeleri gerekliliği açıkça belirtilmiştir. Seçimlerin yenilenme süresi ise milletvekili seçimleri için 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu Üyeliği için ise 6 yıl olarak belirlenmiştir. 1961 Anayasası'nda seçmen tanımı “21 yaşını bitiren her Türk seçmendir” ibaresiyle yapılmıştır. Anayasanın 298 Sayılı Kanunu çerçevesinde gerçekleştirilen düzenlemelere ilave kısmi düzenlemeler yapılmış ve 1965, 1969, 1973, 1977 Türkiye Genel Seçimleri gerçekleştirilmiştir (Varlık ve Ören, 2001, s. 95-102).

1982 Anayasası ise siyasi partilerle ilgili daha kapsamlı düzenlemeler getirmiş, özellikle parti kurma ve faaliyet gösterme koşullarını sıkı bir denetime tabi tutmuştur. Bu bağlamda, siyasi partilerin mali denetimlerini gerçekleştirmek üzere Anayasa Mahkemesi yetkilendirilmiştir. Ancak, bu dönemdeki düzenlemeler, demokratik katılım ve çoğulculuk ilkelerine zarar verecek şekilde siyasi alanın daraltılmasına yol açmıştır.

Darbe sonrası dönemin siyasal ve toplumsal koşullarını yansıtan bu anayasa, siyasi alanın kontrol altına alınması ve istikrarın sağlanması amacıyla geniş kapsamlı sınırlamalar getirmiştir. Anayasa, siyasi partileri demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlasa da, aynı zamanda bu partilerin faaliyetlerini sıkı bir şekilde düzenleyerek demokratik çoğulculuğu zayıflatabilecek hükümler içermektedir.

1982 Anayasası'nın siyasi partilere ilişkin düzenlemeleri, özellikle ideolojik ve etnik temelli parti faaliyetlerini sınırlamayı hedeflemiştir. Anayasa'nın en belirgin maddeleri, siyasi partilerin tüzük ve programlarının Anayasa'nın temel ilkelerine aykırı olmaması gerektiğini belirtmiş, bu kapsamda laiklik, milli birlik ve bütünlük gibi kavramlar üzerinden partilerin faaliyet alanları daraltılmıştır. Ayrıca, partilerin yabancı ülkelerden veya uluslararası kurumlardan mali yardım alması yasaklanmış, bu durum siyasi partilerin finansmanını büyük ölçüde devlet desteğiyle sınırlı hale getirmiştir. Partilerin kapatılmasına ilişkin düzenlemelerde ise geniş yorumlamaya açık ifadeler kullanılarak, parti kapatma mekanizmasının daha sık devreye girmesine olanak tanınmıştır. Bu durum, özellikle 1990'lı yıllarda etnik ve dini temelli partilerin kapatılmasına zemin hazırlamış ve demokratik tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Seçimlere yönelik düzenlemeler ise, istikrarı sağlama ve yönetimde güçlü bir yapı oluşturma amacı taşımaktadır. Bu bağlamda, 1982 Anayasası ile seçim barajı uygulaması, temsilde adaletten ziyade yönetimde istikrarı önceleyen bir yapıyı teşvik etmiştir. Yüzde 10'luk ülke barajı, temsili demokrasiyi zayıflatan ancak hükümet kurma süreçlerini kolaylaştıran bir mekanizma olarak uygulanmıştır. Bu düzenleme, küçük partilerin mecliste temsil edilmesini zorlaştırmış ve büyük partiler lehine bir dengesizlik yaratmıştır. Özellikle 1983 sonrası dönemde bu sistem, tek başına hükümet kuran partilerin iktidar sürecini kolaylaştırırken, siyasal çoğulculuk açısından eleştirilere neden olmuştur.

1982 Anayasası, seçimlerin düzenlenmesi ve denetimi konusunda Yüksek Seçim Kurulu'na geniş yetkiler tanımıştır. Yüksek Seçim Kurulu, Türkiye'de seçimlerin düzenlenmesi, denetlenmesi ve yönetilmesi amacıyla oluşturulmuş anayasal bir kurumdur. Yüksek Seçim Kurulu, 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile kurulmuş ve aynı yıl yapılan genel seçimlerde faaliyete geçmiştir. Yüksek Seçim Kurulu'nun anayasal bir statü kazanması ise 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir. 1961 Anayasası'nın 75. maddesiyle kurul, seçimlerin dürüstlük içinde yapılmasını sağlamak ve seçim sonuçlarını kesinleştirmekle görevlendirilmiş bir yüksek yargı organı olarak anayasal güvence altına alınmıştır. 1982 Anayasası da Yüksek Seçim Kurulu'nun görev ve yetkilerini koruyarak, seçim sürecinde nihai karar mercii olmasını sağlamıştır. Bu yetkilendirme, seçimlerin adil ve şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamayı amaçlasa da kurulun bağımsızlığı ve kararlarının kesinliği tartışmalara neden olmuştur.

Diğer yandan 1982 Anayasası Siyasal Partiler Kanunu, partilerin faaliyetlerini düzenleyen temel yasal çerçeveyi oluştururken, özellikle parti içi demokrasi, finansman şeffaflığı ve kapatma davalarına ilişkin hükümleriyle eleştirilere konu olmuştur. 1983 tarihli 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu, siyasi partilerin kuruluşundan programlarına, mali kaynaklarına ve faaliyetlerine kadar birçok alanda detaylı düzenlemeler içermektedir. Ancak, bu kanunun belirli maddelerinin demokratikleşme ve özgürlükler bağlamında kısıtlayıcı olduğu yönündeki eleştiriler, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde reform taleplerinin gündeme gelmesine neden olmuştur. Özellikle siyasi partilerin kapatılması konusundaki geniş yorumlanabilir hükümler, demokratik çoğulculuğu tehdit eden bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Çaha, 2004, s. 167).

1990'lı yıllarda özellikle rejimi tehdit ettiği kaygılarıyla dini ve etnik temelli siyasi partilerin kapatılması, Türkiye'de demokratik siyasal sistemin olumsuz yönleri olarak uluslararası diplomatik süreçlere istinaden raporlanmıştır. 2010 Anayasa Referandumu'nun gerçekleştirilmesiyle parti kapatma davasının açılma şartları, yaptırımların derecelendirilmesi 1982 Anayasası'nın siyasi partileri ve seçimleri konu edinen yasal düzenlemelerine dair etkili değişiklik süreçleri olarak değerlendirilmiştir. Mahiyeti itibarıyla bu değişikliklerle birlikte siyasi partilerin kapatılması için Türkiye Büyük Millet Meclisi nitelikli çoğunluğu ile dava açılması zorunluluğu getirilmiş; hazine yardımlarının kesilmesi gibi alternatif düzenlemeler geliştirilmiştir.

Türkiye'de siyasi partilere yönelik devlet yardımlarına ilişkin ilk yasal düzenleme 1965 tarih 648 sayılı Siyasal Partiler Kanunu'nun 14. Maddesi'nde "parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılmak amacıyla hazine yardımının yapılmasına" yer verilmiştir. 1970'li yıllarda oldukça önemli bir tartışma konusu olarak gündeme gelmiştir. Anayasa Mahkemesi, devletçe yapılan yardımları anayasaya aykırı görmemiş, ancak sadece bazı siyasi partilere yardım yapılmasının adalet ve eşitlik ilkesine aykırılık oluşturacağı gerekçesiyle Siyasal Partiler Kanunu'nun 14. Maddesi'ni iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin gerekçesi ise siyasi partilerin kamu yararına

hizmet etmedikleri, şeklinde kararlaştırılmıştır. Ancak Türkiye’de siyasi partilerin güçlü yasal misyonları itibariyle doğrudan yasaya eklemeler ile devlet yardımlarını içeren kanun tekrar düzenlenmiştir. Siyasi partilere yönelik devletçe yapılan yardım 1982 Anayasası’nın ilk halinde yer almamıştır. 1984 3032 sayılı Kanun ile Siyasi Partiler Kanunu’na Ek Madde 1 eklenerek siyasi partilere yönelik devlet yardımı anayasal bir dayanak olmaksızın tekrar yasal düzenlemeye alınmıştır. Ancak 1988 ve 1992 yıllarında gerçekleştirilen değişiklikler ile devlet yardımının kapsamı genişletilmiştir. 1995 yılındaki yasal düzenlemeyle ise “Siyasi partilere Devlet, yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar” hükmü yürürlüğe sokulmuştur. Devlet yardımları ilk düzenlemelerde %10 Seçim Barajı’nı, daha sonraki 1988 yılında Siyasi Partiler Kanunu’nun 52. Maddesi’ndeki düzenlemeyle ise %7 Seçim Barajı uygulamasını geçen siyasi partilere verilmiştir (İba. 2015, s. 77-79).

Son yasal düzenleme ise 2014 yılında yapılmış, 6529 sayılı Kanun ile Türkiye Milletvekili Genel Seçimi’ne katılan ve genel oyların en az %3’ünü alabilmiş siyasi partilerin, seçim barajını aşamamış olsalar da devlet yardımından belirli oranda faydalanabilmesinin yolu açılmıştır (Karakoç, 2021, s. 1410).

2010 Anayasa Referandumu ardından yine Türkiye’deki siyasi partiler ve seçimlerle ilgili yasal düzenlemelerde reform ihtiyacı sıkça tartışılmıştır. Parti içi demokrasinin güçlendirilmesi, lider sultası olarak adlandırılan merkeziyetçi yönetim anlayışının sınırlandırılması ve kadın ile gençlerin siyasal temsiline yönelik kotaların artırılması gibi konular, yasal reform gündeminin önemli unsurlarını oluşturmuştur. Bu reformların hayata geçirilmesi, Türkiye’de siyasi partilerin kurumsal yapılarının güçlenmesine ve demokratik değerlerin pekişmesine muhakkak katkı sağlayacağı düşüncesi genel bir kanaat olarak yaygınlaşmıştır (Tosun, 2016, s. 149).

Böylece Türkiye’de siyasi partilere yönelik yasal düzenlemeler, demokratikleşme çabaları ve siyasal alanın yeniden yapılandırılma süreçlerinin bir parçası olarak gündemdeki yerini korumuştur. 2017 Anayasa Referandumu ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmiştir. Bu değişiklikte birlikte Cumhurbaşkanı Seçimi ve Milletvekili Genel Seçimi’nin aynı gün yapılması, 2017 Anayasa Referandumu’nun ardından müteakip süreçlerle siyasi partilerin ittifak kurabilmelerinin yasal bir düzenlemeyle meşrulaştırılması gibi düzenlemeler görülmüştür.

2022 yılında yapılan seçim yasası değişiklikleri de siyasi partiler üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Özellikle milletvekili seçilme barajının yüzde 10’dan yüzde 7’ye düşürülmesi, küçük partilerin temsil olanaklarını artırmayı amaçlamıştır. Ancak, ittifak sistemine yönelik düzenlemeler, bu amacın pratikte nasıl sonuçlanacağı konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir. İttifak içindeki partilerin milletvekili dağılımını etkileyen düzenlemeler, özellikle seçim sisteminin temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleriyle ne derece uyumlu olduğu konusundaki eleştirileri gündeme getirmiştir.

Son dönem reformlarında dikkati çeken bir diğer konu, siyasi partilerin finansmanı ve şeffaflığıyla ilgilidir. Kamu kaynaklarının siyasi partilere aktarılması ve bu süreçte hesap verilebilirliğin sağlanması, demokratikleşme tartışmalarında öncelikli bir mesele haline gelmiştir. Ancak, siyasi partilerin finansal kaynaklarının denetimine ilişkin mevzuatın yeterli olmaması ve partilerin gelir-gider tablolarının etkin bir şekilde denetlenememesi, bu alandaki reform ihtiyacını daha da belirgin hale getirmiştir. Uluslararası kuruluşların da önerdiği şekilde, partilerin özel bağışlarla finanse edilmesinin sınırlandırılması ve kamu kaynaklarının kullanımına dair şeffaflığın artırılması gerekliliği, güncel tartışmaların odağındadır.

Ayrıca, son dönemlerde kadın ve gençlerin siyasi temsiline yönelik kota düzenlemeleri tartışılmaktadır. Mevcut Siyasi Partiler Kanunu’nda bu konuda net düzenlemeler bulunmamasıyla birlikte, çeşitli partilerin iç tüzüklerinde kadın kotasına yönelik adımlar atılmıştır. Ancak bu düzenlemeler, yasal bir zorunluluğa dönüşmediği için temsil oranlarında istenilen seviyeye ulaşmakta sınırlı kalmaktadır. Özellikle Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye’de siyasi partilerin bu alandaki performansı, demokratikleşme açısından yetersiz olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’deki siyasi partilere yönelik yasal düzenlemeler, demokratikleşme sürecinin hem bir aracı hem de bir göstergesi olarak önem taşımaktadır. Ancak, bu düzenlemelerin siyasal partilerin işleyişine yansımaları, uygulanabilirlik ve denetim mekanizmalarının etkinliğiyle doğrudan ilişkilidir.

3. Literatür

Türkiye’de siyasi partiler ve seçim sistemleri, demokratik siyasal sistemin işleyişinde merkezi bir yere sahiptir. Siyasal partilerin, temsil mekanizmasını kurumsallaştırarak vatandaşların demokratik süreçlere katılımını sağlaması, demokratik yönetim anlayışının temel bir unsuru olarak değerlendirilmektedir (Okur Çakıcı ve Doğanay, 2022).

Türkiye’nin siyasi tarihine bakıldığında, partilerin genellikle parlamentodan veya olağanüstü koşullardan doğduğu ve bu durumun ideolojik çerçevelerle birleşerek seçim süreçlerini etkilediği görülmektedir. Ancak seçim sistemlerinin temsilde adalet ve yönetimde istikrar üzerindeki etkisi, siyasi partilerin kimliklerini ve toplumla olan ilişkilerini derinden şekillendirmiştir (Yıldız, 2018). Tabii, Duverger’in parti tipolojileri, Türkiye’deki siyasi partilerin tarihsel gelişimini anlamada önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Kadro partileri ve kitle partileri

gibi tipolojiler, partilerin başlangıçtaki toplumsal tabanlarına ve örgütlenme biçimlerine göre ayrılmaktadır. Ancak Türk siyasal hayatında ise bu tipolojiler, özellikle ideolojik tutumların zayıfladığı ve seçmen davranışlarının değiştiği dönemlerde farklı dönüşümler geçirmiştir (Çiçek, 2023). Bu bağlamda, seçim sistemleri de partilerin tipolojik ve ideolojik evrimi üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır (Ülger ve Gençkaya, 2024).

Türkiye’de uygulanan d’Hondt yöntemi, temsilde adaleti sağlamada sıkça eleştirilirken (Şener ve Eren, 2022), çoğunluk esasına dayalı sistemler ise istikrarı önclemiştir. Bu ikilem, özellikle 1980 sonrası dönemde siyasi partiler arasında sert rekabetin artmasına ve seçmen iradesinin tam anlamıyla parlamentoya yansımamasına neden olmuştur (Yıldız, 2018: 123). Ayrıca, seçim barajı gibi uygulamalar, küçük partilerin mecliste temsiline engel olmuş ve büyük partilerin etkinliğini artırmıştır (Özdemir, 2021).

Türkiye’deki siyasi parti sistemlerinin tarihsel ve hukuki yapıları, demokratik işleyişin temel taşları olarak önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Siyasi partiler hem temsilin kurumsallaşmasını hem de demokratik katılımın genişlemesini sağlamakta yükümlüdür. Ancak Türkiye’deki parti sistemleri, özellikle merkez-çevre çatışmasının belirleyiciliğinde gelişmiş ve 1970’lere kadar bu çatışma ekseninde şekillenmiştir (Önder, 2019: 515). Bu çatışma teması, modernist-otoriter çizgi ile liberal-muhafazakâr çizgi arasında uzun süreli bir bölünme yaratmıştır.

Diğer taraftan Özellikle Soğuk Savaş dönemi etkileri ve Batı Bloku ile ilişkiler, sol partilere karşı mesafeli bir yaklaşım geliştirilmesine yol açmıştır. Bu durum, Türkiye’deki siyasi çoğulculuk anlayışının sınırlarını göstermesi açısından önemlidir (Erlar Bayır, 2011).

Siyasal partileşme kültürü, Türkiye’de demokratikleşme süreçlerinin temel taşı olarak değerlendirilmiş ve partilerin ideolojik çeşitliliği, toplumsal temsilde geniş bir yelpaze sunmuştur. Ancak bu durum, işlevsellik açısından sorgulanmaya devam etmektedir. Türkiye’de 1923’ten bu yana 410 siyasi partinin kurulduğu, günümüzde ise 100 üzeri partinin aktif olduğu tespit edilmiştir. Bu çeşitlilik, temsilde adalet ve ideolojik çeşitliliğin bir göstergesi olarak yorumlansa da partilerin seçmen üzerindeki etkisini sınırlandırabilmektedir (Mutlu ve Tokmak, 2023).

Kurumsallaşma eksikliği olarak değerlendirilebilecek belirtilen olguların meydana getirdiği bir diğer sonuç siyasi partilerin kurumsallaşma eksikliği ve ideolojik farklılıkların azalmasıyla, liderlerin belirleyiciliği olmuştur (Güven, 2016). Bu bağlamda parti içi demokrasi konusu ise siyasi partilerin demokratik işleyişinin sağlanmasında merkezi bir öneme sahiptir. Türkiye’de parti içi demokrasinin eksikliği hem parti yönetiminde hem de temsil mekanizmalarında etkinliği azaltmaktadır. Dolayısıyla parti içi demokrasiyi teşvik eden reformların, Türkiye’deki demokratikleşme süreçlerine olumlu katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir (Tan, Çiçek ve Koçar, 2015).

Ancak Türkiye’de Türkiye’de siyasi partilerin hukuksal konumları ve denetimi, demokratik sistemin temel taşlarından biri olan siyasi partilerin rolünü ve sorumluluklarını anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Anayasa Mahkemesi’nin siyasi partilerin kapatılması ile ilgili kararları, demokrasinin temel ilkelerini ve çoğulculuk anlayışını koruma çabalarını yansıtırken, aynı zamanda bu kararların eleştirilen yönleri de dikkat çekmektedir (Uslu ve Angun, 2020).

Çünkü Türkiye’de siyasi partilerin özellikle de iktidar ve muhalefet partilerinin oluşum süreçleri bir dizi bürokratik geçişkenliği de beraberinde getirmektedir. Siyasi partilerin kartelleşmesi ve devletle olan ilişkileri, Türkiye’deki parti sisteminin dönüşümünde belirleyici bir rol oynamaktadır. Kartel parti teorisi çerçevesinde yapılan analizler, büyük partilerin yeni siyasi aktörleri dışlama eğilimlerini ortaya koymaktadır. Devlet yardımları ve yasal düzenlemelerle şekillenen bu ilişkiler, Türkiye’deki ana akım siyasi partilerin daha fazla kurumsallaşmasına olanak tanımış, ancak bu durum küçük partilerin temsil gücünü zayıflatmıştır (Çınar, 2022). 1961 Anayasası ile siyasi partilere anayasal bir nitelik kazandırılmışsa da ancak uygulamadaki rekabet eşitsizlikleri küçük partilerin siyasal alandaki varlığını sınırlamıştır (Güngör ve Turan, 2021). Bu durum, temsilde adalet ve yönetimde istikrar arasındaki dengeyi olumsuz etkilemiştir.

Türkiye’de siyasi partiler ve seçim sistemleri, tarihsel süreçte değişim ve dönüşümün önemli bir parçası olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin 2017’de yürürlüğe girmesi ve 2023 seçimleri, ittifak siyasetini ve siyasi parti enflasyonunu ön plana çıkararak Türk siyasetinde yeni dinamikler oluşturmuştur. İttifaklar, özellikle küçük partiler için meclise girme şansı yaratmış, seçim sistemi üzerindeki etkileriyle seçim barajının aşılabilirliğini artırmıştır (Aktan, 2023). Bu süreç, partilerin oy potansiyeli düşük olsa dahi, koalisyon ve ittifaklar aracılığıyla mecliste temsil imkânı bulmalarını sağlamıştır.

Seçim ittifaklarının artışı, ideolojik farklılıkları gözetmeyen pragmatik ortaklıkları beraberinde getirmiştir. Özellikle 2018 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrası seçim ittifaklarının oluşumu, partilerin iktidar mücadelesindeki stratejik kararlarını belirleyen temel faktörlerden biri haline gelmiştir (Demirkol ve Çoban Balcı, 2021). Bu ittifaklar, partiler arasındaki ideolojik yakınlıktan ziyade seçim sistemi gerekliliklerine uyum sağlama

amacıyla şekillenmiş ve partilerin temsil oranlarını artırmak için bir araç olarak kullanılmıştır (Dilber ve Usta, 2020, 2016).

4. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırma, Türkiye'nin 28. Dönem 3. Yasama Yılı'nda Milletvekili Genel Seçimi sonrası yapısal durumu konu edinmekte ve incelemektedir. Araştırmanın amacı, Tablo 1'de belirtildiği üzere literatüre referansla çerçevelendirilen Türkiye'de siyasi partiler ve seçim sistemleri üzerine siyasal, yasal ve kültürel olarak kategorize edilen sorunların konjonktürel olarak yapısal etkilerini ortaya koymaktır.

Tablo 1: Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçim Sistemleri Üzerine Siyasal, Yasal ve Kültüre Sorun Kategorileri

Kategori	Bulgu	Açıklama
Siyasal Sorunlar	Parti İttifaklarının Pragmatizmi	İdeolojik yakınlık yerine stratejik iş birliklerinin öne çıkması.
	Kadın ve Gençlerin Temsil Eksikliği	Siyasal temsilde cinsiyet ve yaş grubu dengesizliği.
	Kurumsallaşma Eksikliği	Siyasi partilerin kurumsal yapılarının zayıf olması ve lider odaklı yönetimlerin etkisi.
	Seçim Barajı ve Temsilde Adalet Sorunu	Yüksek seçim barajının küçük partilerin temsiline engel olması.
	İdeolojik Çeşitlilik Eksikliği	Farklı toplumsal grupların ve ideolojik görüşlerin yeterince temsil edilmemesi.
	Rekabet Dinamikleri	Parti sistemindeki eşitsiz rekabet ortamı ve büyük partilerin üstünlüğü.
Yasal Sorunlar	Parti Finansmanı ve Şeffaflık Eksikliği	Siyasi partilerin mali şeffaflık konusundaki yetersizlikleri.
	Parti Kapatma Mekanizmaları	Demokratik çoğulculuk ilkesiyle çelişen parti kapatma kararları ve süreçleri.
	Seçim Sistemi ile Parti Sistemi Uyumsuzluğu	Seçim sistemlerinin partiler üzerindeki olumsuz etkileri.
	Devlet Yardımlarında Adaletsizlik	Devlet yardımlarının yalnızca barajı aşan partilere verilmesi.
	Parti İçi Demokrasi Eksikliği	Parti yönetimlerinde demokratik süreçlerin zayıf olması.
Kültürel Sorunlar	Toplumsal Katılımın Düşüklüğü	Seçmenlerin partilere ve seçim süreçlerine olan katılımının sınırlı olması.
	Toplumsal Çeşitliliğin Yetersiz Temsili	Etnik, dini ve kültürel grupların siyasal temsilde yeterince yer bulamaması.

Araştırma süreci, 28. Dönem Milletvekili Genel Seçim sonuçları üzerinden belirlenmekte ve sınırlandırılmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın yöntemi, literatürün elde edilmesi süreciyle nitel bulguların, Yüksek Seçim Kurulu Seçim Arşivleri'nden ampirik bulguların tasniflenmesine; içerik ve konjonktür bağlamında betimsel olarak analiz edilmesine dayanmaktadır.

4.1. Araştırmanın Veri Seti

Araştırmanın veri seti bulgular, genel seçim sonuçları, siyasi partiler teşkilat sayıları, siyasi partilerin seçimlerde adaylarını çıkardıkları seçim bölge sayıları, genel seçimlere girdikleri ittifak yapıları, ittifak kurmadan kendi seçim listesiyle seçimlere giren partiler ve parti sayıları, seçim sonuçları ardından 28. Dönem 3. Yasama Yılı'nda meclis sandalye dağılım sayıları ve niteliklerinden oluşmaktadır.

4.2. Bulgular ve Analiz

28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi 14 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu seçimler Türkiye'nin siyasi yapısındaki önemli dinamiklerin değişme sürecine girdiğini de göstermiştir. Özellikle geleneksel siyaset kurumları ve tarzının toplumun geniş bir kesimi açısından ekonomik, kültürel ve toplumsal sorunların giderilmesi beklentisi bağlamında ideolojik, retorik, kesinlik, sonuç gibi güvensiz ve belirsizlikle sınılandığı bir seçimdir.

Yüzde 7'lik seçim barajı uygulamasının ilaveten meclise giremeye dahi %3 genel oy oranını yakalayan siyasi partilerin devlet yardımı alabilmesinin yasal olarak düzenlendiği ilk seçim olması bakımından da oldukça önemli

bir seçimidir. Kolektif temsilin geniş, temsil de adaletin yüksek düzeyde sağlanabileceği düşüncesi de seçim sonuçlarına olan ilgiyi toplumsal olarak pekiştirmiştir.

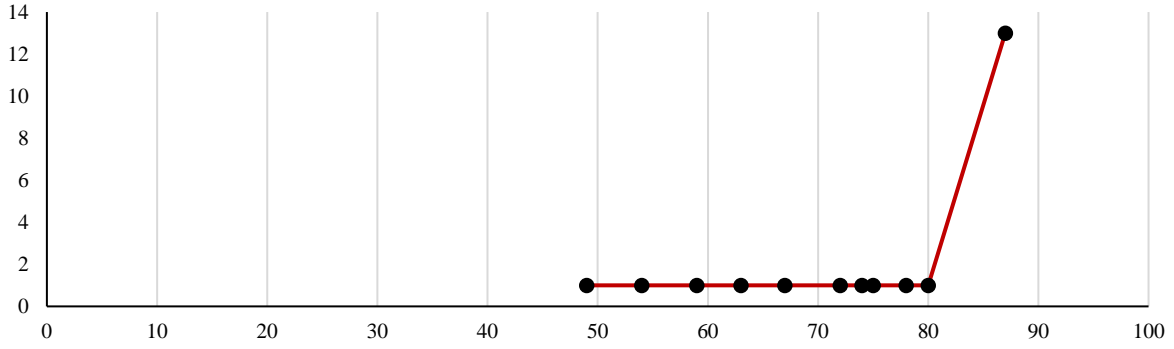
Tablo 2’de belirtildiği üzere 24 siyasi partinin seçime katıldığı görülmektedir. Siyasi partiler il düzeyinde ve İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyükşehirlerde birden fazla olan seçim bölgelerinden adaylarını açıklayarak seçimlere girebilmektedir. 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi’ne ittifak kurmadan giren siyasi parti sayısı 11 siyasi partiden oluşmaktadır. Bu siyasi partilerin seçimlere girme şartı olan il düzeyinde şehirlerin yarısından fazlasında teşkilatlarının olması şartını sağladıkları; seçim bölgeleri dikkate alındığında da 5 siyasi partinin 87 seçim bölgesinden aday gösterdiği görülmektedir. Yüksek Seçim Kurulu, 11.03.2023 tarihinde Karar No: 2023/92 metni ile kamuoyunu bilgilendirmiş; seçimlere katılabilecek 36 siyasi partiyi listelemiştir.

Tablo 2: 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi’ne Giren Siyasi Partiler

İttifak Kuran Partiler	Parti Kısaltması	Parti Adı	Bölge Sayısı	
İttifak Kuran Partiler	Ata İttifakı	AP	Adalet Partisi	67
		ZAFER	Zafer Partisi	75
	Cumhur İttifakı	BBP	Büyük Birlik Partisi	87
		AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	87
		Yeniden Refah	Yeniden Refah Partisi	87
		MHP	Milliyetçi Hareket Partisi	87
	Emek ve Özgürlük İttifakı	Yeşil Sol Parti	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi	87
		TİP	Türkiye İşçi Partisi	54
	Millet İttifakı	CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	80
		İYİ Parti	İYİ Parti	78
	Sosyalist Güç Birliği	TKP	Türkiye Komünist Partisi	87
		TKH	Türkiye Komünist Hareketi	87
		Sol Parti	Sol Parti	87
	İttifak Kurmayan Partiler	Millet Partisi	Millet Partisi	87
HAK-PAR		Hak ve Özgürlükler Partisi	87	
GENÇPARTİ		Genç Parti	72	
Memleket		Memleket Partisi	87	
AB Parti		Adalet ve Birlik Partisi	47	
Anavatan		Anavatan Partisi	63	
YP		Yenilik Partisi	74	
HKP		Halkın Kurtuluş Partisi	87	
Milli Yol		Milli Yol Partisi	49	
Vatan		Vatan Partisi	87	
GBP	Güç Birliği Partisi	59		

Şekil 1’de görüldüğü üzere seçime giren, ittifak içerisine olan ve olmayan tüm siyasi partilerin büyük çoğunluğunun 87 seçim bölgesinden de aday çıkardıkları dikkat çekmektedir. Siyasi parti sayısı ve seçim bölgeleri ilişkisi ağırlıklı olarak 80 ve 87 arasında seçim bölgesinde yoğunlaşmaktadır.

Şekil 1: 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'ne Giren Siyasi Parti Sayısı ve Seçim Bölgesi Eşleşme Düzeyi

İttifak protokolüne bağlı olarak 5 siyasi ittifak oluşmuş; Cumhuriyet İttifakı 4, Millet İttifakı 2, Adalet İttifakı 2, Emek ve Özgürlük İttifakı 2, Sosyalist Güç Birliği İttifakı 3 siyasi partiden kurulmuştur. Bu ittifaklar içerisinde ana akım siyasi kümelenme Cumhuriyet İttifakı ve Millet İttifakı içerisindedir. İttifak kurmuş olsalar da siyasi partilerin kendi listeleriyle seçime girmiş olmaları ve 81 il düzeyinde, 80-87 aralığında seçim bölgesinde aday çıkarmaları taşıdıkları iddia bakımından oldukça önemlidir.

Tablo 3'de siyasi partilerin il düzeyindeki teşkilat sayıları verilmektedir. 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, Madde 36 kapsamında siyasi partilerin seçimlere katılabilme şartları içerisinde Türkiye geneli illerin sayısında, parti merkez ilçesi dahil bir ilin ilçelerinin en az üçte birinde örgütlenmesini şart koşmaktadır.

İlaveten il, ilçe ve büyük kongrelerinin de seçimlerden önce gerçekleştirilmiş olması da dikkate alınarak teşkilatlanma şartlarına bağlı olarak siyasi partilerin seçim yeterliliğini kaybetmesi 2022 yılı 7393 sayılı kanun ile açıkça hükme bağlanmıştır.

Tablo 3: 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'ne Giren Siyasi Partilerin İl Düzeyi Teşkilat Sayısı

Parti Kısaltması	Parti Adı	Teşkilat Sayısı
AP	Adalet Partisi	45
ZAFER	Zafer Partisi	45
BBP	Büyük Birlik Partisi	52
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	81
Yeniden Refah	Yeniden Refah Partisi	68
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi	81
Yeşil Sol Parti	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi	46
TİP	Türkiye İşçi Partisi	47
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	81
İYİ Parti	İYİ Parti	81
TKP	Türkiye Komünist Partisi	43
TKH	Türkiye Komünist Hareketi	42
Sol Parti	Sol Parti	42
Millet Partisi	Millet Partisi	45
HAK-PAR	Hak ve Özgürlükler Partisi	43
GENÇPARTİ	Genç Parti	55
Memleket	Memleket Partisi	46
AB Parti	Adalet ve Birlik Partisi	41
Anavatan	Anavatan Partisi	46
YP	Yenilik Partisi	43

HKP	Halkın Kurtuluş Partisi	42
Milli Yol	Milli Yol Partisi	45
Vatan	Vatan Partisi	41
GBP	Güç Birliği Partisi	42

Tablo 4 verilerine göre 24 siyasi parti içerisinde meclise girebilen siyasi parti sayısı 7 olarak tespit edilmektedir. En yüksek milletvekili Adalet ve Kalkınma Partisi'ndeyken; en az milletvekili sayısı Türkiye İşçi Partisi'ndedir. Yasam yılı açılışıyla birlikte seçime Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi olarak giren siyasi örgütlenmenin daha sonrasında Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi olarak değişikliğe gittiği bilinmektedir. Bu bakımdan milletvekili çıkararak siyasi partilerin ilerleyen yasama yıllarında sandalye sayılarındaki dağılım farklılık göstermektedir.

28. Dönem seçimlerinde 600 milletvekili sayısı ile meclise giren siyasi partilerin zaman içerisinde milletvekili kaybettikleri de ilerleyen verilerde görülecektir. Cumhur İttifakı içerisinde olup da kendi listesinden giren Yeniden Refah Partisi'nin mecliste en milletvekili çıkararak siyasi partiler arasında olduğu belirtilebilir. Bölünerek mecliste yer alan siyasi partilerin önemli bir örneği olarak gösterilebilecek İyi Parti'nin ise Milliyetçi Hareket Partisi'ne göre az olsa da kısmen yakın milletvekili çıkardığı da dikkat çekmektedir. Milliyetçi Hareket Partisi'nden ayrılarak ortaya çıkan seçime Cumhur İttifakı içerisinde kendi listesiyle katılan Büyük Birlik Partisi'nin ise milletvekili çıkaramadığı seçim sonuçları arasındadır.

Millet İttifakı içerisinde seçime katılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 169 milletvekili çıkarması not alınması gereken bir husustur. 28. Dönem 3. Yasama Yılı içerisinde güncel veriler bu milletvekili sayısının değiştiğini göstermektedir ki; bu durum Cumhuriyet Halk Partisi'nin eleştirildiği de bir konu olmaktadır.

Tablo 4: Milletvekili Çıkararak Siyasal Partiler ve Partilerin Milletvekili Sayısı

İttifak Kuran Partiler	Parti Kısaltması	Parti Adı	Milletvekili Sayısı
Cumhur İttifakı	AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	268
	Yeniden Refah	Yeniden Refah Partisi	5
	MHP	Milliyetçi Hareket Partisi	50
Emek ve Özgürlük İttifakı	Yeşil Sol Parti	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi	61
	TİP	Türkiye İşçi Partisi	4
Millet İttifakı	CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	169
	İYİ Parti	İYİ Parti	43
TOPLAM			600

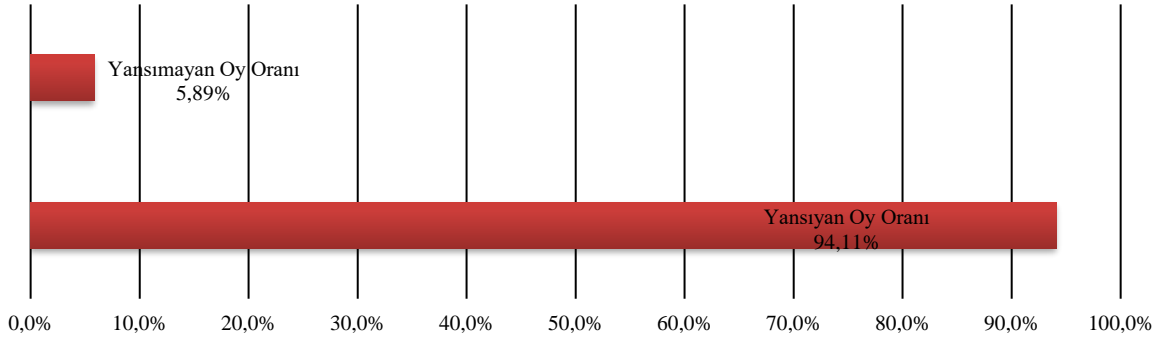
Tablo 5 verilerinde dikkat çeken önemli veri, Yeniden Refah Partisi'nin almış olduğu oy oranının %3 oranına oldukça yakın olduğudur. Ancak siyasi partilere devletçe yapılan yardımın Türkiye geneli oy oranları içerisinde %3 almış olması gerekliliği olmasından dolayı Yeniden Refah Partisi'nin bir sonraki dönemler için devlet yardımı alabilmesi mümkün olamamaktadır. Yine Türkiye İşçi Partisi'nin de %3 altında kaldığı görülmektedir.

Tablo 5: Milletvekili Çıkararak Siyasal Partilerin Oy Sayısı ve Oranı

Parti Kısaltması	Parti Adı	Oy Sayısı	Oy Oranı
Cumhur İttifakı	AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	19.392.462 %35,62
	Yeniden Refah	Yeniden Refah Partisi	1.517.048 %2,80
	MHP	Milliyetçi Hareket Partisi	5.484.820 %10,07
Emek ve Özgürlük İttifakı	Yeşil Sol Parti	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi	4.803.922 %8,82
	TİP	Türkiye İşçi Partisi	956.057 %1,76
Millet İttifakı	CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	13.802.183 %25,35
	İYİ Parti	İYİ Parti	5.275.981 %9,69

28. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda Şekil 1’de görüldüğü üzere katılım sonucu oyların %94,11’i meclise yansımıştır.

Şekil 1: 28. Siyasi Partilerin Geçerli Oy Oranlarına Göre Aldıkları Oy Oranlarının Meclise Yansıyan Oy Oranları

Yansımayan oy oranının ise %5,89’dur. Bu veriler Türkiye’de seçmenlerin ittifaklara yöneldiğini göstermektedir. Türkiye’de seçime katılanların %5,89’u ittifak kurmayan siyasi partilere dağılmıştır. Gelecek seçim dönemlerinde siyasi partilerin ittifak kurma stratejilerinin pekişeceği, alternatif stratejilerin gelişeceğine de bir işaret olarak okumak mümkündür.

Ancak bu durum bir bağlamda siyasi partilerin seçimlere kendi listeleriyle iddia taşımalarını da zorlaştırabilmektedir. İttifakların oluşumlarına ve ittifaklar içerisinde oyların dağılımına bakıldığında ana akımı temsil eden siyasi partilerdeki yoğunlaşmalar, yüksek oy oranına sahip siyasi partilerin belirleyiciliğini de arttırmaktadır.

Tablo 6: 28. Dönem Milletvekili Genel Seçim Katılım Sayısı ve Oranı

Kayıtlı Seçmen Sayısı	Kullanılan Oy sayısı	Geçerli Oy Sayısı	Geçersiz Oy Sayısı
64.145.504	55.835.895	54.442.588	1.393.307
Katılım Oranı	87,05		

Kayıtlı seçmenlerin %87’sinin katıldığı son seçimde oyların dağılımı ittifak içerisinde Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi’ne gitmiştir. Ancak istikrarlı bir dağılımın olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Dolayısıyla seçmenlere yönelik kamuoyu yoklamaları veya tepkilerinin geri dönüşleri neticesinde ittifakların seçim stratejilerine göre kırılğan olduğu düşünülebilmektedir.

Tablo’7’de görüldüğü üzere seçim neticesinde 28. Dönem 3. Yasama Yılı içerisinde milletvekili sayısında herhangi bir değişikliğin olmadığı tek parti Adalet ve Kalkınma Partisi’dir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçim listesi içerisinden giren adayların meclise girdikten sonraki tercihlerinin bir strateji olarak değerlendirmek; özellikle parti seçmeni açısından ne kadar mümkündür, sorusu ortaya çıkmaktadır.

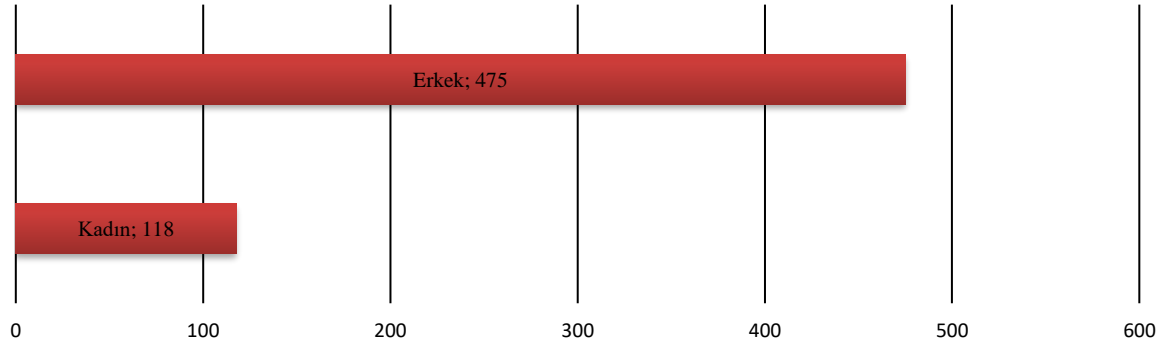
Tablo 7. 28. Dönem II. Yasama Yılı TBMM Sandalye Dağılımı

Parti Adı	Sandalye Sayısı	Trend	Milletvekili Seçim MV Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	268	—	268
Cumhuriyet Halk Partisi	130	↓	169
Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi	57	Yeşil Sol Parti Listesi	
Milliyetçi Hareket Partisi	47	↓	50
İyi Parti	29	↓	43
Yeni Yol Partisi	25	Yasama Partisi	
Bağımsız Milletvekili	15	Parti İstifaları	

Hür Dava Partisi	4	Ak Parti Listesi	
Yeniden Refah Partisi	4	↓	5
Türkiye İşçi Partisi	3	↓	4
Demokratik Bölgeler Partisi	2	Yeşil Sol Parti Listesi	
Gelecek Partisi	2	CHP Listesi	
Emek Partisi	2	Yeşil Sol Parti Listesi	
Demokrasi ve Atılım Partisi	2	CHP Listesi	
Saadet Partisi	1	CHP Listesi	
Demokratik Sol Parti	1	Ak Parti Listesi	
Demokrat Parti	1	CHP Listesi	
TOPLAM	593		

28. Dönem 3. Yasama Yılı'nda milletvekillerinin büyük çoğunluğunun erkek olduğu Şekil 2'de görülmektedir. Cinsiyet dağılımının Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi'nde ve Demokratik Bölgeler Partisi'nde ağırlıklı dağıldığı yine istatistiklerde bulunmaktadır.

Şekil 2: 28. Dönem 3. Yasam Yılı Milletvekili Cinsiyet Sayıları

Veriler incelendiğinde özellikle öne çıkan en temel bulgu; seçim neticesinde meclise giren partisi sayısı ve partiler ile 3. Yasama Yılı içerisinde milletvekili sandalye dağılımlarının oldukça farklılık gösterdiği bulgusudur. Seçim neticesinde 7 siyasi partiye dağılan milletvekili sandalye sayısı, 3. Yasama Yılı'nda 17 siyasi partiye dağılmaktadır.

Yakın dönem içerisinde yeni kurulan, “Yasama Partisi” olarak araştırma da ifade edilen siyasi parti olarak Yeni Yol Partisi öne çıkmaktadır. Saadet Partisi, Gelecek Partisi ve Demokrasi ve Atılım Partisi bir aradalığıyla kurulan Yeni Yol Partisi'nin mecliste grup sayısına ulaştığı da görülmektedir. Genel seçimlere katılan partiler arasında yer almayan bu üç parti yanı sıra Demokrat Parti'nin de milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi listesinden girmiştir.

Genel seçimlere kendi listesiyle katılmayan partiler arasında olan siyasi partilerin toplamı 10 siyasi parti olarak tespit edilmektedir. Bir diğer bulgu ise bağımsız milletvekillerine dağılan sandalye sayısının 15'e çıkmasıdır. İttifaklar içerisinde yer alan siyasi partilerin sayısal değişimlerindeki bir diğer etmen de parti istifaları veya parti ihraçları neticesinde vekillerin bağımsız vekil statüsüne geçmeleridir. Seçimlere bağımsız olarak giren adayın olmaması ancak 3. Yasama Yılı içerisinde 15 milletvekilinin bağımsız olarak sandalye ile temsil yetisinin sürmesi ayrıca parti içi demokrasi ve parti merkezinin güçlü disiplini bakımından önemlidir.

Sonuç

Araştırmanın yöntemi, literatür taraması yoluyla kavramsal ve kuramsal çerçevenin oluşturulmasını, Yüksek Seçim Kurulu (YSK) Seçim Arşivleri'nden elde edilen ampirik verilerin sistematik biçimde tasnif edilerek analiz edilmesini ve siyasal, hukuksal ve toplumsal bağlamda seçim süreçlerinin konjonktürel olarak değerlendirilmesini içermektedir. Araştırmada kullanılan nitel bulgular, mevcut literatürde yer alan kuramsal yaklaşımlar ile Türkiye'de siyasi partiler ve seçim sistemleri üzerine yapılan önceki çalışmaların sentezlenmesi yoluyla

oluşturulmuştur. Ampirik veriler ise seçim sonuçları, seçime katılan partilerin ittifak yapıları, temsil oranları, seçmen tercihleri ve parti bazında değişen sandalye dağılımları gibi değişkenlere dayalı olarak sınıflandırılmıştır.

Araştırma sürecinde, siyasal partilerin yapısal dönüşümlerine ilişkin veriler, seçim sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmiş; ittifak yapısının oy dağılımı üzerindeki etkileri, siyasal partilerin meclis içindeki temsil kapasiteleri ve seçmen davranışlarına dair dinamikler ele alınmıştır. Yüksek Seçim Kurulu tarafından yayımlanan resmi seçim sonuçları, partilerin aday gösterdiği bölgeler, milletvekili kazanma oranları ve oy kullanma eğilimleri gibi çeşitli göstergeler üzerinden analiz edilmiştir. Betimsel analiz yöntemi çerçevesinde, seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki etkileşim irdelenmiş ve demokratik temsiliyet açısından ortaya çıkan yapısal sorunlar ayrıca değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte, araştırma kapsamında partilerin kurumsal yapıları, seçim stratejileri ve ittifak modellerinin uzun vadeli etkileri, seçim sonuçlarına yansıyan temsil ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Konjonktür analizi olarak ifade edilen kurulan tüm analitik ilişkiler, siyasal süreci dinamik bir perspektiften ele alarak hem tarihsel bağlamı hem de mevcut seçim sisteminin doğurduğu sonuçları çok boyutlu olarak incelemek üzerine temellendirilmiştir.

Türkiye'de siyasi partiler ve seçim sistemleri üzerine yapılan bu çalışma, demokratikleşme, temsil adaleti ve yönetimde istikrar gibi temel siyasal hedeflerin, tarihsel süreçler ve güncel reformlarla nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, siyasi partilerin kurumsallaşma eksikliği, ideolojik farklılıkların azalması, parti içi demokrasinin zayıflığı ve seçim sistemlerinin temsili sınırlayıcı etkileri gibi temel sorunlara işaret etmektedir. Özellikle ittifak sistemlerinin seçim süreçlerinde artan önemi, siyasi partilerin stratejik iş birliklerine yöneldiğini, ancak bu durumun ideolojik derinliği ve seçmen bağlılığını zayıflatabileceğini göstermektedir.

Seçim sistemlerine yönelik analizler, yüksek baraj uygulamasının küçük partilerin temsiliyetini engellediğini, ancak baraj oranının düşürülmesinin ve ittifakların teşvik edilmesinin bu durumu kısmen telafi ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, parti finansmanı, şeffaflık eksiklikleri ve parti kapatma mekanizmalarının demokratik çoğulculuk üzerindeki olumsuz etkileri, yasal düzenlemelerin reform ihtiyacını vurgulamaktadır.

Veriler, Türkiye'deki siyasi partilerin teşkilatlanma düzeyleri, seçimlere katılım oranları ve ittifakların meclisteki temsiliyet üzerindeki etkilerini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Verilere göre, ittifak sistemleri, özellikle küçük partilerin mecliste temsil oranlarını artırmakta etkili olmuş ve bu durum, seçim barajının olumsuz etkilerini kısmen telafi etmiştir. Örneğin, ittifaklar aracılığıyla mecliste temsil edilen partilerin sayısında artış gözlemlenmiş ve ittifaklara dahil olan küçük partilerin oy oranları ile kazandıkları milletvekili sayıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte, partilerin teşkilatlanma düzeylerine ilişkin dağılım, iller arasında belirgin bir dengesizlik olduğunu ve büyük şehirlerde daha yoğun bir yapılanma gerçekleştiğini göstermektedir.

Meclis 28. Dönem 3. Yasama Yılı içerisindeki veriler, seçime giren siyasi partiler ile yasama sürecinde aktif olarak temsil edilen partiler arasında tutarsızlıklar olduğunu göstermektedir. Seçimlere katılan siyasi partilerden bazıları, ittifaklar aracılığıyla mecliste temsil imkânı bulmuş olsa da, yasama faaliyetlerine etkileri sınırlı kalmıştır. Özellikle küçük partiler, seçim öncesi ittifak stratejileri sayesinde milletvekili çıkarabilmiş ancak yasama sürecinde bağımsız bir politika geliştirme kapasitesinden yoksun kalmıştır. Bunun yanı sıra, mecliste aktif bir şekilde temsil edilen bazı partilerin, seçim sürecinde ilan ettikleri politikalar ile yasama dönemi içerisindeki uygulamaları arasında farklılıklar olduğu dikkat çekmiştir. Bu durum, seçmen iradesinin yasama faaliyetlerine doğrudan yansımada konusunda önemli bir sorun teşkil etmektedir ve siyasi partilerin yasama süreçlerindeki rollerinin daha etkin hale getirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'deki siyasi partiler ve seçim sistemleri, tarihi, toplumsal ve yasal dinamiklerin etkisiyle dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, demokratikleşme ve temsil adaleti hedeflerinin gerçekleştirilmesinde ilerlemelere yol açmakla birlikte, siyasal sistemin kurumsallaşma ve işlevsellik açısından hala önemli zorluklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, daha şeffaf, kapsayıcı ve adil bir siyasal sistem için reform ihtiyacı devam etmektedir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Tek yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2023). Kamu tercihi perspektifinden Türkiye’de parti enflasyonu ve ittifakçılık. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 73-97.
- Çaha, Ö. (2004). *Seçmen davranışı ve siyasal partiler*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları.
- Çağlayandereli, M. (2017). Siyasal partiler. D. A. Arslan ve M. Çağlayandereli (Ed), *Dünyada ve Türkiye’de siyasetin sosyolojik temelleri* içinde (ss. 435-482). İstanbul: Paradigma.
- Çınar, Ü. O. (2022). 2002-2018 yılları arasında Türkiye’de siyasi partilerin kartelleşmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 176-200.
- Çiçek, A. (2023). İdeolojiden kitleye Türkiye’de siyasi partiler. *Dicle Akademi Dergisi*, 3(2), 255-281.
- Dağ, M. & Irk, O. (2012). Türkiye’de ve İngiltere’de siyasal partilerin ortaya çıkışı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 41-43.
- Demirkol, Ö. & Çoban Balcı, A. (2021). Türkiye’de seçim ittifakları: 1950-2018. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 350-377. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.981673>
- Dilber, F. & Usta, S. (2020). Türkiye’de siyasi partiler arası seçim ittifaklarına yönelik seçmen algısı: Karaman ilinde bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 159-190.
- Dursun, D. (2006). *Siyaset bilimi*. İstanbul: Beta.
- Duverger, M. (1951). *Political parties*. London: Methuen.
- Erler Bayır, Ö. (2011). Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde solda partileşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 45, 45-72.
- Güngör, B. & Turan, E. (2021). Türkiye’de siyasi partiler arası rekabet eşitliğinin ilgili mevzuat açısından değerlendirilmesi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 193-216.
- Güven, S. (2016). Türkiye’de siyasal hayatta dönüşüm ve lider odaklı siyaset. *Selçuk İletişim Dergisi*, 9(3), 90-118.
- İba, Ş. (2015). *Siyasi partiler ve seçim hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- İlboğa, F. (2022). Populares ve optimates hareketlerinin liderler üzerindeki tezahürü ve gerçekleştirilen mücadeleler. *International Journal of Social Science*, 6(3), 83-104.
- Karakoç, R. (2021). Türkiye’de siyasi partilere devlet yardımı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(79), 1405-1418. doi:10.17755/esosder.850638
- Mutlu, B. ve Tokmak, M. C. (2023). Demokratik gelişim perspektifinden Türkiye’de siyasal partileşme kültürü. *4. Boyut Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 23, 121-191. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2023.1362630>
- Okur Çakıcı, F., & Doğanay, T. C. (2022). Siyasal partiler ve tipolojileri üzerinden Türkiye’de genel seçimlerin dönemsel değerlendirilmesine yönelik nitel bir araştırma. *İmgelem*, 6(11), 605-630.
- Önder, T. (2019). Türkiye’de parti sistemi: Tarihsel bir analiz. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 511-534.
- Özdemir, A. U. (2021). Türkiye’de merkez sağ partilerin gelişimi, örgütlenişi ve ayrışması (1960-2002). *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 342-343.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye’de demokrasi ve politik partiler*. İstanbul: Alfa.
- Sartori, G. (1976). *Parties and party systems: A framework for analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scwartz, M. A. & Lawson, K. (2013). Siyasi partiler, toplumsal tabanları, örgütler ve çevre. T. Janoski, R. Afrond (Ed), *Siyaset sosyolojisi* içinde (ss. 333-360). Ankara: Phoenix.
- Şen, B. & Doğan, C. (2023). Siyasi partilerin hukuki normlara uyumu: Türkiye’deki örnekler. *Türkiye Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 92-115.
- Şener, T. & Eren, N. (2022). Türkiye’de seçim sistemleri üzerine bir değerlendirme. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 45-68.

- Tan, M., Çiçek, Y. & Koçar, H. (2015). Siyasi partiler ve Türkiye’de parti içi demokrasi sorununa ilişkin çözüm önerileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2, 347-350.
- Tosun, T. (2016). *2023’e doğru Türkiye’de siyaset partiler ve seçimler*. Ankara: Orion.
- Turan, E. (2022). Milliyetçiliğin eklemlemeci yapısını Milliyetçi Hareket Partisi üzerinden okumak. M. Yiğit (Ed), *Türkiye’de siyasi partiler ve milliyetçilik* içinde (ss. 105-190). Konya: Palet.
- Uslu, F. & Angun, S. (2020). Türkiye’de siyasi parti kapatma nedeni olarak “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi.” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 39-60.
- Ülger, U., & Gençkaya, Ö. F. (2024). Türkiye’de siyasal partilerin kurumsallaşma sorunu: Doğru Yol Partisi örneği. *Yasama Dergisi*, 49, 89-92.
- Ünal, S. (2015). Türkiye’de 1923-1960 yılları arasında kapatılan siyasi partiler. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 100-156.
- Yıldız, A. (2018). Seçim sistemleri ve Türkiye’de milletvekili seçim sistemine ilişkin bir öneri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3), 113-153.
- Varlık, Ü. & Ören, B. (2001). *Seçim sistemleri ve Türkiye’de seçimler*. İstanbul: Der.
- Yücel, S. (2006). *Türkiye’nin siyasal partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa.
- Yüksek Seçim Kurulu. (n.d.). *Milletvekili genel seçim arşivi*. <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2025).

Extended Abstract

Research Questions and Purpose

The development of political parties in Turkey reflects a complex process shaped by historical, social, and political transformations. Political parties, as institutionalized tools of modern political participation, began to take shape during the Constitutional Monarchy period in the Ottoman Empire and evolved into structures aligned with contemporary norms during the Republican era. In Turkey, political parties and electoral systems occupy a central position in the functioning of the democratic political system. By institutionalizing mechanisms of representation and enabling citizens' participation in democratic processes, political parties are considered a fundamental element of democratic governance. A review of Turkey's political history reveals that parties often emerged from the parliament or extraordinary circumstances, and these origins, combined with ideological frameworks, have influenced electoral processes. However, the impact of electoral systems on ensuring justice in representation and stability in governance has profoundly shaped the identities of political parties and their relationship with society. Duverger's party typologies provide a critical theoretical framework for understanding the historical development of political parties in Turkey. Typologies such as cadre parties and mass parties differentiate parties based on their initial social base and organizational structures. In Turkish political life, however, these typologies have undergone various transformations, particularly during periods when ideological positions weakened and voter behavior shifted. In this context, electoral systems have also played a decisive role in the typological and ideological evolution of parties. The d'Hondt method, applied in Turkey, has frequently been criticized for failing to ensure justice in representation, while majority-based systems have prioritized stability. This dilemma has led to intensified competition among political parties, particularly after the 1980s, and has prevented the full reflection of voters' will in the parliament. Furthermore, practices such as electoral thresholds have hindered the representation of small parties in the legislature, increasing the dominance of larger parties.

This study focuses on and examines the structural condition of Turkey following the General Parliamentary Election during the 28th Term, 3rd Legislative Year. The aim of the study is to reveal the structural impacts of issues categorized as political, legal, and cultural—framed with reference to the literature on political parties and electoral systems in Turkey, as outlined in Table 1—within a contextual framework.

Limitation

The research process is determined and limited by the results of the 28th Term General Parliamentary Election. In this context, the methodology of the study is based on the classification of qualitative findings obtained through the literature and empirical findings sourced from the Supreme Election Council's Election Archives, as well as their descriptive analysis within the framework of content and context.

Methodology

The dataset of the study comprises findings related to general election results, the number of organizational structures of political parties, the number of electoral districts where political parties nominated candidates, the alliance structures in which they participated during general elections, parties that entered elections independently with their own lists without forming alliances, the number of such parties, and the distribution and characteristics of parliamentary seats in the 28th Term 3rd Legislative Year following the election results.

Results

The data from the 28th Term 3rd Legislative Year of the Parliament reveal inconsistencies between the political parties participating in the elections and those actively represented during the legislative process. While some of the political parties that participated in the elections managed to secure representation in the Parliament through alliances, their influence on legislative activities remained limited. In particular, smaller parties, despite securing parliamentary seats through pre-election alliance strategies, lacked the capacity to develop independent policies during the legislative process. Additionally, it has been observed that some parties actively represented in the Parliament exhibited discrepancies between the policies they announced during the election campaign and their practices during the legislative term. This situation poses a significant challenge to the direct reflection of voters' will in legislative activities and highlights the need for political parties to play more effective roles in legislative processes.

In conclusion, political parties and electoral systems in Turkey have undergone transformations influenced by historical, social, and legal dynamics. While this transformation has led to progress in achieving the goals of democratization and fairness in representation, it also demonstrates that the political system still faces significant

challenges in terms of institutionalization and functionality. In this context, the need for reforms aimed at creating a more transparent, inclusive, and fair political system remains imperative.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

International Journal of Social, Political and Financial Researches

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Impact of Gender on the Online Purchasing Frequency: Insights from Tizi-Ouzou in Algeria

Cinsiyetin Çevrimiçi Satın Alma Sıklığı Üzerindeki Etkisi: Cezayir'deki Tizi-Ouzou'dan Bilgiler

Chems Eddine Boukhedimi^a

^aPhd in Marketing Management , University of Tizi-Ouzou, Chemsrko@gmail.com, 0000-0003-1728-1809:

ARTICLE INFO

Article Received: 01.02.2025

Article Accepted: 13.03.2025

Keywords: Online shopping,, Tizi-Ouzou, Algeria, Matt Whitney U test, SPSS

JEL Codes: M30

ABSTRACT

This paper attempts to highlight the effect of gender of e-shoppers on their purchase frequency in Tizi-Ouzou city (Algeria). This study was conducted on a sample composed of 155 participants through an online survey between July 20th, 2023 and January 25th, 2024, Independent samples t test and Matt Whitney U test were used through SPSS V26 software.

The results demonstrated that the assumption of homogeneity of variances isn't met (LEVENE's test: 0.011). Therefore, it was needed to explore Matt Whitney U which indicated that significant differences are found between men and women regarding this issue (Sig: 0.019).

MAKALE BİLGİSİ

Makale Gönderim Tarihi: 01.02.2025

Makale Kabul Tarihi: 13.03.2025

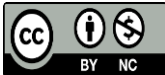
Anahtar Kelimeler: Online alışveriş, Tizi-Ouzou, Cezayir, Matt Whitney U testi, SPSS

JEL Kodları: M30

ÖZ

Bu makale, Tizi-Ouzou şehrinde (Cezayir) e-alışveriş yapanların cinsiyetinin satın alma sıklıkları üzerindeki etkisini vurgulamaya çalışmaktadır. 20 Temmuz 2023 - 25 Ocak 2024 tarihleri arasında çevrimiçi anket yoluyla 155 katılımcıdan oluşan bir örneklem üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada, SPSS V26 yazılımı üzerinden Independents sample t testi ve Matt Whitney U testi kullanılmıştır.

Sonuçlar, varyansların homojenliği varsayımının karşılanmadığını göstermiştir (LEVENE testi: 0,011). Bu nedenle kadın ve erkekler arasında bu konuda önemli farklılıklar bulunduğunu belirten Matt Whitney U'nun araştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur (Sig: 0,019).

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Introduction

Since the appearance of digitalization, consumers have benefited from a variety of products, access to online stores, and saving time. At the beginning of the twenty-first century, there were significant changes in attitudes toward the value of information. (Souki & Asmani, 2023). Specifically, in recent years, the economy has perceived the development of information and communication technologies (ICT) as a key driver of economic growth (Bouberka et al, 2023). As a result, all relevant data is readily and quickly received via the internet (Al-Khayyal et al, 2020). The internet has grown since its initial comprehensive installation in the late 1989s. In fact, by 2023, it will be used by about 64.4% of the global population. Information technology (IT) has an impact on the shopping process, as it does in many other sectors. Nevertheless, Van der Heijden et al. (2003) discovered that perceived risk in online purchases has a detrimental impact on e-commerce acceptance. Moreover, in recent years, several research have focused on e-consumer behavior. Little work has been devoted to evaluate consumers and validate a research design that examines the differences in characteristics that influence online purchasing behavior across age groups (Kim & Ammeter, 2018).

As the internet continues to make its presence known among individuals and businesses around the world, the benefits for store owners grow (Deborah et al., 2013). However, this idea has received less attention in developing countries. As a result, ICT allows consumers from all over the world to leave comments that other internet users can use to effectively gather information about products and services (Huete-Alcocer, 2017). Online shopping, often known as e-commerce, has grown in popularity and importance in the digital economy (Trong et al., 2014; Hostler et al., 2012; Boboc, 2020; Kráč Š. et al., 2022).

Besides, e-commerce allows users to shop at any time and from any location (Shahriari, Shahriari, and Gheiji, 2015). On the other side, the internet allows customers to purchase from home, with more options available at any time.

The primary goal of research is to uncover hidden truths that have yet to be revealed (Kothary, 2004). As a result, the current study's aims are to investigate the impact of gender on the frequency of purchases made through an online service.

1. Literature Review

Evidently, numerous forms of study are conducted in the subject of electronic commerce, with a emphasis on unique characteristics in different nations (Gummerus et al, 2004; Hanjun et al., 2004; Teng 2005; Gallego, Bueno and Terreño, 2016; Irateni et al, 2022; Moulay & Khedim, 2020; Deng and Ritchie, 2018; Boukhedimi, 2025). Thus, we give a comparative study of differents academic research:

1.1. Definition of E-commerce

This section focuses on several definitions of e-commerce presented by researchers in order to comprehend what the term e-commerce refers to. Numerous studies have been performed to better comprehend the notion of e-commerce, which refers to all transactions including the purchase and selling of goods and services conducted over networks using specially created equipment.

The World Trade Organization (2017) defines online commerce as an integrated system of producing, distributing, promoting, and purchasing goods via electronic platforms. Electronic commerce drives company growth and consumer acquisition (Gallego, Bueno & Terreño, 2016). As a result, these definitions continue to claim that electronic commerce is the execution of everything related to the transaction of purchasing and selling things and services via the internet. Furthermore, in qualitative research Moulay & Khedim (2020) conducted a comparative analysis between Algeria and European legislations in terms of consumer protection in e-commerce, where they established that the Algerian legislator follows the same principal legislation existed in Great Britain (GB), France, and the United States of America, by setting packets of tariffs in order to safeguard consumers, and approving civil penalties (compensation) to redress the damage that happened to the consumer, due to its defective commodity or service. In this regard, it should be noted that the procedure is protected by two laws: the first, Law No. 09-30 on consumer protection and fraud, and the second, Law No. 18-05 on internet commerce.

1.2. Perceived Risk

According to Shaikh et al (2022), the word "risk" is derived from the early Italian word "ricercare," which means "to dare." As argued by Deng and Ritchie (2018). There are two types of risks: absolute risk and perceived danger. Absolute risk is assessed by business owners and individuals who use security precautions to reduce risk and improve safety (Deng & Ritchie, 2018). Furthermore, perceived risk refers to the unfavorable repercussions of purchasing a product or service (Dowling and Staelin, 1994). Consequently, perceived risk refers to uncertainty about the potential negative repercussions of using a product or service. It is a combination

of ambiguity and the prospect of serious consequences (Bauer, 1967; Hanjun et al., 2004). Thus, perceived risk is defined as a consumer's sense of the uncertainty and negative repercussions of participating in an activity (Teng, 2005).

Though, Forsythe and Shi (2003) defined perceived risk related with Internet purchases as "the anticipation of loss subjectively evaluated by year Internet specific customer in contemplating a purchase online." Furthermore, in the context of online buying, the concept of risk is a multidimensional construct that may be divided into two categories: product-level risk and financial risk (Ram & Ravindran, 2016). Furthermore, Jarvenpaa, Tractinsky, and Vitale (1999) documented a paper titled "Consumer trust in an Internet business," in which they reported that consumers' willingness to acquire items via the Internet was negatively influenced by their perceptions of risk toward a retail store, in a study conducted on 66 women and 118 men (n=184).

Thus, Hanjun et al. (2004) evaluated the perceived risk that influences purchase decisions during online buying among Korean and American consumers. This analysis includes both online and offline shoppers. Furthermore, the sample included 155 Korean college students and 192 students from a prominent southeastern institution in the United States. The data indicate that non-Internet purchasers perceive a significantly higher level of risk than regular online shopping.

Furthermore, Korean and American Internet users had the same aggregate rate of perceived risk associated with online purchasing, despite large comparative divergences in specific risk categories (such as social, financial, performance, time, psychological, and physical danger), indicating the existence of cultural differences in responding to specific risk variables. Deborah and Almousa (2015) conducted a similar study, however their analysis focused on customers in the United States (n=245) and Saudi Arabia (n=300). As a result, the study found significant disparities in e-shopping intention, attitude, perceived usefulness, and perceived ease of use among respondents from different nations.

Irateni et al (2022) conducted an thorough investigation into the elements that influence Algerian consumers' online buying behavior toward Jumia Corporation. Indeed, they conducted an online survey of 250 online customers and non-buyers from around Algeria, focusing on four primary characteristics (trust, contentment, perceived utility, and perceived ease). As a consequence, it was discovered that respondents are pleased with the quality of the products sold, the time saved, and the delivery service. However, there is no consensus on Jumia's genuineness regarding product pricing. Furthermore, Carvache-Franco et al (2022) did a study named "The risks perceived by the consumer in the adoption of electronic commerce:

A study of Bolivia, which evaluated the technology acceptance model (TAM) by evaluating information misuse risk, failure to receive product advantages risk, and functionality inefficiency risk on the acceptability of electronic commerce among 232 Bolivian surveyors. The results reveal that the previously identified hazards are unrelated to customer adoption of electronic commerce. Other Omani and Indonesian studies, however, have revealed a favorable relationship between perceived utility and e-commerce adoption (Alraja & Aref, 2015); Nasution & Azmin, 2018). According to Bashar & Wasiq (2013), perceived risks when shopping online influence both consumer e-satisfaction and e-loyalty. As a result, it is clear that the country of online customers is the most important element influencing their acceptance of technology.

1.3. E-service Quality

A high-quality product is an essential source and determinant of gaining a competitive edge in the digital marketplace (Ali Khan, Sohaib Zubair, and Malik, 2019). Furthermore, e-service quality is seen as a significant aspect in e-commerce success (Ladybird, Quiachon, & Maybelle, 2023). Shankar & Datta (2020) define this term as an electronic service's ability to effectively and efficiently meet the needs of its clients. Furthermore, Rowley (2006) defined e-service as the delivery of actions or performances using information technology. Indeed, a lot of studies have found that e-service quality in e-shopping is positively related to e-customer satisfaction (Ali Khan et al. 2019). In addition, Zeithmal et al. (2002) established four essential characteristics of electronic service quality (E-SQ) through exploratory factor analysis: efficiency, system availability, fulfillment, and privacy. Furthermore, Al-dweeri et al. (2017) found that customers' opinions of the quality of online shopping services influence their loyalty, both behaviorally and attitudinally.

Raza et al. (2020) discovered a favorable influence of e-customer satisfaction on e-loyalty in a study that measures e-banking service quality in Pakistan. Thus, enhancing service quality is critical for customer happiness and loyalty (Simanjuntak & Mayasari, 2022).

1.4. Electronic Word-Of- Mouth (E-WOM)

Electronic word-of-mouth (eWOM) first appeared in the mid-1990s, as the Internet altered consumer relationships (Chu, 2021). Indeed, various academics discussed the topic of e-WOM. (Cheung and Thadani, 2012; Yang, 2017; Verma & Yadav, 2021). One of the key goals of marketing communication is to persuade or convince clients to make a purchase. In addition, Yang, Zhang, and Wu (2010) stated that word-of-mouth (WOM) is the communication mechanism by which e-retailers and e-consumers share information about acquiring items or services. Thus, Hennig-Thurau et al. (2004) defined electronic word-of-mouth as any positive or negative message made by a client about a product or company and published online. On the one hand, East et al. (2017) presented a study research on positive and negative word of mouth (PWOM, NWOM), to ensure that these phrases are related to the receiver's intention to purchase or not purchase products. On the one hand, PWOM has two effects: the first is customer acquisition, and the second is seen in customer retention. NWOM, on the other hand, is more than four times more successful at deterring new client acquisition than customer retention.

1.5. E-Satisfaction

Offline satisfaction in traditional retailing reflects individuals' feelings about a store's features, but its image is influenced by consumer assessment (Hou & Xu, 2010). Several research found substantial positive relationships between service quality, customer happiness, and loyalty (Hsu. J. & Hsu. C, 2008; Shahabuddin, 2014). As a result, MenWei et al. (2023) wrote a paper titled "Enhancing Customer Satisfaction in E-commerce: A Survey among Generation Z in Malaysia," in which they concentrated on the topic of improving customer satisfaction in e-commerce platforms among 384 Malaysians from generation Z by incorporating price, security, product quality, and delivery service in their research. The findings indicate that pricing, security, quality, and delivery service on an e-commerce platform all contribute favorably to generation Z satisfaction.

1.6. E-trust

According to (Mayer, Davis, and Schoorman, 1995), trust is a customer's level of confidence in the exchange options. Furthermore, Ghane et al. (2011) stated that e-trust relates to customers' confidence in online transactions. Furthermore, Al-dwairi, Mumtaz, and Kamala (2009) identified integrity, capacity, and service quality as e-vendor characteristics that influence consumer trust. As a result, e-service quality features are projected to have a direct impact on e-trust by communicating the trustworthiness of the site and system to customers (Ghane et al, 2011). Moreover, Prahawan et al. (2021) shown that e-trust influences e-word of mouth, implying that the e-trust perceived by online consumers influences their e-word of mouth toward the e-commerce online shop. Furthermore, Al-dweeri (2017) contends that e-trust comes before e-satisfaction; consumers are satisfied when a website promotes trust. According to the author, there are considerable positive correlations between e-satisfaction and e-trust, as well as e-trust and e-loyalty. Overall, -trust, e-satisfaction, and e-loyalty can be considered sequentially (Sirdeshmukh et al, 2002; Gummerus et al, 2004).

1.7. E-loyalty

E-loyalty expands traditional loyalty to encompass online consumer behavior (Ghane et al. 2011). In their paper "e-loyalty in marketing: Implications for e-customer focus," Abu Hamideh et al (2018) stated that the value of loyalty stems from the generating results during or after the buying process. Furthermore, e-loyalty is the intention to return to a website or do future transactions (Cyr, Hassanein, Head, and Ivanov, 2007). As a result, people choose to buy from the same website rather than switching to another (Flavián, Guinaliu, and Gurrea, 2006). Furthermore, it is defined as the customer's overall pleasure and chance of returning (Al-khateeb et al., 2023). Srinivasan, Anderson, and Ponnayolu (2002) define e-loyalty as a customer's commitment and favorable attitude toward an online shop, as seen by repeat transactions. Loyalty also leads consumers to reject brand changes, especially when faced with purchase and consuming obstacles (Oliver, 1997).

2. Methodology

In order to react to study issue, this paper took a variety of steps that included qualitative and quantitative methodologies. The qualitative method was utilized to highlight prior research that primarily focused on e-shopping, as demonstrated by the literature review. several articles from Google Scholar, Science Direct, and Research Gate were reviewed and consulted. In this regard, particular keywords were used to highlight the objectives of this research, namely: e-consumer, e-commerce, e-satisfaction, e-word of mouth, e-trust, and e-loyalty. However, the quantitative technique is used to investigate previously identified hypotheses through the application of statistical tests and procedures such as descriptive statistics and the Pearson correlation test.

2.1 Sampling

The study population of this research is the Algerian e-shoppers. Although their total Number of users of e-commerce in Algeria is 14.05 million in 2022 (Saifaddin, 2023), the sample size (n=155) is representative according to central limit theorem (CLT) as it was discussed by (Chang et al, 2006; Polya, 1920; Johnson, 2004; Urdan, 2005; Berenson et al, 2012 ; Naval, 2013; Elsherif, 2021; Nair, Wierman & Zwart, 2022; Boukhedimi, 2023; Sriram, 2023), where they stated that With a sufficiently large sample size (e.g., n = 30), distribution of the mean will be normally distributed.

2.2 Data collection

A questionnaire has been carefully selected as a data gathering tool, in which the respondents are asked questions on their online purchase experiences and satisfaction. The online poll ran from July 20th, 2023 to January 25th, 2024, and the sampling method was complete probability (random mode). The gathered data were then entered into the SPSS program version 26.

3. Results & Discussion

3.1 Disruptive Statistis

3.1.1 Soiodemographic Statistics

It should be noted that in economic research, it is appropriate to use the term "man" or "woman" to replace the term "male" or "female" because the last one is appropriate to biological and physical aspects. On the count of gender, women were 56.1%, and men represented 43.9 % of the sample surveyed. However, looking at the count by age category, respondents are mostly from Generation Y (76.8%), followed by 20.6 % of generation Z and only 2.6 % from Generation X.

Furthermore, 69 % of respondents had income inferior to 22000 DZD, followed by 10.3 % and 9 % of persons who earn [30.001-50.000] DZD and [22.001-30.000] DZD respectively. While, it has been found 4.5 % of participants who gain a salary of [50.001-70 k] DZD. Additionally, 2.6 % are from [70.001-100 k] DZD salary category, and 4.5 % who earns more than 100.000 DZD. On the other side, the majority of online shoppers (90.3%) in our sample are graduates (i.e., bachelor, master and PhD degrees). However, 9.7 % are undergraduate. Overall, both graduated and undergraduate shoppers are qualified to purchase online. Additionally, the last demographic variable to be studied in the descriptive statistics part is marital status. In this sense, 92.3 % of the sample study isn't married, and 2.6 % are married with children. However, there are only 5.2 % of respondents who have not children.

3.1.2. Reliability test

The first element of the study's findings relates to its reliability. In this regard Wahyudi (2016) indicated that when the value of Cronbach alpha should be between 0.6 and 0.8, to be considered reliable. However, a value a number higher than 0.5 is likewise acceptable (Zaigham, 2021). The Cronbach alpha value achieved in this study is 0.59, indicating that the survey is reliable.

3.1.3. t test's Result

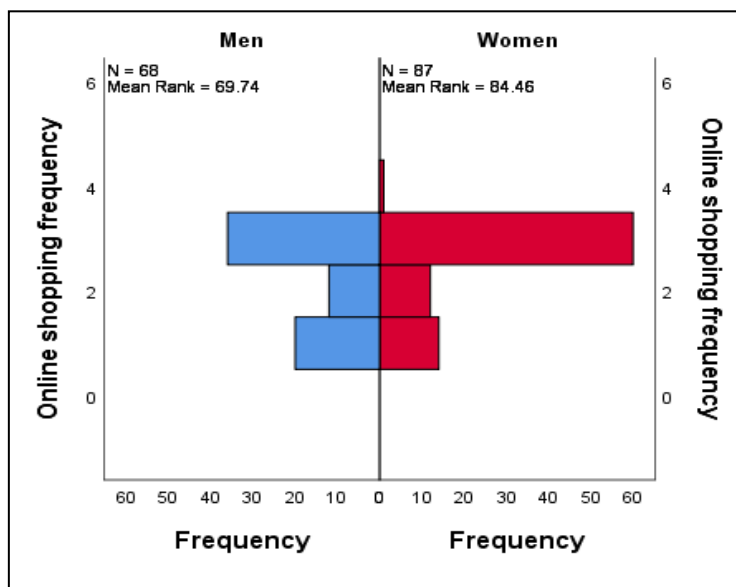
Independent samples t test should be the main statistical test to be used if the assumption of normality distribution of the dependent variable is achieved. Also, homogeneity of variances related to samples is required. As the samples are superior to 30 for each sample in this study (Men=68; Women=87), the assumption of normality distribution is not needed, and this is based on the central limit theorem (CLT). However, the findings revealed that the variances aren't homogenous (LEVENE's test $0.011 < 0.05$). Therefore, a non-parametric test called Matt Whitney U test was explored. Consequently, the finding showed significant differences between men and women regarding the frequency of online shopping (Sig: 0.019).

Table 1: Frequency of Online Shopping Per Gender

	1 time	2 times	3 times and above	Total
Men	20	12	36	68
Women	14	12	61	87
Total	34	24	97	155

Source: Survey data

Figure 1: Frequency of Online Shopping Per Gender

Source: Survey data

As reflected in the table 1 above, most of the women usually bought through networks (n=61; 70.11%) compared to men (n=36; 52.94%). Thus, women have more trust on the online shopping than men. Other reason could be suggested, is that the purchased products might be used by women only (beauty products). Moreover, online purchasing is an advantageous opportunity to avoid moving to physical stores. Furthermore, the majority of Tizi-Ouzou province is rural, which doesn't enhance consumers to visit physical markets.

4. Conclusion

Using the independent samples t test and Matt Whitney U test, this paper provides a pertinent analysis that generates insights into e-consumers purchase frequency, including the gender variable in Tizi-Ouzou (Algeria). The results suggested that women were more purchasing compared to men. However, it is welcomed to future research to investigate about the type of purchased products, and including other demographic variables (Age, Educational degree, city...).

AUTHOR STATEMENT

Research and Publication Ethics Statement: This study was prepared in accordance with the rules of scientific research and publication ethics.

Ethics Committee Approval: This study requires ethics committee approval as it includes analyses that require ethics committee approval.

Author Contributions: author contributed 100%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest for the author or third parties arising from the study.

References

- Ahsan-ul Haque Shaikh, Hashem Ali Almashaqbeh, Ali Raza, Hina Shaikh & Sadaf Gul. (2022.). Impact of Competitive Differentiation, Risk & Environment Risk on Supply Chain Risk Management of Cargo Companies in Berlin Germany. *IBT Journal of Business Studies (IBT-JBS)*, 18(02), pp160-177.
- AL-Dwairi, R. M. & Kamala, M. A. (2009). An Integrated Trust Model for Business-to-Consumer (B2C) E-Commerce: Integrating Trust with the Technology Acceptance Model. *International Conference on CyberWorlds, Bradford, West Yorkshire, UK, 7-11 September 2009.*, (pp. pp 351-356. DOI:10.1109/CW.2009.34.).
- Al-dweeri Rami Mohammad, Obeidat, Z. M., Al-dwiry Mohammad Ahmad, Alshurideh, M. T., & Alhorani, A. M. (2017). The Impact of E-Service Quality and E-Loyalty on Online Shopping: Moderating Effect of E-Satisfaction and E-Trust. *International Journal of Marketing Studies*, 9(2), doi:10.5539/ijms.v9n2p9210.5539.
- Ali Khan, M., Sohaib Zubair, S., & Malik, M. (2019). An assessment of e-service quality, e-satisfaction and e-loyalty. Case of online shopping in Pakistan. *South Asian Journal of Business Studies*, 08(03), pp283-302. DOI 10.1108/SAJBS-01-2019-0016.
- Al-Khateeb, Bilal Ahmad Ali, et al. (2023). The Impact of Attitude Towards Online Shopping in Strengthening the Relationship Between Online Shopping Experience and E-Customer Engagement. (I. Global., Ed.) *International Journal of Customer Relationship Marketing and Management*, 14(01), pp 1-25. DOI: 10.4018/IJCRM.327869.
- Al-Khayyal, A., Alshurideh, M., Al Kurdi, B., & Aburayya, A. (2020). The impact of electronic service quality dimensions on customers' e-shopping and e-loyalty via the impact of e-satisfaction and e-trust: A qualitative approach. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 14(9), 257-281.
- Bajpai, N. (2013). *Business Statistics*. PEARSON Education Inc.
- Bashar, A. & WASIQ, M. (2013, January-March.). E-satisfaction and E-loyalty of Consumers Shopping Online. *Global Sci-Tech*, 5(1), pp6-19.
- Bauer, Raymond A. (1967). "Consumer Behavior as Risk Taking," In Donald F. Cox (eds.), *Risk Taking and Information Handling in Consumer Behavior*. Boston, MA: *Harvard University Press*, 23-33.
- Berenson, M., Levine, D., Szabat, K. A., & Krehbiel, T. C. (2012). *Basic Business Statistics: Concepts and Applications*. Pearson Higher Education AU.
- Boboc, P. C. (2020). VAT and E-Commerce. Current Legal Framework and the 2021 Changes. *Cluj Tax Forum Journal*, 6, 39-56.
- Bouberka, M., Fadel, S. & Derrar, H. . (2023). Digitalization and the Information Society in Algeria: Digital Transformation Actors and Key Variables. *Econometrics*, 27(02), 21-44. <https://doi.org/10.15611/ead>.
- Boukhedimi, C. E. (2025). Examining the effect of demographic factors on electronic word of mouth: empirical Insights from Algerian online shoppers. *Journal of Financial Studies, Vol. X • Special Issue*, 9-20.
- Boukhedimi, C. E., Ahmed, A., Ataş, M. F., & Barbakadze, T. (2023, March). Analysis of impact of demographic factors on the consumption of organic foods in green marketing perspective: an international survey-based study. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*, 1(23), 71-83, <https://doi.org/10.26661/2522-1566/2023-1/23-07>.
- Chang, H. J., K. Huang, and C. Wu. (2006). Determination of sample size in using central limit theorem for weibull distribution. *International Journal of Information and Management Sciences*, 17(3), 153-174.
- Cheung, C. M., & Thadani, D. R. (2012). The impact of electronic word-of-mouth communication: a literature analysis and integrative model. *Decision Support Systems*, 54(01), pp 461-470. <http://doi.org/10.1016/j.dss.2012.06.008>.

- Chu., S.-C. (2021, 09 22). *oxford bibliographies*. Retrieved 11 04, 2023, from www.oxfordbibliographies.com: <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199756841/obo-9780199756841-0267.xml>
- Cyr, D., Hassanein, K., Head, M. And Ivanov, A. (2007). The role of social presence in establishing loyalty in e-service environments. *Interacting with Computers.*, 19(01), pp 43-56. DOI: 10.1016/j.intcom.2006.07.010.
- Deborah J. C. Brosdahl & Moudi Almousa. (2013). Risk perception and internet shopping: comparing United States and Saudi Arabian consumers. *Journal of Management and Marketing Research.*, 1-17.
- Deng, R., & Ritchie, B. W. (2018). International university students' travel risk perceptions: an exploratory study. *Current Issues in Tourism.*, 21(4), 455-476.
- Dowling. G R, & Staelin. R., (1994). A Model of Perceived Risk and Intended Risk-handling Activity. *Journal of Consumer Research.*, 21(01), 119–134, <https://doi.org/10.1086/209386>.
- East, R., Romaniuk, J., Chawdhary, R., & Uncles, M. (2017). The Impact of Word of Mouth on Intention to Purchase Currently Used and other Brands. . *Brands. International Journal of Market Research.*, 59(03), pp 321–334.<http://dx.doi.org/10.2501/IJMR-2017-026>.
- Elsherif. M. (2021). *Applied Medical Statistics for Beginners*. <https://stats4drs.com/>.
- Flavián, C., Guinaliu, M., & Gurrea, R. (2006). The role played by perceived usability, satisfaction and consumer trust on website loyalty. *Information and Management.*, 43(01), pp 1-14.
- Forsythe, S.M. and Shi, B. (2003.). Consumer Patronage and Risk Perceptions in Internet Shopping. *Journal of Business Research.*, 56., pp867-875..
- Gallego MD, Bueno S & Terreño JF. (2016). Motivations and barriers to set up e-commerce in Spain: A Delphi study. *Estudios Gerenciales.*, 32(140), pp 221–227. <https://doi.org/10.1016/j.estger.2016.08.002>.
- Ghane, S., Fathian, M., & Gholamian, M. R. (2011). Full relationship among e-satisfaction, e-trust, e-service quality, and e-loyalty. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology.*, 33(01), pp 1-6.
- Gummerus, J., Liljander, V., Pura, M., & Van Riel, A. (2004). Customer loyalty to content-based Web sites: the case of an online health-care service. *Journal of services Marketing.*, 18(3), 175-186.
- Hanjun Ko et al. (2004). Cross-Cultural Differences in Perceived Risk of Online Shopping. *Journal of Interactive Advertising.*, 04(02), 20-29.
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K. P., Walsh, G., & Gremler, D. D. (2004). Electronic word-of-mouth via consumer-opinion platforms: What motivates consumers to articulate themselves on the Internet? *Journal of Interactive Marketing.*, 18(01), pp38-52.<http://DOI: 10.1002/dir.10073>.
- Hostler R.E., Yoon V.Y. and Guimaraes T. (2012). Recommendation Agent Impact on Consumer Online Shopping: The Movie Magic Case Study. *Expert Systems with Applications.*, 39, 2989-2999.
- Hsu, J., and Hsu, C. (2008). The Relationships Between Service Quality and Customer Satisfaction in a Leading Chinese Web 2.0 Companies. *The Business Review, Cambridge.*, 11(01), pp84-89.
- Huete-Alcocer, N. (2017). A Literature Review of Word of Mouth and Electronic Word of Mouth: Implications for Consumer Behavior. *Frontiers in Psychology.*, 8, pp 1-4. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.01256.
- Iraten, S., Bouguedour, F., Bouchetara, M., Zerouti, M., & Mahmoudi, H. . (2022). Factors Determining the Adoption of Online Shopping by the Algerian Consumer, CASE: Jumia Company. *Management and Economics Review.*, 07(01), pp 33-48.
- Jarvenpaa, S. L. Tractinsky, N, and Michael Vitale. (1999). Consumer trust in an Internet store: a cross-cultural validation. *Journal of Computer-Mediated Communication.*, 05(01), 1-36.
- Johnson, O. (2004). *Information Theory and the Central Limit Theorem*. London: Imperial College Press.

- Kim, D & Ammeter, A.P. (2018). Shifts in Online Consumer Behavior: A Preliminary Investigation of the Net Generation. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research.*, 13(01), 1-25.
- Kothari, C. (2004). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Delhi.: New Age International.
- Král Š., Fedorko R., Štofejová L., Kizák M. (2022). An analytical view of consumers' purchasing behaviour in terms of e-commerce during Covid-19. *Polish Journal of Management Studies*, 26(01), 140-156 DOI: 10.17512/pjms.2022.26.1.09.
- Ladybird Y. Quiachon & Maybelle.A. Paulino. (2023). Analysis of Service Quality Dimensions: Towards a Student Satisfaction Model in the "New Normal. *East Asian Journal of Multidisciplinary Research.*, 02(07), pp 2749-2758.
- Mayer, R. C., Davis, J. H. & Schoorman, F. D. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust. *Academy of Management Review.*, 20(03), pp. 709- 734.
- Min Wei, W., Lee Yi, L., Mohd Johan, M., Md Zaki, N., & Zhucheng, S. (2023). Improving Customer Satisfaction in E-commerce: A Survey among Generation Z in Malaysia. . *Jurnal Intelek.*, 18(01), pp 144-154.
- MOULAY, Z, & . KHDIM.K.. (2020). Protection of Consumer in E-commerce Comparison Study between Algeria and European Legislations. *The Algerian and Comparative Public Law Journal.*, 06(02), pp 08-28.
- Nair, J., Wierman, A., & Zwart, B. (2022). *The Fundamentals of Heavy Tails : Properties, Emergence, and Estimation*. Cambridge University Press.
- Nasution MDTP & Azmin AA. (2018). Consumer Acceptance of Trustworthy E- Commerce: An Extension of Technology Acceptance Model. *Academy of Strategic Management Journal.*, 17(06), pp 1-13.
- Oliver, R. (1997). *Satisfaction: Behavioral Perspective on the Consumer*. McGraw- Hill International Editions.
- Omer Saleh Abu Hamideh, A.S.H. Yousif, Mohammad Salameh Alhmeidiyeen & Neda Saleh Alnsor. (2018). E-Loyalty in Marketing: Implications for E-Customer Focus. *International Journal of Business Economics and Management Research.*, 09(02), pp36-49.
- Orly Carvache-Franco et al. (2022). The risks perceived by the consumer in the acceptance of electronic commerce. *PLOS ONE.*, 17(11), pp 1-15. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0276853> .
- Polya, G. (1920). Über den Zentralen Grenzwertsatz der Wahrscheinlichkeit-Srechnung und das Momenten. *Mathematische Zeitschrift.*, 08., pp197-198.
- Ram, H. S. G., & Ravindran, D. S. R. (2016). Shopping Involvement in Online Shopping: An Exploratory Study. *Srusti. Srusti Management Review*, , 9(1), pp22-29.
- Raza, S. A., Umer, A., Qureshi, M. A., & Dahri, A. S. (2020). Internet banking service quality, e-customer satisfaction and loyalty: the modified e-SERVQUAL model. *The TQM Journal.*, 32(06), pp 1443-1466.
- Rish, i. S. (2023). *Student Affairs by the Numbers: Quantitative Research and Statistics for Professionals*. Taylor & Francis.
- Rowley, J. (2006.). An analysis of the e-service literature: towards a research agenda. *Internet Research.*, 16(03), pp339-359.
- Saifaddin, G. (2023, August 16). *statista.com*. Retrieved from <https://www.statista.com/forecasts/1331902/number-of-e-commerce-users-in-algeria>
- Shahabuddin, A. M. (2014). E-service quality for customer satisfaction measurement: a case study on Islami Bank Bangladesh Ltd. *Global Disclosure of Economics and Business.*, 9, oo32-39.

- Shahriari, S., Shahriari, M., and Gheiji, S. (2015). E-Commerce and Its Impact on Global Trend and Market. *International Journal of Research*, 03(04), pp. 49-55.
- Shankar, A., & Datta, B. (2020). Measuring e-service quality: a review of literature. *International journal services technology and management*, 26(01), pp 77-100.
- Simanjuntak, J. O., & Mayasari, M. . (2022.). E-commerce service quality, E- customer satisfaction and loyalty: Modification of E-servequal model. *4th International Conference on Applied Economics and International*, July 7-9. Madrid, Spain.
- Sirdeshmukh, D., Singh, J., & Sabol, B. (2002). Consumer trust, value, and loyalty in relational exchanges. . *Journal of marketing*, , 66(1), 15-37.
- Souki, H., & Asmani, A. (2023). Digital economy and higher education's economic model: Benchmarking study. *Forum For Economic Studies and Research Journal*, 07(01), 525 - 541.
- Srinivasan, S.S., Anderson, R., & Ponnavaolu, K. (2002). Customer loyalty in e-commerce: an exploration of its antecedents and consequences, *J. Retailing*. 78(1), pp. 41–50. <https://doi.org/10.1016/S0022>.
- Teng, W. (2005). Risks perceived by Mainland Chinese tourists towards Southeast Asia destinations: A fuzzy logic model. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10(01), 97-115. doi: 10.1080/1094166042000330245.
- Trong V., Vu Khanh N. and Gim G. (2014). Evaluating Factors Influencing Consumer Satisfaction towards Online Shopping in Vietnam. *Journal of Emerging Trends in Computing and Information Sciences*, 5, 67-71.
- Urdan, T. (2005). *Statistics in plain English*. London: Lawrence Erlbaum associates publishers.
- Van der Heijden, H., Verhagen, T & Creemers, M. (2003). Understanding online purchase intentions: Contributions from technology and trust perspectives. *European Journal of Information Systems*, 12(01), 41-48.
- Verma, S., & Yadav, N. (2021). Past, Present, and Future of Electronic Word of Mouth (EWOM). . *Journal of Interactive Marketing*, 53(01), pp 111-128. 111–128. doi.org/10.1016/j.intmar.2020.07.001.
- W Prahiawana, Mo Fahlevib, J Julianac, J T Purbac and S A Tarigand. (2021). The role of e-satisfaction, e-word of mouth and e-trust on repurchase intention of online shop. . *International Journal of Data and Network Science*, pp 593–600..doi: 10.5267/j.ijdns.2021.8.008.
- (2016). *World Trade Organization - WTO – OMC*. « *World trade report. Levelling the trading field for SMEs* », www.wto.org.
- Yang, F. X. (2017). Effects of restaurant satisfaction and knowledge sharing motivation on eWOM intentions: the moderating role of technology acceptance factors. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 41(1), pp 93-127..https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1096348013515918.
- Yang, X., Zhang, X., & Wu, J. (2010). (2010). *Impact of marketing efforts and customer satisfaction on word-of-mouth: study based on mobile Phone Users in China*. Retrieved from [https://research.nottingham.edu.cn/ws/files/31439229/](https://research.nottingham.edu.cn/ws/files/31439229/Customer_satisfaction_and_competitiveness.pdf)Customer_satisfaction_and_competitiveness.pdf
- Zaigham, M. (2021). *Industry Use Cases on Block chain Technology Applications in IoT and the Financial Secto*. USA: IGI Global.
- Zeithaml, V.A., Parasuraman, A. and Malhotra, A. (2002). Service quality delivery through web sites: a critical review of extant knowledge. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 30(04), pp362-375, available at: <https://doi.org/10.1177%2F009207002236911>.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

International Journal of Social, Political and Financial Researches

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kariyer Tatmini: Ölçek Uyarlama Çalışması

Career Satisfaction: Scale Validation Study

Meral Kızrak^a, Gamze Güner Kibaroglu^b

^aDr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, mkizrak@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0053-6043

^bDoç. Dr., Başkent Üniversitesi, gamzegunerkibaroglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6187-4607

MAKALE BİLGİSİ

Makale Gönderim Tarihi: 01.02.2025

Makale Kabul Tarihi: 17.03.2025

Anahtar Kelimeler: Kariyer Tatmini Ölçeği, Ölçek Uyarlama, Kariyer Yapılandırma Kuramı, Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı

JEL Kodları: M12, M54, J28

ÖZ

Bu çalışma, Greenhaus, Parasuraman ve Wormley (1990) tarafından geliştirilen Kariyer Tatmini Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması ve geçerlik-güvenirlik analizlerinin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Kariyer tatmini kavramı, kariyer yapılandırma kuramı ve sosyal bilişsel kariyer kuramı çerçevesinde ele alınmış ve bireylerin kariyerlerinden duydukları memnuniyeti değerlendirmede önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. Araştırma kapsamında, Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçüm yapıp yapmadığını değerlendirmek amacıyla, Türkiye'deki kamu ve özel sektörde görev yapan çalışanlardan 392 kişilik bir örneklemden veri toplanmıştır. Yapılan analizler, ölçeğin tek boyutlu yapısının Türk kültüründe anlamlı bir şekilde korunduğunu ve psikometrik özelliklerinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, Kariyer Tatmini Ölçeği'nin Türkçe formunun hem akademik hem de uygulamalı çalışmalarda kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

ARTICLE INFO

Article Received: 01.02.2025

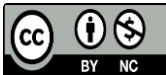
Article Accepted: 17.03.2025

Keywords: Career Satisfaction Scale, Scale Validation, Career Construction Theory, Social Cognitive Career Theory

JEL Codes: M12, M54, J28

ABSTRACT

This study aims to adapt the Career Satisfaction Scale, developed by Greenhaus, Parasuraman, and Wormley (1990), into Turkish and conduct validity and reliability analyses. The concept of career satisfaction is examined within the frameworks of career construction theory and social cognitive career theory and is recognized as an important tool for assessing individuals' satisfaction with their careers. To evaluate whether the adapted scale provides valid and reliable measurements, data were collected from a sample of 392 employees working in the public and private sectors in Turkey. The analyses indicate that the unidimensional structure of the scale is meaningfully preserved within Turkish culture and that its psychometric properties are at an acceptable level. These findings suggest that the Turkish version of the Career Satisfaction Scale is a valid and reliable instrument that can be utilized in research and practice.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

Giriş

İnsan kaynakları yönetimi, bir organizasyonun sürdürülebilirlik değerinin artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, kariyer tatmini hem bireysel hem de örgütsel düzeyde önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Terpstra-Tong vd., 2024, s. 2). Kariyer tatmini, bireylerin profesyonel yaşamlarında elde ettikleri başarılar, işlerinden duydukları memnuniyet ve kişisel hedeflerine ulaşma düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir (Latan vd., 2022, s. 844). Kariyer tatmini, sadece çalışanların işlerine olan sevgilerini ve bağlılıklarını ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin iş yerindeki gelişim fırsatları, kariyer ilerleme olanakları, iş ortamı ve örgütsel desteklere nasıl yaklaştıklarıyla da şekillendirebilir (Chen vd., 2022, s. 303). Bu faktörler, kariyer tatmini düzeyini etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda çalışanların kişisel kariyer hedeflerine ulaşmalarına olanak sağlayan organizasyonel yapıların ve gelişim fırsatlarının varlığı, bireylerin iş yaşamındaki tatmin düzeyini doğrudan etkileyebilmesine olanak tanımaktadır (Deutsch vd., 2023, s. 8). Bununla birlikte, kariyer tatmini yalnızca bireysel başarıyı ve memnuniyeti değil, aynı zamanda örgütsel sürdürülebilirliği de önemli ölçüde etkilemektedir (Li vd., 2025). Çünkü çalışanların kariyer tatmin düzeyleri, onların örgütsel bağlılıklarını, iş motivasyonlarını ve uzun vadeli organizasyonel başarıya olan katkılarını doğrudan şekillendirebilir. Ayrıca, kariyer tatmininin düşük olduğu durumlarda, çalışanların işten ayrılma niyetleri artmakta ve bu durum organizasyonlar için maliyetli sonuçlar doğurabilmektedir (Salleh vd., 2020, s. 218). Bu noktada kariyer tatminini artırmaya yönelik uygulamalar, yalnızca çalışan memnuniyetini artırmakla kalmaz, aynı zamanda organizasyonel verimlilik ve sürdürülebilirlik açısından da kritik bir rol oynamaktadır.

Kariyer tatmini, aynı zamanda organizasyonlar için bir risk yönetimi aracı olarak da değerlendirilmektedir (Baruch, 2006, s. 125). Yani, çalışanların kariyer tatmini artırıldığında, organizasyonlar daha sağlam bir temele oturmuş olacağı gibi iş gücü verimliliği artabilir ve çalışanların işten ayrılma oranları azalabilir. Dolayısıyla, kariyer tatmini, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda organizasyonel düzeyde de büyük bir öneme sahiptir. Başka bir açıdan ise kariyer tatmini, çalışanların iş yaşamlarındaki deneyimlerinin bir yansıması olarak, kişisel başarı, tatmin ve gelişimle doğrudan ilişkilidir. Bireylerin kariyer tatmini, sadece mesleki başarılarıyla değil, aynı zamanda iş ortamlarından ve organizasyonel desteklerden aldıkları geri bildirimle de şekillenebilir (Jankowska vd., 2023, s. 1742). Bu çerçevede çalışanlar, kariyer hedeflerine ulaşmanın verdiği tatmin duygusunu, iş yaşamındaki gelişim fırsatlarıyla bağlantılı olarak deneyimleyebilirler. Böylelikle kariyer tatmininin artırılması, aynı zamanda çalışanların işlerinde daha verimli olmalarını ve iş süreçlerine daha fazla bağlılık göstermelerini sağlayabilir (Pathardikar vd., 2023, s. 5227). Örgütler için ise kariyer tatmini, çalışanların uzun vadeli katkılarının artması ve organizasyonel bağlılıklarının güçlenmesi açısından da kritik bir öneme sahiptir (Street vd., 2022, s. 1518). Şöyle ki çalışanların işlerini severek ve memnuniyetle yapmaları, yalnızca iş gücü verimliliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda organizasyonel sürdürülebilirliği de güçlendirmelerini sağlamaktadır. Bu çerçevede kariyer tatmini kavramının, kültürel, sosyal ve ekonomik faktörlerle şekillenen özel bir duruma sahip olduğu söylenebilir (Xu vd., 2023, s. 1234-35). Diğer bir deyişle, iş gücü, genellikle çeşitli sorumluluklar, toplumsal normlar ve iş güvenliği gibi faktörler tarafından şekillenirken ülkenin ekonomik dinamikleri ve iş gücü piyasasındaki dalgalanmalar da kariyer tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Bu durumda çalışanlar, kariyer yolculuklarını sadece profesyonel hedeflerle değil, aynı zamanda toplumsal beklentiler ve itibar tanımı ile de ilişkilendirebilmektedir. Bu da kariyer tatmininin oldukça dinamik ve bağlamsal bir kavram olmasına yol açmaktadır.

Bu kavram Greenhaus, Parasuraman ve Wormley (1990, s. 64) tarafından geliştirilerek uluslararası araştırmalarda yaygın bir şekilde kullanılmakla birlikte (örn., Renee Barnett & Bradley, 2007, s. 627; Matsuo, 2025, s. 445), ulusal yazında da farklı çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak, ulusal çalışmaların büyük çoğunluğunda sistematik bir uyarlama sürecinin yerine, sadece orijinal ölçeğin Türkçeye çevrilmesi yöntemi ile çeşitli araştırmalarda kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, kariyer tatminini ölçmeye yönelik ileri düzey psikometrik analizlerle test edilmiş, geçerli ve güvenilir bir aracın eksikliği nedeniyle ulusal yazında önemli bir sorunsal yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, mevcut ulusal çalışmalar incelendiğinde, deneyimli çalışanların kariyer tatmini üzerine yeterince odaklanılmadığı görülmektedir. Literatürdeki birçok çalışma, en az bir yıl ya da bir yıldan az deneyimi olan katılımcıları içermektedir (Kale, 2019, s. 147; Güneş & Oral Ataç, 2022, s. 115; Tavlan Soydan vd., 2022, s. 238; Rençber & Paşaoğlu Baş, 2021, s. 24; Sökmen vd., 2023, s. 2075; Karakavak, 2024, s. 186). Ancak kariyer tatmininin uzun vadeli mesleki gelişimle doğrudan ilişkili olduğu düşünürse, en az üç yıl (Avcı & Turunç, 2012, s. 48) ya da beş yıl (Kızrak, 2025, s. 621) deneyime sahip çalışanlara odaklanması daha sağlıklı sonuçlar verebilir. Bu durum iş hayatına yeni başlayan bireylerde kariyer tatmini; geçici beklentiler, rol belirsizlikleri gibi etkenlerle dalgalanabilirken, deneyimli çalışanlar kariyer tatminlerini daha istikrarlı ve oturmuş bir perspektifle değerlendirebilir.

Bu doğrultuda, mevcut çalışmanın temel amaçları; (a) Greenhaus vd.'nin (1990, s. 64) geliştirdiği, Kızrak'ın (2025, s. 622) Türkçe'ye çevirip çalışmada kullandığı Kariyer Tatmini Ölçeğine psikometrik açıdan ileri düzey analizler yaparak daha kuvvetli ölçüm geçerliliği kazandırmak, (b) en az beş yıl çalışma deneyimi olan bireyleri hedef alarak Türk kültürüne uyarlanmasını sağlamak, (c) kariyer tatmininin etkilerini daha güvenilir ve tutarlı bir

şekilde ölçmek, (d) ulusal yazına standardize edilmiş bir kariyer tatmini ölçeği kazandırarak, akademisyenler ve uygulayıcılar için tutarlı ve güvenilir bir ölçüm aracı sunmak, (e) ve ölçeğin farklı bağlamlarda kullanılabilirliğini artırarak ulusal yazına metodolojik bir katkı sağlamaktır. Bu doğrultuda, mevcut çalışma kariyer tatmini araştırmaları için güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı kazandırarak ve yazındaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

1. Kariyer Tatmini:

1.1. Kavramın Tanımı ve Kuramsal Perspektifler

Kariyer tatmini hem bireyler hem de örgütler için önemli ve çok boyutlu bir kavramdır. Çalışanların kariyer tatmini arttıkça, bu durum örgütler için daha yüksek verimlilik, daha düşük işten ayrılma oranları ve daha güçlü bir örgütsel bağlılık gibi olumlu sonuçlar doğurabilir. Kariyer tatmini, bireylerin iş yaşamı ve başarılarına dair öznel algıları ve duygusal tatminleriyle ilişkili bir kavramsal yapıyı tanımlar (Dacre Pool & Qualter, 2013, s. 215; Kong vd., 2012, s. 78). Kariyer tatmini, iş tatmini ile benzerlikler taşısa da daha geniş bir kavram olarak farklı bir boyutu ifade etmektedir. Bu iki kavram arasındaki farklar ise literatürde net bir şekilde ayrılmaktadır. İş tatmini, bireyin yaptığı mevcut iş ile ilgili genel tutumunu ifade etmektedir (Kauppila, 2024, s. 10). Bu kavram, çalışanın yalnızca üstlendiği görevdeki başarı duygusunu veya işvereniyle olan ilişkisi sonucu hissettiği memnuniyeti yansıtmaktadır (Meilanti vd., 2022). Ancak kariyer tatmini, daha kapsamlı bir kavram olarak, bireyin uzun vadeli kariyer yolculuğunda kaydettiği ilerlemeyi ve bu ilerlemenin kişisel hedefleriyle ne kadar uyumlu olduğunu ele alır. Kariyer tatmini, “bir kişinin çalışma deneyimlerinin sonucunda birikmiş olumlu psikolojik sonuçlar ve iş çıktıları” olarak tanımlanmaktadır (Seibert & Kraimer, 2001, s. 2). Bu tanım, kariyer tatminini sadece mevcut iş durumu ile değil, aynı zamanda bireyin kariyerinin genel süreciyle, elde edilen başarılarla ve bu başarıların kişisel hedeflerle olan uyumu ile de ilişkilendirir.

Kariyer tatmini, bireyin kariyerinde kaydettiği ilerlemeyi, kişisel beklentileri ve hedefleri doğrultusunda nasıl algıladığını ifade etmektedir. Bu ilerleme, genel kariyer başarısı, beceri gelişimi, gelir artışı ve hatta çalışma yaşamında elde edilen takdir ve ödüller gibi unsurları kapsamaktadır (Matsuo, 2025, s. 441). Bu unsurlar, bireyin kariyerindeki her aşamada elde ettiği tatmini artırarak onun genel iş yaşamına yönelik algısını güçlendirmektedir. Ayrıca, kariyer tatmininin çalışanın genel iyilik hali üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Çalışanlar, kariyerlerinde ilerleme kaydettikçe ve hedeflerine ulaşma konusunda tatmin olduklarında, yalnızca profesyonel başarıyı değil, aynı zamanda kişisel gelişimlerini de pekiştirirler. Bu durum, çalışanların duygusal ve psikolojik sağlığını iyileştirir ve onların işlerine olan bağlılıklarını artırabilir (Nae & Choi, 2022, s. 1). Dolayısıyla kariyer tatmini hem bireyler hem de organizasyonlar için önemli sonuçlar doğurabilir ve bu tatmin düzeyinin artması, çalışanların hem işteki verimliliklerini hem de kişisel iş yaşamlarındaki huzuru artırabilir.

Kariyer tatmini olgusu yazında genel olarak kariyer yapılandırma kuramı ve sosyal bilişsel kariyer kuramı ışığında tartışılmıştır. Savickas (2005, s. 147) tarafından geliştirilen kariyer yapılandırma kuramı yazarın “*Career construction theory*” çalışmasında da ifade ettiği gibi bireylerin kariyerlerini kişisel deneyimler ve sosyal etkileşimler aracılığıyla nasıl şekillendirdiğini anlamaya yönelik bir çerçeve sunar ve kariyeri herkesin kendi bireysel hikayesi olarak değerlendirir (Savickas, 2002, s. 152). Bu kuramın merkezinde, kariyer gelişiminde önemli bir rol oynayan benlik kavramı ve uyum yeteneği yer alır. Kariyer memnuniyeti, büyük ölçüde bireyin kariyeri ile benlik kavramı arasındaki uyumla belirlenir. Bireyin benlik kavramı ile kariyeri arasında güçlü bir uyum olduğunda, bu durum daha yüksek iş memnuniyetine yol açmaktadır. Bunlara ilave olarak, bu kuram kapsamında, uyum yeteneği de önemli bir faktör olarak vurgulanmaktadır. Yani kariyer yolunda değişiklikler ve zorluklarla etkili bir şekilde başa çıkabilen bireylerin, memnuniyet bulma olasılıkları daha yüksek olduğu savunulmaktadır. Bu uyum yeteneği, yeni deneyimlere açık olmayı, öğrenmeye istekli olmayı ve farklı roller ile ortamlara uyum sağlama becerisini içermektedir. Kuram ayrıca, bireylerin kariyerlerini kendileri hakkında oluşturdukları hikayeler aracılığıyla inşa ettiklerini öne süren anlatsal kimlik kavramına da vurgu yapmaktadır (Savickas 2005, s, 148). Bireylerin benlik kavramlarını, uyum yeteneklerini ve önceliklerini kariyer yolculuklarına entegre edebildiklerinde, anlamlı ve tutarlı bir profesyonel altyapı yaratarak kariyer tatminine ulaşabilecekleri savunulmaktadır (Rudolph vd., 2019, s. 3).

Kariyer tatmini, farklı bir perspektiften ele alındığında, Savickas (2011, s. 180) tarafından üç ana unsura dayalı olarak incelenmiştir. Bu kuram, bireylerin kariyerlerini, mesleki davranışları ve deneyimlerinin anlamı üzerine inşa ettiklerini savunarak, öznel ve nesnel kariyer kavramını birbirinden ayırarak bireylerin kariyerlerini nasıl yapılandırdıklarını anlamaya çalışmaktadır. Savickas’a göre, bireylerin kariyer yolculuklarını oluşturan unsurlar (a) mesleğe özgü davranışlar ve eylemler, (b) hedef belirleme ve bu hedeflere ulaşma çabaları, (c) kendi kariyer hikâyelerini oluşturma ve anlamlandırma süreçlerinden oluşmaktadır. Bu üç perspektif, bireylerin kariyer gelişimlerini daha derinlemesine anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Kariyer tatmini ise, bireylerin kariyer birikimlerini anlamlandırma ve bu birikimi kendi değerleri ve hedefleri doğrultusunda şekillendirme süreçleriyle

ilişkilendirilir. Bu yaklaşım, kariyer tatmininin yalnızca işin mevcut durumuyla değil, aynı zamanda bireylerin kariyerlerini nasıl yapılandığı ve anlamlandırıldığıyla da bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır.

Sosyal bilişsel kariyer kuramı (Lent vd., 1994, s.79) da kariyer tatmini kavramının anlaşılmasında önemli bir yaklaşım sunmaktadır. Albert Bandura'nın genel sosyal biliş kuramından geliştirilen bu kuram, insan davranışını yönlendirmede birey ile sosyal süreçler arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır. Kuramın sosyal biliş kuramından beslendiği en temel noktalar, dış çevre unsurları, bilişsel ve duygusal durumlar gibi bireysel özellikler ve davranışların birbirleri ile sürekli etkileşim halinde olduğudur (Lent, 2002, s, 261). Sosyal bilişsel kariyer kuramı aynı zamanda sosyal biliş kuramından öz-yeterlilik, belirli bir kariyer alanına yönelik ilgi, çıktı beklentileri ve kişisel hedefler kavramlarını kariyer gelişimine uyarlamıştır (Lent, 2002, s, 261). Diğer bir deyişle, bu yaklaşım, mesleki ilgi alanlarının oluşumunu, kişisel eğitim seçimlerinin ve kariyer yönelimlerinin planlanmasını, belirli bir mesleki alanda performans gösterme tercihini ve benzeri durumları açıklamak için birey, çevre ve davranış arasındaki etkileşimi dikkate almaktadır (Zhang vd., 2021, s. 3). Dolayısıyla tüm bu unsurlar arasındaki etkileşim bireyin mesleki gelişim sürecinde karşılaştığı engelleri aşmasını ve tatmin edici bir kariyer yolculuğu oluşturmasını sağlamaktadır. Bu kuram, bireyin meslek seçiminden profesyonel gelişimine kadar olan sürecini hem içsel faktörler (inançlar, duygular, beklentiler) hem de dışsal etmenler (çevresel fırsatlar, destekler, engeller) çerçevesinde ele alarak kariyer tatmininin çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu vurgulamaktadır.

1.2. İlişkili Değişkenler

Kariyer tatmini, birçok faktörden etkilenebilecek bir kavramdır. Bu faktörler arasında, bireyin mesleki başarısı (Riaz & Haider, 2010) ve işinin anlamlı olduğuna inanması (Dechawatanapaisal, 2021) önemli bir yer tutmaktadır. Mesleki başarı, bireyin işindeki elde ettiği başarıların, kişisel hedefleriyle ne kadar uyumlu olduğu ile doğrudan ilişkilidir. Bir kişi, işindeki başarıları arttıkça, kariyer tatmini ve motivasyonu da artabilmektedir (Chen vd., 2022). Diğer yandan, işin anlamlı olduğuna inanmak, bireyin yaptığı işin sadece gelir sağlamaktan öte, kişisel değerleri ve yaşam amacını yansıtmaya gerektiği düşüncesiyle bağlantılıdır (Dechawatanapaisal, 2021). Bu inanç, bireyin işindeki verimliliğini artırarak, genel kariyer tatminini güçlendirebilir. Ayrıca, kariyer beklentileri de kariyer tatmini üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bireylerin kariyer hedefleri, gelecekteki başarılarına dair umutlarını ve beklentilerini şekillendirir ve bu da işlerine karşı duydukları tatmini doğrudan etkileyebilir.

Alınan eğitim ve sektördeki değişiklikler, kariyer tatmini algısını şekillendiren diğer önemli faktörlerdendir (Çavuş vd., 2025). İlk olarak, eğitim, bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirerek daha tatmin edici kariyer fırsatlarına ulaşmalarını sağlayabilir. Bununla birlikte, sektördeki hızlı değişimler ve zorluklar da kariyer tatminini etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Çavuş vd., 2025; Xu vd., 2023). Ayrıca, fazla niteliklilik algısı da kariyer tatmini üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Birey, işine aşırı nitelikli olduğuna inandığında, işinin anlamlılığını kaybedebilir ve bu durum, tatmin seviyesini olumsuz yönde etkileyebilir (Farashah vd., 2024). Diğer yandan, üniversite öğrenimi sırasında kazanılan akademik başarılar ve sonrasında çalışılan kurumun sunduğu olanaklar da kariyer tatmini üzerinde önemli bir rol oynamaktadır (Samman & Alsharif, 2025). Eğitim, bireyin kariyer yolunda karşılaştığı fırsatları şekillendirirken, çalıştığı kurumun sunduğu gelişim fırsatları da kariyer tatminini artırabilir. Tüm bu faktörlerin birleşimi, kariyer tatminini yalnızca bireyin eğitim durumu ve işin anlamlılığı ile değil, aynı zamanda iş yerindeki genel deneyimiyle de doğrudan ilişkilendirir.

Bireyin kariyer planlaması (Salleh vd., 2020, s. 218), kariyeri ile uyumlu olma, ekip arkadaşları ve yöneticileriyle kurduğu profesyonel ilişkiler ve kariyerindeki fedakarlıklar, kariyer tatminini artıran önemli faktörler arasında yer almaktadır (Ho vd., 2022, s. 1014). Kariyer planlaması, bireylerin hedeflerine yönelik bilinçli bir yönelim geliştirerek, kariyerlerine dair beklentilerini yönetmelerine olanak tanır ve bu da tatmin düzeylerini artırmaktadır. Kariyerle uyumlu olmak, bireylerin işindeki gelişim fırsatlarıyla uyum içinde hareket etmelerini sağlayarak, potansiyellerini en üst düzeye çıkarır ve bu da daha fazla tatmin elde etmelerini mümkün kılmaktadır (Salleh vd., 2020). Ayrıca, ekip arkadaşları ve yöneticilerle kurulan güçlü profesyonel ilişkiler, bireylerin işyerindeki memnuniyetini artırarak, kariyer tatminini pekiştirebilmektedir (Ho vd., 2022). Çalışanların kariyerlerinde yaptığı fedakarlıklar ise kişisel ve profesyonel hedeflere ulaşma yolundaki çabalarına dair memnuniyet duygularını tetikleyerek kariyer tatminini artırmaktadır (Salleh vd., 2020). Tüm bu faktörler, bireylerin kariyerlerine dair bilinçli bir yaklaşım geliştirmelerini, profesyonel çevreleriyle sağlıklı ilişkiler kurmalarını ve kariyerlerine olan bağlılıklarını sürdürebilmelerini teşvik etmektedir.

Bu kapsamda yapılan çalışmalar, kariyer tatmininin bireysel özellikler ve yeteneklerle de güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, proaktif kişilik, bireylerin kariyerlerinde daha fazla fırsat yaratmalarına ve karşılaştıkları zorluklara daha güçlü bir tutumla yaklaşmalarına olanak tanımaktadır (Renee Barnett & Bradley, 2007; Matsuo, 2025, s. 441). Bu kişilik özelliği hem bireysel hem de profesyonel yaşamda inisiyatif almayı sağlar, böylece kariyer tatmini üzerinde olumlu bir etki yaratabilmektedir. Ayrıca, duygusal dayanıklılık, iyimserlik ve çalışma motivasyonu gibi özellikler, çalışanların zorluklarla başa çıkma ve stresli durumlarda olumlu kalma kapasitesini artırarak, işyerindeki memnuniyetlerini yükseltebilir (Lounsbury vd., 2003). Bu niteliklere sahip bireyler, işlerinde daha başarılı olabilir ve dolayısıyla kariyerlerinden daha fazla tatmin elde edebilirler. Benlik

saygısı da kariyer tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahiptir; yüksek benlik saygısına sahip bireyler, kariyerlerinde daha fazla güven duyarak fırsatları değerlendirebilir ve karşılaştıkları engelleri aşmada daha kararlı olabilirler (Pathardikar vd., 2023, s. 5227). Bunun yanı sıra, bireylerin kariyerlerinde karşılaştıkları değişim ve belirsizliklere uyum sağlama yeteneği de kariyer tatminini artıran bir diğer önemli faktördür (Yen vd., 2023, s. 912). Sonuç olarak, bu bulgular kariyer tatmininin kişilik yapısı ve edinilen farklı becerilere bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Kariyerini etkin bir şekilde yönetme becerisi, bireylerin kendi kariyer gelişimlerini planlama ve yönlendirme kapasitesini ifade eder ve bu beceri, kişilerin kariyerlerinden duyduğu tatmini artırabilir (Bellamkonda & Srimannarayana, 2024, s. 241). Bu durum ise kariyer çevikliği, psikolojik sermaye ve kariyer dayanıklılığı gibi kavramlarında kariyer tatminiyle olumlu yönde ilişkili olduğuna işaret etmektedir (Coetzee vd., 2023, s. 438). Bu bulgulara göre etkin kariyer yönetimi, bireylerin mesleki yolculuklarını bilinçli şekilde şekillendirmelerini sağlarken, kariyer çevikliği değişen iş koşullarına hızla uyum sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte psikolojik sermaye, bireylerin öz güven, iyimserlik, umut ve problem çözme yetkinliklerini destekleyerek mesleki tatminlerini artırırken, kariyer dayanıklılığı ise karşılaşılan zorluklar karşısında direnç gösterebilme gücü sunarak iş yaşamında daha sürdürülebilir bir mutluluk sağlamalarına yardımcı olacaktır. Bu faktörlerin birleşimi, bireylerin hem kısa vadeli hem de uzun vadeli kariyer tatminlerini olumlu yönde etkileyebilmelerine işaret etmektedir.

Bunların yanı sıra liderlik davranışlarının ve örgütsel faktörlerin de kariyer tatmini üzerindeki olumlu etkileri yapılan çalışmalarda vurgulamaktadır. Dönüştürücü liderlik (Riaz & Haider, 2010), etik liderlik (Xi vd., 2022) ve takipçilerin güçlü yönlerini ön plana çıkaran liderlik davranışları (Ding vd., 2024, s. 1392) kariyer tatmini üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Dönüştürücü liderlik, çalışanların potansiyellerini en üst düzeye çıkararak onları motive eder ve kariyer hedeflerine ulaşmalarında onları destekleyerek kariyer tatmin düzeyini artırabilmektedir. Etik liderlik ise, çalışanların değer ve inançlarına saygı göstererek takipçileri arasında güven oluşturduğu için kariyer tatminini artırabilir. Takipçilerin güçlü yönlerini ön plana çıkaran liderlik davranışları ise çalışanların kendilerini değerli hissetmelerini sağlayacağı için onların kariyerlerinden duydukları tatmini artırabilmektedir. Bunlara ilave olarak, kapsayıcı liderlik ve eğlenceli bir iş ortamı (Islam & Ahmed, 2023; Ahmed, 2019) da kariyer tatminini artırmaktadır. Kapsayıcı liderlik, her bireyin benzersiz özelliklerine değer verdiği için çalışanların kendilerini onaylanmış ve desteklenmiş hissetmelerini sağlayarak kariyer tatmini artırmaktadır. Eğlenceli bir iş ortamı ise çalışanların stres seviyelerini düşürerek kariyer tatminine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, çalışma arkadaşlarından ve yöneticilerden alınan yeterli duygusal ve kaynak temini gibi araçsal destekler (Karatepe & Olugbade, 2017, s. 337) ve güvene dayalı ilişkiler kurmak (Latan vd., 2022, s. 844) kariyer tatminini artıran diğer unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede çalışanlar, güçlü destek ağlarına sahip olduklarında kariyer yolculuklarında daha fazla memnuniyet duyabilirler; çünkü bu destekler iş yüklerini hafifletip zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir. Bu durumda çalışanların güvene dayalı ilişkiler geliştirmelerini sağlayarak tatmin düzeyinin artmasına yol açıp uzun vadeli bağlılıklarını artırabilir. Tüm bu kavramlara ilave olarak, proaktif iş biçimlendirme olanakları (Rafiq vd., 2023, s. 877), insan kaynakları uygulamaları ve örgütsel destek (Bellamkonda & Srimannarayana, 2024, s. 241) değişkenleri de kariyer tatminiyle güçlü bir ilişkiye sahiptir. Çalışanlar, işlerinde daha fazla özerklik ve iş biçimlendirme fırsatına sahip olduklarında, kariyerlerine daha fazla değer katabilir ve bu da onlara daha fazla kariyer tatmini deneyimleme fırsatı sunar. Ayrıca, etkili insan kaynakları uygulamaları ve sağlam örgütsel destek, çalışanların kariyer hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırarak kariyer yolculuklarını destekler ve böylece genel kariyer tatminini artırabilir. Bu faktörlerin bir araya gelmesi, bireylerin kariyerlerinde hem profesyonel hem de kişisel tatmin sağlama açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Kariyer tatmini ve örgütte uzun süre kalma veya cinsiyete dayalı kariyer tatmini algısı ile ilgili konular da ilgili yazında yer bulmuştur. Özellikle yaşlı çalışanlar için özel eğitim ve gelişim programları uygulamak ve ilgi çekici, zorlayıcı görevler vermek, örgütsel destek ve kariyer tatmini algıları açısından önemli olup, yaşlı çalışanların örgütte kalmasını sağlamada etkili olmaktadır (Armstrong-Stassen & Ursel, 2009, s. 201). Yaşlı çalışanların kariyer tatminini artıran bu eğitim fırsatları, onları iş yerinde daha uzun süre tutma ve örgütün uzun vadeli başarısına katkı sağlama noktasında büyük bir rol oynamaktadır. Bu tür programlar, yaşlı çalışanların kendilerini değerli hissetmelerini ve kariyerlerinde ilerleme kaydetmelerini sağlarken, aynı zamanda örgüt için de önemli faydalar yaratabilir. Öte yandan, Martins vd.'nin (2002, s. 399) iş-aile çatışması ve kariyer tatmini arasındaki olumsuz ilişkiyi inceledikleri çalışmaları, kadın yöneticilerin yaşları ne olursa olsun, iş-aile çatışması ile kariyer tatmini arasında belirgin bir olumsuz ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Erkek yöneticilerde ise bu ilişki ancak kariyerlerinin ilerleyen dönemlerinde anlamlı hale gelmektedir. Ayrıca, çalıştıkları grupta azınlık cinsiyetinde olan bireyler için bu olumsuz ilişki daha güçlüdür. Toplumsal bağları güçlü olan bireyler içinse bu ilişki daha zayıf kalmaktadır. Cinsiyet farklılıklarına odaklanan başka bir çalışmada ise, kadın çalışanlarda yaratıcılığa dayalı iş davranışları ile kariyer tatmini arasında olumlu bir ilişki bulunurken, erkek çalışanlarda uygulamaya dayalı iş davranışları ile kariyer tatmini arasında benzer şekilde olumlu bir bağlantı olduğu gözlemlenmiştir (AlEsa &

Durugbo, 2024, s. 895). Bu bulgular, cinsiyet ve kariyer tatmini ilişkisini daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olurken, örgütsel uygulamalar ve politikaların da cinsiyet farklılıklarını göz önünde bulundurarak şekillendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

1.3. Literatürdeki Ölçüm Araçları

Bireylerin kariyer tatmini algılarını ölçmek için en yaygın kullanılan ölçeklerden biri Greenhaus vd. (1990, s. 64) tarafından geliştirilen beş maddeli tek boyutlu ölçektir. Bu ölçek, farklı bağlamlarda, sektörlerde ve meslek gruplarında yapılan araştırmalarda geçerliliği ve güvenilirliği test edilerek kullanılmıştır.

Bunlardan biri Spurr vd. (2015, s. 197) tarafından Almanya'daki beyaz yakalı çalışanlar üzerinde yapılan çalışmadır. Bu çalışmada kariyer tatmininin bireylerin öznel kariyer başarısı algısı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada, 500'den fazla beyaz yakalı çalışandan veri toplanmış ve Greenhaus vd. (1990) ölçeği kullanılarak kariyer tatmini değerlendirilmiştir. Bulgular, kariyer tatmininin yalnızca maaş artışı veya terfi gibi nesnel göstergelerle değil, bireylerin işlerinden duydukları genel memnuniyetle de doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir. Özellikle esnek çalışma saatlerine sahip olan çalışanların kariyer tatmin seviyelerinin daha yüksek olduğu, ayrıca mesleki gelişim fırsatları ve örgütsel desteğin de kariyer tatminini artıran önemli unsurlar olduğu belirlenmiştir.

Bir diğeri, Ngo & Hui (2017, s. 431) tarafından Hong Kong finans sektöründe gerçekleştirilen çalışmadır. Bu çalışmada kariyer tatmininin iş performansı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. 300'den fazla finans çalışanından toplanan veriler doğrultusunda yapılan analizler, kariyer tatmininin yüksek olduğu bireylerin iş performanslarının da belirgin şekilde yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmada, kariyer hedefleri ile mevcut pozisyonlar arasındaki uyumun tatmin düzeyini doğrudan etkilediği, düşük kariyer tatminine sahip bireylerin ise daha yüksek stres seviyelerine ve işten ayrılma eğilimine sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, örgütsel destek ve liderlik tarzının da kariyer tatmini üzerinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Başka bir çalışma Huo & Jiang (2021, s. 3) tarafından Çin'de akademisyenler üzerinde yapılan çalışmadır. Bu çalışmada akademik kariyer tatminini etkileyen faktörler ele alınmıştır. 400'den fazla akademisyenin katıldığı çalışmada, Greenhaus vd. (1990) ölçeği kullanılarak kariyer tatmini ölçülmüştür. Bulgular, akademik kariyer tatmininde en belirleyici unsurun iş güvencesi olduğunu göstermiştir. Sürekli sözleşmeli çalışan akademisyenlerin kariyer tatmin seviyeleri yüksek bulunurken, geçici sözleşmeli çalışan akademisyenlerin tatmin düzeylerinin düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca, akademik yükselmeler, araştırma fonlarına erişim ve yayın baskısının da kariyer tatmini üzerinde önemli etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Farklı bir çalışma Singh (2022, s. 3317) tarafından Hindistan'daki mühendislik mezunları üzerinde yapılan çalışmadır. Bu çalışma mezunların kariyer tatmin düzeyleri incelenmiştir. 500'den fazla mühendislik mezunuyla gerçekleştirilen çalışmada, kariyer tatmininin en önemli belirleyicisinin mezuniyet sonrası iş bulma süreci olduğu ortaya konmuştur. İş güvencesine sahip olan mühendislerin kariyer tatmin seviyeleri daha yüksek bulunurken, istihdam edilmekte zorlanan bireylerin tatmin seviyelerinin düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca, mesleki becerilerini geliştirme fırsatı bulan mühendislerin kariyer tatmin seviyelerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Bir diğer çalışma Baidoun & Anderson (2024, s. 878) tarafından Orta Doğu'daki girişimciler üzerinde yapılan çalışmadır. Bu çalışma girişimcilerin kariyer tatminini etkileyen faktörler incelenmiştir. 250'den fazla girişimcinin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada, kariyer tatmininin en önemli belirleyicilerinin finansal başarı, iş-yaşam dengesi ve kişisel gelişim olduğu saptanmıştır. Girişimcilerin kariyer tatmin düzeylerinin, kurdukları işletmenin sürdürülebilirliği ve kârlılığı ile doğrudan ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, girişimciler için profesyonel ağların ve mentorluk fırsatlarının da tatmin seviyelerini artıran önemli faktörler olduğu belirlenmiştir.

Başka bir çalışmada ise Matsuo (2025, s. 445) tarafından Japonya'daki sağlık sektörü çalışanları üzerinde yapılan çalışmadır. Bu çalışmada doktorlar ve hemşirelerin kariyer tatmin düzeyleri değerlendirilmiştir. 300 sağlık çalışanının katıldığı çalışmada, kariyer tatmininin en önemli belirleyicilerinin iş yükü, hasta ilişkileri ve mesleki gelişim fırsatları olduğu saptanmıştır. Özellikle aşırı iş yükü altındaki doktor ve hemşirelerin kariyer tatmin seviyelerinin daha düşük olduğu, buna karşın çalışma koşulları daha esnek olan sağlık çalışanlarının tatmin seviyelerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, mesleki etik değerler ve hasta bakım kalitesinin de sağlık çalışanlarının kariyer tatminine katkı sağladığı bulunmuştur.

Bu araştırmalar, Greenhaus vd. (1990) tarafından geliştirilen kariyer tatmini ölçeğinin farklı kültürel bağlamlarda, çeşitli sektörlerde ve meslek gruplarında etkin bir ölçüm aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu ölçeğin hem akademik araştırmalarda hem de uygulamalı çalışmalarda geçerliliğini ve güvenilirliğini korumaktadır. Bu kapsamda ilgi çekici noktanın ilgili yazın incelemesi değerlendirildiğinde de bu ölçek haricinde farklı bir ölçek formuna rastlanmamış olmasıdır. Uluslararası çalışmalardan sonra Tablo 1'de sunulduğu gibi Greenhaus vd. (1990, s. 64) tarafından geliştirilen kariyer tatmini ölçeği Türkiye bağlamında yapılan ulusal çalışmalarda da çevirisi yapılarak kullanılmıştır.

Tablo 1: Kariyer Tatmini Ölçeğini (Greenhaus vd., 1990, s. 64) Kullanan Bazı Ulusal Çalışmalar

Çalışma	Ölçek (α)	Güvenirliliği	Örneklem Büyükülüğü (n)	Sektör/Örneklem Profili
Anafarta & Yılmaz (2019)	0.87		285	Banka Çalışanları
Avcı & Turunç (2012, s. 49)	0.91		293	Konaklama-Otel Çalışanları
Güneş & Oral Ataç (2022, s. 115)	0.87		334	Kamu Çalışanları
Kale (2019, s. 147)	0.91		166	Konaklama-Otel Çalışanları
Kanbur & Şen (2017, s. 125)	0.89		401	Karma (Kamu & Özel) – X ve Y Kuşağı Çalışanları
Karakavak (2024, s. 186)	0.91		220	Teknoloji Pazarlama
Kızrak (2025, s. 622)	0.81		277	Sivil Havacılık
Okumuş vd. (2022, s. 124)	0.85		297	Sağlık Çalışanları
Rençber & Paşaoğlu Baş (2021, s. 24)	0.90		320	X ve Y Kuşağı Beyaz Yakalı Çalışanlar
Sakal & Yıldız (2015, s. 6616)	0.85		145	Karma (Kamu & Özel)- Orta Düzey Yöneticiler
Sökmen vd. (2023, s. 2075)	0.93		304	Sağlık (Vakıf Üniversitesi Hastanesi Çalışanları)
Tavlan Soydan vd. (2022, s. 238)	0.91		524	Çeşitli İşletmeler

Tablo 1’de görüldüğü üzere, farklı sektörler ve meslek gruplarında uygulanmış olup, ölçeğin yüksek güvenilirlik katsayılarına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmaların örneklem büyüklükleri 145 ile 524 arasında değişmekte olup, örneklem büyüklüğünün ölçek güvenirliliği ile doğrudan ilişkili olmadığını, ancak geniş örneklem gruplarında ölçeğin daha kapsamlı ve geçerli sonuçlar sunabileceğini ortaya koymaktadır. Tablo 1’de yer alan çalışmalarda ölçek güvenirliliği değerleri 0.81- 0.91 aralığında değişmektedir. Bu bulgular, ölçeğin farklı sektörlerde farklı düzeylerde güvenilirlik gösterebildiğini, ancak genel olarak oldukça yüksek bir tutarlılık sergilediğini ortaya koymaktadır. Yine Tablo 1’de ölçeğin uygulandığı sektörlerin oldukça geniş bir yelpazeye yayıldığı ve başarılı sonuçlar sunduğu değerlendirilmektedir. Bu noktada mevcut araştırma Kızrak’ın (2025, s. 622) çalışmasında çevirisini yaptığı kariyer tatmini ölçeğini, daha kapsamlı psikometrik analizlerle incelenmesini ve Türk kültürüne uygunluğunu, kamu ve özel sektör çalışanlarından elde edilen verilerle doğrulanmayı hedeflemiştir.

2. Yöntem

2.1. Veri Toplama Süreci ve Örneklem

Veri toplama süreci tek aşamalı olarak gerçekleştirilmiş olup, bu doğrultuda oluşturulan anket formu, kariyer tatmini ölçeğinin yanı sıra çıktı değişkeni olarak belirlenen görev performansı ölçeği ve demografik değişkenleri içerecek şekilde yapılandırılmıştır. Araştırmanın evrenini, kamu ve özel sektörde çalışan bireyler oluşturmaktadır. Örneklem ise Eskişehir ilinde faaliyet gösteren kamu ve özel sektör kurumlarında çalışan ve en az beş yıl iş deneyimine sahip bireylerden, kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 392 katılımcıdan oluşmaktadır.

Veri toplama sürecinde anketler hem yüz yüze hem de çevrimiçi yöntemlerle uygulanmış, katılımcılar gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Anket uygulanmadan önce, katılımcılar araştırmanın amacı, veri gizliliği ve paylaşım ilkeleri hakkında bilgilendirilmiştir. Veri toplama sürecinin tamamlanmasının ardından, eksik veya hatalı doldurulan anketler analiz dışı bırakılmış ve yalnızca geçerli veriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Literatürde, evrenin belirsiz olduğu durumlarda bu örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu belirtilmektedir (Özdamar, 2017, s. 117).

2.2. Araştırmanın Ölçüm Araçları

Kariyer Tatmini Ölçeği: Bu çalışmada, Greenhaus vd. (1990, s. 64) tarafından geliştirilen orijinal ölçeğe dayalı olarak, madde çevirisi Kızrak (2025, s. 622) tarafından gerçekleştirilmiştir. Kızrak (2025), çeviri sürecinde orijinal ölçeğin dilsel ve kavramsal bütünlüğünü korumaya özen göstermiş, alan uzmanlarının görüşlerini alarak titiz bir revizyon süreci uygulamıştır. Bu sayede, ölçeğin Türkçe formu hem geçerlik hem de güvenilirlik açısından uygun

bir ölçüm aracı olarak kullanıma sunulmuştur. Bu ölçek, bireylerin kariyerlerindeki çeşitli deneyimleri ve hedeflerle ilgili duygu ve düşüncelerini ölçmek için tasarlanmış bir dizi madde içermektedir. Örneğin, katılımcılara "*Kariyerimde şu ana kadar elde ettiğim başarıdan memnunum*" veya "*Kariyer hedeflerim doğrultusunda katettiğim ilerlemeden memnunum*" gibi ifadelerle kariyer tatmin düzeyleri sorgulanmaktadır. Bu maddeler, bireylerin kariyerlerinde hissettikleri tatmini ve başarıya ulaşma düzeylerini farklı boyutlarda ele alınmaktadır. Söz konusu ölçek, kariyer tatmininin yalnızca bir genel memnuniyet ölçütü olmaktan ziyade, bireylerin belirli kariyer hedeflerine ulaşma konusunda ne kadar ilerleme kaydettikleri, işteki durumlarının onların uzun vadeli hedefleriyle ne kadar uyumlu olduğu gibi faktörleri de dikkate almaktadır. Katılımcıların, örneğin, "*Hedeflediğim geliri elde etmek için katettiğim ilerlemeden memnunum*" gibi ifadelerle, kariyer hedeflerine ulaşmadaki tatmin düzeyleri değerlendirilmektedir. Bu tür ifadeler, bireylerin sadece mevcut pozisyonlarından değil, aynı zamanda kariyerlerinin genel gidişatından da nasıl bir memnuniyet duyduklarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçeğin bu şekilde yapılandırılmış olması, kariyer tatminini daha kapsamlı ve derinlemesine bir biçimde değerlendirmeyi mümkün kılmakta, iş gücü üzerinde yapılacak daha ileri düzeyde analizlerin yolunu açmaktadır. Bu sayede, bireylerin kariyer gelişim süreçlerine ilişkin geniş bir perspektiften değerlendirme yapılabilmekte ve bu değerlendirme, çeşitli demografik faktörler ve kariyer özelliklerine göre detaylandırılabilir.

Görev Performansı Ölçeği: Bu çalışmada görev performansını ölçmek amacıyla Kirkman & Rosen (1999) tarafından geliştirilen ve Sigler & Pearson (2000) tarafından uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Çelebi (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ölçek, 5'li Likert yapı tipi ölçüm formatına sahip olup 4 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı sergilemektedir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri bu çalışmada detaylı olarak incelenmiştir. Görev performansı ölçeğinin bu çalışmada ele alınmasının temel amacı, Kariyer Tatmini Ölçeği'nin ölçüt bağımlı geçerliliğini test etmektir. Kariyer tatmininin bireylerin iş performansı üzerindeki etkisini ortaya koymak adına, bu iki değişken arasındaki ilişkiler incelenmiş ve ölçeğin dış geçerliliği değerlendirilmiştir.

2.3 Araştırmada Kullanılan İstatiksel Yöntemler

Araştırmada, Kariyer Tatmini Ölçeği'nin Türkçe formunun psikometrik özellikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda, öncelikle katılımcıların demografik özellikleri analiz edilmiştir. Çalışmaya katılan bireylerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, sektör ve çalışma süresi gibi demografik değişkenleri, frekans analizi yöntemi kullanılarak IBM SPSS programında değerlendirilmiştir. Katılımcıların dağılımlarını belirlemek amacıyla betimleyici istatistikler hesaplanmış ve verilerin genel yapısı ortaya konulmuştur.

Demografik analizlerin ardından, ölçek maddelerinin dağılım özelliklerini belirlemek amacıyla normallik testi gerçekleştirilmiştir. Normallik varsayımının sağlanıp sağlanmadığını değerlendirmek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. IBM SPSS programında gerçekleştirilen bu analiz sonucunda, ölçeğin normal dağılıma uygunluğu değerlendirilmiş ve analizlerin varsayımlarına uygun olup olmadığı belirlenmiştir.

Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri kapsamında, öncelikle iç tutarlılık analizi yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği Cronbach's Alpha katsayısı, Ortalama varyans değeri, birleşik katsayıları ile test edilmiş ve iç tutarlılığının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapısal geçerlilik analizi için kısmi en küçük kareler (PLS) yöntemi kullanılarak faktör yükleri ve açıklanan varyans oranları hesaplanmıştır. SmartPLS 4 programı kullanılarak gerçekleştirilen bu analizler, ölçeğin yapı geçerliliğini destekleyen bulgular ortaya koymuştur. Ayrıca, ölçüt bağımlı geçerliliğin değerlendirilmesi amacıyla Kariyer Tatmini Ölçeği ile ilişkili değişkenler arasındaki bağlantılar incelenmiş ve ölçeğin teorik beklentiler doğrultusunda anlamlı ilişkiler gösterdiği belirlenmiştir.

Ölçeğin farklı kavramlarla olan ilişkisini test etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve ayrışma geçerliliği değerlendirilmiştir. Korelasyon analizinde, ölçeğin alt boyutları ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayısı kullanılarak test edilmiştir. Ayrışma geçerliliği analizinde ise Fornell-Larcker kriteri hesaplanmıştır. Bu çerçevede Görev Performansı ile Kariyer Tatmini arasındaki HTMT değeri 0.703 (0.619, 0.788) olarak bulunmuştur. Bu sonuç, literatürde yaygın olarak kullanılan 0.85 veya 0.90 eşik değerlerinin oldukça altında kalarak yapıların ayrışa bilirliliğini desteklemektedir. Elde edilen HTMT değeri, iki yapı arasında ölçümsel olarak belirli bir ortak varyans bulunmasına rağmen, bu varyansın kavramsal olarak tamamen örtüşmediğini göstermektedir. Böylece, Görev Performansı ve Kariyer Tatmini değişkenlerinin hem kuramsal hem de empirik açıdan yeterli düzeyde farklılık gösterdiği ve ayrışabilirliklerinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, kariyer tatmini ölçeğinin kavramsal olarak benzer ancak farklı yapılarla yeterli düzeyde ayrıştığı görülmüştür.

Son olarak, ölçeğin farklı demografik gruplar arasında tutarlı bir yapıya sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla ölçüm eşdeğerliliği (measurement invariance) testi gerçekleştirilmiştir. Özellikle cinsiyet değişkenine göre ölçek maddelerinin farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla grup karşılaştırmaları yapılmış ve ölçüm modeli üzerinde eşitlik kısıtlamaları test edilmiştir. IBM AMOS programında gerçekleştirilen bu analizler, ölçeğin cinsiyet değişkenine karşı ölçüm eşdeğerliliğini sağladığını göstermiştir.

Bu kapsamlı analizler sonucunda, Kariyer Tatmini Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu tespit edilmiş, akademik ve uygulamalı araştırmalarda kullanım için uygun olduğu ortaya konulmuştur.

3. Bulgular

3.1. Verilerin Dağılımı

Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların demografik özellikleri ve veri setinin dağılımı detaylı olarak incelenmiştir. Bu kapsamda, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, sektör ve çalışma süresi gibi temel demografik değişkenleri frekans analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Örneklemin temsil gücünü ve homojenliğini belirlemek amacıyla betimleyici istatistikler hesaplanmıştır.

Ayrıca, veri setinin analizler için uygunluğunu değerlendirmek üzere normallik testi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, değişkenlerin normal dağılıma ne derece uyum sağladığını belirlemek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. IBM SPSS programı kullanılarak gerçekleştirilen analizler sonucunda, verilerin dağılım özellikleri değerlendirilmiş ve analizlerin varsayımlarına uygun olup olmadığı belirlenmiştir.

3.1.1. Demografik Analizler

Bu çalışmada, kariyer tatmini ölçeğinin Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Demografik değişkenler ışığında, kariyer tatmininin çeşitli faktörlere nasıl etki edebileceği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda her bir demografik değişkenin kariyer tatminine nasıl yansıdığına dair genel bir değerlendirme yapılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Demografik Analiz Sonuçları

Demografik Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Çalışanlar	Çalışan	248	63.1	63.4
	Yönetici	144	36.6	100.0
Yaş	20-29	32	8.1	8.4
	30-39	108	27.5	35.9
	40-49	167	42.5	78.4
	50-59	83	21.1	99.5
	60+	2	0.5	100.0
	Cinsiyet	Kadın	196	49.9
	Erkek	195	49.6	100.0
Medeni Durum	Evli	254	64.6	64.8
	Bekar	138	35.1	100.0
Eğitim Durumu	Ortaokul	78	19.8	88.5
	Lise	131	33.3	68.7
	Lisans	112	28.5	35.4
	Yüksek Lisans	45	11.5	100.0
	Doktora	26	6.6	6.9
Kurumsal Çalışma	5-9 yıl	196	49.1	49.1
	10-14 yıl	72	18.3	78.4
	15-19 yıl	35	8.9	37.4
	20-24 yıl	21	5.3	42.7
	25+ yıl	68	17.3	60.1
Toplam Çalışma	5-9 yıl	72	18.3	18.6
	10-14 yıl	80	20.4	100.0
	15-19 yıl	67	17.0	35.6
	20-24 yıl	63	16.0	51.7
	25+ yıl	110	28.0	79.6

Tablo 2'de yapılmış olan analiz sonuçlarına göre çalışanların büyük bir kısmı (63.1%) kariyer tatmini bağlamında değerlendirildiğinde, işyerindeki pozisyonlarının (çalışan veya yönetici) kariyer tatmini üzerinde belirleyici etkileri olabilir. Yöneticilerin kariyer tatminini daha yüksek bir seviyede hissetmeleri beklenirken, çalışanlar

arasında tatmin farklılıkları yaşanabilir. Bu bağlamda, yöneticiler ve çalışanlar arasında kariyer tatmini düzeylerinin karşılaştırılması, liderlik etkilerinin ve iş yükünün kariyer tatmini üzerindeki rolünü anlamamıza yardımcı olabilir.

Kariyer tatmini yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir. Örneğin, 40-49 yaş arasındaki bireyler (%42.5) genellikle kariyerlerinde belli bir olgunluk dönemine ulaşmışlardır ve bu da yüksek kariyer tatmini ile ilişkilendirilebilir. Genç yaş grupları (20-29 yaş) ise kariyer yolculuklarında henüz başlama aşamasında oldukları için tatmin düzeyleri daha değişken olabilir. Bu yaş grubunun kariyer hedeflerine ulaşma süreçlerindeki zorluklar, kariyer tatmini düzeylerini etkileyebilir.

Kadın ve erkeklerin kariyer tatmini arasındaki farklar da dikkate değerdir. Cinsiyetler arasındaki denge (Kadın %49.9, Erkek %49.6) kariyer tatmini ile ilişkilendirildiğinde, özellikle işyerinde fırsat eşitliği, iş-yaşam dengesi gibi faktörlerin cinsiyete göre farklılıklar yaratabileceği öne sürülebilir. Kadınların ve erkeklerin kariyerlerinde karşılaştıkları fırsatlar, engeller ve beklentiler, kariyer tatmini üzerinde etkili olabilir.

Evli bireylerin daha yüksek oranda kariyer tatmini yaşayabileceği düşünülebilir. Evli bireyler (%64.6) iş-yaşam dengesi konusunda daha fazla sorumluluk taşıyabilir ve bu dengeyi sağlayabilme düzeyleri, kariyer tatminlerini artırabilir. Bekar bireylerin kariyer tatminleri ise daha çok profesyonel hedeflere odaklanabilir, ancak işyeri destek sistemlerine ve liderlik ilişkilerine daha fazla ihtiyaç duyabilirler.

Eğitim seviyesi, kariyer tatmini etkileyen önemli bir faktördür. Lisans mezunları (%28.5) ve lise mezunları (%33.3) arasında kariyer tatmini farklılıkları görülebilir. Yüksek lisans ve doktora gibi daha ileri seviyedeki eğitimler, bireylerin kariyerlerinde daha fazla fırsat ve tatmin yaratabilir. Ayrıca, eğitim durumu yüksek olan bireylerin kariyer hedeflerine ulaşmak için daha fazla kaynağa ve fırsata sahip olmaları muhtemeldir.

Kurumsal çalışma süresi, kariyer tatmini etkileyen bir diğer önemli değişkendir. 5-9 yıl arasında çalışanlar (%49.1) genellikle kariyerlerinde gelişim sağlama aşamasında olduklarından, işyeri tatminleri bu dönemde önemli ölçüde artabilir. Daha uzun süreli deneyime sahip çalışanlar (25+ yıl) ise kariyerlerinde olgunluk ve güven duygusu yaşayarak yüksek kariyer tatmini hissedebilirler. Bununla birlikte, kısa süreli çalışanlar (5 yıl ve daha az) kariyer yollarını henüz tam olarak belirlemediği olabilir ve bu da tatminlerini etkileyebilir.

Bireylerin toplam çalışma süresi de kariyer tatmini şekillendiren önemli bir faktördür. 25+ yıl deneyime sahip olanlar (%28.0) genellikle kariyerlerinde belli bir güvenceye sahip olup, bu da daha fazla tatmin anlamına gelebilir. Kısa süreli deneyime sahip bireyler ise (%5-9 yıl) kariyerlerinde daha fazla belirsizlik yaşayabilir, bu da kariyer tatminlerini olumsuz yönde etkileyebilir.

Bu analiz sonuçları içinde dikkat edilmesi gereken husus katılımcıların kurumsal çalışma süresi ve toplam çalışma süresi bakımından 5 yıl ve üzeri çalışanlara odaklanılmasıdır. Bu durum, kariyer tatmininin genellikle uzun bir zaman diliminde, bireylerin iş yaşamları boyunca elde ettikleri deneyimler ve birikimler üzerinden şekillenen bir kavram olmasıdır. İş tatmini, anlık bir memnuniyet duygusu iken, kariyer tatmini ise daha derin bir deneyim ve süreklilik gerektirir. Bu nedenle, kariyer tatmini ölçümlemesinde, işyerinde en az 5 yıl deneyimi olan bireylerin tercih edilmesi önemlidir. Çünkü bu çalışanlar, kariyerlerinin gelişim süreçlerini, karşılaştıkları zorlukları, elde ettikleri başarıları ve kariyer hedeflerine ulaşma süreçlerini daha net bir şekilde değerlendirebilirler. 5 yıl ve üzeri deneyime sahip bireyler, kariyerlerinde elde ettikleri bilgi ve birikimleri, işlerinde karşılaştıkları fırsatlar ve engeller ile birlikte analiz edebilme kapasitesine sahiptirler. Bu çalışanlar, iş yaşamları boyunca kariyer tatminini şekillendiren faktörleri daha iyi gözlemleyebilir ve bu faktörler arasındaki ilişkiyi daha somut bir şekilde hissedebilirler. Ayrıca, deneyimli çalışanların kariyer hedeflerine ulaşma konusunda daha fazla içsel motivasyona sahip olmaları, kariyer tatminini artıran bir etken olarak öne çıkmaktadır.

3.1.2. Normallik Testleri

Kariyer tatmini ölçeğinin Türkçeye uyarlanması amacıyla toplanmış olan veri setindeki normallik testi sonuçları, ölçeğin maddelerinin normal dağılıma uygunluğunu incelemek amacıyla değerlendirilmiştir. Bu kapsamda her bir madde için hesaplanan temel istatistiksel değerler, çarpıklık ve basıklık göstergeleri analiz edilmiştir (Tablo 3). Bu değerler, veri setinin normal dağılıma yakın olup olmadığını belirlemek için önemli bir referans noktasıdır. Aşağıda, kariyer tatmini ile ilgili ölçülen maddelere ait normallik testi sonuçları yer almaktadır. Bu tablo, her bir maddenin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerlerini içermektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin değerlendirilmesi, verilerin normal dağılıma uygunluğunu anlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo 3: Ölçek Maddelerinin Normallik Testi Sonuçları

Madde	n	Min.	Maks.	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Çarpıklık Standart Hatası	Basıklık	Basıklık Standart Hatası
KT1	392	1	5	3.74	0.970	-1.092	0.123	1.098	0.246
KT2	392	1	5	4.10	0.679	-1.254	0.123	4.365	0.246
KT3	392	1	5	4.03	0.691	-1.019	0.123	2.955	0.246
KT4	392	1	5	4.05	0.798	-1.235	0.123	2.679	0.246

KT5	392	1	5	4.13	0.718	-1.194	0.123	3.423	0.246
------------	-----	---	---	------	-------	--------	-------	-------	-------

Sosyal bilimler, somut bir bilim alanı olmaması nedeniyle, örneğin matematik gibi kesin sonuçlar ve evrensel yasalar üzerine kurulu değildir. Bu nedenle, sosyal bilimlerde elde edilen verilerin normal bir dağılım sergileyip sergilemeyeceği konusunda kesin bir beklenti oluşturmak zordur. Ancak, verilerin normal dağılıma yakın bir dağılım gösterip göstermediğini değerlendirmek, araştırmacılar için önemli bir analiz aracıdır. Tablo 3’de yer alan normallik testi sonuçlarına göre, kariyer tatmini ile ilgili ölçülen her bir madde için çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, tüm maddelerin çarpıklık değerlerinin negatif olduğu ve verilerin sola çarpık bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle KT2 (Ortalama = 4.10, Çarpıklık = -1.254) maddesi, en yüksek negatif çarpıklık değerine sahip olup, bu maddede daha yoğun bir olumsuz görüş birikimi olduğu söylenebilir. Basıklık değerleri ise, çoğu madde için yüksek olup, verilerin normal dağılımdan sapma eğiliminde olduğunu göstermektedir. KT2 maddesindeki basıklık değeri 4.365 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır, bu da verilerin normal dağılımdan belirgin bir şekilde sapsınmış olduğunu işaret etmektedir. Genel olarak, bu sonuçlar verilerin tamamen normal bir dağılım göstermediğini, ancak normal dağılıma yakın bir eğilim sergilediğini göstermektedir.

3.2. Kariyer Tatmini Ölçeğinin Güvenirlilik ve Geçerlilik Bulguları

3.2.1 Kariyer Tatmini Ölçeğinin Güvenirlilik Bulguları

Kariyer Tatmini Ölçeği’nin güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach’s Alpha değeri hesaplanmıştır. Bunlara ilave olarak, her bir maddenin ölçekten çıkarılması durumunda Cronbach’s Alpha değerleri incelenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: Kariyer Tatmini Ölçeği: Güvenirlilik İstatistikleri (Cronbach’s Alpha)

Madde	Öge Silinirse Ölçek Ortalaması	Öge Silinirse Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Öge-Toplam Korelasyonu	Cronbach’s Alpha (Öge Silinirse)
KT1	16.30	6.379	0.557	0.896
KT2	15.94	6.978	0.728	0.842
KT3	16.01	6.775	0.778	0.830
KT4	15.99	6.399	0.746	0.834
KT5	15.91	6.651	0.778	0.829
Genel Güvenirlilik				0.886

Tablo 4’te görüldüğü gibi, Kariyer Tatmini Ölçeği için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach’s Alpha değeri 0.886 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, her bir maddenin ölçekten çıkarılması durumunda Cronbach’s Alpha değerlerinde anlamlı bir artış olmadığı görülmüştür. Bu durum, tüm maddelerin ölçeğe olumlu katkı sağladığını ve herhangi bir maddenin çıkarılmasına gerek olmadığını göstermektedir. Madde-toplam korelasyonları da 0.557 ile 0.778 arasında değişmekte olup, ölçeğin maddelerinin genel yapıya uyum sağladığını ortaya koymaktadır. Ancak bu değerler, tek başına ölçeğin yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğunu kanıtlamak için yeterli değildir (Fornell & Larcker, 1981, s. 46). Bu nedenle, kariyer tatmini ölçek maddelerinin faktör yükleri, Veri Tutarlılığı kat sayısı (ρ_a), Bileşik Güvenirlilik (ρ_c) ve Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) değerlerine de bakılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: Kariyer Tatmini Ölçeği: İç Tutarlılık İstatistikleri

Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Veri Tutarlılığı Kat Sayısı (ρ_a)	Bileşik Güvenirlilik (ρ_c)	Ortalama Açıklanan Varyans (Ave)
Kariyerimde şu ana kadar elde ettiğim başarıdan memnunum.	0.432			
Kariyer hedeflerim doğrultusunda katettiğim ilerlemeden memnunum.	0.908			
Hedeflediğim geliri elde etmek için katettiğim ilerlemeden memnunum.	0.814	0.915	0.886	0.621
Kişisel ve mesleki gelişim hedeflerime ulaşmak için katettiğim ilerlemeden memnunum.	0.765			
Yeni beceriler edinme hedefime doğru katettiğim ilerlemeden memnunum.	0.919			

Tablo 5’de görüldüğü gibi ölçek maddelerinin değerleri genel olarak kabul edilebilir değerlerle uyumludur. Her bir maddenin faktör yüklerinin (≥ 0.40); ortalama açıklanan varyans değeri ($AVE \geq 0.50$); bileşik güvenilirlik (≥ 0.70) ve veri tutarlılığı kat sayısı (≥ 0.70) değerlere (Dijkstra & Henseler, 2015, s. 36; Hair vd., 2017, s. 36) sahip olduğu için ölçeğin içsel tutarlılığının sağlandığı görülmektedir.

3.2.2. Kariyer Tatmini Ölçeğinin Geçerlilik Bulguları

Kariyer Tatmini Ölçeği'nin geçerliliğini test edebilmek için uyum göstergeleri analiz edilmiştir. Bu göstergeler, ölçeğin geçerliliğini değerlendirmek için belirli kriterlere dayanarak incelenmiştir. İyi uyum değerlerinin 0,08'den küçük olması (SRMR<0,08), modelin korelasyon katsayıları ile deneysel korelasyon katsayıları arasındaki farkın önemsiz olması (d_ ULS ve d_ G; p>0,05), normlu uyum indeksinin ise %90'dan büyük olması (NF≥0,90) gibi kriterler takip edilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6: Kariyer Tatmini Ölçeği: Geçerlilik İstatistikleri

Model Uyum Göstergesi	Kariyer Tatmini Ölçeği Doymuş Model	Kariyer Tatmini Ölçeği Tahmin Edilen Model
SRMR (Standart Hata)	0.059	0.059
d_ ULS (Uzunluk)	0.158	0.158
d_ G (Geometrik)	0.094	0.094
NFI	0.954	0.954

Tablo 6, Kariyer Tatmini Ölçeği'nin uyum değerlerinin kabul edilebilir seviyelerde olduğunu göstermektedir. İyi uyum değerlerinin (SRMR= 0.059) modelin korelasyon katsayıları ile deneysel korelasyon katsayıları arasındaki farkın önemsiz olması (p>0,05), normlu uyum indeksinin ise %90'dan büyük olması (NF=0.954) gibi kriterlere göre yapılan değerlendirme, ölçeğin geçerliliğini desteklemektedir. Bu bulgular, kariyer tatmini ölçeğinin kullanımının geçerli olduğunu ve güvenilir ölçümler sağladığını kanıtlar niteliktedir.

3.3. Kariyer Tatmini Ölçeğinin Ölçüt Bağımlı Geçerliliği

Çalışma kapsamında, kariyer tatmini değişkeni ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler (bu çalışmada görev performansı ele alınmıştır) analiz edilmiştir. Bu çerçevede özellikle, kariyer tatmini ile görev performansı gibi ilgili değişkenler arasındaki etkileşimler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, bu değişkenler arasında ayrışma geçerliliği analizleri gerçekleştirilerek, her bir faktörün diğer faktörlerden yeterince ayrıldığı ve her bir değişkenin kendine özgü bir yapıyı temsil ettiği doğrulanmıştır (Tablo 7).

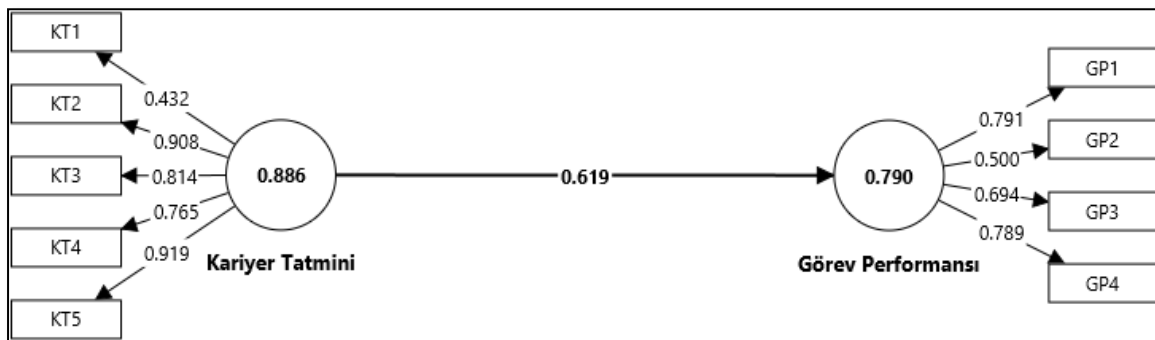
Tablo 7: Kariyer Tatmini Ölçeği: Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Kariyer Tatmini	Görev Performansı
Kariyer Tatmini	(0.788)	0.486**
Görev Performansı	0.486**	(0.771)

**p< .01, Parantez içinde yazılmış olan değerler AVE'nin karekök değerlerini göstermektedir.

Tablo 7, kariyer tatmini ve görev performansı arasındaki korelasyonu ve her iki değişkenin ayrışma geçerliliğini göstermektedir. Parantez içinde yer alan değerler, her bir değişkenin AVE'nin karekök değerlerini temsil etmektedir. Kariyer tatmini ve görev performansı arasındaki korelasyon değeri 0.486 olarak bulunmuş ve bu ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır (p<0.01). Ayrıca, kariyer tatmini ve görev performansının her biri kendi faktörlerinden iyi bir şekilde ayrılmaktadır, çünkü her bir değişkenin AVE karekök değeri, diğer faktörlerin korelasyonlarından daha yüksektir (Fornell & Larcker, 1981, s. 46-47). Bu bulgular, ölçeğin ayrışma geçerliliğinin sağlandığını ve değişkenlerin birbirinden yeterince farklı olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede yapısal eşitlik modeli oluşturulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1: Yapısal Eşitlik Modeli

3.4. Kariyer Tatmini Ölçeği: Cinsiyet Bazlı Farklılıkların İncelenmesi

Bu bölümde, kariyer tatmini ölçeğinin kadın ve erkek katılımcılar arasında yapısal tutarlılığını ve geçerliliğini değerlendirmek amacıyla grup karşılaştırma analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, Kariyer tatmini ölçeğinin faktör yükleri, kovaryanslar ve hata varyansları gibi temel parametreler açısından cinsiyet bazlı farklılıklara duyarlı olup olmadığını test etmeyi amaçlamıştır. Ölçeğin her iki grupta da eşit şekilde çalıştığını göstermek, cinsiyet bazlı analizlerin güvenilirliğini ve sonuçların genellenabilirliğini desteklemek açısından önemli çıktılar sunmaktadır (Tablo 8).

Tablo 8: Grup Karşılaştırması (n = 392, n_{kadın}= 196, n_{erkek}= 195)

Model	Ki kare (χ^2)	sd	χ^2 /sd	p	CFI	TLI	RMSEA	Δ TLI	Δ RMSEA
Model 1: Temel Model	710.45	380	1.869	.000	.89	.85	.048	-	-
Model 2: Faktör Yükleri Eşitlenmiş	650.78 (59.67)	375	1.735	.000	.90	.87	.045	(.02)	(.003)
Model 3: Faktör Yükleri ve Kovaryanslar Eşitlenmiş	670.12 (19.34)	390	1.719	.000	.90	.88	.044	(.01)	(.001)
Model 4: Faktör Yükleri, Kovaryanslar ve Hatalar Eşitlenmiş	680.45 (10.33)	400	1.701	.000	.91	.89	.042	(.01)	(.002)

Tablo 8’de görüleceği gibi grup karşılaştırma analizinde kullanılan dört model, kadın ve erkek grupları arasındaki yapısal ilişkilerin ölçüm eşdeğerliğini değerlendirmek için kademeli olarak farklı kısıtlamalar getirilerek test edilmiştir. Model 1, temel model olarak gruplar arasında hiçbir kısıtlama getirilmeden faktör yükleri, kovaryanslar ve hata varyanslarını serbest bırakmış ve uyum indekslerinin (CFI = .89, TLI = .85, RMSEA = .048) kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmüştür. Model 2’de faktör yüklerinin eşit olduğu varsayılmış ve uyum indekslerinde (CFI = .90, TLI = .87, RMSEA = .045) hafif bir iyileşme gözlemlenmiştir, bu da ölçüm araçlarının gruplar arasında tutarlı bir şekilde çalıştığını doğrulamaktadır. Model 3, faktör yükleri ve kovaryansların eşit olduğu varsayımıyla test edilmiş ve uyum indeksleri (CFI = .90, TLI = .88, RMSEA = .044) önceki modele benzer şekilde kabul edilebilir düzeyde kalmıştır. Model 4 ise en kısıtlayıcı model olarak faktör yükleri, kovaryanslar ve hata varyanslarının eşit olduğunu varsaymış ve uyum indekslerinin (CFI = .91, TLI = .89, RMSEA = .042) yine kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu bulunmuştur. Sonuçlar, her bir modelde uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeylerde olduğunu ve kadın ile erkek grupları arasında faktör yapıları açısından anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Bu bulgular, kariyer tatmini ölçeğinin her iki grup için de tutarlı ve geçerli bir yapı sunduğunu desteklemektedir.

Sonuç

Bu çalışma, tek boyutlu ve beş maddeden oluşan Kariyer Tatmini Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanmasına yönelik ileri düzey geçerlik ve güvenilirlik analizlerini kapsamaktadır. Yapılan geçerlik analizleri, ölçeğin orijinal yapısının Türk kültüründe anlamlı bir şekilde korunduğunu ve tüm maddelerin tek bir faktörde toplandığını ortaya koymuştur. Faktör yükleri analizi sonuçları, her bir maddenin faktör yüklerinin yeterli düzeyde olduğu ve ölçeğin yapısal bütünlüğünü koruduğu göstermiştir. Ayrıca, ortalama açıklanan varyans (AVE) ve birleşik güvenilirlik (CR) değerlerinin, psikometrik açıdan kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu bulunmuş, bu da ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip bir ölçüm aracı olduğunu desteklemiştir. Bunlara ilave olarak, ölçeğin ayrışma geçerliliği ve ölçüt bağımlı geçerliliği de titizlikle incelenmiştir. Ayrışma geçerliliği analizinde, her bir maddenin diğer maddelerde yeterince ayrıştığı ve benzer kavramlarla karışmadığı görülmüştür. Ölçüt bağımlı geçerlilik analizinde ise, kariyer tatmini ile ilişkili başka değişkenlerle (örneğin, görev performansı) anlamlı ilişkiler kurulmuş ve ölçeğin dışsal geçerliliği güçlendirilmiştir. Bu bulgular, ölçeğin yalnızca içsel yapısının geçerliliğini değil, aynı zamanda diğer ölçüm araçlarıyla olan ilişkisini de doğrulamıştır. Cinsiyet bazlı grup karşılaştırma analizleri, kadın ve erkek katılımcılar arasındaki yapısal eşdeğerliği test etmek amacıyla yapılmıştır. Sonuçlar, ölçeğin her iki grup için de yapısal olarak eşdeğer olduğunu ve ölçüm aracının kadın ve erkek katılımcılar arasında tutarlı bir şekilde çalıştığını göstermiştir. Bu durum, ölçeğin cinsiyet farklılıklarından bağımsız olarak geçerli ve güvenilir bir ölçüm sunduğunu ortaya koymaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bu çalışma Kariyer Tatmini Ölçeği'nin Türkçe uyarlanmasının metodolojik yönden güçlü ve geçerli bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymuş, ölçeğin güvenilirliğini, geçerliliğini ve kültürel uygunluğunu başarılı bir şekilde doğrulamıştır. Bu uyarlama, kariyer tatmini ile ilgili bireysel algıların ölçülmesinde kullanılabilecek önemli bir kaynak olacağı gibi hem akademik araştırmalar hem de uygulamalı çalışmalarda geniş bir yelpazede fayda sağlayacaktır.

Kuramsal açıdan değerlendirildiğinde, çalışma özellikle Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı (Lent vd., 1994) ve Kariyer Yapılandırma Kuramı (Savickas, 2005) çerçevesinde önemli çıkarımlar sunmaktadır. Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı açısından bakıldığında, kariyer tatmininin bireylerin öz-yeterlilik algıları, mesleki ilgileri, çıktı

beklentileri ve kişisel hedefleri ile doğrudan ilişkili olduğu ifade edilebilir. Çalışmanın literatür ışığında belirtilen bu sonuçları, bireyin içsel motivasyonları ile çevresel faktörler arasındaki etkileşimin, kariyer tatmini üzerinde belirleyici olduğunu düşündürmektedir. Kariyer Yapılandırma Kuramı bağlamında ise, kariyer tatmininin bireyin mesleki kimliğiyle ve kariyer gelişimi sürecinde edindiği deneyimlerle ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, çalışmada bireylerin öz-yeterlilik algıları, mesleki ilgileri, çıktı beklentileri, kişisel hedefleri, içsel motivasyon, çalışma koşulları ve örgütsel destek mekanizmaları gibi unsurların etkileri doğrudan ölçülmemiştir. Bu nedenle, söz konusu kuramsal çıkarımlar, elde edilen verilerle desteklenmeyen, mevcut literatürden edinilen bilgiler ışığında yorumlanmıştır.

Çalışmanın bulguları, gelecekte yapılacak araştırmalar için de çeşitli öneriler ortaya koymaktadır. Öncelikle, kariyer tatmini zaman içinde değişebilen bir kavram olduğundan, boylamsal araştırmalarla bireylerin kariyer tatmin düzeylerinin uzun vadede nasıl değiştiği incelenmelidir. Kariyer tatmini ile iş performansı, çalışan bağlılığı, tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti gibi değişkenler arasındaki ilişkilerin detaylı analiz edilmesi, bu kavramın iş dünyasındaki yansımalarını daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. Ayrıca, kariyer tatmininin kültürel faktörlerden nasıl etkilendiğini anlamak adına, bu ölçeğin farklı ülkelerde uygulanarak çapraz kültürel karşılaştırmalar yapılması önerilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de gerçekleştirilecek çalışmalarda, kariyer tatmininin bireysel ve örgütsel faktörlerle nasıl şekillendiğine dair daha derinlemesine analizler yapılması faydalı olacaktır. Bunlara ilave olarak bu ölçeğin farklı sektörlerde ve meslek gruplarında uygulanması, kariyer tatmini düzeylerini etkileyebilecek çeşitli bağlamsal faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Örneğin, kamu ve özel sektör arasındaki çalışma koşulları, iş güvencesi, terfi olanakları, motivasyon kaynakları ve organizasyonel destek mekanizmaları gibi unsurlar, bireylerin kariyer tatmini algısını farklı şekillerde etkileyebilir. Benzer şekilde, sağlık ve mühendislik gibi farklı meslek gruplarında görev yapan bireylerin iş rollerine ilişkin beklentileri, mesleki kimlikleri ve kariyer gelişim stratejileri de kariyer tatmini kavramıyla ilişkilendirilebilecek farklılıklar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, ölçeğin uygulandığı örneklemin sektör ve meslek çeşitliliği, elde edilen sonuçların genellenebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, farklı sektör ve meslek grupları arasında karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilerek, kariyer tatminine etki eden özgül faktörlerin belirlenmesi, ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği konusunda daha kapsamlı bulgular sunabilir.

Bununla birlikte, çalışmanın belirli kısıtlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, araştırmanın örneklemini yalnızca Türkiye’deki bireylerle sınırlıdır, bu da bulguların sadece Türk kültürüne genellenebileceği anlamına gelir. Farklı kültürel bağlamlarda yapılan benzer uyarlama çalışmalarında elde edilecek sonuçlar farklılık gösterebilir. Ayrıca, bu çalışma kesitsel bir tasarıma dayanmakta olup, kariyer tatmini ve diğer değişkenler arasındaki ilişkiyi yalnızca anlık bir düzeyde incelemektedir. Zamanla değişebilecek ilişkiler ve dinamikler göz önünde bulundurulmamıştır. Bununla birlikte, çalışma özbildirim ölçeklerine dayandığı için yanıt yanlılıkları riskini taşımaktadır. Gelecekteki araştırmalar, farklı kültürlerdeki bireylerle ve daha geniş örneklemlerle yapılan boylamsal çalışmaları içerebilir, böylece daha sağlam ve genellenebilir sonuçlar elde edilebilir. Bunlara ilave olarak, bu çalışmanın sınırlılıklarından bir diğeri ise pilot çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Ölçek maddelerinin Türkçeye çevirisi Kızrak (2025) tarafından gerçekleştirildiği için maddelerin anlaşılabilirliğini ve açıklığını test etmek amacıyla ayrı bir pilot çalışma yapılmamıştır. Çeviri süreci, dilsel ve kavramsal eşdeğerliği sağlamayı amaçlasa da pilot çalışmanın eksikliği, maddelerin olası yanlış anlaşılmaları veya kültürel farklılıkların ölçüm geçerliliği ve güvenilirliği üzerindeki etkileri açısından bir sınırlılık oluşturabilir. Gelecek çalışmalar, çeviri sonrası pilot test uygulayarak maddeleri daha da geliştirebilir ve ölçüm doğruluğunu artırabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma kariyer tatmini ölçeğinin Türkiye bağlamında geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlayarak örgütsel davranış alanına önemli bir katkı sunmaktadır. Çalışmanın bulguları, bireylerin kariyer tatmin düzeylerini değerlendirmek isteyen akademisyenler, insan kaynakları profesyonelleri ve iş dünyasındaki yöneticiler için güvenilir bir ölçüm aracı niteliğindedir. Ayrıca, kariyer tatmini ile ilgili gelecekte yapılacak araştırmalara kuramsal bir çerçeve sunarak, bu kavramın bireysel ve örgütsel süreçler üzerindeki etkilerinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, elde edilen bulguların ilerleyen çalışmalara ışık tutacağı ve kariyer tatmini kavramının daha geniş bir perspektifle incelenmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Kariyer Tatmini Ölçek Maddeleri

KT1: Kariyerimde şu ana kadar elde ettiğim başarıdan memnunum.
KT2: Kariyer hedeflerim doğrultusunda katettiğim ilerlemeden memnunum.
KT3: Hedeflediğim geliri elde etmek için katettiğim ilerlemeden memnunum.
KT4: Kişisel ve mesleki gelişim hedeflerime ulaşmak için kaydettiğim ilerlemeden memnunum.
KT5: Yeni beceriler edinme hedefime doğru katettiğim ilerlemeden memnunum.
*Tek boyut ve 5’li Likert yapı tipi (1=Hiç memnun değilim- 5= Çok Memnunum)

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsadığı için kurul onayı gerektirmektedir.

Yazar Katkıları: İki yazar da eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ahmed, N. O. A. (2019). Career commitment: The role of self-efficacy, career satisfaction and organizational commitment. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*. <https://doi.org/10.1108/WJEMSD-06-2017-0038>
- AlEssa, H. S., & Durugbo, C. M. (2024). Linking innovative work behaviour to career satisfaction: Engagement, flexibility, and perspectives from male and female service employees. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 25, 895–916. <https://doi.org/10.1007/s40171-024-00420-0>
- Anafarta, A., & Yılmaz, Ö. (2019). Kariyer tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide işe adanmışlığın aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2944-2959.
- Armstrong-Stassen, M., & Ursel, N. D. (2009). Perceived organizational support, career satisfaction, and the retention of older workers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82(1), 201-220. <https://doi.org/10.1348/096317908X288838>
- Avcı, U., & Turunç, Ö. (2012). Dönüşümcü liderlik ve örgüte güvenin kariyer memnuniyetine etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 45-55.
- Baidoun, N., & Anderson, V. A. (2024). The relationship between career satisfaction and organizational commitment: Evidence from the Kuwaiti banking sector. *European Journal of Training and Development*, 48(9), 873-895. <https://doi.org/10.1108/EJTD-05-2023-0073>
- Baruch, Y. (2006). Career development in organizations and beyond: Balancing traditional and contemporary viewpoints. *Human Resource Management Review*, 16(2), 125–138. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2006.03.002>
- Bellamkonda, N., & Srimannarayana, M. (2024). When and how perceived HRM practices influence career satisfaction: A moderated mediation model on career self-management and organizational support. *Management and Labour Studies*, 49(2), 241-255. <https://doi.org/10.1177/0258042X231187503>
- Chen, D., Hayes, M. J., & Holden, A. C. L. (2022). Investigation into the enablers and barriers of career satisfaction among Australian oral health therapists. *Community Dentistry and Oral Epidemiology*, 51(2), 301-310. <https://doi.org/10.1111/cdoe.12741>
- Çavuş, A., Zirzakıran, F., & Tokgöz, L. (2025). Shaping career satisfaction: The influence of professional training and expectations in winter hotel employees. *SAGE Open*. <https://doi.org/10.1177/21582440241310903>
- Çelebi, M. A. (2019). Algılanan örgütsel kimliğin ve içsel-dışsal güdülenmenin rol içi ve rol dışı performansa etkileri: Konya Ovası Projesi Bölgesi üniversitelerinde bir araştırma [Yayınlanmamış doktora tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Coetzee, M., Mbiko, H. N., & Nel, E. (2023). To what extent do career agility and psychological capital activate employees' career adaptability and foster their career resilience and career satisfaction? *South African Journal of Psychology*, 53(3), 438-451. <https://doi.org/10.1177/00812463231186271>
- Dacre Pool, L., & Qualter, P. (2013). Emotional self-efficacy, graduate employability, and career satisfaction: Testing the associations. *Australian Journal of Psychology*, 65(4), 214-223. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12023>
- Dechawatanapaisal, D. (2021). Meaningful work on career satisfaction: A moderated mediation model of job embeddedness and work-based social support. *Management Research Review*, 44(6), 889-908. <https://doi.org/10.1108/MRR-06-2020-0308>
- Deutsch, N., Yanofsky, S. D., Markowitz, S. D., Tackett, S., Berenstain, L. K., Schwartz, L. I., Flick, R., Heitmiller, E., Fiadjoe, J., Lee, H. H., & others. (2023). Evaluating the women's empowerment and leadership initiative: Supporting mentorship, career satisfaction, and well-being among pediatric anesthesiologists. *Pediatric Anesthesia*, 33(1), 6-16. <https://doi.org/10.1111/pan.14596>
- Dijkstra, T. K., & Henseler, J. (2015). Consistent and asymptotically normal PLS estimators for linear structural equations. *Computational Statistics & Data Analysis*, 81(1), 10–23. <https://doi.org/10.1016/j.csda.2014.07.008>
- Ding, H., Liu, J., & Yu, E. (2024). How and when do strengths work? The effect of strengths-based leadership on follower career satisfaction. *Personnel Review*, 53(6), 1392-1407. <https://doi.org/10.1108/PR-07-2022-0485>

- Farashah, A., Blomquist, T., & Bešić, A. (2024). The impact of workplace diversity climate on the career satisfaction of skilled migrant employees. *European Management Review*. <https://doi.org/10.1111/emre.12635>
- Greenhaus, J. H., Parasuraman, S., & Wormley, W. M. (1990). Effects of race on organizational experiences, job performance evaluations, and career outcomes. *Academy of Management Journal*, 33(1), 64–86. <https://doi.org/10.2307/256352>
- Güneş, H. N., & Oral Ataç, L. (2022). Kariyer tatmini ile işe adanmışlık ilişkisi: Kamu çalışanları üzerine bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 109-122. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1081570>
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) (2nd ed.)*. SAGE.
- Ho, N. T. T., Hoang, H. T., Seet, P.-S., Jones, J., & Pham, N. T. (2022). Career satisfaction antecedents of professional accounting returnees in international workplaces: An employee experience perspective. *Employee Relations*, 44(5), 1014-1029. <https://doi.org/10.1108/ER-06-2021-0258>
- Huo, M., & Jiang, Z. (2021). Trait conscientiousness, thriving at work, career satisfaction and job satisfaction: Can supervisor support make a difference? *Personality and Individual Differences*, 183, 111116. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111116>
- Islam, T., & Ahmed, I. (2023). Unveiling the mechanism between fun at work and career satisfaction: The roles of organizational inclusion and inclusive leadership. *Journal of Organizational Change Management*, 36(6), 950-965. <https://doi.org/10.1108/JOCM-06-2023-0215>
- Jankowska, A. E., Pai, S.-L., Lee, J. K., Austin, T. M., Nyshadham, S., Diachun, C. A. B., Byerly, S. I., Hertzberg, L. B., & Berenstein, L. K. (2023). Gender disparity in the effects of COVID-19 on academic productivity and career satisfaction in anesthesiology in the US: Results of a national survey of anesthesiologists. *Gender, Work & Organization*, 30(5), 1741-1758. <https://doi.org/10.1111/gwao.13016>
- Kale, E. (2019). Proaktif kişilik ve kontrol odağının, kariyer tatmini ve yenilikçi iş davranışına etkisi. *Journal of Tourism Theory and Research*, 5(2), 144-154. <https://doi.org/10.24288/jtr.527358>
- Kanbur, E., & Şen, S. (2017). X ve Y kuşağı çalışanlarının kariyer uyum yetenekleri ve kariyer tatmini açısından karşılaştırılması. *Electronic Turkish Studies*, 12(12).
- Karakavak, Z. (2024). Lider üye etkileşimi ile yenilikçi iş davranışı geliştirme ve kariyer tatmini ilişkisinde kararlara katılımın aracı rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 183-197.
- Karatepe, O. M., & Olugbade, O. A. (2017). The effects of work social support and career adaptability on career satisfaction and turnover intentions. *Journal of Management & Organization*, 23(3), 337-355. <https://doi.org/10.1017/jmo.2016.12>
- Kaupilla, O.-P. (2024). Revisiting the relationships between leadership and job satisfaction. *European Management Review*, 1–15. <https://doi.org/10.1111/emre.12637>
- Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.
- Kızrak, M. (2025). Resource dynamics in career satisfaction: Examining person-job fit, work engagement, and supervisor support. *Yönetim Bilimleri Dergisi/Journal of Administrative Sciences*, 23(55), 612-637. <https://doi.org/10.35408/comuybd.1586778>
- Kong, H., Cheung, C., & Song, H. (2012). From hotel career management to employees' career satisfaction: The mediating effect of career competency. *International Journal of Hospitality Management*, 31(1), 76-85. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.03.002>
- Latan, H., Chiappetta Jabbour, C. J., Jabbour, S., Ali, M., & Pereira, V. (2022). Career satisfaction in the public sector: Implications for a more sustainable and socially responsible human resource management. *Human Resource Management Journal*, 32(4), 844-863. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12469>
- Lent, R. W. (2002). Social cognitive career theory. In D. Brown (Ed.), *Career choice and development* (4th ed., pp. 255-311). Jossey-Bass.

- Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45(1), 79-122. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1994.1027>
- Li, X., Xu, L., Sun, C., & Sun, B. (2025). The relationship between professional identity and job burnout among Chinese teachers: Mediating roles of career satisfaction and work engagement. *Psychology in the Schools*. Early View <https://doi.org/10.1002/pits.23432>
- Lounsbury, J. W., Loveland, J. M., Sundstrom, E. D., Gibson, L. W., Drost, A. W., & Hamrick, F. L. (2003). An investigation of personality traits in relation to career satisfaction. *Journal of Career Assessment*, 11(3), 287-307. <https://doi.org/10.1177/1069072703254501>
- Martins, L. L., Eddleston, K. A., & Veiga, J. F. (2002). Moderators of the relationship between work-family conflict and career satisfaction. *Academy of Management Journal*, 45(2), 399-409.
- Matsuo, M. (2025). Effect of perceived team reflexivity on employability and career satisfaction: Mediating role of proactive behavior. *Personnel Review*, 54(1), 441-454. <https://doi.org/10.1108/PR-05-2024-0501>
- Meilanti, S., Matuluko, A., Ibrahim, N., Uzman, N., & Bates, I. (2022). A global study on job and career satisfaction of early-career pharmacists and pharmaceutical scientists. *Exploratory Research in Clinical and Social Pharmacy*, 5, 100110. <https://doi.org/10.1016/j.rcsop.2022.100110>
- Nae, E. Y., & Choi, B. K. (2022). Career satisfaction, subjective well-being and turnover intention: An attachment style perspective. *Baltic Journal of Management*, 17(1), 1-17. <https://doi.org/10.1108/BJM-03-2021-0084>
- Ngo, Y., & Hui, L. (2018). Individual orientations and career satisfaction. *Journal of Career Development*, 45(5), 425-439. <https://doi.org/10.1177/0894845317706759>
- Okumuş, M. T., Bakan, İ., & Kutluk, M. R. (2022). İşe tutkunluk, odaklanma yeteneğinin kariyer tatmini ve iş tatmini üzerindeki etkisi: Bir alan çalışması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 119-138. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1034056>
- Özdamar, K. (2017). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri* (3. baskı). Nisan Kitapevi.
- Pathardikar, A. D., Maurya, K. K., Sahu, S., & Singh, A. P. (2023). Role-overload and self-esteem affecting teachers' career satisfaction: Serial mediation through work engagement and job satisfaction. *Psychology in the Schools*, 60(12), 5227-5244. <https://doi.org/10.1002/pits.23036>
- Pathardikar, A. D., Maurya, K. K., Sahu, S., & Singh, A. P. (2023). Role-overload and self-esteem affecting teachers' career satisfaction: Serial mediation through work engagement and job satisfaction. *Psychology in the Schools*, 60(12), 5227-5244. <https://doi.org/10.1002/pits.23036>
- Rafiq, M., Farrukh, M., Attiq, S., Shahzad, F., & Khan, I. (2023). Linking job crafting, innovation performance, and career satisfaction: The mediating role of work engagement. *Work*, 75(3), 877-886.
- Riaz, A., & Haider, M. H. (2010). Role of transformational and transactional leadership on job satisfaction and career satisfaction. *Business and Economic Horizons*, 1(1), 29-38.
- Renee Barnett, B., & Bradley, L. (2007). The impact of organisational support for career development on career satisfaction. *Career Development International*, 12(7), 617-636. <https://doi.org/10.1108/13620430710834396>
- Rençber, İ., & Paşaoğlu Baş, D. (2021). X ve Y kuşağı beyaz yakalı çalışanların kariyer tatminlerinin karşılaştırılması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 17-29. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oskaiibfd/issue/63315/896681>
- Rudolph, C. W., Zacher, H., & Hirschi, A. (2019). Empirical developments in career construction theory. *Journal of Vocational Behavior*, 111, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.12.003>
- Sakal, O., & Yıldız, S. (2015). Bireycilik ve toplulukçuluk değerleri, kariyer çapaları ve kariyer tatmini ilişkisi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(40), 6612-6623. <https://doi.org/10.19168/jyu.63260>
- Salleh, A. M. M., Omar, K., Aburumman, O. J., Mat, N. H. N., & Almhairat, M. A. (2020). The impact of career planning and career satisfaction on employees' turnover intention. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(1), 218.
- Samman, M., & Alsharif, S. B. (2025). Assessing career satisfaction and trajectory among dental professionals: 10 years repeated cross-sectional analysis. *International Dental Journal*. <https://doi.org/10.1016/j.identj.2024.11.021>

- Savickas, M. L. (2002). Career construction: A developmental theory of vocational behavior. In D. Brown (Ed.), *Career choice and development* (4th ed., pp. 149–205). Jossey-Bass.
- Savickas, M. L. (2005). Toward a comprehensive theory of career development: Dispositions, concerns, and narratives. In F. Leong & A. Barak (Eds.). *Contemporary models in vocational psychology* (pp. 303-328). Routledge.
- Savickas, M. L. (2011). Constructing careers: Actor, agent, and author. *Journal of Employment Counseling*, 48(4), 179-181. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1920.2011.tb01109.x>
- Seibert, S. E., & Kraimer, M. L. (2001). The five-factor model of personality and career success. *Journal of Vocational Behavior*, 58(1), 1-21.
- Singh, A. (2022). Work engagement, affective commitment, and career satisfaction: The mediating role of knowledge sharing in context of SIEs. Benchmarking: *An International Journal*, 29(10), 3302-3332. <https://doi.org/10.1108/BIJ-01-2021-0016>
- Sökmen, A., Sökmen, A., & Benk, O. (2023). Vizyoner liderliğin kariyer tatmini ve dile getirme davranışına etkisinde örgütsel bağlılığın aracı rolü: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. *Third Sector Social Economic Review*, 58(3), 2068-2087. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosval-ekonomi.23.08.2186>
- Spurk, D., Abele, A. E., & Volmer, J. (2015). The career satisfaction scale in context: A test for measurement invariance across four occupational groups. *Journal of Career Assessment*, 23(2), 191–209. <https://doi.org/10.1177/1069072714535019>
- Street, T., Lewin, A., Woodall, K., Cruz-Cano, R., Thoma, M., & Stander, V. A. (2022). Gender differences in marital and military predictors of service member career satisfaction. *Family Relations*, 71(4), 1515-1537. <https://doi.org/10.1111/fare.12697>
- Tavlan Soydan, N., Aksel, İ., & Dolma, S. (2022). Algılanan kurumsal destek, lider-üye etkileşimi, öz-yeterlilik ve kariyer tatmini ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (53), 229-250. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1119879>
- Terpstra-Tong, J. L. Y., Treviño, L. J., Yaman, A. C., Froese, F. J., Ralston, D. A., Bozionelos, N., Furrer, O., Tjemkes, B., León-Darder, F., Li, Y., & others. (2024). Gender composition at work and women's career satisfaction: An international study of 35 societies. *Human Resource Management Journal*, 34(3), 1-25. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12570>
- Xi, R., Yu, K., Ge, Y., & Cao, P. (2022). Ethical leadership and followers' career satisfaction, mobility, and promotability: A P-E fit perspective. *Frontiers in Psychology*, 13, 927146. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.927146>
- Xu, L., Li, X., Sun, C., Sun, B., & Li, W. (2023). Relationship between professional identity, career satisfaction, value of competence and growth, and job burnout: A cross-sectional study of primary and secondary school teachers in China. *Psychology in the Schools*, 60(4), 1234-1248. <https://doi.org/10.1002/pits.22828>
- Yen, H.-C., Cheng, J.-W., Hsu, C.-T., & Yen, K.-C. (2023). How career adaptability can enhance career satisfaction: Exploring the mediating role of person–job fit. *Journal of Management & Organization*, 29(5), 912-929. <https://doi.org/10.1017/jmo.2019.75>
- Zhang, G., Yue, X., Ye, Y., & Peng, M. Y. (2021). Understanding the impact of the psychological cognitive process on student learning satisfaction: Combination of the social cognitive career theory and SOR model. *Frontiers in Psychology*, 12, 712323. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.712323>

Extended Abstract

Research Questions and Purpose

Career satisfaction is critical in human resource management, significantly influencing individual well-being and organizational outcomes. It encompasses an individual's perception of professional success, personal goal attainment, and overall satisfaction with career progression. Research highlights that career satisfaction is linked to organizational commitment and turnover intentions, demonstrating its role in workplace dynamics. Given its multidimensional nature, career satisfaction is not only influenced by individual attitudes but also by organizational opportunities, career development support, and cultural expectations.

In Türkiye, career satisfaction is shaped by socio-economic factors, job security concerns, and societal norms. Employees' career journeys are often intertwined with social expectations and cultural definitions of success. While various studies have employed Greenhaus, Parasuraman, and Wormley's (1990, p. 64) Career Satisfaction Scale in different contexts, many have relied on translations without comprehensive analysis. This gap necessitates a systematic adaptation and validation of the scale for the Turkish workforce to ensure its reliability and applicability across sectors.

The primary aim of this study is to adapt and validate the Career Satisfaction Scale for the Turkish context by conducting rigorous psychometric testing. The study seeks to examine whether the scale effectively measures career satisfaction across different sectors and whether it exhibits strong psychometric properties. Additionally, the research investigates the relationship between career satisfaction and job performance while assessing whether the scale maintains its reliability across demographic variables, particularly gender. Given the importance of stability in career satisfaction perception, the study targets explicitly individuals with at least five years of work experience. The research aims to contribute a standardized and culturally relevant measurement tool to national literature by addressing these objectives, thereby improving researchers' and practitioners' career satisfaction assessments. By conducting rigorous psychometric testing, this research aims to determine whether the adapted scale maintains its original measurement properties while reflecting the cultural and professional dynamics of employees in Turkey. Additionally, the study investigates how career satisfaction correlates with job performance and examines whether the scale functions equally well across demographic groups, particularly gender.

To achieve these objectives, the study addresses two main research questions:

- (a) Is the Career Satisfaction Scale (Greenhaus et al., 1990) a valid and reliable instrument when adapted to the Turkish context?
- (b) Does the adapted scale exhibit strong psychometric properties, including high internal consistency, construct validity, and criterion-related validity

By addressing these questions, the study aims to contribute a standardized and culturally relevant measurement tool to the Turkish academic and professional community,

Limitation

Despite its contributions, the study has several limitations that should be acknowledged. First, the sample is restricted to professionals in Türkiye, which may limit the generalizability of the findings to other cultural or regional contexts. Future studies should consider cross-cultural comparisons to validate the scale in different environments. Second, as the study employs a cross-sectional design, career satisfaction is assessed at a single point, making it difficult to capture changes over an individual's career. A longitudinal approach could provide deeper insights into how career satisfaction evolves. Third, the study relies on self-reported measures, which can introduce response biases. Future research could integrate multi-source data, such as supervisor evaluations, to enhance objectivity in assessing career satisfaction and job performance

Methodology

The methodology of this study follows a cross-sectional survey design aimed at adapting and validating the Career Satisfaction Scale for use in Turkey. Data were collected from 392 professionals working in both public and private sectors, all of whom had at least five years of work experience. The survey was administered both online and in-person to ensure a diverse sample. To test the validity of the adapted scale, the study included not only the Career Satisfaction Scale but also a Job Performance Scale to examine its criterion-related validity. Statistical analyses involved a series of psychometric evaluations, including reliability analysis (Cronbach's Alpha, Composite Reliability), validity testing through Exploratory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA), and measurement invariance tests across gender groups. The study followed ethical guidelines, ensuring informed consent from participants and maintaining data confidentiality.

Results

The results indicate that the adapted Career Satisfaction Scale is a valid and reliable instrument for measuring career satisfaction in the Turkish workforce. Reliability analysis demonstrated high internal consistency, with a Cronbach's Alpha of 0.886, confirming the scale's robustness. Factor loadings exceeded the acceptable threshold, further supporting its unidimensional structure. Additionally, criterion-related validity analysis revealed a significant positive correlation between career satisfaction and job performance, indicating that employees with higher career satisfaction tend to perform better in their roles. Measurement invariance analysis confirmed that the scale functions equivalently across gender groups, with acceptable fit indices, ensuring that it can be used reliably for both male and female employees. Furthermore, findings revealed that career satisfaction levels were influenced by age and work experience, with more experienced employees reporting higher levels of career satisfaction. Employees in managerial roles exhibited greater satisfaction than non-managerial employees, emphasizing the impact of career progression on satisfaction levels. This study successfully adapts and validates the Career Satisfaction Scale for the Turkish workforce, ensuring its applicability across various professional settings. This research fills a significant gap in the literature by providing a standardized and psychometrically sound tool, offering valuable insights into career satisfaction dynamics in Turkey. Future studies should explore its application in different cultural contexts and conduct longitudinal research to understand career satisfaction trends over time better. The validated scale offers practical applications for HR professionals, career counselors, and organizations aiming to enhance employee well-being and career development strategies.

Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

International Journal of Social, Political and Financial Researches

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Transforming Online Retail: The Impact of Augmented and Virtual Reality on Consumer Engagement and Experience in E-Commerce¹

Çevrimiçi Perakendeciliği Dönüştürmek: Artırılmış ve Sanal Gerçekliğin E-Ticarette Tüketici Katılımı ve Deneyimi Üzerindeki Etkisi

Maria Nascimento Cunha^a, Oleksandr P. Krupskyi^b

^aAuxiliar Profesor, Instituto Superior Miguel Torga, maria14276@mail.com, ORCID: 0000-0002-1291-231X

^bAssistant Professor, Oles Honchar Dnipro National University, krupskyy71@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1086-9274

ARTICLE INFO

Article Received: 31.01.2025

Article Accepted: 19.03.2025

Keywords: Augmented Reality (AR); Virtual Reality (VR); Immersive Shopping Experience; Digital Marketing; Consumer Engagement

JEL Codes: M31; M37; M39

ABSTRACT

This study investigates the transformative role of augmented reality (AR) and virtual reality (VR) technologies in e-commerce and digital marketing. A systematic literature review synthesizes findings from empirical and theoretical studies published between 2011 and 2024. The findings indicate that AR enhances online shopping through features such as virtual try-ons and spatial placement visualization, reducing return rates and increasing purchase confidence. VR, on the other hand, provides immersive environments that simulate physical shopping experiences, strengthening consumer-brand connections. Both technologies exhibit immediate costs but offer long-term benefits, positively influencing conversion rates and customer loyalty. This study contributes to consumer behavior research by applying value perception models, immersive technology frameworks, and engagement metrics to the e-commerce landscape. The research underscores the strategic importance of integrating AR and VR into digital marketing and e-commerce platforms. While this study synthesizes existing literature, empirical validation through longitudinal studies and cross-industry applications is necessary.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Gönderim Tarihi: 31.01.2025

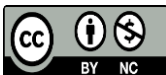
Makale Kabul Tarihi: 19.03.2025

Anahtar Kelimeler: Artırılmış Gerçeklik; Sanal Gerçeklik; Sürükleyici Alışveriş Deneyimi; Dijital Pazarlama; Tüketici Etkileşimi

JEL Kodları: M31; M37; M39

ÖZ

Bu çalışma, artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) teknolojilerinin e-ticaret ve dijital pazarlamada dönüştürücü rolünü incelemektedir. 2011 ve 2024 yılları arasında yayımlanan ampirik ve teorik çalışmalardan elde edilen bulguların sistematik bir literatür incelemesi yapılmıştır. Bulgular, AR'nin sanal deneme ve mekansal yerleşim görselleştirme gibi özelliklerle çevrimiçi alışveriş geliştiğini, iade oranlarını düşürdüğünü ve satın alma güvenini artırdığını göstermektedir. Öte yandan, VR fiziksel alışveriş deneyimlerini simüle eden sürükleyici ortamlar sunarak tüketici-marka bağlarını güçlendirmektedir. Her iki teknoloji de kısa vadede maliyetler getirirse de uzun vadede dönüşüm oranları ve müşteri sadakati üzerinde olumlu etkiler sağlayan faydalar sunmaktadır. Bu çalışma, değer algısı modelleri, sürükleyici teknoloji çerçeveleri ve etkileşim ölçütlerini e-ticaret alanına uygulayarak tüketici davranışları araştırmasına katkıda bulunmaktadır. Araştırma, AR ve VR'nin dijital pazarlama ve e-ticaret platformlarına entegrasyonunun stratejik önemini vurgulamaktadır. Bu çalışma mevcut literatürü sentezlese de, uzun vadeli çalışmalar ve sektörler arası uygulamalarla ampirik doğrulamaların gerekli olduğu belirtilmektedir.

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License

¹ This study was previously published as an abstract at III. International Congress of Social, Political and Financial Researches (USSMAK).

Introduction

These global players shape the market by driving innovation, expanding product offerings, and tapping into new consumer demographics. The industry's rapid growth is further fueled by trends such as sustainability, ethical production practices, and the increasing demand for personalized beauty products. With a growing emphasis on digital marketing, social media influence, and influencer collaborations, the cosmetic industry thrives in a highly competitive and dynamic global market. The rapid technological advancements over recent decades have dramatically transformed everyday life, particularly in retail. E-commerce has surged as a dominant force, shifting consumer shopping behavior from brick-and-mortar stores to online platforms. As of recent reports, 43% of shopping activities are now conducted exclusively online, reflecting the ongoing growth of e-commerce, valued at €2.3 trillion globally in 2017 and projected to double by 2022. However, despite the convenience and growth of online shopping, it often lacks the emotional engagement and immersive experiences that physical stores offer. Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) have emerged as potential solutions for more prosperous, interactive online shopping experiences. These technologies enable consumers to engage with products more personally and dynamically, which could help bridge the gap between expectations and actual product experiences, potentially reducing issues such as high return rates. This study explores the impact of 3D product visualizations in e-commerce on consumer shopping experiences, focusing on how these technologies might revolutionize online retail by enhancing sensory engagement and emotional connection. Augmented Reality (AR) is a powerful perception strategy that enhances the real world by overlaying computer-generated graphics. It has broad applications, including e-commerce, where it can significantly improve customer experiences. AR enables consumers to visualize products and interact with virtual elements in the physical environment. This technology addresses the "try before you buy" challenge, offering a more immersive shopping experience, especially in online settings where users increasingly seek realistic visual and material simulations (Muñoz et al. 2020; Calabuig-Moreno et al. 2020). E-commerce businesses incorporate rich media content to enhance online shopping, such as high-resolution images, videos, and 3D designs. AR is particularly promising in creating dynamic and engaging interfaces that provide customers with an improved, more interactive experience. Despite its potential, the adoption of AR in e-commerce remains limited, with companies still exploring how best to leverage this technology to improve consumer interaction and drive sales. Integrating Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) has revolutionized e-commerce, reshaping how consumers interact with online shopping platforms. In recent years, VR and AR have gained immense attention, especially after significant investments from companies like Mark Zuckerberg's purchase of Oculus for €2 billion. Industry giants such as Sony, Samsung, HTC, and Google are heavily investing in these technologies, which initially emerged in computer graphics but have expanded into various fields. VR creates immersive environments by engaging the senses, while AR merges digital objects with the real world, as seen in games like Pokémon Go. These innovations address key challenges in e-commerce, such as building consumer trust and enhancing product visualization (Muñoz et al. 2020; Calabuig-Moreno et al. 2020; Al-Ansi et al. 2023; Creed et al. 2024).

By 2030, VR and AR are expected to contribute an additional €1.5 trillion to the global economy, with brands using these technologies to engage and inspire consumers in unprecedented ways, like Samsung's virtual moonwalk or Oreo immersive experience of its new product. Advances in technologies like augmented Reality (AR), virtual reality (VR), the Internet of Things (IoT), and artificial intelligence (AI) are revolutionizing marketing. AR, in particular, is gaining significant traction in digital marketing. This technology overlays digital content—images, videos, text, and audio—onto real-world environments using smartphones and tablets. With the rise of mobile AR apps, businesses are leveraging AR to offer unique, interactive experiences that engage customers, influence purchasing decisions, and enhance brand loyalty. AR's use in retail allows consumers to try products virtually before buying, improving their shopping experience and increasing sales. Brands like Ray-Ban and Sephora are already incorporating AR into their strategies. As customer engagement becomes increasingly important, AR provides a powerful tool for fostering deeper emotional connections and promoting brand awareness. The technology's potential to drive customer brand engagement (CBE) highlights its value in shaping modern marketing approaches. This study will explore how AR influences CBE and the factors that make AR an effective marketing tool. Virtual Reality (VR) is revolutionizing various industries by creating immersive experiences through pose tracking and 3D displays. Beyond gaming, VR is transforming business, education, and entertainment sectors, offering applications such as training simulations and enhanced customer interactions. With the rise of extended Reality (XR), which includes augmented and mixed reality, the lines between the digital and physical worlds are becoming increasingly blurred. In e-commerce, VR is helping businesses replicate real-world shopping experiences, bridging the gap between online and in-store retail. This paper explores how VR impacts consumer behavior, retail experiences, and the broader shopping journey, highlighting its potential to enhance customer engagement and transform business strategies. Through qualitative research, including interviews with industry professionals and users, the study reveals that while VR offers exciting opportunities, companies must adopt a well-planned strategy to leverage its potential fully. Augmented Reality (AR) is a technology that overlays

digital content onto the physical world, creating an interface between the two realms (Javornik, 2016b; Porter & Heppelmann, 2017; Yim, Chu, & Sauer, 2017). In retail, AR enhances the shopping experience by allowing customers to visualize how products will look in their environment or on themselves, eliminating the need for imagination (Heller et al., 2019a; Hilken et al., 2017; Verhagen et al., 2014). This technology not only reduces travel and shopping time but also aids in translating two-dimensional information into a three-dimensional context, which aligns with consumers' natural information-processing abilities (Hilken et al., 2017; Porter & Heppelmann, 2017). Ultimately, AR can improve decision-making, accelerate information assimilation, and elevate the shopping experience (Dacko, 2017; Huang & Liao, 2015). Augmented Reality (AR) is increasingly integrated into digital marketing strategies by retailers, alongside Virtual Reality (VR) as part of Extended Reality (XR) technology. AR enhances the customer experience by blending virtual elements, like 3D models or text, with the real world. This interaction allows customers to control product features (size, rotation, position), making it easier to visualize items in real-life settings, such as furniture in their homes. AR is accessible via smartphones and tablets, making it a convenient tool for retailers like IKEA, Sephora, and Starbucks to support pre-purchase decision-making. The use of AR is skyrocketing, with over 1 billion users expected by 2024. This growth parallels the rise in smartphone usage, offering brands a valuable opportunity to boost sales through AR apps.

Research has shown that AR apps positively influence consumer behavior, such as increased purchase intent, loyalty, and social sharing. Word-of-mouth (WOM) plays a crucial role, as customers will likely share their positive AR experiences, amplifying the product's reach. However, there is limited research on the psychological effects of AR features on consumer behavior, particularly regarding WOM intention. This study aims to explore how AR features influence customer emotions (pleasure and arousal) and whether these emotions mediate the relationship between AR app features and WOM intention, offering insights for marketers.[8] Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) are transforming the e-commerce landscape by delivering innovative solutions to long-standing challenges in online retail. These technologies provide immersive, interactive, and personalized shopping experiences, reshaping how consumers interact with products and making online shopping more engaging. AR allows users to virtually try products and visualize them in real life, while VR immerses them in simulated environments, offering a deeper exploration of products. They bridge the gap between traditional shopping and e-commerce, enhancing customer satisfaction and reducing uncertainties. This literature review explores the profound impact of AR and VR on consumer behavior, e-commerce businesses, and the industry's competitive dynamics.[9] In 2020, E-commerce saw a significant boost, with companies like Walmart and Amazon driving a 42% increase in online sales, totaling €4.06 trillion. Cart abandonment remains a challenge despite this growth, with 77.3% of shoppers leaving without completing purchases. Augmented Reality (AR) offers a solution by allowing consumers to try products, improving decision-making, and boosting confidence virtually. As the AR market expands, E-commerce businesses adopting this technology can expect higher conversion rates and a competitive edge. E-commerce has transformed business practices, enabling global reach, cost reduction, and higher returns. With the rise of the Internet, businesses are using new technologies like Augmented Reality (AR) to enhance customer experiences. AR blends the physical world with digital content, offering immersive, interactive experiences. This technology improves product visualization, marketing, and customer engagement. By leveraging AR, businesses can create innovative ways for consumers to explore products, revolutionizing the shopping experience and unlocking new opportunities in the digital age (Al-Ansi et al. 2023; Creed et al. 2024).

1. An Overview

To achieve a more substantial emotionally engaging experience in e-commerce and thus a higher consumer engagement, 3D product visualizations via AR and VR have received increasing attention from retailers in recent years (Sihi, 2018). However, caution is required as an inadequate integration of a visualization type may negatively influence consumers' brand perception and brand success in the long run (Y. Liu et al., 2020; Su et al., 2020). Therefore, this chapter focuses on the theoretical contributions and practical implementations of AR and VR 3D product visualizations in e-commerce compared to the widespread 2D product images (Muñoz et al. 2020; Calabuig-Moreno et al. 2020; Al-Ansi et al. 2023; Creed et al. 2024).

1.1. E-commerce

The first electronic retail transaction on August 11, 1994, introduced the term e-commerce and revolutionized shopping habits (Jaller & Pahwa, 2020). E-commerce allows businesses to offer personalized experiences by understanding customer preferences, providing the right products at the right time, and expanding their reach globally (Elboudali et al., 2020; Paz & Delgado, 2020). This flexibility and convenience are key drivers for e-commerce's rapid growth, with positive feedback and continued expansion forecasted (Klaus, 2020; Jaller & Pahwa, 2020). Despite its success, e-commerce still faces challenges in replicating the sensory experiences of

physical stores, particularly regarding product visualization (Paz & Delgado, 2020). Most online retailers use static 2D images, limiting the sensory engagement consumers experience in brick-and-mortar stores (Elboudali et al., 2020; K. H. Liu et al., 2020). 3D visualizations could enhance this experience by providing more detailed and interactive product information (Jessen et al., 2020; Y. Liu et al., 2020), allowing consumers to engage more deeply with the products they are considering (Haile & Kang, 2020). However, while 3D technology solves this gap, it must be implemented carefully to avoid overwhelming users (Do et al., 2020; Sihi, 2018). The success of these innovations depends on creating an engaging yet manageable shopping experience (Jang et al., 2019). Given the growing expectations for e-commerce to surpass brick-and-mortar experiences, the challenge lies in effectively integrating these features (Xue et al., 2020; Klaus, 2020).

1.2. 3D Product Visualizations

Technological developments like AR and VR have recently become a focus for retailers in e-commerce despite being used in other business areas for years (Rauschnabel, 2018; Romano et al., 2020; Sung, 2021; Xue et al., 2020). Four key factors drive this shift: 1) AR and VR help retailers differentiate from competitors (Sihi, 2018), 2) differentiation attracts more consumers in a competitive market (Sihi, 2018), 3) these technologies provide richer product information, reducing purchase risks and returns (Jessen et al., 2020; Lee & Xu, 2018; Liu et al., 2020; Sihi, 2018; Veneruso et al., 2020), and 4) they enhance the overall online shopping experience (Sihi, 2018).

1.3. Augmented Reality

As Y. Liu et al. (2020) stated, Augmented Reality (AR) overlays computer-generated 3D objects onto a real-world environment. Dacko (2017) builds on Azuma's (1997) theory, emphasizing three key pillars of AR: 1) combining virtual and real objects, 2) real-time interaction, and 3) perceiving virtual objects in an authentic setting. AR is also called "mixed reality" due to the coexistence of virtual and real elements (Dacko, 2017; Do et al., 2020). In retail, AR enhances the shopping experience by providing 3D product visualizations via stationary devices, enriching consumer engagement (Dacko, 2017; Park & Kim, 2021). In e-commerce, AR utilizes camera-equipped mobile devices and retailer apps for realistic 3D product displays (Haile & Kang, 2020; Y. Liu et al., 2020). Though AR has existed since the 1960s, it became more widespread in the early 2000s, offering retailers an opportunity for market differentiation (Do et al., 2020; Jessen et al., 2020). AR applications include environment augmentation.

Augmented Reality (AR) in e-commerce enables customers to virtually try products (like furniture or clothing) in their real-world environment or on their bodies. This "virtual try-on" or "magic mirror" technology reduces e-commerce's primary drawback—uncertainty—by providing a more realistic shopping experience. AR helps visualize product fit and appearance, offering utilitarian and hedonic benefits and encouraging consumer engagement. However, AR can be intrusive if overly interactive, leading to cognitive overload. Challenges include privacy concerns, especially regarding camera access, and the quality of virtual try-ons, particularly for clothing. Despite these issues, AR enhances the shopping experience by allowing consumers to interact with products in real time. However, there is a risk that it may be used more for entertainment than for transactions (Cunha et al. 2024).

1.4. Virtual Reality

Unlike AR, VR, developed in 1980, immerses users in a synthetic virtual world, allowing real-time interaction with computer-generated 3D objects and others via avatars (Cowan & Ketron, 2019; Haile & Kang, 2020). In e-commerce, VR creates a simulated shopping experience that resembles brick-and-mortar stores (Y. Liu et al., 2020). Two main VR applications in online retail are virtual fitting rooms (VFR), where consumers try on garments using avatars (Fiore et al., 2005), and recreations of physical stores where users interact with the environment and products (Meißner et al., 2020).

The shopping environment can be designed in 3D, with products viewed in detail via 360° visualization (Hewawalpita & Perera, 2017). This is particularly effective for customizable products like automobiles or fashion, allowing product attributes to be conveyed (Cowan & Ketron, 2019). This approach dominates e-commerce by offering a familiar shopping experience that mirrors offline retail (Tran et al., 2011c). However, VR simulations of brick-and-mortar stores are not yet advanced enough for whole-product interaction or transactions (Park & Kim, 2021; Tran et al., 2011a). VR enables product personalization, portfolio visualization, and the customization of online shopping environments (Elboudali et al., 2020; Papagiannidis et al., 2013). It provides a "first-hand experience," reducing purchase risk by allowing a closer inspection of details like material and design (Cowan & Ketron, 2019; Fiore et al., 2005; Sihi, 2018; Su et al., 2020; Tran et al., 2011a). However, VR integration in e-commerce has drawbacks. Interactivity is often limited (Jang et al., 2019), and the low integration rate of VR leads to poor body representations and a lack of gestures or facial expressions, which negatively affects

the shopping experience (Y. Liu et al., 2020). While VR simulations convey some product details, the absence of a payment system reduces the immediate appeal for new users (Jang et al., 2019; Tran et al., 2011c). Simply simulating brick-and-mortar stores is insufficient; the virtual shopping experience should be as realistic as possible (Papagiannidis et al., 2013; Tran et al., 2011c). The realistic visualization of products should not be neglected, and it is important to allow detailed examination and interaction through high-quality rendered content (Meißner et al., 2020; Wodehouse & Abba, 2016).

2. Integration of Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) in E-commerce

Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) technologies are increasingly recognized as transformative tools in marketing and e-commerce, offering innovative ways to enhance consumer experiences and meet the growing demands of modern shoppers. This review synthesizes insights from recent research, emphasizing the applications, challenges, and future directions of AR and VR in retail and digital marketing (Vivek & Krupskiy, 2024).

2.1. The Role of AR in Marketing and Consumer Experience

According to Cruz (2021), AR has transitioned from a novel technological feature to a strategic imperative for businesses striving to differentiate themselves in competitive markets. Its application in 3D product visualizations has demonstrated the potential to deliver immersive and interactive consumer experiences. A comparative study of AR, VR, and 2D imagery revealed that while 2D images remain the most engaging overall, AR outperforms VR, particularly for older demographic groups. Despite these advantages, research indicates that neither AR nor VR is inherently superior for specific product types. This suggests that AR serves as a complementary tool to traditional imagery, enhancing engagement and offering unique shopping experiences.

2.2. AR as a Catalyst for E-commerce Growth

Befort (2021) highlights AR's impact on revolutionizing e-commerce by enabling customers to visualize products in real-world contexts. Features such as overlaying 3D models in physical environments improve purchase decision-making, with 77% of surveyed customers reporting a preference for AR-enhanced product visualizations. Similarly, Garg and Pareek (2021) document the exponential growth of the AR market, from €640.4 million in 2015 to projected revenues of €120 billion by 2020. Companies like IKEA and Converse leverage AR to allow users to preview furniture and footwear within their homes, increasing customer satisfaction, engagement, and sales.

2.3. Virtual Reality in E-commerce

VR technologies, while less prevalent than AR in retail, offer immersive online shopping experiences through tools like VR headsets and gloves. Suman Vineet (2021) explores VR's ability to blend 2D web elements with 3D interactions, enhancing user trust and engagement. A/B testing has been employed to optimize these experiences, focusing on interface design and consumer interaction. Advanced tools like photogrammetry and AI-driven customization further deepen emotional connections with customers, despite VR's higher costs and technical barriers compared to AR (Cunha et al. 2024).

2.4. Challenges and Limitations

The adoption of AR and VR faces significant hurdles. Ronaldo and Wahab (2022) emphasize that while AR offers vivid and interactive experiences, its effectiveness varies based on product types and user demographics. For instance, AR applications for wearable products like watches may require precise user positioning, potentially detracting from the experience. Mohan Palani (2023) underscores a lack of comprehensive data on AR's practical applications in retail, highlighting the need for systematic studies that bridge theoretical and real-world insights.

2.5. Gamification in E-commerce

The integration of gamification into e-commerce platforms is a growing trend, as detailed by Jia and Yu (2024). Gamification employs game design elements such as rewards and challenges to enhance consumer engagement and influence behaviors like purchase intention and brand loyalty. This is supported by Rauh, Straubert, and Sucky (2024), whose research demonstrates that gamification can encourage sustainable shopping practices and long-term user engagement. Behavioral models, including affordance theory and the S-O-R framework, illustrate the psychological mechanisms driving these outcomes (Muñoz et al. 2020; Calabuig-Moreno et al. 2020; Al-Ansi et al. 2023; Creed et al. 2024).

2.6. Consumer Behavior and Engagement

Ebrahimi et al. (2024) define brand engagement as a psychological state fostered by positive, interactive experiences with a brand. AR and VR technologies enhance this engagement by providing personalized, immersive shopping journeys. However, as Semenda et al. (2024) note, digital marketing strategies must adapt to consumer-driven platforms like social media, where user-generated content plays a pivotal role in shaping brand perception.

2.7. Technological Innovations and Applications

AR and VR technologies are increasingly integrated with AI to deliver tailored shopping experiences. For instance, Al Khaldy et al. (2023) describes how AR-powered virtual try-on applications for beauty products utilize facial tracking and machine learning to analyze skin texture and tone, providing personalized recommendations. These advancements demonstrate the potential for AR and VR to drive innovation and efficiency in e-commerce (Cunha et al. 2024).

2.8. Market Trends and Future Directions

Bakirlioglu et al. (2022) highlight the critical role of digital marketing, supply chain management, and electronic payment systems in supporting AR and VR adoption. Despite challenges such as high implementation costs and limited accessibility, predictive models suggest sustained growth in these technologies. Systematic reviews and bibliometric analyses, as conducted by Peštek and Osmanović (2022), reveal a positive correlation between AR adoption and improved customer loyalty, sales, and communication strategies.

The integration of AR and VR in e-commerce presents significant opportunities for enhancing customer engagement, satisfaction, and loyalty. However, limitations such as high costs, accessibility barriers, and fragmented research data must be addressed. Future studies should focus on cross-industry applications, age-related differences, and long-term consumer behavior to unlock the full potential of these technologies. As AR and VR continue to evolve, their ability to transform digital marketing and e-commerce landscapes will depend on strategic investments in innovation, user experience design, and data-driven insights (Vivek & Krupskyi, 2024).

3. Design and Hypotheses

Retailers should recognize that virtual shopping environments in e-commerce enhance existing retail channels by making them more engaging rather than replacing them (Jang et al., 2019; Tran et al., 2011a). When incorporating 3D visualizations, it is crucial to ensure that the visualization type is appropriate for the product (Nikhashemi et al., 2021). Retailers must also consider their products' features, functions, and customization options (Altarteer et al., 2013). Based on these considerations, the following hypotheses are proposed

H1: AR and VR 3D product visualization enhances consumers' e-commerce experience compared to 2D product images.

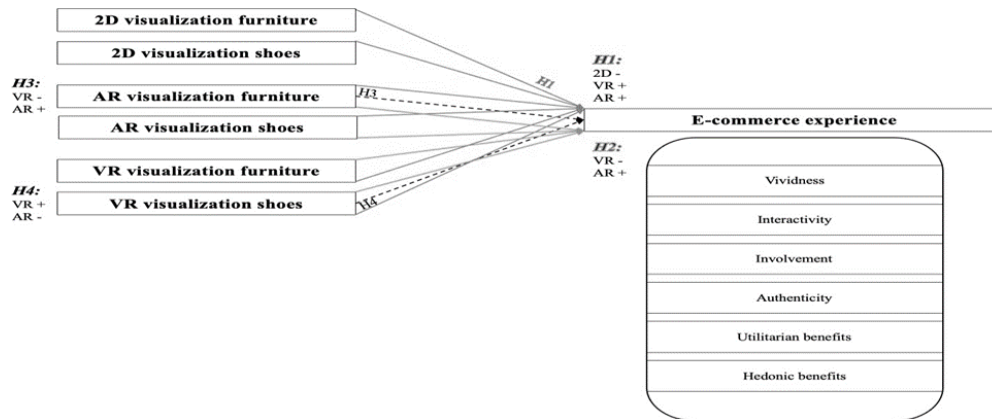
H2: AR 3D product visualization enhances consumers' e-commerce experience compared to VR 3D product visualizations.

H3: An AR 3D product visualization is more suitable for a product whose spatial placement is crucial than for a product where attention to detail is important

H4: A VR 3D product visualization is more suitable for a product where attention to detail is important than a product whose spatial placement is crucial

An experiment with a between-respondent design assessed how different visualization types influence the e-commerce experience for various product types. AR was tested with furniture, which benefits from spatial visualization, while VR was used for shoes requiring detailed customization. The hypothesized relationships between these variables are illustrated in the conceptual model in Figure 1.

Figure 1: Conceptual Model

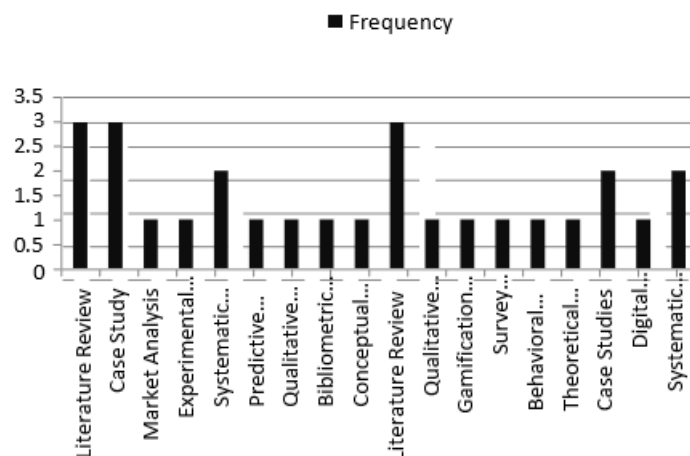

4. Extracted Statistics

The list of research methods provided includes a variety of approaches commonly used in academic and professional studies. Literature Reviews and Systematic Reviews are both prominent in the field of research, each appearing twice, as they play a crucial role in synthesizing existing knowledge and identifying gaps or trends. Case studies are also featured twice, emphasizing the importance of in-depth, context-specific research in real-world phenomena. Other methods such as Market Analysis, Experimental Studies, Predictive Modeling, and Qualitative

Research appear once, each contributing a distinct approach to gathering data and analyzing trends within specific fields. Additionally, bibliometric Analysis, conceptual framework, and qualitative Analysis are often used to understand theoretical concepts or analyze non-numerical data. Gamification Analysis, Survey Experiments, and Behavioral Analysis highlight the growing interest in understanding human behavior, motivation, and decision-making. Theoretical Exploration offers insights into the development or testing of theories, while Digital Marketing Analysis focuses on assessing the effectiveness of digital marketing strategies. These methods collectively represent a diverse toolkit for addressing various research questions across disciplines.

Figure 2: Statistical Representation of the Method (Frequency)

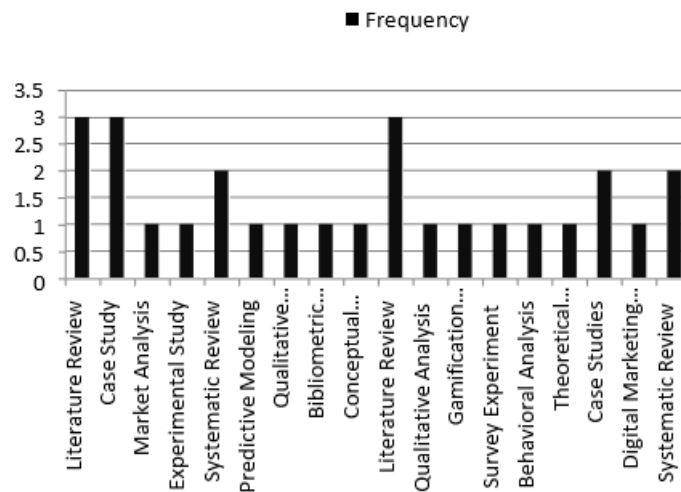

The Dataset includes a wide range of categories, each with varying frequencies. For example, "Customer data from e-commerce platforms" appears five times, while "User interaction data" is encountered seven times. Some categories, such as "Peer-reviewed articles" and "Web of Science and Scopus," are highly represented with 10

and 8 occurrences, respectively. Meanwhile, data related to augmented reality (AR) applications, including "AR market growth data" and "Digital marketing and AR interactions," appear three times each. Other areas, such as "College student samples" and "Gamification elements in e-commerce," show a frequency of four.

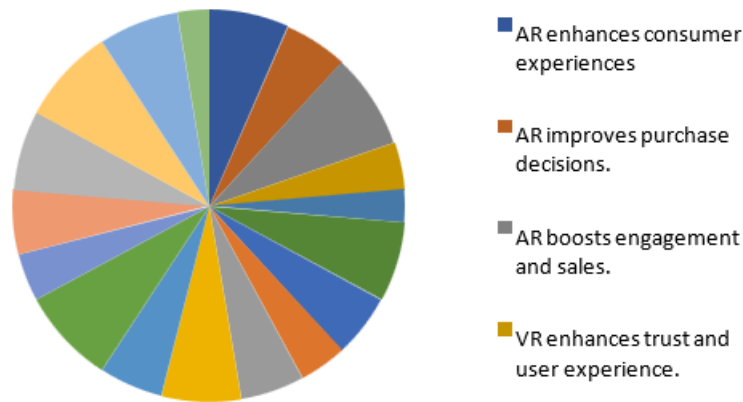
Additionally, user experience data, customer engagement metrics, and social media behavior are each recorded multiple times, reflecting their importance in e-commerce research. Categories like "Survey of 973 U.S. online shoppers" and "Citation and co-citation data" appear less frequently, indicating their more specialized use. Overall, the Dataset provides a comprehensive view of various aspects of e-commerce, marketing, and AR interactions, with specific areas being more prevalent in the research.

Figure 3: Statistical representation of the Dataset (Frequency)

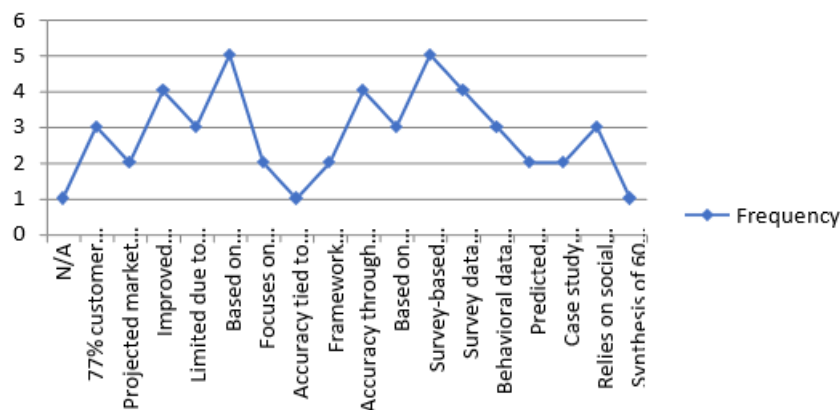
The research findings reveal several key insights into the impact of augmented Reality (AR), Virtual Reality (VR), and gamification on consumer behavior and e-commerce. Notably, AR is frequently highlighted for enhancing consumer experiences, improving purchase decisions, boosting engagement and sales, and driving adoption, with multiple studies noting its ability to improve marketing communication and customer interaction. Similarly, AR's role in e-commerce growth and its ability to engage younger audiences are frequently cited, demonstrating its strong influence in these areas. On the other hand, VR is often recognized for enhancing trust and user experience, albeit with slightly less frequency. Gamification is also a prominent theme, with multiple studies showing its influence on consumer behavior, its ability to promote sustainable shopping and its effectiveness in boosting engagement and word-of-mouth. Gamification is also linked to enhanced user motivation and brand engagement, contributing to increased customer loyalty. Finally, some research emphasizes the broader role of AR/VR and gamification, such as in proposing conceptual frameworks for AR research or identifying AR's role across diverse sectors, though these findings appear less often. Together, these results underscore the growing importance of AR, VR, and gamification in shaping consumer experiences and driving engagement in the digital and e-commerce landscape.

Figure 4: Statistical Representation of the Result (Frequency)

The Dataset reveals various methods used to assess accuracy in research, with specific approaches being more prominent. For instance, "Based on statistical models" and "Survey-based insights" appear frequently, indicating a firm reliance on quantitative data to validate findings. Similarly, "Survey data supports findings" and "Accuracy through comprehensive reviews" are also standard, suggesting that data derived from surveys and in-depth reviews play a crucial role in establishing accuracy. On the other hand, results like "N/A," "Accuracy tied to bibliometric methods," and "Synthesis of 60 articles" are less frequent, representing more specific or niche methods of evaluation. Additionally, concepts such as "77% customer preference for AR" and "Improved consumer trust metrics" appear several times, emphasizing the importance of consumer-related metrics in determining accuracy. Overall, the findings highlight a balanced mix of statistical, survey-based, and review-driven approaches to measuring accuracy, with some methods being more widespread than others.

Figure 5: Statistical Representation of the Accuracy (Frequency)

5. Recommendations

- Acknowledge the rapid growth of AR in e-commerce, especially its transformation from a novel technology to a critical tool in marketing and customer engagement. Highlight studies that provide quantitative evidence of AR's market expansion from €640.4 million in 2015 to projected figures like €120 billion by 2020, reflecting AR's growing importance in e-commerce.
- Discuss the role of AR in enhancing consumer engagement and providing immersive shopping experiences. Several studies suggest that AR helps consumers visualize products in real-world settings, influencing their purchase decisions and increasing satisfaction. Investigate how AR influences older generations versus younger audiences.
- Traditional 2D images. While studies indicate that 2D images remain the most engaging overall, AR offers a superior experience to VR, particularly for older consumers. This highlights the need to consider target demographics when integrating AR or VR into marketing strategies.

- Address the technological barriers and opportunities for AR adoption in e-commerce, such as the need for 3D product models, specialized teams, and high development costs. Despite these challenges, AR remains an essential strategy for differentiation and improving the customer experience in competitive e-commerce markets.
- Explore the influence of AR on consumer purchase decisions, particularly in terms of improving product visualization, reducing uncertainty, and enhancing trust. Research AR enhances consumer confidence, leading to higher conversion and reduced return rates, as it allows more informed purchasing decisions.
- Discuss how AR can improve brand engagement by offering personalized, immersive experiences that foster emotional connections with consumers. Highlight the role of AR in e-commerce platforms that integrate brand storytelling, helping brands build deeper consumer relationships.
- Investigate the varying effectiveness of AR across different age groups, as older generations may experience AR differently from younger users. This can inform businesses how to tailor AR experiences for specific demographics, ensuring greater accessibility and satisfaction.
- Propose areas for future research, such as the long-term impact of AR on brand loyalty and repeat purchases, the effectiveness of AR in different product categories, and the potential integration of AR with other technologies like Artificial Intelligence (AI) and gamification for enhanced personalization.
- Include a discussion on the role of gamification, which can be combined with AR to enhance customer engagement further and influence behaviors like purchase intention and brand loyalty. Gamification elements, such as rewards and challenges, can make AR experiences more interactive and enjoyable for consumers.

6. Discussion

Integrating advanced technologies like Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) is reshaping the e-commerce and retail industries, particularly in consumer goods sectors like cosmetics and beauty. Companies such as Procter & Gamble, Estée Lauder, and Shiseido are leveraging these technologies to innovate and engage with consumers in more personalized and immersive ways, thus meeting the growing demand for dynamic shopping experiences. AR and VR in E-Commerce. These technologies address some key challenges e-commerce faces, such as product visualization and consumer trust. AR allows consumers to interact with products virtually, such as trying makeup or testing cosmetics digitally, which has been particularly useful in industries like beauty. For instance, Sephora and Ray-Ban have used AR to enhance their digital retail platforms, allowing customers to try products virtually before purchasing. This functionality boosts customer confidence and improves decision-making by allowing users to experience the product in real-time settings. On the other hand, VR immerses customers in simulated environments where they can explore products in-depth, as seen in the virtual experiences offered by companies like Samsung and Oreo. These immersive environments can recreate the in-store shopping experience, overcoming the limitations of online shopping by providing a more tangible sense of the product's look and feel. Consumer Engagement and Personalized Experiences A demand for personalized experiences has accompanied the rapid growth of e-commerce. Consumers no longer want just a transaction—they seek engaging, interactive, and memorable shopping experiences. AR and VR technologies cater to this demand by allowing brands to offer unique and tailored experiences that resonate emotionally with consumers. These experiences, such as visualizing how a beauty product will look on the user or walking through a virtual store, foster deeper emotional connections between the consumer and the brand.

Conclusion

Integrating Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) into e-commerce and digital marketing transforms consumers' engagement with brands and products. These technologies address critical online shopping challenges, such as limited product visualization and lack of sensory engagement, by offering immersive, interactive experiences. AR enhances real-world interaction by enabling users to visualize products in their environments, while VR creates immersive simulations replicating physical stores or introducing new virtual spaces.

The research highlights AR and VR's potential to boost customer engagement, enhance decision-making, and improve trust and satisfaction. Companies like Sephora and IKEA effectively use AR for virtual try-ons and spatial product placements, while VR offers immersive shopping experiences, such as virtual tours of products. These innovations increase conversion rates and reduce return rates, enhancing overall operational efficiency.

Despite these benefits, challenges remain, including high implementation costs, accessibility barriers, and technical limitations. As AR and VR technologies advance, strategic implementation and alignment with target demographics will be crucial. Integrating these technologies with tools like gamification and AI could further enhance personalization, engagement, and customer loyalty.

In conclusion, AR and VR are reshaping the e-commerce landscape, offering businesses opportunities to differentiate themselves and create unique, customer-centric shopping experiences. These technologies are not just trends but essential tools in driving innovation and growth in the competitive digital marketplace.

AUTHOR STATEMENT

Research and Publication Ethics Statement: This study was prepared in accordance with the rules of scientific research and publication ethics.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval as it does not include analyses that require ethics committee approval.

Author Contributions: Both authors contributed equally.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest for the author or third parties arising from the study.

References

- Al-Ansi, A. M., Jaboob, M., Garad, A., & Al-Ansi, A. (2023). Analyzing augmented reality (AR) and virtual reality (VR) recent development in education. *Social Sciences & Humanities Open*, 8, 100532. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100532>
- Al Khaldy, M., Ishtaiwi, A., Al-Qerem, A., Aldweesh, A., Alauthman, M., Almomani, A., & Arya, V. (2023). Redefining e-commerce experience: An exploration of augmented and virtual reality technologies. *International Journal on Semantic Web and Information Systems (IJSWIS)*, 19(1), 1–24.
- Arora, S. (n.d.). Impact of augmented and virtual reality on retail and e-commerce industry.
- Bakirlioglu, A., Cakiroglu, D., Tuncer, O., & Cebeci, U. (2022). A model for augmented reality efficiency analysis on e-commerce websites and its feasibility analysis for a gold jewelry company. *Current Research on Engineering*, 8(1), 29–42.
- Befort, A. (2021). *Augmented & Virtual Reality in e-commerce*, (Master's thesis, University of Twente).
- Billewar, S. R., Jadhav, K., Sriram, V. P., Arun, D. A., Mohd Abdul, S., Gulati, K., & Bhasin, D. N. K. K. (2022). The rise of 3D e-commerce: Online shopping gets real with virtual and augmented reality during COVID-19. *World Journal of Engineering*, 19(2), 244–253.
- Calabuig-Moreno, F., González-Serrano, M. H., Fombona, J., & García-Tascón, M. (2020). The emergence of technology in physical education: A general bibliometric analysis with a focus on virtual and augmented reality. *Sustainability*, 12(7), 2728. <https://doi.org/10.3390/su12072728>
- Chen, R., Perry, P., Boardman, R., & McCormick, H. (2022). Augmented reality in retail: A systematic review of research foci and future research agenda. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 50(4), 498–518.
- Creed, C., Al-Kalbani, M., Theil, A., Sarcar, S., & Williams, I. (2024). Inclusive augmented and virtual reality: A research agenda. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 40(20), 6200–6219. <https://doi.org/10.1080/10447318.2023.2247614>
- Cunha, M.N., Pereira, M., Cardoso, A., Figueiredo, J. & Oliveira, I. (2024). Revolutionizing luxury: the role of AI and machine learning in enhancing marketing strategies within the tourism and hospitality sectors. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 55(3), 2065-0817.
- da Cruz, M. M. (2021). *The effect of augmented reality on consumers' intention to purchase makeup products in online retail environments*, (Master's thesis, Universidad Catholica Portuguesa, Portugal).
- Diaa, N. M. (2022). Investigating the effect of augmented reality on customer brand engagement: The mediating role of technology attributes. *The Business and Management Review*, 359.
- Ebrahimi, E., Irani, H. R., Abbasi, M., & Abedini, A. (2024). The effect of gamification on brand equity and desirable consumer behaviors in online retail stores: The mediating role of brand engagement. *Interdisciplinary Journal of Management Studies*, (Formerly known as Iranian Journal of Management Studies), 17(2), 379–391.
- Galappaththi, D., Jayasinghe, S., & Peiris, P. (2024, April). *Antecedents of customers' purchase furniture from online stores with the assistance of augmented reality applications*. International Research Conference on Smart Computing and Systems Engineering (SCSE) (Vol. 7, pp. 1–7).
- Garg, N., Pareek, A., Lale, A., & Charya, S. J. (2021). *Evolution in e-commerce with augmented reality*. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 1012(1), 012041.
- Hashjin, M. S., Asayesh, F., & Sharif, M. A. (2024). Structuring a gamification model in digital marketing using interpretive structural modeling (ISM). *Management Strategies and Engineering Sciences*, 6(1), 115–125.
- Hapsari, C. G., Maupa, H., & Payangan, O. R. (2023). The future of online beauty retail: The effectiveness of augmented reality technology in influencing psychological reaction and behavioral intention. *International Research Journal of Economics and Management Studies (IRJEMS)*, 2(4).
- Jia, F., & Yu, J. (2024). Disentangling e-commerce gamification affordances on recommendation acceptances from a perceived value perspective. *Information Technology & People*.
- Kannaiah, D., & Shanthi, R. (2015). The impact of augmented reality on e-commerce. *Journal of Marketing and Consumer Research*, 8, 64–73.

- More, P., More, S., Chaudhari, H., Bedge, S., Dere, G. & Dhabu, P. (2014). Augmented Reality and Virtual Reality Impact Analysis in E-commerce. *International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)*, 12(5), 29-33.
- Munawaroh, N. A., Hermawan, A., & Ambarwati, D. (2024). Unlocking adoption: Revealing gamification's influence on Indonesian consumer intentions in e-commerce. *International Journal of Economics, Business and Innovation Research*, 3(03), 37–70.
- Muñoz-Saavedra, L., Miró-Amarante, L., & Domínguez-Morales, M. (2020). Augmented and virtual reality evolution and future tendency. *Applied Sciences*, 10(1), 322. <https://doi.org/10.3390/app10010322>
- Palani, M., Reddy, A. R. S., Siddharth, P., Ganesh, & Aravind, N. (2023). *Augmented reality in retail and e-commerce*. *Business Studies Journal*, 4(12), 1126–1129.
- Peštek, A., & Osmanović, A. (2022). Systematic mapping study: Application of augmented reality in marketing. *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 35(2), 399–416.
- Rauh, C., Straubert, C., & Sucky, E. (2024). *Promoting sustainable consumer behavior in e-commerce: An empirical study on the influence of gamification on consumers' return motivation*. 57th Hawaii International Conference on System Sciences.
- Semenda, O., Sokolova, Y., Korovina, O., Bratko, O., & Polishchuk, I. (2024). Using social media analysis to improve e-commerce marketing strategies. *International Review of Management and Marketing*, 14(4), 61–71.
- Vineet, S., Swetha, S. V., & Rani, N. M. (2021). The advent of virtual reality in the future of e-commerce. *Business Studies Journal*, 13(Special Issue 3).
- Vivek, R., & Krupskyi, O. P. (2024). EI & AI In Leadership and How It Can Affect Future Leaders. *European Journal of Management Issues*, 32(3), 174-182. <https://doi.org/10.15421/192415>
- Wahab, E., & Ronaldo, N. (2022). A prospect is the adoption of augmented reality e-commerce in Malaysia. *Research in Management of Technology and Business*, 3(2), 14–27.

Mali Araştırmalar Derneği

www.maliarastirmalar.org

dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad

www.ussmad-journal.com

ussmad.journal@gmail.com

